

ISSN 2217-2017

UDK 82

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Година II

Број 4

јануар – фебруар – март 2011

Алма

ИЗДАВАЧ

Алма

Молерова 62-А, Београд

011/2437-204

www.alma.co.rs

www.alma.rs

УРЕДНИШТВО

Др Ђорђе Оташевић

(главни уредник)

Миљурко Вукадиновић

Др Милутин Ђуричковић

Др Вукосава Живковић

ПРЕЛОМ

Алма

КОРИЦЕ

Милан Бештић

ШТАМПА

„Скрипта интернационал“,
Београд

Рукописи се не враћају

Иван Деспотовић: „На кеју“, цртеж оловком

Књижевни преглед излази четири пута годишње.

Имејл адреса:
knjizevnipregled@yahoo.com

Претплата за 2011. годину: 3.000 динара.
За иностранство: европске земље: 100
евра; остале земље – 130 евра. Текући
рачун: 205-39745-66 код Комерцијалне
банке, Београд. Код претплате ставити
назнаку „За Књижевни преглед“.

САДРЖАЈ

САГЛЕДАВАЊА

Nikola Cvetković: <i>Tumačenja signalizma</i>	8
Voja Marjanović: <i>Detinjstvo između zavičajnih jasenova i beogradskih razlistalih platana</i>	19
Rašid Durić: <i>O antinomiji Hasanova stajališta o svojem identitetu i o identitetu muslimana u „Dervišu i smrti” Meše Selimovića</i>	26
Marko Stolić: <i>Dramatists of modern american theatre</i>	50

О КЊИГАМА

Милутин Ђуричковић: ХИГИЈЕНИЧАР (<i>Хигијеничар</i> М. Тасића) ..	64
Милица Јефтимјевић Лилић: МЛАДАЛАЧКИ СНОВИ И ЗРЕЛОСТ ОСТВАРЕЊА (<i>Лабудица над Моравом</i> М. Бабића)	66
Rajko Glibo : ЕКСПЕРИМЕНТИРАНИ „ISEČCI“ (<i>Isecci</i> Z. Илића)	71
Željko Grahovac: PRED NAMA JE VELIKI PISAC! (<i>Poslednji dani bioskopa Delo</i> V. Radojkovića)	74
Vesna Denčić: POIGRAVANJE KONTRASTIMA (<i>Posle svih ovih godina</i> V. Radića)	78
Душан Стојковић: ЧИТАЊЕ ИЗМЕЂУ РЕЧИ (<i>Торба од врбовог прућа</i> М. Тодоровића)	80
Ivan Despotović: ŽIVETI I UMRETI U ULICI LJUBAVI (<i>Živeti i umreti u ulici ljubavi</i> B. Ćurčića)	84
Tomislav Milošević: SVET U KOME SE ČUJU GLASOVI I PLAMSAJU VATRE (<i>Skica za portret jednog sveta</i> D. Богојевића)	87
Гордана Малетић: СМЕШНЕ ПРИЧЕ (<i>Невероватне приче</i> М. Ђуричковића)	90
Милица Јефтимјевић Лилић: ОД СТВАРНОГ ДО МОГУЋЕГ (<i>Фиока</i> С. Ђорђевић)	92

Слободан Ракитић: СУШТИНЕ И НЕ-СУШТИНЕ У ТРАГАЊУ ЗА КЊИГОМ ЖИВОТА И СМРТИ (<i>Трубе и печати</i> П. Богдановића)	96
Бојана Стојановић Пантовић: ТАМНО ОКО УЛИЦЕ (<i>Тамно око улице</i> Ј. Стојчиновић-Николић)	101
Zoran Bogar: SVET UNUTRAŠNJIH PREISPITIVANJA I INTIMNIH ZACUĐENOSTI (<i>Ako sam samo misao</i> V. Nenadić)	104
Ненад Грујичић: УЗРАСЛИ БЕОЧУГ ПЕСНИЧКОГ ЈЕЗИКА (<i>Слово</i> <i>претка</i> И. Лаловића)	107
Раде М. Вучићевић: ЛИРСКИ БИЛАНС ЗОРАНА РАОНИЋА (<i>Око</i> <i>пјесме</i> З. Раонића)	109
Bojan Bogdanović: GRANIČNICI (<i>Graničnici</i> S. Beganović)	114
Zlatko Pangarić: LETIM U VIDU MENE (<i>U aorti mog srca</i> N. Živković)	118
Luka Čuljak: LUTALICA I LOPOV NA PUTU ZA MEXICO (<i>Savršen</i> <i>metak u stomak</i> M. Begića)	121
Branislava Džigurski: MARGINALNA POEZIJA KAO REMINISCENCIJA NA STVARANJE (<i>Kako zaustavili vreme</i> S. Majin)	123
Милован Вржина САТИРИЧНЕ ОПОМЕНЕ (<i>Јахање на тигру</i> Р. Дамјановића)	127
Milovan Gočmanac: MISAONE PORUKE ŽIVOTNOG ZNAČENJA (<i>Fluorescentni prsti – sentence</i> V. Tadić)	129
Голуб Јашовић: ГРАЂА ЗА БИОГРАФИЈУ МИЛОРАДА РАДУНОВИЋА (<i>Живот и дело Милорада Радуновића</i> П. Јашовића)	136

ИЗ НОВИХ КЊИГА

Лаура Барна : <i>Црно тело</i>	144
Миливој Анђелковић: <i>Промоција Револуције</i>	151
Vladimir Radić: <i>Posle svih ovih godina</i>	160
Лана Басташић: <i>Трајни пигменти</i>	164
Адам Пуслојић: <i>Дужник</i>	166
Слободан Ракитић: <i>Годови, строфе</i>	168
Предраг Богдановић Ци: <i>Трубе и печати</i>	170

Новица Тадић: <i>Кад помислим на себе кришом се прекрстим</i>	172
Драган Драгојловић: <i>На трговима Вавилона</i>	174
Славомир Гвозденовић: <i>Јављање на Нери</i>	176
Robert Tili: <i>Zen-pijandura</i>	178
Љубица Рајкић: <i>Љубавне песме о рату</i>	180
Иван Лаловић: <i>Слово претка</i>	182
Јованка Стојчиновић Николић: <i>Тамно око улице</i>	184
Милан Вучићевић: <i>Одблесци</i>	186
Обрен Ристић: <i>Венац творцу</i>	188
Зоран Вучић: <i>Рукопис који постоји</i>	190
Игор Ремс: <i>Тајна етруске тишине</i>	192
Лидија Ђого: <i>Галушат</i>	194
Natalija Ž. Živković: <i>U aorti mog srca</i>	196
Марин Сореску: <i>Младост Дон Кихота</i>	198
Асис Санијал: <i>Песме</i>	200
Душан Видаковић: <i>Балкан/Балтик</i>	202
Драган Шушић: <i>Познавање природе друштва</i>	204
Раша Папеш: <i>Фундаментално дно</i>	206
Митар В. Ђерић: <i>Салдо мортале</i>	208
Јован Стојадиновић: <i>Ситно дробљење</i>	210
Душан Стојковић: <i>Жубор метафизичког</i>	212

ИЗ РУКОПИСА

Милован Данојлић: <i>Куда иду корњаче</i>	222
Јован Зивлак: <i>Песме</i>	223
Драган Јовановић Данилов: <i>Песме</i>	227
Душан Ђорђевић: <i>Настасов леб</i>	231
Берислав Благојевић: <i>Човјек који је волио кактусе</i>	239
Гордана Малетић: <i>Освета</i>	243
Tamara Lujak: <i>Ljutac</i>	248
Ненад Грујичић: <i>Берлински нотес</i>	251
Miroljub Todorović: <i>Dnevnik 1983.</i>	272

НАСЛЕЂЕ

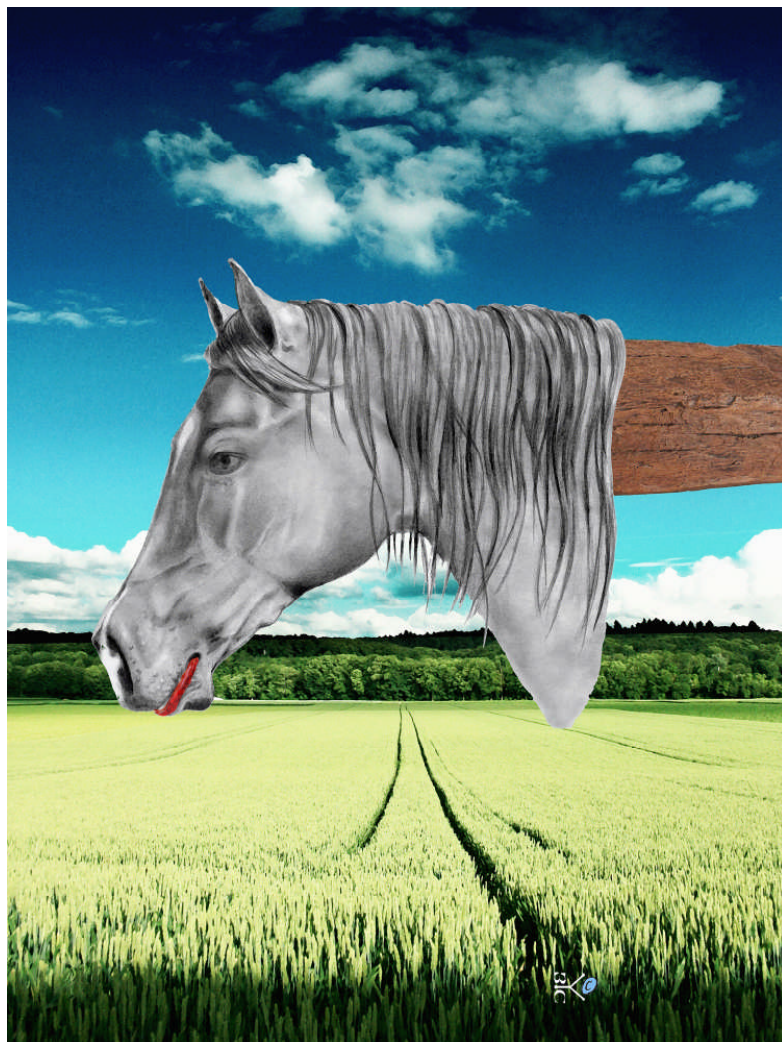
Стеван Каћански: <i>Песме</i>	290

ПРЕВЕДЕНА КЊИЖЕВНОСТ

Felisitas Hope: <i>Pigafeta</i> (Prevela Ljiljana Živković)	294
Edgar Hilzenrat: <i>Berlin... zadnja stanica</i> (Prevela Ljiljana Živković) ..	298
Fridrih Kristijan Delijus: <i>Zašto sam oduvek bio u pravu – i ostali nesporazumi : nit vodilja kroz nemačko razmišljanje</i> (Prevela Ljiljana Živković)	304
Hans Zal: <i>Egzil u egzilu (sećanja jednog moraliste II)</i> (Prevela Ljiljana Živković)	307
Oleksandr Irvanec: „ <i>Rivne/Rovno (Zid)</i> “ (Preveo Jaroslav Kombilj)	313
Леонард Коен: <i>Песме</i> (Превела Милена Борић)	324
Leons Briedis: <i>Dve pesme</i> (Prevela Ivana Pantelić)	327

АУТОРИ

САГЛЕДАВАЊА

Зоран Спасојевић: „Поподне једног министра“, дигитална графика,
2011

Nikola Cvetković

Tumačenja signalizma

(Povodom četrdeset godina srpskog neoavangardnog pokreta)

U ovom osvrtu posle ukazivanja na višeznačnu numeričku simboliku značajnog jubileja signalizma (četrdesetogodišnjica) i njegovog gotovo astralno-ekumenskog razastiranja, skrenuli smo pažnju, takođe, na letopisačko-rezimirajuće delo *Svet u signalima* (tridesetogodišnjica). Potom smo izdvojili neke važnije priloge, apostrofirajući do sada relativno malo obrađivane pojedinosti, uz izvesne inovativne naznake. Uvodni prilog Džona Helda istorijsko-poetološki sagledava *mejl-art*. Neverbalna zvučna poezija u sagledavanjima Dragana Latinčića, dodirnuti je u kontekstu zvučno-ritmičke i melodiozne brankovsko-stražilovske lirike, i Pavlovićevog viđenja foničke poezije. Ukratko smo zahvatili i razmatranje Tihomira Petrovića o književnosti za decu i signalizmu, dajući neke naznake i viđenja. Sažeti manifestni prilog Keiči Nakamure otvara mogućnosti za produbljivanje odnosa Signala i Moderne Slike. (Njegovom imperativnom zahtevu: *Moramo biti s i g n a l i s t i*, prethodio je Vinaverov uzvik: *Svi smo mi ekspresionisti*). - Ovim su samo malo razmaknuti *planetarni vidici* signalizma, predstoje dalja istraživanja u tom smeru.

KLJUČNE REČI: signalizam, planetarni pokret, neoavangarda, mejl-art, zvučna (fonička), konkretna i vizuelna poezija, konceptualizam, književnost za decu, multimedijalna kultura, elektronska vizuelnost i tekstualnost, kibernetička umetnost, jezik nove tehnološke civilizacije.

Pod simbolično-poetskim naslovom *Planetarni vidici signalizma*, pojavila se jubilarno osmišljena knjiga, koju je priredio Milivoje Pavlović, u izdanju Fakulteta za kulturu i medije Megatrend univerziteta.* Višeznačni simbolizam planetarnog proističe iz upoređenja i paralele između *nebeskog*,

* *Planetarni vidici signalizma*, priredio Milivoje Pavlović, separat iz Godišnjaka „Komunikacije, mediji, kultura“ Fakulteta za kulturu i medije Megatrend univerziteta, broj 2, 2010, Bibliofilsko izdanje, Beograd, 2010.

svemirskog i zemaljskog poretka.^{*} U pitanju je višesmerni proces: ponajpre projektovanja u odnosu sistema i skupa planeta, analogno onome što u ontološkom smislu postoji između ljudi, pa i u svakom pojedincu (mikro i makrokosmos); a zatim i u celovitosti i obuhvatu Zemljinog šara; te osmišljavanju kosmosa, što je na tragu signala, i najzad, vascelog sveta u signalima.[†]

Pre skoro deceniju i po Milivoje Pavlović je načinio sličan poduhvat sa knjigom *Svet u signalima*, koja je, takođe, označila veliki jubilej: *tri decenije signalizma 1965-1995*.[‡] To je bio vredan prilog svojevrsnom *letopisu signalizma*. Knjiga je bila plod skoro trodecenijskog Pavlovićevog bavljenja istorijskom genezom, razuđenom i životvornom poetikom ovog planetarnog pokreta, kao i bogatom umetničko-stvaralačkom praksom, u najrazličitijim vidovima, žanrovskim oblicima, delotvornim manifestacijama, performansima, gestualnim pesmama, mejl-art projektima i drugim multimedijalnim ostvarenjima. Sa istraživačkim smislom on je prikupio brojne napise, male eseje, beleške, publicističke i druge tekstove, grafeme, pisma, fotografije, simbole, likovno-vizuelna ostvarenja, naslovne strane, skice rasute u brojnim publikacijama, knjigama, listovima, zbornicima, periodici. A onda je sve to komponovao u nekoliko celina,[§] bogato dokumentarno i umetnički ilustrovanih, naročito kada je reč o vrlo sugestivnoj vizuelnoj poeziji,^{**} sa pregledom tekstova u leksikografiji, panoramom signalističke vizuelne poezije, i više nego korisnim bibliografijama Miroljuba Todorovića i bibliografijom signalizma, koja je otvorila puteve i mogućnosti za integralnije prou-

* Ž. Ševalije, A. Gerbrant, *Rječnik simbola – Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb, Nakladni zavod MH, 1987, str. 509 (drugo prošireno izdanje).

† Miroljub Todorović programski piše: „U signalu je izvor, začetak bića, prva glasnica postojanja svesti osvajačkog svemira, znak života, jedva vidljiv treptaj u neuhvatljivoj tami, pomami prostora i vremena.

Osluškiivači kosmosa na tragu su signala. On je negde na beskrajnom putu kao zvuk ili svetlost, kao sažeta poruka, smisao koji treba dešifrovati u drugačijem biću, u usplahirenom umu“. - Miroljub Todorović: *Osluškiivači kosmosa*.

‡ M. Pavlović, *Svet u signalima – Prilog letopisu signalizma (1965-1995)*, Prometej, Novi Sad, 1966.

§ Prolog je simbolično označen *Signali za novi vek*; a potom slede *Prostori intermedijalne igre*; u središnjem delu su dva razgovora – *Dve večeri sa Miroljubom Todorovićem, tri decenije kasnije*; a negde pri kraju vrlo dragocena *Klasifikacija signalističke poezije*, str. 193.

** Naročito je poetski ekspresivna panorama signalističke poezije, oko koje je bilo dosta kontroverzi... Pomenimo tu delo Marine Abramović: „A“, *Haiku* Pop D. Đurđeva, *Signalistička vizuelna pesma* Ljubiše Jocića, *Opsesija* Slobodana Vukanovića, *Strip-stop* Oskara Daviča i Peđe Neškovića, *Signalizam* Žarka Rošulja, *Na levom frontu* Dobrice Kamperelića, *Signalne vatre* Bogdanke Poznanović, *Prostor* Jana Hlavača, *Provetravanje neba* Slobodana Pavićevića i *Pesma* Miroljuba Todorovića.

čavanje ovog umetničkog pokreta. No, autor *Sveta u signalima*, što prethode *Planetarnim vidicima signalizma*, nije ostao samo na istraživačkom, sakupljačkom i bibliografskom radu, već je pojedine svoje priloge kreativno produbio, domislio i doradio, verovatno i u saradnji i konsultacijama sa rodonačelnikom signalizma,^{*} možda i nekim njegovim i svojim saradnicima, dajući tome lični kreativni pečat.

I ovi najnoviji jubilarski *Planetarni vidici signalizma*, povodom njegovih bogatih četrdeset godina[†] stvaralačkog prisustva i umetničkog delovanja, kao da slede misao Rene Allendy-a[‡] da broj četrdeset, pored ostalog, može da označava *završetak jednog ciklusa*, koji nije usmeren na ponavljanje i reverzibilnost, *već ka radikalnijoj kreativnoj promenljivosti*, inovativnosti unutar sebe, i skoro neprekidnom samoobnavljanju, ponekad možda i sa elementima neosignalizma, kod pojedinih teoretičara i umetnika. Ta unutrašnja promenljivost gotovo da je imanentna biću signalizma, i podrazumeva otvorenu mogućnost prelaska na drugi, aktivni (delatni) umetničko izražajni i multimedijalni nivo (oslobođeni jezik).

Zbornik *Planetarni vidici signalizma*, koji je priredio Milivoje Pavlović, donosi zanimljive i vredne priloge više domaćih i stranih istraživača multimedijalne kulture i umetnosti iz SAD, Italije, Rusije, Francuske, pa čak i iz dalekog Japana. Najveći broj ovih raznovrsnih tekstova dobro je studijski osmišljen, poetološki utemeljen i analitički razrađen, pojedini i sa programskim naznakama. Iz nekih studija se vidi da se signalizam/neosignalizam služi i tematizacijom tehnoloških medija i tehnološko informacijskim sredstvima savremene civilizacije u smeru hiperestetizma. U novim okolnostima i kulturnoj atmosferi, signalizam/neosignalizam izražava najrazličitije umetničke, estetske, emotivno-telesne (gestualne) efekte, u skladu sa vizijom globalne tehničke civilizacije. Pri tom se ispoljavaju vrlo složeni i delikatni efekti na nivou tehnološki artificijelnih koncepcija i sistema, na primer elektronska vizuelnost i tekstualnost. Skreće se pažnja na umetničko-naučne, matematičke i druge slične simbole i znake tehnološkog preobražaja pojavnih vidova stvarnosti, u traženju univerzalnog jezika nove tehno civilizacije.

^{*} I doista, svi ti prilozi okupljeni između korica knjige, iako su nastajali u različitim prilikama i okolnostima „imaju, možda, nešto od pojačanog zajedničkog efekta“. – M. Pavlović, *Svet u signalima*, str. 184.

[†] Biblijski pisci brojem četrdeset obeležavaju glavna zbivanja u istoriji spasenja... David vlada četrdeset godina, Solomon takođe... Četrdeset dana boravio je Mojsije na vrhu Sinaja. Isus je propovedao četrdeset meseci... - Ž. Ševalije, A. Gerbrant, *Rječnik simbola*, str. 90.

[‡] Rene Allendy, *Le symbolisme des nombres*, Paris, 1948.

Ovom prilikom osvrnućemo se na pojedine tekstove, koji privlače pažnju osobenijim tematsko-motivskim zahvatom, originalnijim pristupom i analitičkom obradom. Pri tom, akcenat ćemo staviti na ona pitanja i probleme što su malo ili tek delimično obrađivana i studijski preispitivana, apostrofirajući, eventualno, neke nove pojedinosti što su predmet naših istraživanja i interesovanja.

Na uvodnom mestu u knjizi je studija Džona Helda iz San Franciska o mejl-artu i signalizmu, koji je, takođe, već preživeo i nadživeo četrdeset godina. Posle nekoliko istorijskih naznaka (Rej Džonson* i njegova veza sa pop-art kulturom), Held ističe da je šezdesetih i tokom sedamdesetih mejl-art sagledavan kao velika strategija „za rasejavanje novih kulturnih ideja koje su tada još uvek bile u embrionalnom stanju“.[†] Zanimljivo je da je Mirosljub Todorović, osamdesetih godina prošlog veka, u časopisu za teoriju, kritiku i poeziju *Delo*, priredio izbor iz obimnog i provokativnog materijala mejl-arta, stvaranog na osnovu različitih vidova PTT komunikacije (pisma, razglednice, telegrami, faks i sl.), što je pristizalo u njegov *Signalistički dokumentacioni centar*.[‡] On je, prema rečima Džona Helda, „sakupio jednu od najvećih arhiva ove vrste na svetu“. A jedna od prvih akcija bila je slanje telegrafskih kompjuterskih karata. „Todorović je dodao nalepnice, žigove, i druge oznake na te karte“. Held posvedočava Pavlovićeve tvrdnje da je rodonačelnik signalizma učestvovao na više od šest stotina izložbi majl-arta i vizuelne poezije.

Dodajmo ovde da Pavlović posebno piše o mejl-artu[§] i umetničkoj komunikaciji na daljinu, neverbalnoj metaforici u tom kontekstu, kao i no-

* Pojedini teoretičari umetnosti smatraju da je Džonson među prvima celovitije uobličio poetiku mail art-a kao prevratničke i rušilačke prakse i alternativne umetnosti.

[†] Dž. Held, *Mejl-art i signalizam*, u knjizi *Planetarni vidici signalizma*, str. 9.

[‡] M. Todorović, *Napomena priređivača*, *Delo*, knj. 26, godina XXVI, br. 2, str. 2.

Deo materijala iz Signalističkog dokumentacionog centra (knjige, neoavangardni listovi i časopisi, izložbeni katalozi i drugi artefakti) nalazi se u Biblioteci Matice srpske pod nazivom "Neoavangarda – dokumentacija Miroljuba Todorovića", nešto slično je i u Posebnoj biblioteci PB 19 Miroljuba Todorovića u Biblioteci Srpske akademije nauka i umetnosti, dok se više hiljada pisama, na različitim jezicima, kao i originalni radovi, nalaze u Legatu signalizma u Istorijskom arhivu Beograda.

[§] Ovaj istraživač signalizma mejl-art imenuje kao vrstu dopisne umetnosti, „uzajamnog informisanja, komuniciranja i kreativne igre na daljinu, uz pomoć simboličko-estetskih znakova, jezičkih elemenata, fragmenata likovnog saopštavanja i višesmislenih likovnih poruka, kako unutar lokalne zajednice tako i u međunarodnim razmerama“. – M. Pavlović, *Od reči do krika* (Mejl-art u signalizmu), *Letopis Matice srpske*, god. 178, knj. 469, sv. 3, 2002, str. 290-302. Isto u *Avangarda, neoavangarda i signalizam*, Prosveta, Beograd, 2002, str. 345-360.

vim prostorima estetskog delovanja.* Razmatranja o mejl-artu i vizuelnoj poeziji Pavlović ilustruje umetničkim pečatima Andreja Tišme, kao i radovima Dobrice Kamperelića, Marine Abramović, Ilije Bakića, Zvonka Sarića, Pop D. Đurđeva i drugih, uz odgovarajuću analizu. I on ukazuje na martovsku svesku časopisa *Delo* za 1980. godinu, ocenjujući da je u završnom delu, iza teorijskih priloga, objavljena antologija mejl-arta.[†]

Zvuk je vrlo često nosilac poetskog izraza[‡] od brankovsko-stražilovske do signalističke poezije. Skladna zvučnost, ritmičnost i melodioznost zaživela je u praskozorju srpske lirike sa Brankom Radičevićem, oživela i produžila sa *Stražilovom* Crnjanskog, i ponovo se ovaplotila u pevanju Stevana Raičkovića i Ljubomira Simovića.[§] Signalizam je tu pesničku foniku kreativno nadgradio u semantičkom i asemantičkom smeru, dajući vidan doprinos evropskim neoavangardnim traženjima i tendencijama.**

Dragan Latinčić sa Fakulteta muzičkih umetnosti u Beogradu, piše o foničnosti u poeziji signalizma, uz više odgovarajućih ilustracija. On se, na primer, poziva na Dika Higinso poznatog po inovativnoj antimuzičkoj produkciji i radu na mixed media i intermedijskoj umetnosti. Latinčić, nakon ukazivanja na doživljaj zvuka u klasičnoj pesničkoj formi Todorovićeve *Čarotanke* (1992), daje kratke naznake o zvuku u signalističkim vizuelnim, zvučnim i konkretnim pesmama (zbirka *Stepenište*, 1971), o čemu je, inače, malo pisano. Posebno je vredan pažnje završni odeljak o zvuku u gestualnoj poeziji, gde se fonika pojavljuje kao sama *akcija*. Tu se Latinčić bavi pesmama *Sazvežđa osluškuj* (1974) i *U cara Trojana kozje uši* (1979). U prvoj slika (fotografija) žene i muškarca što leže na raspuknutoj morskoj steni, sa slovima abecede, upućuje na ideju „da ništa u kosmičkoj režiji nije isto“, kao i na *različitost u prijemu iščekivanog zvuka*.

* Isto, str. 345-360.

† U toj antologiji prisutno je sedamdeset umetnika iz sveta i četvoro naših stvaralaca koji su „odabrali mejl-art kao sredstvo borbe za nove vidove i prostor izražavanja...“ Tu su pored Todorovića Balint Sombati, Bogdanka Poznanović i Katalin Ladik.

‡ Zvuk u velikoj meri ovaploćuje i pospešuje postojanje jezičkog izraza, i zahvaljujući ritmično-foničnim vibracijama, započinje se pre nego oblik.

§ N. Cvetković, *Brankovsko-stražilovsko u poeziji Miloša Crnjanskog, Stevana Raičkovića i Desanke Maksimović*, u knjizi *Novi i stari povodi*, Učiteljski fakultet u Jagodini, 1997, str. 66-88.

** Mogu se uglavnom uočiti tri vida zvučne poezije: a) ona koja je utemeljena na konkretističkoj upotrebi fonetske građe, ponavljanjem ili razbijanjem rečenica i reči na glasove; b) zvučna asemantička poezija u formi muzičke organizacije zvuka; c) zvučnost zasnovana na verbalno-silabičko-fonetskoj građi (verbovoko).

Napomenimo ovde da Milivoje Pavlović sadržajno-analitički piše o zvučnoj (foničkoj) poeziji,^{*} najpre poetološki utemeljujući odnos zvučanja i značenja; a potom na primeru Todorovićeve pesme *Volim*, gde se glasovne jedinice izdvajaju, umnožavaju i grupišu, podstičući svakovrsne asocijacije i to ne samo foničke, nego i verbalne i vizuelne. Pri tom, on se, za razliku od drugih istraživača, bavi i aspektima psihofonetskog koeficijenta, na primer, u pesmi *Kiša* Žarka Đurovića.[†]

Od momenta kada se pojam književnosti za decu celovitije uobličio, o čemu, inače, ponajviše piše Tihomir Petrović, pa do epohe signalizma/neosignalizma, dogodile su se veoma krupne promene u poimanju literature i umetnosti, pa i stvaralaštva za mlade. Kibernetička umetnost[‡] uopšte imala je, na primer, snažnog upliva na vizuelnu poeziju namenjenu mladima. Multimedijalnost koja osvaja našu epohu koristi *signale* svake vrste (slike-znaci, fonika, slovno-ikoničko i dr.) u stvaranju novih, neznanih sadržaja i umetničkih vizija, uz širenje pa i uvećavanje stvaralačkih potencijala.[§]

Naša istraživanja pokazuju da se signalističke tendencije u književnosti za mlade^{**} i najmlađe, ostvaruju uglavnom u vizuelnoj poeziji, kao i u konkretnoj i zvučnoj, što smo ukratko i dodirnuli u ovom osvrtu. U svemu tome vizuelizacija i vizuelna kultura imaju veoma važnu ulogu, posebno u procesu transformacije slovno-grafičkih nizova u vizuelne oblike.^{††} Ova pitanja donekle dodiruje i Tihomir Petrović,^{‡‡} i to u opštijem vidu, u vezi sa neverbalnim žanrovskim oblicima signalističke vizuelne i foničke poezije, uz izostavljanje analize na konkretnijim primerima, kao i neverbalne objekt-

* M. Pavlović, *Avangarda, neoavangarda i signalizam*, str. 332-344.

† Ž. Đurović, *Kiša*, u ciklusu *Signal test, Izabrana dela*, Poezija (knj. 3), Nikšić, 1994, bez paginacije.

‡ Kibernetička umetnost je nova tendencija utemeljena na odgovarajućim dinamičkim sistemima. U tom smislu, ona interdisciplinarno povezuje elektroniku, semiotiku, lingvistiku, kompjutersku nauku i sl.

§ Nova medijska i digitalna kultura i kibernetička umetnost, oblikuju različite i drugačije estetičke poglede i koncepcije. „A u tom smislu, i pesničkog, likovnog, muzičkog, scensko-gestualnog, opšteumetničkog izraza, pa i poezije za 'decu i veliku decu', kako bi rekao tvorac signalističkog pokreta, Miroljub Todorović“.

** N. Cvetković, *Signalizam i književnost za decu i veliku decu*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Pedagoški fakultet u Jagodini, Jagodina, 2008, str. 272-279.

†† N. Cvetković, *O elementima Odalovićeve poetike (tradicionalno), a o vizuelnoj poeziji – neoavangardno*, naučni skup *Savremena književnost za decu u nauci i nastavi*, Jagodina, 20. III 2010.

‡‡ T. Petrović, *Književnost za decu i signalizam*, u knjizi *Planetarni vidici signalizma*, str. 82-98.

poezije i mejl-arta. (Doduše, u signalističkom mejl-artu za decu i nema većih rezultata).

Petrović lepo zapaža da arabeska jezičkih simbola i vizuelizacija reči, biva privlačna, kao i ikonički simboli. Tu on citira Dagmar Burkhart (Prof. dr Dagmar Burkhart "Od carmina figurata ka vizuelnoj poeziji", Internacionalna revija SIGNAL, no. 25-26-27), u vezi sa „leksikom kao grafičkom slikom, telom reči, formom izraza“, pogodnim da stvore zadovoljstvo i užitak.

Na kraju se nalazi jedan vrlo sažet programski prilog Keiči Nakamure iz Tokija, pod naslovom *Manifest signalizma*,* koji nedvosmisleno ističe da je upravo „sada vreme SIGNALIZMA“. Nakamura se poziva na Karela Tajgea, koji je u Pragu 20-tih godina prošlog veka bio vodeći poetičar i neumorni istraživač novih umetničko-stvaralačkih strategija i taktika, u duhu kritičke avangarde, približno onome što je kod nas od 60-tih i 70-tih godina bio Mirosljub Todorović, sa neuporedivo većim radijusom i opsegom delovanja. Japanski neoavangardista, s puno razloga, u kontekstu „svog“ *Manifesta signalizma* pominje Tajgea, ne samo zato što je u proleće 1923. stvorio koncept „POETIZMA“, već i zbog izuzetno značajne uloge dva znamenita teoretičara moderne umetnosti, doduše sa razmakom od nekoliko decenija. Kao što je Tajge u svome vremenu bio markantni poetičar i istraživač novih umetničkih strategija i estetičkih modela u češkoj umetnosti,[†] tako je i Mirosljub Todorović jedan od najistaknutijih teoretičara novih avangardnih, neoavangardnih pa i postavangardnih umetničkih strategija, planetarnog usmerenja, s tim što uspešnije i plodotvornije spaja i prožima poetiku i stvaralačku praksu. Todorović je više i celovitije razrađivao i produbljivao svakovrsne žanrovske oblike prikazivanja i izražavanja, uključujući tu i svekoliki angažman ne samo na polju afirmacije novih estetičkih vrednosti i kulturnih modela, nego i socio-umetničkih aspekata, kao i odvažne borbe protiv različitih vidova agresije nasrtljivih alijansi, uključujući tu i NATO. Poput prethodnika Tajgea, koji je dao vidan doprinos punom oslobađanju i razmahu češke kulture, i Todorović je kao teoretičar i multimedijalni umetnik u doba elektronsko-informatičke ere, dao važan prilog astralnoj emancipaciji i afirmaci-

* *Planetarni vidici signalizma*, str. 99.

[†] Vredno je pomena da Gojko Tešić u kontekstu *nacrta za tipologiju polemičkih sporova u međuratnoj srpskoj književnosti* pominje češkog teoretičara Karela Tajgea, u komparativnom smislu između Krležinog *Dijalektičkog antibarbarusa s Nadrealizmom protiv struje* (1938). – G. Tešić, *Srpska književna avangarda (1902-1934) – Književno-istorijski kontekst*, Institut za književnost i umetnost, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 378-379.

ji srpske kulture* i njenoj kreativnoj promociji u planetarnim razmerama.[†] Izneo je na svesvetsko videlo dana *jednu naglašeno samorodnu, sveobuhvatnu i produhovljenu umetničku ideju*. Odvažna okrenutost i predanost eksperimentu i eksperimentalnosti, skoro bez prestanka, usmerenost ka radikalnoj i subverzivnoj umetničkoj praksi i poetici kritičke neoavangarde i post-postavangarde,[‡] bitne su komponente signalizma/neosignalizma. Dok je Karel Tajge zasnovao kritičku korelaciju između poetike i umetničke prakse, Todorović je dublje utemeljio složen odnos života kao umetnosti i multimedijalne kreacije, sažimajući u biću svoga opusa strategiju i taktiku pesnika nove epohe, poetičara, podstrekača i aktiviste koji nadrašta protivrečja i antinomije između mislećeg uma i stvarnosti, ospoljene pojavnosti i suštine, između nesustalog rada i suzdržane ljudske radosti, te između univerzalnog jezika i meta jezika i njegovog ovaploćenja u stvaralačkom činu i delu. Osnivač signalizma je, da citiramo Pavlovićevu misao iz *prologa*, danas „svetski pisac srpskog imena i prezimena, kao što je signalizam jedna od ključnih odrednica koje imenuju srpsku kulturu u međunarodnim razmerama“.[§]

Čini se, da nije prenaplašeno ustvrditi da signalizam/neosignalizam kao poetika, ali i umetničko-stvaralačka praksa – u odnosu na neke „izme“ koji su im prethodili, na primer: futurizam, dadaizam, zenitizam, kosmizam,

* Signalizam kao neoavangardni smer, kako lepo primećuje Pavlović, u svetu nas „predstavlja kao narod sa kulturom, a ne samo sa istorijom. Visoku planetarnu aktuelnost ovog umetničkog pokreta potvrđuje i činjenica da signalisti redovno sarađuju u najuglednijim svetskim časopisima i izlažu svoje intermedijalne radove u najglasovitijim galerijama...“

† M. Pavlović piše da je signalizam ubrzo nakon osnivanja i organizovanja „prešao granice naše zemlje i naše kulture, okupivši veliki broj stvaralaca širom planete – od Urugvaja do Japana, i od Kanade do Australije. Prema rečima kritike, ovaj neoavangardni pokret, u kome mnogi vide i brend srpske kulture, doneo je našoj književnosti i umetnosti „atribut visoke planetarne aktuelnosti, kreativne otvorenosti i prepoznavanja cilja, omogućavajući da čitav ontos postane signal, otkriveno biće, veliki neponovljivi znak“ (Draško Redep).

‡ Post-postavangarda je kao i post-postmoderna, takođe, agresivno kritička, u nekim vidovima destruktivna, služi se novim tehnologijama i hipertehnologijama, simulacijom, kiber estetikom, a samu sebe tehnomedijски multiplicira i retorički pojačava do mimezis mimezisa.

§ Prema Pavlovićevom temeljnom uvidu: kod nas i u svetu je za minule četiri decenije objavljeno oko dve hiljade bibliografskih jedinica (a po našem mišljenju i više, jer postoje i one jedinice koje sam Todorović nije još stigao da konsultuje, npr. pisanje prof. dr Staniše Veličkovića u dva-tri zahvata); tu se uključuju i tri doktorske disertacije, „više monografskih celina i nekoliko temata na stranim jezicima. (...) Stvaralačko prisustvo M. Todorovića na internacionalnoj sceni argumentuje se sa više od 400 autorskih radova u stranim publikacijama i na stranim jezicima“.

pa donekle i u odnosu na one koji su došli kasnije, kao post-postmodernizam i neokonceptualizam – ima unekoliko dominantnije i nadmoćnije mesto i ulogu u umetnosti i stvaralaštvu novog milenijuma. I to u prvom redu zbog sveukupne kompleksnosti, kreativne razućdenosti, velike otvorenosti i izrazite antidogmatičnosti, višedecenijskog plodotvornog istrajavanja, koje je, evo, već uspešno započelo petu deceniju; potom zbog planetarno-kosmopolitskog obuhvata, (signalisti svih zemalja, signum vas ujedinjuje), skoro na svim poljima duhovnosti, te na poprištu globalne tehno civilizacije i njenih sistema, hipertehnologije, kiberno, kinetičke i kompjuterske umetnosti, digitalne umetnosti... Tu je i vitalnost i žovijalnost poetike i prakse samog signalizma i njegovog rodonačelnika Miroljuba Todorovića.

KNJIGE, ALMANASI I ZBORNICI O SIGNALIZMU:

- Miroljub Todorović, „Signalism“ (na engleskom), Beograd, 1973.
- Miroljub Todorović, „Signalizam“, Niš, 1979.
- Julian Kornhauser, „Signalizm – Propozycja serbskiej poezji eksperymentalnej“, Krakow, 1981.
- „Signalizam – avangardni stvaralački pokret“ (zbornik sa simpozijuma o signalizmu), Beograd, 1984.
- „Signalizam u svetu (strani kritičari i teoretičari o srpskom signalizmu)“, Beograd, 1984.
- Živan Živković, „Orbite signalizma“, Beograd, 1985.
- Miroljub Todorović, „Dnevnik avangarde“, Beograd, 1990.
- Živan Živković, „Svedočenja o avangardi“, Beograd, 1992.
- Miroljub Todorović, „Oslobođeni jezi“, Beograd, 1992.
- Miroljub Todorović, „Igra i imaginacija“, Beograd, 1993.
- Živan Živković, „Signalizam: geneza, poetika i umetnička praksa“, Paraćin, 1994.
- Miroljub Todorović, „Haos i Kosmos“, Beograd, 1994.
- Miroljub Todorović, „Ka izvoru stvari“, Beograd, 1995.
- Miroljub Todorović, „Planetarna kultura“, Beograd, 1995.
- Živan Živković, „Od reči do znaka“, Beograd, 1996.
- Miroljub Todorović, „Žeđ gramatologije“, Beograd, 1996.

- Miroljub Todorović, „Signalism – Yugoslav Creative Movement“, Beograd, 1998.
- Milivoje Pavlović, „Ključevi signalističke poetike“, Beograd, 1999.
- „Signalistička utopija“ (almanah, bibliofilsko izdanje), Beograd, 2001.
- Milivoje Pavlović, „Avangarda, neoavangarda i signalizam“, Beograd, 2002.
- „Signalizam – umetnost trećeg milenijuma“ (almanah), Beograd, 2003.
- Vladan Panković, „O signalizmu“, Beograd, 2003.
- „Granice planetarnog – vizije signalizma“, Beograd, 2006.
- Miroljub Todorović, „Poetika signalizma“, Beograd, 2003.
- „Razmušljajte o signalizmu“ (almanah), Beograd, 2004.
- Miroljub Todorović, „Tokovi neoavangarde“, Beograd, 2004.
- Ilija Bakić & Zvonko Sarić, „Preko granice milenijuma“, Beograd, 2005.
- „Vreme signalizma“, (almanah), Beograd, 2006.
- „Demon signalizma“ (almanah), Beograd, 2007.
- Slobodan Škerović, „Himera ili Borg“, Beograd, 2008.
- „Planetami vidici signalizma“ (zbornik), Beograd, 2010.

SUMMARY

Nikola Cvetković

INTERPRETATION OF SIGNALISM

It seems that is not outlined above argue that Signalism / neosignalism as poetic, and artistic and creative practice - in relation to some – the “isms” that preceded them, for example, Futurism, Dadaism, Zenithism, cosmism, and partly in compared to those who came later, as post-postmodernism and neo-conceptualism – is somewhat more dominant and superior position and role of the arts and creativity of the new millennium. And that's primarily due to the overall complexity, diversity of creative, high transparency and exceptional anti-dogmatism, decades of fruitful persistence, that is, here, already successfully launched the fifth decade, then the planetary-cosmopolitan covers, (signalists all countries, unite you signum) almost in all fields of spirituality, and in the arena of global civilization and its technological systems, hyper, cyberneo, kinetic and computer art, digital art ... There is a vitality and features poetry and the practice and its founder Signalism Mirosljub Todorović.

Voja Marjanović

Detinjstvo između zavičajnih jasenova i beogradskih razlistalih platana

*„Detinjstvo je deci zagarantovano.
Detetu detinjstvo ne sme da se ruši“*

M. Gerov

U ovom radu autor se bavi poetskim stvaralaštvom za decu i mlade Milorada Gerova, a povodom objavljivanja njegove nove i izabrane poezije. O ovom pesniku, prevodiocu, slikaru i vrednom kulturnom delatniku književna kritika nije dala potpunu analitičku ocenu i značaj, koji zaslužuje i koji mu nesumnjivo pripada. Tim povodom ovaj prilog, donekle, ispravlja tu vrstu nepravde, ukazujući istovremeno na hronologiju, genezu i poetiku Milorada Gerova, ne samo za mlade već i za odrasle čitaoce.

KLJUČNE REČI: poeziza za decu i mlade, poetika, stil, jezik, tradicija.

1. PESNIČKI PORTRET

Milorad Gerov nije danas nepoznato ime među srpskim i (nekada jugoslovenskim) književnim delatnicima. Pesnik, slikar, književni prevodilac, Gerov je studirao književnost i istoriju umetnosti na Univerzitetu u Beogradu i stekao diplomu stručnog prevodioca, naročito sa slovenskih jezika, i posebno bugarskog. Ipak, literarna delatnost Milorada Gerova najprisutnija je u oblasti dečje i književnosti za mlade. Više od četiri decenije ovaj uporni i talentovani pesnik arkadije detinjstva, piše za mlade, i u tom poslu zapažen je kao veoma jedan, izvoran i darovit stvaralac.

Bio-bibliografija objavljenih knjiga za decu i mlade Milorada Gerova premaša desetinu, a njegov prevodilački rad zaslužuje po umeću prevodi-

lačke veštine, izuzetnu pohvalu. Ambiciozan i odan umetničkoj reči, Gerov je stekao zapaženu popularnost u krugovima umetničkog sveta. Dobitnik je više povelja i priznanja, zatim književnih nagrada i pohvala. Takođe, njegova poezija je zastupljena u nekim tematskim i opštim antologijama poezije, a većina pesama nalazi se publikovana u školskoj lektiri, čitankama, hrestomatijama i drugim izborima. Dakle, reč je o plodnom i darovitom pesniku, čija se poezija i misao uvažava, ceni i poštuje.

Kao prisutan pesnik i prevodilac, Milorad Gerov je čest saradnik Kulturno-prosvetne zajednice u Pljevljima, potom saradnik Zmajevih dečjih igara u Novom Sadu i dugogodišnji saradnik NIRO „Bratstvo-jedinstvo“ iz Niša. Objavio je desetine pesama u brojnim listovima i časopisima za književnost i jezik (POLITIKA, BORBA, ZMAJ, NEVEN, ĐURĐEVAK, DETINJSTVO, DEČJE NOVINE, DRUGARČE) i dr., i čest je saradnik nekih festivala dečje poezije (Zmajeve dečje igre, Bulka, Struške večeri poezije) itd. Uvek „na putu“ zbivanja i kretanja poezije za mlade koju prati u poetološkom i vremenskom razvoju, Milorad Gerov je danas pesnik srednje generacije, koji u srpskoj literaturi za decu i mlade zauzima pristojno i opravdano pesničko mesto.

2. POETIKA PESME ZA DECU I MLADE

Pišući nekoliko decenija liriku namenjenu najmlađoj literarnoj populaciji, Milorad Gerov je u svome pesništvu izgradio vid autonomne poetike, koja se, ne razlikuje, suštinski od poetike pesnika njegove generacije – ali ima svojih osobenosti. Ona se ogledaju u sadržini i formi njegovog pesničkog diskursa, ali i viđenja sveta dece i detinjstva – pa i, uopšte života i pojava u njemu, ne svoj ličan način.

Poštujući osnovne kodekse pesme za mladog konzumenta, Milorad Gerov, poštuje doktrinu dečje poezije kao svojevrsnog književnog žanra. On zna da pesma za dečjeg čitaoca mora posedovati određeni profil pojmljivosti. Dakle, mora biti kratka i jezgrovita, sa diskretnom dozom sadržaja, uvek asocijativna, vedra i razdragana – i pesma ritma i rime, muzikalno intonirana. Takva pesma, treba da sadrži u sebi vedri i odvažni životni optimizam, da ne bude setna i nostalgичna, kako bi dečjem čitaocu bila pesma zabave i srećnog detinjstva, bez trauma i stresova. Poetiku takve pesme Gerov je negovao od prvih dana svog književnog rada, pa je danas njegov glas u pesmi ovoga žanra zdrav i poletan, bez puke didaktike i „poduke“, a svojom suštinom to je pesma tradicionalnog i savremenog zvuka koja nudi „draž života i detinjstva“ u smislu „poruke“, jedine umetničke snage koja „bodri ljud-

sku psihi i koja teži ka zdravom životu i mirnom opstajanju u njemu“ (M. Bogdanović).

U takvom stavu i takvoj korelaciji života i umetnosti, Milorad Gerov je „gradio svoj svet pesme i detinjstva“, pa je stoga njegova poetika usvojiva i bliska „svim detinjstvima i svoj deci“, bez obzira u kom vremenu socijalno i kulturološki živeo.

3. U AVENIJI TEMA I MOTIVA

Ako se tematsko-motivski krug poezije za decu i mlade pesnika Milorada Gerova, može uslovnom klasifikacijom složiti u osam cikličnih krugova (PROLOG, ZAVIČAJ I GODIŠNJA DOBA, MOJE DVORIŠTE, NA DAN POLASKA U ŠKOLU, ŠETNJA PO GRADU, VESTI IZ ZOO VR-TA, LJUBA, AH LJUBAV I U IME MIRA I SLOBODE), onda se sva njegova poetska iskazivanja mogu osetiti na mikro i gro planu pevanja i mišljenja. U prvom ciklusu (PROLOG) pesnik se obraća deci i detinjstvu kao osnovnim temama svoje poezije, govoreći iz ličnog doživljaja da je „lako biti dete“, „šta je izvor njegove lirske pesme ovog žanra“, „o ljubavi prema rođenju deteta“ ili „o leptirima, o dečjim očima velikim kao nebo i o govoru malog čoveka, deteta u svemiru života“. Pesme GOVOR DETINJSTVA, DETETU DETINJSTVO, OD IZVORA PESME, ŠTO JE LEPO BITI DETE, LEPTIR) i dr., izraz su pesnikovog plemenitog sjedinjavanja sa bićem detinjstva i dečjeg bića, koje je svojevrсно i stoji na početku našeg života.

Pesnik izvorne reči o prvim stupanjima u životne avanture bez obzira bile vedre ili sumorne, predmet su brojnih pesničkih stihova vezanih za zavičaj i godišnja doba. U tim pesmama, Gerov se legitimise kao poeta prirodnih i realitčnih nadahnuća, a pesme TELEGRAM, PROLEĆNE METAFORE, MAJSKA PESMA, MASLAČAK, DUGA, LJUBIČASTA PESMA, TUGA ZA LIPOM i mnoge druge, autentično signaliziraju pesnika i prirodu, pesnika i spoj sa njom, i pesnika koji zavičajnu „logu“ nosi duboko ukorenjenu u svoje pesničko biće.

Bez sumnje, Gerov temporalno prati sva godišnja doba kao i dečjeg konzumenta u njegovim radostima i sumorima pred prolećem, letom, jeseni i zimi. On ispovedno saučestvuje u radostima „proleća u zavičaju“, raduje se „septembarskom zvoncu“, zaljubljen je u „sjaj letnjeg sunca“, i klikće kada oseti da dolazi vreme u kome se u tihom padanju pahuljica s nemba čuje glas: „Veje, Veje“. Ozaren prirodom kao Desanka Maksimović, Grigor Vitez ili pesnik srpskog realizma sa elementima romantičarsko-idilične note o prirodi Vojislav Ilić, i Gerov je sav u panteističkom zanosu pred „čudom

prirodnih zbivanja“ pred kojom stoji dete-čovek, zbunjeno snagom „nasilja lepote“ i „dramom sunca i vetrova“, koje donose dani vremenskih orgijanja nad decom i odraslima.

U svom tom pevanju o prirodi i godišnjim dobima, pesnik se ne odvaja od najdražih. U njima on nalazi oslonac i sigurnost. Oni su mu „odbrana od pomora i prirode“ i, opet, radost što ih ima. U pesmama o roditeljima i rođacima, baki i deki, tetkama i ujacima, pesnik oseća da je život „spokojniji i nežniji“, i da se u njemu možemo ponašati opuštenije. Pesme MOJ DEDA LULU PUŠI, MAMA I TATA, BAKA, ŠTA JE SREĆA, A NA SELU U TO DOBA, ili pesmama SANJARENJE, DEČAK I ZVEZDE, NEOBIČAN DAN, SAN LETNJE NOĆI (iz pesnikovog ciklusa „U snu sna“), sve je trans u san i javu koju simbolizuje pesma SVE U MAŠTI. O polasku u školu, o danima „prvih krštenja u kolektivnom društvu sa drugovima i učiteljima, redu i radu školskog režima života, Gerov je ispevao konkretne, glatke i jasne pesme koje otvaraju „novi život u novoj sredini i ponašanju dece“. To nam potvrđuju stihovi PRVI ŠKOLSKI DANI, ČITANJE BUKVARA, NA DAN POLASKA U ŠKOLU, UČITELJ NEŠA I ĐACI PRIVACI, VUK KARADŽIĆ, PESMA O SVETOM SAVI, kao i pesme u kojima se pesnik seća kolega pesnika: SEĆANJE NA PESNIKA I PRIJATELJA (Dragi Milorade... Nikola Drenovac).

Iako pesnik prevashodno rurarne sredine i okoliša, Milorad Gerov je i pesnik urbanih atmosfera, života velegrada i dečjeg života i ponašanja u njemu. Optikom dobrog opservatora uočio je u svakoj takvoj pesmi lepote „seoske atmosfere“ i radosti „urbanih impulsa života“. Pesnički stihovi BEKSTVO IZ PAKLA, TRUBAČ, KLINCI IZ SOLITERA, HAJDE DA SE IGRAMO, PESNIK KUPUJE PANTALONE (u pomen Draganu Lukiću), i još nekim stihovima, Gerov ume da psihološki otkrije lik i ličnost deteta i odraslog čoveka. On radoznalo teži sublimaciji dece u odrastanju i doba zrelosti; cilj mu je da kontinuirano prati život i dete i „svekoliki beli svet oko njega“, kao i čoveka koji je iz infantilnosti prešao u trezvenost i iskustveni život jave.

Ceo koloplet biljnog i životinjskog sveta Milorad Gerov unosi u stihove o životinjama i pticama. I one su, kao i dete i čovek, deo naše vaseljene, i njih treba uvažiti i voleti, i o njima treba reći „reč leku, toplu i umilnu“. Bezborj pesama, kako je zapazila i književna kritika, Gerov je posvetio životinjskom svetu. Poštujući tezu „da čovek koji ne voli i ne oseća životinju ne voli i ne oseća čoveki i život“, pesnik klikavo peva o JEŽU, PSU, GAVRANU I GUSKI, o MAČORU, o PUŽU, PREPELICI, o SNU U KAVEZU, ili ŽUĆI, psu, zatim MAGARCU, TETA LIJI i drugim životinjama i

pticama, koje naseljavaju „našu planetu punu pesme i ljubavi ali i suze i bola“ (D. Maksimović).

Uvek uz dete i njegov život u snu i na javi, Milorad Gerov je napisao i brojne pesme „zaljubljeničke tajnovitosti“. Ne povodeći se ni za M. Antićem, ni Lj. Ršumovićem a ni za ljubavnom poezijom S.Stanišića ili P. Zupca, Gerov je „ljubavni festival čula“ doživeo na svoj način. Zato se neke njegove pesme čitaju sa smeškom naivnosti i „dečjeg infantilnog doživljaja suprotnog pola“. U tim pesmama, sadržan je ceo arsenal uzbuđenja u „kratkim pantalonama“ i „kratkim suknjicama“. Pesme LJUBAVNA PRIČA, VEŠNA IZ VII2, BRUKA, KAKO SE LJUBE DEVOJČICE, ČEMU SLUŽI OSMEH, RANDEVU SA SONJOM, GDE JE NEDA i druge, samo su neke od pesama u kojima se Gerov poistovećuje sa „prvim krštenjima i zanosima ljubavi. Njih ima mnogo više i u svima je pesnički senzibilitet otvoren i osećajno jak, bez prisustva „tabu teme“ o ljubavi, jer ljubav je „radost bez bola“ (N. Drenovac).

U plodnom, ambicioznom i posve talentovanom druženju sa poezijom Milorad Gerov nije zaoboravljao ni svoj zavičajno-rodoljubiv, dakle, patriotski nagon. Ako je čovek deo svoga naroda i grada gde je rođen, ako je zavičajno vezan za ljude, zemlju, istoriju i ratove svojga naciona, razumljivo je, da jse od njega ne može odvojiti. Potekao sa Stare planine, iz prostora ruralne srpske prošlosti, sav u korenu bića slobodar, ali pripadnik grada u kome je proveo (i provodi sadašnje dane života), Gerov sa emocionalnom budnošću i ljubavlju peva svoju domoljubivu pesmu. Ona je nepatvorena. Nju nosi u sebi iskonski čovek-patriota, i zato je ona srčana i raspevana, ponekad samo patetična. Pesme VOLJENOM GRADU, ZA MIR U VASIONI, PRAZNIK U GRADU, LOVAC I PTICE, PESMA MOJA DA NE BINEM itd. Primer su da je pesnik i domovina jedno i da su njihovi koreni neuništivi.

Prateći sveukupni (doduše, još nedovršeni) stvaralačko-poetski čin pesnika Milorada Gerova, da se uočiti da je lepeza teme i motiva ili avenija njegovog bogatog pesničkog sveta veoma razuđena i bogata. Gerov je često „boravio u svim prostorima života“ (M.Bandić). Radoznao i komunikativan, sklon „lirskoj i naratvnoj čujnosti sveta koji ga okružuje“ njegova poezija (pa i ona namenjena odrasloj čitalačkoj populaciji), sadržala je uvek životvorne, realističke i zdrave tonove, koji su afirmisale život i njegove vrednosti. Zato se za ovog pesnika može s pravom reći da je uvek bio „na putu“ (H. Tahmišdžić), odnosno na sredokraći sna i jave života. To ga je uvrštavalo u stvaraoce „bez sumnje da postoji i da će biti zaboravljen“.

4. MIŠLJENJE KRITIKE

Mada troma i ne baš aktivna naša književna kritika, kao ni o mnogim drugim piscima, tako ni o poetskom delu Milorada Gerova nije dovoljno obraćala pažnju. Pa ipak, može se reći da Gerov nije bio u više mahova pro- ućavan, citiran ili analiziran pesnik. Svedoče o tome desetina pesnika, nov- nara, publicista, književnih kritičara i akademskih analitičara, koji su pisali i govorili o poeziji ovog pesnika. Prema mišljenju pesnika Nikole Drenovca, a o zbirkama pesama Milorada Gerova („Raspevano detinjstvo“ i „Zalju- bljeni dečak“), pesnik Drenovac je zapisao da je reč i o poeziji koja se „učvršćava u nadahnuta ostvarenja“, što znači da su njegovi stihovi za mla- de „deo duha dečjeg sveta, pa se kroz njih oseća ispovednost i težnja ka istinskoj osećajnosti...“ Pesnik i esejista Branislav Bojić je pišući o zbirci „Zalubljeni dečak“ Milorada Gerova konstatovao da „Gerovljeve pesme sežu do same izvornosti“, tj. Da pesnik poseduje „korektnu metričku kulturu, iz- vanrednu muzikalnost, dobrotu koja nas iz svake pesme motri...“. Vlada Ba- tinić, profesor i pesnik, ceni poeziju Milorada Gerova, jer je „sva u vrcanju slike proleća, mirisnih lipa, vrabaca vragolana... i sva ta poezija donosi plem- enitnost, ljubav i strpljivost sa bakom, jer su odrasli „šarekolka slika našeg života i sveta...“

Odnos prema poeziji Milorada Gerova zapazio je i zapisao i urednik časopisa „Most“ Danko Dengelov, koji zapaža da je pesništvo Milorada Ge- rova „snažno umeće da se na videlo dana iznese unutrašnje, skiveno stanje detinjstva u detetu...“, a recenzent zbirke „Volšebno detinjstvo“ Jasmina Jo- vanović, napominje da Gerov „centralno nadahnuće za pisanje ove vrste po- ezije nalazi u sopstvenom detinjstvu i u dečjim danima svoje unuke...“ Dr Slavoljub Obradović u tekstu „Poezija detinjstva“ sdušno stoji uz tezu da je Gerov u svome dečjem pesništvu uspeo da otkloni uticaj tradicije...“ Ge- rova, napominje dr Obradović, „insistira u pesmi na konkretnim pojavnim oblicima koji mogu da zainteresuju dečju radoznalost... pa je pesnikova sli- ka u poeziji više sugestivna nego atraktivna...“ Afirmativno mišljenje o pe- ziji Milorada Gerova iskazao je i dr Tihomir Petrović u svojoj „Istoriji srp- ske književnosti za decu“ (ZDI, N.Sad, 2008). Ovaj talentovani analitičar i književni teoretičar, iako ovlaš i nedovoljno sintetično, misli da je „Gerov pesnik tople emocije i sabrane fefleskije“... Optimistička, vitalistička slika života, instinkt za prepoznavanje potreba deteta, smisao za igru i jednostav- nost, čine ga autorom iz užeg kruga čuvara dečjih osmeha...“

Pišući u više mahova o poeziji Milorada Gerova i dajući svoj sud u obliku recenzija, lično sam verovao u talenat i postojanje poetske reči Milo-

rada Gerova, koja se neće ni osamdetih godina prošlog veka ugasiti i nestati. O zbirci „Jasen platanova“, zapisao sam 1996. godine da je „Gerov pesnik minule prošlosti, uvek predan ruralnom detinjstvu i okolišu, da je njegov stih pun bogate tematike i sadržajnosti pa se uklapa u traicionalnu srpsku poeziju sa blagim nagoveštajima savremenosti...“ Dakle, ta i takva mišljenja o poetskoj delatnosti Milorada Gerova ponuđena malim konzumentima (a zašto ne i odraslim), predstavljaju u rekapitulacionom zbiru smisao i vrednost pevanja Milorada Gerova. Gerov je postojano bio uz svoju pesmu i zato je ona pobedila „sva sivila anonimnosti“ (dr M. Đuričković).

SUMMARY

Voja Marjanović

CHILDHOOD BETWEEN THE NATIVE ASH AND BELGRADE LISTED PLANE

In his choice recapitulation poetry for children, youth and even adult readers, which is understood as a form of anthological election, then some kind Chrestomathy, under the attractive title of “Dreamed of childhood and escape from hell” (which resembles the gloom of the first period of each man's age), which advocated a side and our writers (Borges, Proust, Camus, or our I. Andric, D. Kish, and D. Djordjevic), Milorad Gerov drawn the map of her poetry and her creative topography. It is a good traditional poetry inspired by the true lives of children and adults. It is the poetry of authentic tone and sound. She has a perspective on the phenomenal world and past today. It is always clear and concise read. This poetry has never sought to experiment, he never advocated any avant-gardes exhibitionism – it is hard to says the poet and his thought without the fashion and the theory of games and nonsense, “they preached Caillois and Huizinga, and our poets have accepted the seventies and eighties century”.

In one word poetic act Milorad Gerov clearly hear the voice of the poet of reality, optimism and poetry, which avoids the conservatism and old-fashionedness: Gerov sublimation of life and love, children, events, and adults in the song. He always wanted his readers to “open the eyes of” the truths of life's adventures. Hence the poetry of Milorad Gerov can call it Rimbaud thought: “sail and sail only continue to conquer life and its spaces!”

Rašid Durić

O antinomiji Hasanova stajališta o svojemu identitetu i o identitetu muslimana u “Dervišu i smrti” Meše Selimovića

Ključne riječi: hibriditet identiteta alter ega i Hasana; psihološka anatomija i kritička analiza antinomičnosti takvoga identiteta i njegove (pod)svjesne književne kompenzacije i transformacije u liku Hasana; paralelna psihoanaliza alter ega, karaktera Hasana i Džemaila; roman *Derviš i smrt* nesporne umjetničke magije, zapadnoeuropskog filozofijskoga fundamenta u skepsi i alijenaciji, sa dekorom muslimanskoga sensibiliteta; sa etički i theološki osporenoj objektivnosti Hasanova stava o (samo)“otpadništvu” i “otpadništvu” muslimana od hrišćanstva kao subjektivnom stavu; stajalištu kojem je uzrok u navedenom hibriditetu alter ega, odnosno u njegovoj (pod)svjesnoj kompenzaciji i transformaciji u liku Hasana; ateizam alter ega i lika Hasana kao (pod)svjesni psihološki uzrok pomanjkanja religiozne empatije sa posljedicom stajališta o navodnom “otpadništvu” muslimana od hrišćanstva

1.1. Hommage Meši Selimoviću bitan je povod da se još jednom sastavimo sami sa sobom u (meta)tekstu *Derviša i smrti*, u sublimatu koji se više puta čita da se do kraja ne “pročita.” Drugi je povod ovoj studiji u navedenoj skepsi spram vjerodostojnosti dijela navedenoga Hasanova traktata o njegovu “otpadništvu” i o “otpadništvu” muslimana od hrišćana. Da bi ova sumnja u vjerodostojnost bila argumentirana, promišljena u svijesti čitatelja, nakon moga uvodnog dijela citiram dva vrijednosno i emocionalno disparatna traktata iz *Derviša i smrti*. Potom Hasanovu antinomiju analiziram (u dijelovima i u cjelini) u kontekstu sižea romana i ukupne psihologije Hasanova lika. Polazim, naime, od teze da sumnju u vjerodostojnost nalaže sama priroda života i čovjeka. I subjektivna priroda književnoga izričaja. Ona koja lebdi na tanjušnoj granici fikcije i zbilje. Opčaran magijom književne riječi, čitatelj se, naime, sa punim povjerenjem prepušta njenoj sugestivnoj snazi. Pritom rijetko dvoji nad njenom vjerodostojnosti. Književna

znanost i književna kritika, ako to doista jesu, ako hoće vrednovati književni tekst, moraju biti skeptični prema snazi umjetničke sugestije u kojoj je sadržana vjerodostojnost teksta. Da je ovdje riječ o intelektualno-emocionalnom vrijednosnom samoodređenju prema vjerodostojnosti književne riječi, u kojoj su segmenti te vjerodostojnosti – tvrdnje, teze i hipoteze – često u smisloj antinomiji, međusobnom negiranju – svjedoči i sam Selimović. Selimović, naime, prvo tvrdi da je književnost *produhovljena istina o životu*, potom da *književnost nije ni istina ni neistina*. Za divno čudo, istina je upravo u toj naizgled prividnoj, zapravo stvarnoj antinomiji. Upravo je u antinomiji izrasla književna istina *Derviša i smrti*. Antinomija je intelektualna baza književne svijesti *Derviša i smrti*. Takođe, i moje kritičke riječi kojoj je polazište u ovoj Selimovićevoj središnjoj antinomiji:

Pravo književno djelo je umjetnički ubjedljiva, animirana, produhovljena istina o životu, piščeva istina, naravno, jer je sumnjivo da postoji druga istina osim subjektivna. (...) Književnost nije ni istina ni neistina, ni mudrost, ni ludost, ona nije ni misaoni sistem ni pouka. Ona je, prije svega, snažan doživljaj, koji djeluje emocijom na emociju. (...) Emocija je lična, kao crte na dlanu, a opet prihvatljiva, mekša je nego misao, ubjedljivija, sugestivnija, jer je neposredna. Emocija je i elementarnija, nije izvedena i građena kao misao, ne podliježe lako vremenskoj koroziji. Emocija može da postane istina koja traje. (Meša Selimović: *Sabrana djela u deset knjiga*.1983. Knjiga 6. Pisci, mišljenja i razgovori: 252, 253)

Treći povod ovom tekstu je u dokazivanju teze da velik dio objavljene kritike o djelu Meše Selimovića nije produciran u gami ili u magiji izvorne umjetnosti. Sa posljedicom da u toj kritici pretežito otkrivamo intelekt, svijest i savjest kritičara, u manjoj mjeri i prirodu književnoga teksta. Razlog tom kritičkom larpurlaru jest u nesposobnosti samoutvaranja u književnu riječ. U nedostatku empatije. Kritičarska riječ u ovoj je studiji iznjedrena i profiltrirana u sensusu i u polifoniji riječi Meše Selimovića. Sa krajnjom rezultantom – duhovno-emocionalnoga jedinstva teksta i kritike.

1.2. Hommage *Dervišu i smrti* umjesno je početi tačnom ocjenom Meše Selimovića o djelu Ive Andrića, njegovom do danas aktuelnom konstantacijom da od Andrićeva osvajanja Nobelove nagrade (1961) južnoslavenske književnosti ravnopravno sudjeluju u evropsko-svjetskoj umjetnosti riječi. Uz bitnu dopunu da je pojava *Derviša i smrti* (1966) prvi estetski i hronološki iskorak bosanske i bošnjačke u evropsko-svjetsku umjetnost riječi. Da etabliranje novije i bosanske i bošnjačke (između srpske i hrvatske) književnosti počinje *Dervišom i smrti i Kamenim spavačem* Maka Dizdara (takodje prvo izdanje 1966.) Smisao je ove studije takodje i u argumentaciji

teze o umjetničko-estetskom izjednačavanju bošnjačke sa srpskom i sa hrvatskom književnosti. Estetičku zasebnost bošnjačke književne riječi argumentiram autentičnim bošnjačkim sensibilitetom. U jednom zasebnom doživljaju svijeta i života autohtonog bosanskog čovjeka, u kojem se u njegovu bosanstvu zrcali univerzalna istina o čovjeku. Prozoriti o tom bosanskom i bošnjačkom, muslimansko-evropskom duhovnom spoju i sensibilitetu, o njegovu transcendentnom specifičitetu kroz gamu i magiju *Derviša i smrti*, pritom otkriti što god novoga, čini se pretencioznim. U toj nakani, ova studija analizira jedan u sebi i smislenu i vrijednosno kontradiktoran i bitan segment romana – Hasanovo samoodređenje i određenje njegovih sunarodnika muslimana kao “otpadnika” od stabla hrišćanstva. Pored ovog, teološki i etički upitnog (samo)određenja ili opredjeljenja, u studiji se dokazuje da je *Derviš i smrt* tekst zapadnoevropske estetike. Sa estetskim fundamentom u evropskoj (post)moderni. Sa sistemom mišljenja u egzistencijalizmu, agnosticizmu, skepticizmu, relativizmu. Sa duhovnim oazama islama. Sa draperijom muslimanstva. Sa markacijom bošnjačke umjetnosti riječi u tim spojevima u kojima (meta)tekst isijava bosansko-muslimanski sensibilitet, duhovnu polifoniju i duševnu neposrednost: u njima se zrcali specifičitet bosanske umjetnosti riječi. U tim spojevima, u njihovoj misaonoj i duhovno-duševnoj sintezi, u njihovu kontrapunktu, ostvarena je književna (samo)svijest *Derviša i smrti*. Originalnost bošnjačke u južnoslavenskoj književnoj riječi.

Pored ove generalne estetske kvalifikacije, bitno je markirati činjenicu da je svijest likova romana prožet sviješću o deficitu nacionalne kulture. Ta svijest o nedovoljnosti nacionalne kulture u ljudskoj emancipaciji zapravo cijeli roman *Derviš i smrt* prožima. Ta je svijest bitno vrijednosno ishodište i gnoseološki orijentir mojoj studiji. Ovo misaono ishodište dokazujem skepsom Meše Selimovića u postojanje autentičnog nacionalnog duha. Sa osporavanjem tzv. nacionalne kulture, nacionalnog bića sui generis:

A autentični nacionalni duh, kultura i biće u cjelini? Pa ne znam šta bih o tome rekao, osim da je prava autentičnost upravo u višem asimiliranju vrlo raznolikih kultura, uticaja, krvi. Svi smo primali od svakoga s kim smo dolazili u doticaj (a tih doticaja i miješanja bilo je kroz istoriju zaista mnogo) i to primljeno pretapali koliko smo mogli, pretvarajući u svoje, manje – više osobeno. (..) Opterećeni smo i mnogim predrasudama jedni prema drugima. Neću ih navoditi, one su isto toliko poznate koliko su smiješne, i plod su nepoznavanja. Jer mi se, ustvari uopšte ne poznajemo, a pokazujemo i veoma malo volje da se upoznamo, da to postaje fenomen bez objašnjenja.

2.1. Citirana Selimovićeva spoznajno-vrijednosna kvalifikacija jest duhovni orijentir mojoj studiji. U središtu studije je Hasanov misaono i

emocionalno kontradiktorni traktat o sebi i o južnoslavenskim muslimanima. Traktat u kojem Hasan svoj i identitet svojih sunarodnjaka vrijednosno potcjenjuje, umanjuje. Stavom o navodnom “otpadništvu” od hrišćanstva Hasan, naime, dovodi u pitanje opstojanja južnoslavenskih muslimana kao zasebne zajednice. I pored ovog nihilizma, Hasan se, na kraju svojih misli, ulijeva u bosanskomuslimansko izvorište svojega identiteta poput kapi vode u rijeci.

Hasanovo mišljenje o navodnom “otpadništvu” muslimana od hrišćanstva (koje naprijed citiram) u isti mah je i osobno i nacionalno afirmirajuća i difamirajuća! Sa konačnim utiskom: te dvije književne istine se potiru! Da bi se razumjeli razlozi toj bipolarnosti, treba ukratko rekonstruirati psihologiju Selimovićeva Hasana. Kroz vedrinu, dobrostivost i slobodan život pod vedrim nebom i suncem, u Hasanu valja raspoznati bolju polovinu Ahmeda Nurudina. Bolji dio neostvarenog i žudjenog alter ega i čestitoga derviša Nurudina koji će se ubrzo survati u moralnu ruinu, u ništariju, usljed straha od smrti. *Dželepčija i medreslija* Hasan je naime žuđeni, neostvoreni Nurudinov dvojnik: Hasan je *prošao kroz vatru vjerskog zanosa Abu-Sinaove škole.*” (Meša Selimović: *Sabrana djela*. Prva knjiga. Derviš i smrt, 1983: 211) Hasan je inkarnacija žuđena, u izvjesnoj mjeri dostignutog ideala slobode, za kojim njegov dvojnik Nurudin čezne. Takođe i Nurudinov ideal i idealizacija čovjeka kojemu je najveće zadovoljstvo da druge sobom radosti.

Izvore Hasanova afirmirajuće-difamirajućeg samoviđenja i viđenja svojih sunarodnjaka takođe je bitno razumjeti u kontekstu Hasanova nedosljednog karaktera u cijelom romanu. Vrijednosnu i osjećajnu bipolarnost mišljenja o muslimanima, takođe je neophodno promisliti kroz Hasanovu psihologiju plemića. Razumjeti sa aspekta materijalno situirana, neovisna čovjeka. Hasanovo je naime mišljenje bitno suodređeno socijalno plemićkim statusom materijalno neovisna čovjeka. Riječ je o stavu plemića prema puku, narodu. Hasan taj narod u svojem prvom mišljenju afirmira, u drugom ga se stidi, prezire. Da bi se, potom, poput kapi vode u rijeci slio, s narodom sastavio.

2.2. Jedan od bitnih argumenata za cjelovito i objektivno poimanje prednje kontraverze jest činjenica da se Hasan poslije zavišetka medrese radije vratio u zavičajnu Bosnu nego da je ostao u Carigradu. Tomu vraćanju u bosansku “mrtvaju” iz sjaja carigradskog nije razlog u sentimentalnom domoljublju već u Hasanovu dubokom porivu za slobodom. Drugi je bitan uzrok Hasanovu povratku u Bosnu u njegovoj čestitosti. Hasan, naime, nije imao izgleda da sa svojom čestitošću ostvari karijeru unutar stambolske elite, koja je (kao i svaka elita !) ogrezla u hipokriziji. Čestiti Hasan se sa radošću vraća u zavičajnu Bosnu i postaje dželepčija, trgovac i vječiti putnik po

hanovima i drumovima. Putujući dopijeva do svoje suštine i dragocjenosti - u osjećanju slobode. Njegovoj plemićkoj porodici zanimanje "dželepčije" donosi duboko poniženje. I duboko razočarenje Hasanova oca sinom. Otac je toliko duboko povrijeđen, da Hasana hoće lišiti nasljedstva. Ovom kratkom rekonstrukcijom sižea, hoću postaviti tezu da je Hasanov difamirajući stav o sunarodnjacima socio-psihološki uvjetovan njegovim plemićkim porijeklom.

Hasanovo psiho-socijalno viđenje identiteta muslimana Bosanaca u njegovom prvom razmišljanju jest pretežito afirmativno. Bitnim dijelom je idealizirajuće. Podilazi taštini ili isijava taštinom ovoga etnosa. Mada naznačeni spoj od *podrugljivosti i ozbiljnosti* u Hasanovu nastupu djeluje cinično kroz spoj ponosa, neumjesne šale i ironije:

– Pametni su ovo ljudi – rekao mi je jednom, sa onom čudnom mješavinom *podrugljivosti, i ozbiljnosti, koja me često zbunjivala. Primaju nerad s Istoka, ugodan život sa Zapada; nikud ne žure, jer sam život žuri; ne zanima ih da vide šta je iza sutrašnjeg dana, doći će šta je određeno, a od njih malo šta zavisi; zajedno su samo u nevoljama, zato i ne vole da često budu zajedno; malo kome vjeruju, a najlakše ih je prevariti lijepom riječju; ne liče na junake, a najteže ih je uplašiti prijetnjom; dugo se ne osvrću ninašto, svejedno im je što se oko njih dešava, a onda, odjednom, sve počne da ih se tiče, sve isprevrću i okrenu na glavu, pa opet postanu spavači, i ne vole da se sjećaju ničeg što se desilo; boje se promjena jer su im često donosile zlo, a lako im dosadi jedan čovjek, makar im činio i dobro. Čudan svijet, ogovara te a voli, ljubi te u obraz a mrzi te, ismijava plemenita djela a pamti ih kroz mnoge pasove, živi inadom i sevapom i ne znaš šta nadjača i kada. Zli, dobri, blagi, surovi, nepokretni, olujni, otvoreni, skriveni, sve su to oni, i sve između toga. A povrh svega, moji su i ja sam njihov, kao rijeka i kaplja, i sve ovo što govorim, kao da o sebi govorim. Hiljadu zamjerki im je nalazio, a volio ih je. Volio i grdio. (Sabrana djela. Knjiga prva. Derviš i smrt, 1983: 379).*

Navedenoj skici ne može se spočitati izvjesna razina objektiviteta karakterologije Bošnjaka. Bošnjaci rado sebe vide u ovoj kontradiktornoj karakterologiji. Razlog: podilazi njihovoj taštini. U Bošnjacima je naime generacijama (od islamizacije do danas) "njegovan" i "odnjegovan!" bezdano jordamli mentalitet! Sa psihologijom nadmenosti i oholosti - tipičnog bošnjačkog produkta nacionalne (ili tradicionalne) "kulture." Bošnjaci su, naime, svoj ponos pretvorili u oholost! Oholo držanje im je prešlo u manir, u vid samoodbrane, u isprazno samovelicanje. (Prema objektivnom, a ovdje i ironičnom Bosancu Ivi Andriću - koji je Bošnjake poznao bolje od njihovih majki, u njegovu "Omer-paši Latasu" – oholost bi mogao biti najkurent-

niji “bosanski import” na Zapad! Bez konkurencije!) U prednjem je traktatu riječ o jednoj relativnoj književnoj istini sa markantnim crtama psihe Bošnjaka. U toj istini je, međutim, u većoj mjeri sumirana ljudska psihologija uopće. U manjoj mjeri sumiran je zasebni mentalitet Hasanovih sunarodnika! U ovoj, u osnovi afirmirajućoj sintezi, književna riječ osvaja snagom sugestivnosti, zavodljivosti. Unatoč smisaonoj kontraverzi, njen je krajnji utisak – podilaženje narcisoidnosti Bošnjaka. Nije li to razlog da navedenu skicu Bošnjaci rado citiraju, naizust uče i pamte kao “genius mundi!” U kojoj je mjeri dopustivo i moguće, iz navedene skice pretežito ljudske karakterologije, profilirati, profilirati i izdvojiti markantna svojstva Bošnjaka? To je dilema koju svako rješava kroz vlastito životno iskustvo.

3.1. Drugi psihološko i etički pretežito difamirajući dio Hasanove sinteze o sebi i sunarodnicima kao “otpadnicima” od hrišćanstva prvenstveno je emocionalnoga, a ne racionalnoga rezona. Sa rezultantom ili krajnjim utiskom da svaka naredna misao sve dublje potkopava, poništava i obezvjeđuje naprijed citiranu psiho sintezu mentaliteta Bošnjaka. Sve prethodne kvalitete mentaliteta su osporene. Nedostaci ili mahane južnoslavenskih muslimana sabrane su u stvarnoj i u simboličnoj slici bogalja Džemila:

Jednom mi je pokazao bogalja Džemila, koga su djeca vukla u kolicima, a izbatrgavao se u svoju terzijsku radnju na dva štapa, vukući sakate osušene noge. Dok je sjedio, iznenađivao je svakoga ljepotom i snagom, muškim licem, srdačnošću osmijeha, širokim ramenima, jakim rukama, stasom kao u pehlivana. Ali čim bi ustao, sva bi se ta ljepota porušila, a prema kolicima se batrgao bogalj koga je bilo nemoguće gledati bez žaljenja. Obogaljio se sam. U piću je oštrim nožem udario u svoja stegna, dok nije isjekao sve žile i mišiće, pa je i sad, pijući, zabadao nož u sasušene patrljke ne dozvoljavajući nikome da mu priđe, niti je ko mogao da ga savlada, tolika mu je još snaga ostala u rukama. – Džemail je naša prava slika i prilika, bosanska – rekao je Hasan. – Snaga na patrljcima. Sam svoj krvnik. Obilje, bez pravca i smisla. (Meša Selimović: Sabrana djela. Knjiga prva. Derviš i smrt, 1983: 445).

Da li je ova sinteza nacionalnoga mentaliteta posljedica Hasanova plemićkog distanciranja od puka? Razumijevanje prednjega citata pretpostavlja samopistovjećenje u rafiniranom Hasanu. U onome Hasanu kako ga vidi i doživljava tankočutna Dubrovkinja Marija, u njega zaljubljena. Da li je zaljubljena Dubrovkinja sposobna za nepristrasnu, objektivnu sliku o svojoj ljubavi, Hasanu? Sa Hasanom u njenom vidjenju poistovijetio bi se svaki Bošnjak:

Ono što je privuklo nježnu dubrovačku gospu, vaspitanu u Maloj braći, ovom mladom Bosancu, nije bilo to što je naočit, uglađen, obrazovan, već što je sve to a što je Bosanac. Zamišljala je da je svijet iz tih dalekih provincija grub, lud, pust, zadržat, da ima u njemu junaštva koje pametan čovjek ne cijeni suviše, ni uvijek, i nekog smiješnog ponosa zbog vjerne službe onome ko mu nije prijatelj. (Derviš i smrt, 1983: 364)

Takav Hasan međutim potire onoga Hasana koji sebe i svoje sunarodnike otkriva u naprijed navedenoj skici. I u simbolici bogalja Džemaila:

– Šta smo to onda mi? Lude? Nesrećnici? – Najzamršeniji ljudi na svijetu. Ni s kim istorija nije napravila takvu šalu kao s nama. Do juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezeknuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo, a nismo prihvaćeni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke, i nema više toka ni ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije. S nejasnim osjećanjem stida zbog porijekla, i krivice zbog otpadništva, nećemo da gledamo unaprijed, zato zadržavamo vrijeme u strahu od ma kakvog rješenja. Preziru nas i braća i došljaci, a mi se branimo ponosom i mržnjom. Htjeli smo da se sačuvamo, a tako smo se izgubili, da više ne znamo ni šta smo. Nesreća je što smo zavoljeli ovu svoju mrtvaju i nećemo iz nje. A sve se plaća, pa i ova ljubav. Zar smo mi slučajno ovako pretjerano mekani i pretjerano surovi, raznježeni i tvrdi, veseli i tužni, spremni uvijek da iznenadimo svakoga, pa i sebe? Zar se slučajno zaklanjamo za ljubav, jedinu izvjesnost u ovoj neodređenosti? Zar bez razloga puštamo da život prelazi preko nas, zar se bez razloga uništavamo drukčije nego Džemail, ali isto tako sigurno? A zašto to činimo? Zato što nam nije svejedno. A kad nam nije svejedno, znači da smo poštteni. A kad smo poštteni, svaka čast našoj ludosti!” (Derviš i smrt, 1983: 445, 446)

3. 2. Središnja je nit Hasanova karaktera – nedosljednost. Osobnu nedosljednost Hasan transmutira na zajednicu. Sa posljedicom književne neuvjerljivosti. U književnu neuvjerljivost u Džemailovu mazohizmu – skici simbolike samouništavanja cijelog naroda! Ta književna “vjerodostojnost” je osobne a ne objektivne, općeprihvatljive razine. Da li je po psihološkim zakonitostima ljudske psihe moguće osobni karakter “udjenuti” u zajednicu, narod? Izjednačiti ih kako to čini Hasan u navedenom traktatu? Taj spoj osobnog i nacionalnog u Hasanovoj svijesti rezultira samoponižavanjem. Sugerira “tamni vilajet” bosanskomuslimansko-turske prošlosti u kojoj se talio bošnjački identitet. Spoj gradi sugestiju da su muslimani nedonošče, bastard (...) (“otpad”) tamno-vilajetske tursko-bosanske prošlosti. Iverje od drveta. Barušina. Mutljag. Sa vrhuncem cinizma u zadnje četiri rečenice: u simbolici bogalja Džemaila - navodne “slike i prilike” muslimanske u samo-

uništavanju nožem! Što je uzrok tom mazohizmu, toj psihopatologiji? Da bi razmrsili uzroke toj nastranosti, valja se zamisliti nad slijedećim Hasanovim riječima:

A zašto to činimo? Zato što nam nije svejedno. A kad nam nije svejedno, znači da smo poštenj. A kad smo poštenj, svaka čast našoj ludosti. (Derviš i smrt, 446).

Džemail (izvedenica iz arapskog Cemmalüddin – ljepota vjere islama!) simbol je nacije muslimanske: Džemaludin je naime – “lud, ali – pošten!” Jedan sasvim bizaran i paradoksalan spoj! Sa samouvjerenjem Hasana da su ludost i poštenje dobar spoj. Da u tom spoju jest srž karakterologije Bošnjaka! Da u tom spoju (ili usljed tog spoja!) jednako stradaju Džemail i Bosanci. Da je u navodnoj sraslosti ludosti i poštenja uzrok Džemailovu mazohizmu u kojem stradavaju muslimani! Kolikogod se čovjek upinjao promisliti ili domisliti navedenu poantu, racionalno razumjeti razlog mazohizmu, “iskopati” taj razlog iz podsvijesti, svaki rezon vodi u apsurditet. Apsurditet producira snažnu književnu sugestiju da je mazohizam posljedica bolesne depresije južnoslavenskih muslimana. Sugestiju da je uzrok mazohizmu u “otpadništvom” od hrišćanstva. Riječ je o sugestiji grižnje savjesti. O samokajanju koje je (pod)svjesni uzrok mazohizmu - produktoru samouništavanja. Riječ je dakle o psihopatologiji uzrokovanoj “otpadništvom” muslimana od hrišćanstva.

Iz kojega je (i)racionalnoga izvora mogao poteći ovaj mazohizam? Iz kojih pretnaca podsvijesti je mogla šiknuti vilolencija Džemailova samouništavanja i krvi? Po psihološkim zakonitostima začetka, nastajanja i oslobađanja emocija, moralo se naime u Džemailu (inkarnaciji sunarodnika) godina taložiti nezadovoljstvo. Da bi u određenom momentu, iz nataloženih frustracija, iz duboke depresije šiknuo, eruptirao mazohizam. Sa nožem u vlastitom tijelu – psihopatološkom samooslobađanju od očajanja. Sa stalnim ponavljanjem istog čina samomučenja u krvi. U nerješivoj kvadraturi kruga. Taj je međutim Džemailov krug mazohizma nespojiv sa prirodom zdrave ljudske psihe uopće! Po psihološkim zakonima, zdrava ljudska svijest naime djela ili reagira kroz proces samooslobađanja negativnih emocija i frustracija. Proces samooslobađanja frustracija imanentan je ljudskoj psihi koja upravo kroz taj proces opstaje zdravom ili (relativno!) normalnom. U Hasanovu međutim samoviđenju sebe i svojih sunarodnika u simboli bogalja Džemaila, taj općeljudski psihološki curriculum vitiosus ne funkcionira, već se ostvaruje kroz trajni proces samouništavanja. U Hasanovu samoviđenju nije na vidiku taj bijeli dan. Neizlječivi mazohizam Džemaila – summa je i karakterologije i navodne povijesne sudbine muslimana. Prema zakonitostima ljudske psihe, navedena je Hasanova književna skica, njena vjerodostoj-

nost subjektivne a ne objektivne, općeprihvatljive razine. Ta je književna istina usljed naprijed navedenih općih psiholoških zakonitosti u procesu samooslobađanja od frustracija neprimjenjiva na psihologiju bilo koje socijalne zajednice.

4. 1. Koji su mogući psihološkoemocionalni uzroci navedenu mazo-hizmu, citiranoj i komentiranoj skici karakterologije Hasana i njegovih muslimana kao “otpadnika”? Jedan je od uzroka u alter egu. Meša Selimović je naime decenijama potiskivao vlastitu stvaralačku strast, iskrenost i radost stvaranja. Da bi, po vlastitom priznanju, tek u zrelim godinama sa *Dervišom* progovorio iskreno i spontano. Sastavljao roman sastavljajući se sa samim sobom. Sa osjećanjem samooslobađanja strasti i emocija. U citiranoj sintezi sa Džemailom – simbolom nacionalnoga bića – u osnovi je riječ o samoo-slobađanja od svog (muslimanskog) identiteta. O piščevom pokušaju samolikvidacije navodnog hermafroditstva u sebi. O prevladavanju vlastite psihološke raspolućenosti. Riječ je o podsvjesnoj i iskonskoj potrebi da se (dugo potiskivane) negativne emocije o samoidentitetu književnom riječju oslobode:

Ne znam kako je kod drugih pisaca, ali ja se radom “španujem” intenzivnom koncentracijom dovodim se u stanje kada prestaje stroga razumna kontrola i kad počinju da isplivavaju slike iz potisnutih i zatvorenih pretinaca svijesti. To smatram najsrećnijim trenutkom pisanja. Na žalost, to ne traje dugo. (...) Inače u svakom čovjeku, pa i u meni zapretano je mnogo nejasnih stvari. Otkrivam ih pišući: ponešto otkrijem, ali će ogromna većina ostati nesaznata ili samo naslućena. (Meša Selimović: *Sjećanja*. Knjiga 7. 1983: 367, 369)

Umjetničku sugestiju valja tumačiti književnim činjenicama. Njenom vlastitom psihologijom, eventualno i psihopatologijom, koju sam primijenio u prethodnom poglavlju. Ako ni te činjenice nisu dostatne da se ostvari racionalni uvid u motive i u karakter književnoga izričaja, valja posegnuti za činjenicama iz stvarnoga života umjetnika. U tom smislu iz biografskih zapisa u Selimovićevim *Sjećanjima* koristit ćemo dva bitna izvora koja osvjetljavaju motive smisaono i emocionalno kontraverznoga Hasanova samopoimanja i poimanja “otpadništva” sunarodnika. Konfrontirajuće afirmirajuće i difamirajuće Hasanovo samovidjenje i vidjenje sunarodnika u svojoj dispartnosti pokazuju se naime jasnijim kroz izjavu Meše Selimovića nakon njegova preseljavanja iz Sarajeva u Beograd (1972):

...da je iz muslimanske porodice iz Bosne, ali po nacionalnosti sam Srbin. Pripadam srpskoj literaturi koliko i bosanskoj, jer jednako poštujem i svoje porijeklo i svoje opredjeljenje, i jednako sam emotivno i duhovno vezan i za jedno i za drugo. (Sjećanja 1983: 343).

Iste 1972. godine Selimović tvrdi da je “*Musliman.*” (Pogledati naprijed u ovoj studiji sadržaj razgovora Meše Selimovića i Abdulaha Škaljića povodom “*nezgodne riječi*” za islamizaciju koju je Selimović označio “otpadništvom.”). Ova je nacionalno srpska i kulturološki-psihološki muslimanska (bošnjačka) dispartatnost bitan psihološki i sociološki razlog antinomiji u karakterologiji lika Hasana i u karakterologiji Hasanovih sunarodnika kao navodnih “otpadnika” od hrišćanstva. Lik Hasana je alter ego Meše Selimovića odnosno oca Meše Selimovića. Za argumentaciju ove teze pogledati Selimovićevo svjedočenje u *Sjećanjima*. (*Sjećanja* 1983: 343). Riječ je o jednačenju dva zasebna osjećanja – porodičnoga i kulturološko-muslimanskoga sa srpskim nacionalnim osjećanjem. Selimović ih u prednjem citatu spaja. Da li ih je moguće u jedinstveno osjećanje spojiti, bez posljedica frustracije, grižnje savjesti? To je dubiozno i psihološko i moralno pitanje. Legitimno je i logično da nacionalnost ne mora izrasti iz vjerskoga (jezičkog, etc.) osjećanja. Takodje, legitimno je sebe osjećati nacionalno Srbinom muslimanskog duhovnoga iskustva i koda kao Meša Selimović. Jednako je legitimno nacionalno samoosjećanje Meše Selimovića kao navodnog “Muslimana.” (Pogledati naprijed intervju sa A. Škaljićem takvo samoodređenje ili samoosjećanje Mehmeda Selimovića – Meše!). Ako navodno Selimović sebe etnički ili nacionalno osjeća i “Srbinom” i “Muslimanom”, to je osjećanje, takodje, legitimno. Iz takvog samoosjećanja dvostrukosti mogla je rezultirati duhovno srpska i kulturološka muslimanska podvojenost alter ega Selimovića, odnosno navodni “hibriditet” njegova lika Hasana. Hasan je alter ego svoga kreatora. U *Sjećanjima* Selimovića saznajemo da je Hasanov prototip Selimovićev otac,

ravan svakome u svemu čime se bavio, a opet promašen u svemu: Tog zanimljivog, sposobnog, pametnog, vedrog, anarhičnog, nepraktičnog slikovitog čovjeka uzeo sam kao prototip za lik Hasana u romanu Derviš i smrt. (*Sjećanja* 1983: 31, 32, 33).

Citirani Hasanov traktat sa naprijed komentiranim osjećanjem stida usljed “otpadništva” muslimana od hrišćanstva, sugerira mentalnu, socijalnu i moralnu provaliju (!) u koju su Hasanovi sunarodnici, navodno, “zalutali.” Ovoj psiho-moralnoj književnoj anamnezi dodajem detalj iz *Sjećanja* M. Selimovića, koji podupire i ozbiljnost i dubinu navodnog Hasanova “otpadništva” i navodnog hibriditeta sunarodnika:

Čini mi se da su uzroci tog nesnalaženja moralno-psihološke prirode, posljedica istorijske situacije muslimana na ovom prostoru. Nacionalna neodređenost, lutanje između etničkog i religioznog identifikovanja, neimanje kolektivnog smjera i nedostatak povijesne perspektive, rezultirali su ko-

lektivnim nesnalaženjem, i pasivnim odnosom prema životu, koji, poslije 1878., nisu smatrali svojim (Sjećanja, 1983: 34).

Selimović je u prednjem citatu zasigurno objektivan u pronicanju stvarnih uzroka psihološke pasivnosti južnoslavenskih muslimana, posebice u postuturskom dobu, sve do razdoblja komunističke Jugoslavije i njihove nacionalne afirmacije. Ta je pasivnost u književnoj skici izražena u drastičnoj slici depresije i mazohizma Džemaila. Pasivnost je, naime, uzrokovana povijesno-socijalnim prevratom turskog austro-ugarskim kolonijalizmom. Sa posljedicom prekinute pupčane vrpce u duhovnosti, u turskom suvladanja Bosnom socijalno privilegirane političke elite Bošnjaka.

4.2. Slijedi komentar naprijed neviještena razgovora između Meše Selimovića i Abdulaha Škaljića. Umjesto riječi *otpadništvo* Škaljić sugerira Selimoviću neku neutralniju riječ za prevjeravanje, islamizaciju. Škaljić navodno u ime Islamske zajednice zahvaljuje Selimoviću za roman Derviš i smrt, riječima da:

...niko u našoj literaturi, govorim o pravoj literaturi, nije s toliko poštovanja i s toliko suštinskog poznavanja govorio o muslimanskom svijetu.

I ja sam Musliman.

Znam. To se po svemu vidi.

Rekao je tada nekoliko inteligentnih i bitnih stvari o Dervišu, stavio je samo jedan prigovor:

– Jedino mislim (zastao je, traži riječ) da se možda mogla naći neka druga riječ umjesto otpadništvo, zvuči nezgodno.

– Mislim da je riječ tačna: otpadnik, konvertit, čovjek koji je promijenio vjeru. Bili smo hrišćani, pa smo ostavili staru vjeru i uzeli novu, okupatorovu. Zar to nije otpadništvo? (Sjećanja, 1983: 21).

Za smisao ovoga razgovora bitan je krajnji ishod – da Selimović ostaje pri svojem ateističkom (!) poimanju prevjeravanja kao *otpadništva*. Škaljić zastupa stav iz Kurana da *sa stanovišta vjernika – muslimana uzimanje islama nije otpadništvo, već pravi put i prava vjera*. (Sjećanja, 1983: 21).

Selimović brani svoj termin *otpadništvo* za islamizaciju svojim svjetonazorom ateizma i ideologijom komunizma:

– Zaista ne možete od mene zahtijevati ni takav način mišljenja ni takav način izražavanja. Ja sam musliman po rođenju, majka mi je klanjala pet vakata namaza dnevno sve do svoje smrti. Volim taj svijet iz kojeg sam potekao, ali ja sam komunista i ateista. Ne želim nijednom riječju da povrijedim muslimane, jer bih povrijedio sam sebe, ali mi je nemoguće da govorim kao vjernik samog.

– Imate pravo, sigurno.

- *Predlažete li neku pogodniju riječ umjesto otpadništva?*
- *Možda: promjena vjere.*
- *To nije isto.*
- *I jeste i nije, kako hoćete.*
- *Razmisliću.*

Rastali smo se kao prijatelji, ali nisam uspio da nađem pogodniju riječ. (Sjećanja 1983: 21, 22).

Razgovor završava hipokrizijom: da će Selimović “razmisliti” o spomom pojmu “*otpadništva*.” Razgovor otkriva benovelentnost Islamske zajednice, njena izaslanika Škaljića. Tu benovelentnost međutim ovdje jordanli (oholi) Selimović ne uzvraća. Neuzvraćanju poštovanja nije uzrok u taštini već u Selimovićevu ateizmu, u njegovu osjećanju *ravnodušnosti prema svakoj vjeri*. (Sjećanja, 1983: 22) Svijest ateistička ovdje se, naime, dokazuje nespojivom sa vjerničkom, muslimanskom svijesti. Riječ je o nerješivoj antinomiji dvaju svjetonazora. To je jedan od bitnih psiholoških razloga, u ovoj studiji dokazanoj antinomiji, kontraverzama i nedosljednostima u karakteru književnih likova. Takođe, ateizam je razlog unižavanju vjerskoga dostojanstva muslimanskoga koje sugerira naprijed navedeni Hasanov traktat. Ostajući na pojmu *otpadništva*, Selimović dokazuje da nije imao ne samo dovoljno empatije već ni poštovanja prema vjernicima muslimanima. Prepreka tom poštovanju bio je Selimovićev ateizam. Sa posljedicom u Selimoviću skoro usahla osjećanja sa neotuđivim pravom na slobodu vjerovanja. Da je Selimović u sebi imao dubljeg i delikatnijeg vjerskog suosjećanja, zasigurno bi ova prejaka, zapravo, moralno uvredljiva riječ “*otpadništvo*” bila zamijenjena neutralnijom. Onom riječju koja ne dovodi u pitanje vjersko dostojanstvo, vjersku slobodu i neotuđivo pravo čovjeka na samoizbor vjere. Trebao bi se hrišćanin utvoriti u poziciju muslimana, pa sam proosjećati pojam “*otpadništva*” kroz fokus vlastite religioznosti, odnosno hrišćanskog “*otpadništva*.”

Unatoč obećanju (naprijed imenovanom Abdulahu Škaljiću) da će razmisliti o uvredljivom pojmu “*otpadništvo*”, Selimović ostaje pri njemu. I laiku je, naime, jasno da “*otpadništvo*” u kontekstu religiozno-vjerskom znači i sugerira upravo to što pisac hoće reći – ono što je otpalo, postalo manje vrijednim ili bezvrijednim. Dakako, kroz balkanoidnu recepciju hrišćansko-kršćansku za religiju muslimansku. Sa posljedicom hrišćanskog prijezira muslimana. U muslimanskog vjemika se podrazumijeva da je islam istinska vjera.

IV 2. Psihološke uzroke Džemailovu mazohizmu moguće je dokučiti i iz *Sjećanja* sa poglavljem *Roditelji* (19-45). U ovom poglavlju je, naime, ri-

ječ je o podsvjesnoj samodestrukciji koju nalazimo u mazohizmu bogalja Džemailu, pokušaju oslobađanja nagomilanih frustracija. Riječ je, naime, o *stalnom osjećanju samopovrijeđenosti, koje se nikad i ničim ne može rekompenzirati*. (Sjećanja, 1983: 38) Samopovrijeđenost je posljedica uskraćivanja ljubavi, kako očeve, tako i majčine:

To patrijarhalno strahopoštovanje bilo je više posljedica patrijarhalne ravnodušnosti prema djeci nego očeve strogosti, jer se ne sjećam da je nekoga od nas udario. Ali nas nikad nije ni poljubio. Bio je iznad nas, dalek i odvojen kao Bog. Ako nas je slučajno i volio, mi to nismo znali, a čeznuli smo i za najmanjim znakom ljubavi, željnije nego gladan čovjek za komandom hljeba.(...)

To što nam je otac uskraćivao željenu ljubav, bila je naša možda i njegova nesreća. (Idealizovan očevo lik, Hasana, nisam nimalo slučajno ostavio bez djece: lišio sam ga razloga da ga opteretim jednom teškom krivicom). Ali je ta praznina među nama mogla da bude razlog i izvor mnogih kompleksa kod nas, djece. Emocionalna pozlijeđenost i oštećenost mogla se u nama okrenuti u potpuni nihilizam i cinizam, ili u buntovništvo (...) I zauvijek sam ostao gladan ljubavi i pažnje: niko me u životu nije mogao iznenaditi grubošću, uvijek sam je očekivao, a svako me mogao pridobiti pa i prevariti pitomošću, nježnošću, prijateljstvom; pa i kad bih se prevario, opet sam bio spreman da naletim na isti mamac. (...) Tako se među nama nikad nije stvorila prava ljubav, ni s njene ni s naše strane. Izgubili smo mnogo i ona i mi. Čitala je odvojena i usamljena, bez snage i volje da svoju tugu ublaži brigom za naš život. Ništa nam nije nedostajalo od onoga što tuđe ruke mogu da pruže, ali nam je bilo žao što je majčin i naš život toliko razdvojen. (Sjećanja, 1983: 36, 37, 38, 39).

Ako prednje citate spojimo sa sadržajem oba Hasanova traktata o sebi i svojim sunarodnicima, slijedi opet za Selimovića karakteristični apsurd u spoju aporije i nihilizma. Apsurd u kojem nema književne vjerodostojnost. Hasanova vrijednosno proturječna skica svakako je i izraz njegove nedosljednosti u kojima se potiru vrline i nedostaci njegovih sunarodnika. Takva sinteza je kompleksna u pojedinostima, ali je u globalu, ili kao sinteza, smisaono i vrijednosno proturječna. U spoznajno-vrijednosnoj sintezi naime vrhuni sugestija anateme karakterologije i socijalno-etičke povijesti južnoslavenskih muslimana – navodnog uzročnika *kompleksa, složenosti i oštećenosti*. (Pisci, mišljenja, razgovori, 1983: 286)

V 1. Jedna od primarnih vrijednosti *Derviša i smrti* jest u njegovanju prijateljstva između Hasana i Nurudina. Riječ je o istinskoj međuljubavi bez ikakava interesa ili računa. *Ni zbog čega, ni zbog kakve koristi., iz čista srca...* (*Derviš i smrt*, 1983: 127) Ljubavi koju ničim ne treba zaslužiti. U mo-

mentima kada mu se takva ljubav neočekivano otkriva, Nurudin raspoznaje da je istinska prijateljstvo najsmislenija vrijednost. Nurudin se upravo u ljubavi prema Hasanu samoostvaruje, postaje istinskim ljudskim bićem. Rijetke trenutke samooljudjenja Nurudin doživljava pažnjom, dokazom Hasanove ljubavi. Nurudin je sam sobom iznenađen usljed spontanog buđenja najfinih osjećanja nježnosti u njemu. Do suza biva ganut nad sitnom pažnjom – Hasanovim poklonom:

Iznenadilo me što su i na svilenjoj marami u koju je knjiga zamotana bile izvezene četiri zlatne ptice. To nije bilo kupljeno usput. Jednom sam u u razgovoru pomenuo Abul Faradža, sjećajući se mladosti. Pomenuo i zaboravio. On nije.

Sjeo sam na klupu i držeći knjigu u krilu, gladeći prstima glatki safijan, gledao mjesečinom umrtvljenu rijeku, slušao kako na otkucava vrijeme na sahat kuli, i čudno stišan, želio da zaplačem. Od dalekog djetinjeg Bajrama što se već izgubio u pamćenju, ovo je prvi put da mi je neko donio dar, prvi put da je neko mislio na mene. Zapamtio je moju riječ, i sjetio se negdje u dalekoj zemlji. (...) Osjećanje je sasvim neobično: kao da je svježije sunčano jutro, kao da sam se s dalekog puta vratio kući, kao da me obasjala bezrazložna a jaka radost, kao da je tmine nestalo.” (Derviš i smrt, 1983: 127,128)

U raspoznavanju i u njegovanju prijateljstva jest put samoosmišljenja. Istinska vrijednost života. Nurudin je kroz cijeli svoj derviški život na tragu zadobijanja Božanske ljubavi, i u stalnoj potrebi da nekom daruje svoju ljubav. Da se kroz ljubav dokaže ljudskim bićem. Nurudin cijelim bićem gradi prijateljstvo sa dječakom u hanu u vrijeme rata. Još ustrajnije i intenzivnije je Nurudinovo osjećanje prijateljstva prema Hasanu. U Hasanu i njegovoj dobroti raspoznaje i dostiže najdragocjeniju vrijednost – Božiji znak Božijega, svoga i Hasanova zadovoljstva u tuđoj sreći: (...) *Bog je poslao Hasana da me ohrabri i podigne. Njegova pažnja i dobrotu, a možda smijem da kažem i ljubav, vratli su mi vjeru u sebe i u život. Znaci te pažnje mogu nekome izgledati sitni, ali su za mene imali neprocjenjivu vrijednost. (...) Bio sam usamljen, napušten od svih ljudi, ostavljen u praznoj tišini svoje nesreće, da se nepravda izvrši na meni do kraja, na granici da posumnjam u sve što sam vjerovao, jer sve se rušilo zatrpavajući me. Ali eto, bilo je dovoljno da znam kako postoji jedan dobar čovjek na svijetu, pa neka je i jedini, da bi me pomirio sa ostalim ljudima. (...) Rekao sam Hasanu da su ljudi, kao što je on, prava blagodat, poklon koji nam sam Bog šalje, i zaista mislim tako. (...) Najljepše je to što njegovu ljubav ne treba ni zaslužiti. Da je trebalo da je zaslužim, ne bih je ni imao, ili bih je davno izgubio. On je čuva sam, on je ne poklanja, ne tražeći drugi razlog osim po-*

trebe koju sam osjeća, ni druge naknade osim svog zadovoljstva, i tuđe sreće. Prihvatio sam nauk koji mi je dao, da čovjek dobija kada daje. (Derviš i smrt, 1983: 297, 298, 299)

Prijateljstvo kao nasušna potreba za ljubavlju, za samoosmišljenjem i očovječenjem, u posljednjem poglavlju romana stavljeno na ispit moralne savjesti. Nurudin je naime u ulozi kadije doveden u šah-mat poziciju. On potpisuje nalog za hapšenje Hasana, jedine svjetlosti u njegovu mraku. Strah i poriv za življenjem nadjačao je humanum prijateljstva i ljubavi. Riječ je o potpisu kojim Nurudin, pritisnut strahom za vlastiti život, u sebi sažije posljednju žišku čestitosti i samopoštovanja. Njegov se moralitet tim potpisom potpuno izgubljuje. Nurudin postaje ruina, gad, moralna omrljina:

Odlučiću po strahu, odlučiću po užasu, i dići ću ruke od sebe sanjanog. Biću ono što moram: đubre. Sramota neka padne na njih, natjerali su me da budem ono čega sam se gadio. Ali ni to nisam mislio tada. Bilo mi je teško, osjećao sam da se događa nešto strašno, toliko nečovječno da se ni domisliti ne može. Samo je i to potisnuto, pokriveno strahom što me prožeo kao omama, i divljim klokotanjem krvi što me gušila nabujalošću i vrelinom. Želio sam napolje da udahnem vazduha, da se oslobodim crne omaglice ... (Derviš i smrt, 1983: 464)

V 2. U *Dervišu i smrti*, posebice u apсурдној egzistenciji Ahmeda Nurudina, prepoznatljiv je utjecaj književne lektire, kompletnog i kompleksnog duhovnog uobrućavanja Meše Selimovića u europskom postmodernizmu. Prepoznatljiv je utjecaj Sartra, Kafke, Kamija, Kierkegarda, Dostojevskog ... Sa prevladavajućom tjeskobom, nespokoјstvom i apsurditetom:

Lično, sviđa mi se filozofija egzistencijalizma. Život je apsurdan, a ipak ću da živim, uprkos svemu. Tu ja nalazim onu jedru, energičnu odbranu od svake slabosti koju bi težina život mogla da nametne. Volim ono Kamijevo: imam pravo da se ubijem, ali neću. Živjeti mucu u inat, kako bi kazali moji bosanski seljaci. (Pisci, mišljenja, razgovori, 1983: 271)

Od svih evropskih pisaca (orijentalno-islamskoga nema nijednog) Selimović na više mjesta izdvaja Dostojevskog kao svog velikog uzora:

Moj veliki uzor je Dostojevski. Impresionira me njegova neponovljiva sposobnost da prođire u psihologiju ljudi. Nedostižan je kad otkriva tajne duše, i u tome mu ne vidim ravna. Mnogi pisci, pa i današnji, njemu duguju za slavu koju su stekli, i za sposobnost da osvjetljavaju tamu ljudske unutrašnjosti. (Pisci, mišljenja, razgovori, 1983: 293)

Ovim činjenicama hoću da poduprem moju središnju tezu da duhovno-estetska magija *Derviša i smrti* zrači iz egzistencijalizma, agnosticizma, skepse i relativizma. Ta je njegova duhovna gama prekrivena velom islama kao jednim finim omotom: islamskim ozračjem prekrivena je zapadnoe-

vropska sizifovština i alijenacija. *Derviš i smrt* odiše sensibilitetom muslimanstva koje doživljavamo u Nurudinu, u auri tekije, u njenoj tišini i izdvojenosti, u Mula Jusufu, u kadiji, u bjeguncu Ishaku, u Sinanudinu, u ukupnom ozračju kasabe, u mentalitetu kasablija. Ovaj složeni sensibilitet prvenstveno se podsviješću razotkriva, i mi ga proosjećamo u svoj njegovoj suptilnosti i rafiniranosti. Svi su likovi *Derviša* muslimani po isijavanju sensibiliteta muslimanske kulture i islamske prakse, načina življenja. Jesu li oni doista duhovno muslimani? Ovom provokacijom hoću markirati evropsko-islamski i spoj i antinomiju na spoznajnoj i na vrijednosnoj razini u *Dervišu i smrti*. Markirati njegovu misaonu i osjećajnu polifoničnost. U grubim crtama svesti ovu polifoniju na tezu da su središnji likovi romana Nurudin i Hasan duhovno profilirani egzistencijalizmom, skepsom i relativizmom, i da su u isti mah muslimani sensibilitetom i muslimanskom vjerskom i životnom praksom. Ova stvarna ili prividna proturječnost nije izraz slabosti već bogatstva karaktera Selimovićevih Bosanaca koji isijavaju svoj identitet u tom spoju ili antinomiji. Oni (re)kreiraju te prividne protivnosti i time ostvaruju samoosmišljenje. Druga generalna teza glasi da islamsko ozračje i način mišljenja u karakteru likova *Derviša i smrti* nisu bazičnoga islamskoga diskursa već su to zapadnoeuropski egzistencijalizam, agnosticizam i skepsa. Islam jest esencijalan, posebice u praksi šejh Ahmeda, ali je većina sadržaja Nurudinova življenja nedosljedna islamu. Posebice njegov obesmišljen život i smrt koji su preplavljeni nihilizmom i završavaju u apsurd. *Derviš i smrt* je po sensibilitetu bosanskomuslimanski roman u kojem dominira postmodernizam i skepticizam. Taj spoj producira univerzalne motive i sadržaje esencije – nosivu kvalitetu *Derviša i smrti*. Preoblikovanje surra iz Kurana kroz cijeli roman jest bitan argument stvaralačkog korištenja kuranskoga teksta koji, eo ipso, ne može biti uzrokom theološkoga grijeha. Problem transformacije Božije riječi je, međjutim, dublji od onoga kako nam Selimović benovelentno tumači:

U uvodnom motu Derviša i smrti prekinuo sam kuranski citat, ali se njegov smisao, po mome mišljenju širi, nalazi u kontekstu cijeloga romana: svaki je čovjek na gubitku, ako u životu ne nađe ljubav. Tom mišlju nisam iznevjerio Kuran, i nepravedna je kritika u Glasniku Islamske zajednice, prije nekoliko godina, koji mi taj grijeh prebacuje. (Pisci, mišljenja, razgovori, 1983: 377)

Ne ulazeći detaljnije u theološku argumentaciju Selimovićeve transformacije surra kroz njihovu zapadnoeuropsku agnosticističko-skeptičnu adaptaciju, ovdje je, kao argument takvoj adaptaciji u slučaju surre *Vel asri* na početku i na kraju romana, u oba citirana slučaja bitno odgovoriti na pitanje razloga izostavljene suštine surre:

Osim onoga koji vjeruju i rade dobra djela i koji preporučuju istinu.

Ovaj izostavljeni ajet iz navedene surre Selimović u svojem naknadnom tumačenju kompenzira ljubavlju. (Up. Derviš i smrt, 1983: 377). Pritom je očigledno riječ o smisaono dva sasvim različita sadržaja surre *Al asri*: u njenoj cjelini (originalu) i u književnoj transformaciji. Postavlja se dakle temeljno etičko, estetsko i theološko-dogmatsko pitanje o odnosu ljudske slobode prema svetosti – Božijoj riječi. Razlog izostavljanja dijelova surra, odnosno kontinuirane književne transformacije kuranskih surra u svih šesnaest poglavlja romana, po našoj ocjeni leži u književnom podešavanju surra navedenoj zapadnoeuropskoj filozofskoj misli i duhovnosti: da književno transformirane surre i ajeti imaju smisao (ili funkciju) potvrđivanja sadržaja svakog poglavlja romana. U ovoj je slobodnoj književnoj transformaciji takođe bitno markirati da je samo u trinaestom poglavlju, doslovno iz Kur'an citirana samo jedna surra. Sve ostale su transformirane citiranjem jednog ili nekolicine ajeta. Neka poglavlja romana ne transformiraju ni ajete već su plod vlastitog književnog oblikovanja; napr. u poglavlju šest, devet i četrnaest, u kojima nije moguće prepoznati Božiju riječ. Ovim tezama markiram filozofijsko i duhovno sazrijevanje *Derviša i smrti* u zapadnoevropskom skepticizmu i agnosticizmu. Sa oazama islama. Sa krajnjim utiskom i spoznajom da su tako transformirane surre i ajeti motto ili nagovještaj književnom svjedočenju agnosticizma i skepticizma, relativizma. Koliko su surre kao segmenti islamske duhovnosti i doktrine kroz takvu adaptaciju doista stvaralački udjenute u prevladavajuću filozofiju i gnoseologiju evropske filozofije i estetike u romanu, jest sasvim dubiozno. Dakako i umjesno pitanje koje iziskuje komparativna istraživanja. U tom smislu bitno je kao polazište moguće komparacije markirati antinomiju: da su u *Dervišu i smrti* tako transformirane surre i ajeti, da je djelo pretežito ateističkoga, a tek manjim dijelom vjerničkoga svjetonazora. *Derviš i smrt* tako isključuje apsolutnost istine bilo kojeg autoriteta, bilo koje od vjerskih knjiga. *Derviš i smrt* je inspiriran Kur'anom. Dvojbeno je u kojoj mjeri theološko znalački. I u kojoj mjeri iskreno. Selimović Kur'an vrednuje ravnopravno sa drugim izvorima istine. Kur'an uvrštava u svoju prvorazrednu lektiru. Vrijednosno izjednačavajući Kur'an sa nizom izvora:

Svoj roman ne bih napisao da nije bilo Kurana, Biblije, Lao Ce-a, Eshila, Šekspira, Dostojevskog, Tomasa Vulfa, Andrića i toliko drugih pisaca i tekstova. A korišćenje desetak rečenica Kurana u mome romanu izazvalo je čudne nesporazume. Kuran cijenim kao jedan od stubova ljudske misli u razvoju i traženju, nikako kao apsolutnu istinu, jer je nema. Međutim mnogi kritičari nisu vidjeli da ja ne citiram Kuran da bih afirmisao kuransku istinu, ili da unesem u roman istočnjačku filozofiju i slično, već da ukažem

na naviku i potrebu nesigurnih ljudi da se uvijek oslanjaju na neki jači autoritet i da svoju mrtvu, šablonsku misao potkrepljuju jačom, kanoniziranom, sterilizirajući svoj i tuđi duh. (Pisci ..., 1983: 324, 325) (...) Citate iz Kurana ne treba shvatiti suviše ozbiljno, ja se prema njima odnosim ironično, kao prema težnji nesigurnih ljudi, koji nemaju svog mišljenja, da se oslone na autoritet. (Pisci ..., 1983: 285)

Da *Derviš i smrt* eo ipso nije tekst islamske doktrine i estetike, argumentira Selimović:

Nisam posebno izučavao islamsku filozofiju, osim koliko je neophodno da se čovjek informiše. Ali ako u mom djelu ima filozofije, ona je sva iz ovog tla, iz mog muslimanskog korijena, iz naše tradicije, iz našega duha. To se upilo u mene i svega me proželo tako da tim duhom prosto emaniram. Drago mi je, veoma drago, što ta misao koja je nastala na ovom tlu, u okviru jednog naroda, toliko opšteljudska da je lako i rado prihvataju ljudi širom svijeta. (Pisci ..., 1983: 375)

6. 1. Tezu da roman nije duhovno izrastao u islamskoj estetici, da u segmentima zrači islamskom duhovnošću i bosanskomuslimanskim sensibilitetom, moguće je dokazati udublјivanjem u bilo koje poglavlje romana. Za argumentaciju navedene teze kratko komentiram treće poglavlje, u čijem je središtu duhovno raspolučenі Nurudin. Sa strahom od Boga usljed života krvi, erotskoplotskoga nagona, kojega suzbija na način koji nije derviški već tipično kršćanski. Sa sugestijom kršćanskoga grijeha u erosu. Nurudin se naime poput monaha užasava isijavanja erosa u djevojaka i u mladića kasabe, koji se, uoči Jurjevdana, prepuštaju drevnom paganstvu: buđenju proljeća i ploti. Opsjednut mirisom ploti i miloduha, Nurudin je očajan. Njemu se gadi isijavanje ploti mladoga svijeta koji svetkuje uoči Jurjevdana. U sceni sa Jurjevom riječ je o monaško-celibatskom, a ne o derviškom doživljaju. U islamu eros i sfera ploti nisu potisnuti (ili "umotani" u moralnu hipokriziju) već su sastavnicom prirodnosti ljudskoga bića. Porivi, eo ipso, ne izazivaju grijeh, već se prirodno zadovoljavaju i discipliniraju.

Da *Derviš i smrt* nije izgrađen u islamskoj duhovnosti niti u njenoj estetici, argumentiram kroz komentar smisla islama u poimanju Boga kao jedinstva, jedinstvenog principa, sveprožimajuće realnosti. Ovo kuransko-islamsko imanentno poimanje, osjećanje i uvjerenje sveprožimajućeg jedinstva u Bogu, u *Dervišu i smrti* bitno je poremećeno. Posebice u Ahmedu Nurudinu koji kao šejh ne isijava ovo Jedinstvo. Nurudin naime pehlivani između vječnih Bogom danih vrijednosti i materijalnosti. Između tevhide (jedinstva) i teksira (mnoštva). Nurudin ne uspijeva ostvariti gajb (jedinstvo) od momenta kada podliježe porivima osvete i vlasti. Razumijevanje

Boga kao sveprožimajućeg jedinstva, koje je do transformacije Nurudina u njemu iz srca (taliba) nicalo, je od momenta pobune i popuštanja nagonima – difuzno. To je osjećanje Jedinstva u Nurudinu strastima potisnuto, nepovratno potonulo, nestalo. Od tog potonuća u strasti, Nurudin je manje u tevhidu više u teksiru. Razlozi njegovu razdvojenju i posvemašnje dvojnosti su u porivima za osvetom, za moći, ili za samoafirmacijom.

6. 2. Načinom mišljenja, estetikom, etikom i psihologijom likova *Derviš i smrt* primarno je tekst agnosticizma, skepticizma i ateizma. Sekundarne muslimanske duhovnosti, sa nijansama i sa markacijama bošnjačke psihologije i mentalnoga sklopa. Ahmed Nurudin, kao i likovi Roberta Musila, istrajava na putu koji čovjek sam nije izabrao, koji ne poznaje, i kojim nije htio ići. Derviš kao “pobunjeni čovjek” (naslov zbirke proza M. Selimovića) završava aforizmom Albera Camusa u *Pobunjenu čovjeku* (1951): *A na pozornici, kao i u životu, monolog prethodi smrti. Derviš i smrt* izrastao je u relativizmu, kritici totalitarizma i kritici racionalizacije zla kao i najbolja djela Alber Camusa. Ono što je međutim bitnije za umjetničko djelo od njegova svjetonazora ili izvorišta i samoga karaktera i sadržaja duhovnosti ili kulturalnosti – zapadnjačkog ili islamsko-orjenatnoga izvorišta – jest u njegovoj (s)misaonoj suptilnosti. U spoznajnoj i u osjećajnoj rafiniranosti. Čovjek naime neminovno strada od drugoga čovjeka, ali istovremeno svoj humanum ostvaruje posredovanjem ili žudnjom za ljubavi, prijateljstvom, povjerenjem u čovjeka. Sa ovom univerzalnom idejom, sa neminovnošću njene antinomije, uranjamo u svijet *Derviša* sa uvijek novim nerazlučivim osjećanjem gorčine i duhovnog užitka. Sa zahvalnošću usljed istinskih ozačenja. Sa zahvalnošću piscu usljed (s)misaone kompleksnosti i antinomične osjećajnosti, u kojima nijedna ni misao niti emocija nije bez njene vlastite suprotnosti, upitnosti, relativne istinitosti. Njihova ljudskoga karaktera. Ako čovjek traga za dosljednošću, stalnošću i nekim čvrstim osloncem, mogućim samoorijentiranjem, teško će ih naći u *Dervišu i smrti*. Tomu je razlog u kompleksnosti čovjeka, u relativizmu esencije:

Stari princip dobra i zla, svjetla i tmine, anđela i đavola osnova je svih religija i većine filozofskih sistema, zato što mu je osnova u životu. Samo ja se priklanjam onima koji smatraju da dobro i zlo nisu odvojeni i mehanički suprotstavljeni, one su neodvojiva čovjekova osobina i veoma su izmiješani kao mirisi. Ljudi su dobri i zli. (Pisci, ... 1983: 360).

U traganju za samoosmišljenjem, jedina je izvjesnost ljubav, osjećanje samoispunjenja usrećivanjem drugoga. Bez vlastite koristi ili koristoljublja.

Za mene ljubav znači samo jedno razumijevanje među ljudima. (Pisci, ... 1983: 371)

7. Završne misli

U nekoliko završnih misli moglo bi se Hasanovo samoviđenje i viđenje njegovih sunarodnika generalno sažeti između taštine i samouljepšavanja, ciničkoga nihilizma i mazohističkoga kriticizma. Sa krajnjom poantom u hibridnoj, difuznoj i raspolućenoj samosvijesti. Riječ je o jednoj aporijsko-nihilističkoj književnoj slici. Sa dopuštanjem dvaju suprotnih sudova. Sa hipokrizijom smještenom između idealizacije, samouzvisivanja i podilaženja taštini Bosanaca. U slici njihova mentaliteta sastavljenog od između oholosti i frustracija i defetizma, sa psihodepresijom koja prelazi u očajanje, i kulminira u paroksizmu samouništavanja.

Gdje je u ovoj dubokoj antinomiji istina? Ima li pravorijeka? Jesu li to jedno, oba viđenja, ili više njih, viđenje između njih? Navedenoj je subjektivnoj književnoj istini bitno dodati činjenicu da je *Derviš i smrt, pored* njegove univerzalnosti i sivevremenosti, u svojem metatekstu neophodno recepirati i kao roman sa historijskom aumom. Sa bosanskim muslimanima u doba osmanskoga kolonijalizma. Sa subjektivnim samoodređenjem Hasana i njegovih sunarodnika kao “otpadnika” od hrišćanstva. U Hasanovu traktatu nije riječ o neutralnom stavu već naprotiv o stilemu koji poima i sugerira muslimanstvo bezvrijednim otpadom u odnosu na hrišćanstvo. Riječ je o pristrasnom odnosu kojim se osporava antropološka činjenica (vjerske) kulture kao samoizbora. Kroz opojmljenje značenja riječi “otpadnišvo” leksički priručnici takođe na indirektan način potvrđuju naprijed sintetiziranu središnju tezu moje studije. Tako napr. U Vuka S. Karadžića je “otpadnik – Abfällige, Abtrünnige, defector, apostata.” U Gustava Šamšalovića je “otpad, otpadak – Abfall; otpaci – Abfälle.” U S. Ristića – J. Kangrga je “otpad, otpadanje – Abfall; odmetanje, odmetništvo, otpadništvo od neke vere, otpaci, okresine, ogrezine.” U Hrvatskom enciklopedijskom rječniku je “otpadak ono što je otpalo od nečega, što je suvišno, beskorisno, otpadni pridjev koji se odnosi na otpad; otpadnica, otpadnik 1. onaj koji se odvojio od skupine kojoj je idejno pripadao, 2. onaj koji je promijenio vjeru ili postao nevjernik; otpadništvo – čin otpadnika.”*

Selimovićev stav u citiranom razgovoru i Hasanovu samoponižavanju kroz čin “otpadništva” neophodno je, radi istinitosti i objektivnog etičkovrijednosnog poimanja navodnog čina “otpadništva,” promisliti razumije-

*

Vuk. S. Karadžić, Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima. U Biogradu 1898, 492, 493; Gustav Šamšalović, Njemačko-hrvatskosrpski rječnik, Zagreb 1964, 618, 619; S. Ristić – J. Kangrga, Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik. Beograd 1936, 8-9; Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb 2002, 898.

vanjem konvertiranja u svjetlu Abrahamovih objava. U sva četiri monoteizma, naime, čin prevjeravanja je u jednoj theološko-dogmatskoj diskrepanci: između osude prevjerenika, i između Bogom posredovana prava na samoizbor Bogospoznanja. Ovoj theološkoj diskrepanci dodajem drugi filološki argument: prevjeravanje u latinskoj riječi “conversio” ima prvotno ili izvorno značenje promjene duhovnosti. Sa pretpostavljenim jednakovrijednim sadržajima između prethodne (ranije) i novoprimljene duhovnosti ili religioznosti. Ta jednaka vrijednost prethodne i nove religioznosti u psihološkom je smislu najbliža usporedbi konvertiranoj valuti, jednakovrijednoj novčanici. Sa psihološkoga aspekta je navedenoj usporedbi o jednakoj vrijednosti bitno dodati činjenicu, da u slučaju religioznoga konvertiranja, prevjerenik, konvertit ili obraćenik, u pravilu, drži novoprimljenu religioznost viševrijednom od prethodne. U takvim poimanjima jednake ili više vrijednosti kroz zamjenu duhovnosti ili kroz konvertiranje, odnosno kroz promjenu religioznosti, čin islamizacije kao navodnog “otpadništva” od hrišćanstva u *Dervišu i smrti* postaje gotovo bespredmetnim. Konzekventno takvoj tezi, takođe, izlišni su i Hasanov traktat i moj diskurs na taj traktat. Izlišni ozbiljnog i književnog i znanstvenog diskursa. Jer je i u ovom “književnom slučaju” u osnovi riječ o ljudskoj (zlo)upotrebi Bogom posredovane slobode religioznosti. Konvertitstvo u svojem izvoru značilo je, i trebalo bi značiti, promjenu duhovnosti, drugačijeg kuta promišljanja i puta ka Božanstvu. Prevjerenik je naime uvjeren u ispravnost svoga puta Bogu, u moralitet navodnog “prevjeravanja.” U religijskoj praksi i u theološko-sociološkoj teoriji takav, izvorni pojam “conversio” je – konvertirao! Ljudi su naime taj pojam u religioznoj zbilji i moralno i psihološki degradirali. Njegovo prvotno značenje promjene duhovnosti izopačano je u poimanje navodno sumnjive, duhovno nevrijedne, sa posljedicom omalovažavanja i preziranja. To je i vjemičko i theološko i sociološko općeprihvaćeno suvremeno poimanje konvertiranja kao manje vrijedna religioznoga “otpadništva.” Takva je semantika konvertiranja kao manje vrijedna, prezriva “otpadništva” i u *Dervišu i smrti*. Osavremenjeno, izvorno izokrenuto ili krivo poimanje konvertitstva kao “otpadništva” jest zapravo psihološki movens mojoj studiji. Nakon usporedbe Hasanovih traktata o “otpadništvu i moje psihološke, etičke, sociološko-povijesne i theološke protuargumentacije o “otpadništvu,” postavlja se logično pitanje da li je i u kojoj je mjeri taj fenomen “otpadništva” bitan (pod)svjesno psihološki movens *Derviša i smrti*? Tom fenomenu u mojoj studiji suprotstavljen je postulat neotudjiva prava na samoizbor. Ljudsko biće je naime podvrgnuto nužnosti božansko-prirodnih zakona. Na takvu samoograničenost i nužnost čovjek odgovora na riječ Božiju sa DA i sa NE. Čovjek je svojom esencijom u isti mah podvrgnut i suprotstavljen nužnosti Boga i vla-

stite ograničene prirode. Čovjek je nužno na trajnom putu Bogu, pristajanjem i otpadanjem. Prevjeravanjem i izborom vlastita puta Bogu. Time se čovjek samoostvaruje, postaje slobodan.

Sa poantom u mojoj studiji da se *Dervišu i smrti* valja i spontano i s ljubavlju vraćati. Vraćati se romanu kao i Selimović njegovoj Bosni – ishodištu umjetničkoga osvještenja: onoj Mešinoj Bosni koja je i njemu i Bosancima trajna ljubav i povremena bolna mržnja.

REZIME

Rašid Durić

O ANTINOMIJI HASANOVA STAJALIŠTA O SVOJEMU IDENTITETU I O IDENTITETU MUSLIMANA U "DERVIŠU I SMRTI" MEŠE SELIMOVIĆA

U studiji je riječ o vrijednosnoj i etičko-theološkoj antinomiji u Hasanovu stajalištu o svojem i o identitetu muslimana kao "otpadnika" od hrišćanstva. Psihološki izvor takvom (samo)određenju u studiji se argumentira kroz dvojnost ili u raspolućenosti alter ega Meše Selimovića *da je iz muslimanske porodice iz Bosne, ali po nacionalnosti sam Srbin. Pripadam srpskoj kulturi koliko i bosanskoj...* (Selimović Meša: *Sjećanja*, 1983: 343). U mojoj studiji je ova dvojnost alter ega produbljena i dokazana biografskim činjenicama iz Selimovićevih *Sjećanja*. Dvojnost ili udvostručenost alter ega iz *Sjećanja* su transformirane u romanu *Derviš i smrt*, tj. u mojoj analizi napoređene su i dokazane u liku Hasana. Posebice je ova dvojnost ili raspolućenost dokazana u nedosljednosti – temeljnoj crti Hasanova karaktera. U studiji je dokazano da je hibriditet ili Hasanova raspolućenost najsnažnije izražena u njegovu stavu o svojem identitetu i o identitetu muslimana. Hibriditet Hasanovu identiteta je psihodemiurg Hasanovu samoodređenju kao "otpadnika", odnosno uzrok Hasanovu stavu o "otpadništvu" muslimana od stabla hrišćanstva. Uporednom analizom Selimovićevih *Sjećanja* i navedena Hasanova stajališta, u studiji je dokazano da je raspolućenost alter ega transformirana u Hasanu, potom takođe u oblikovanju bogalja Džemaila – navodne "*slike i prilike*" bosanskih muslimana.

Hibriditet identiteta je uzrok ne samo njegovoj Hasanovoj osobnoj raspolućenosti, već je i uzrok antinomijskom vrednovanju muslimanima. Sa pretežitom emocionalno negativnom, i etički difamirajućom skicom. Sa sugestijom navodne zalutalosti, bespuća muslimana. U slici *rukavca što ga je bujica odvojila od majke rijeke, pa nema više ni toka ni ušća ...*” (Selimović Meša: *Derviš i smrt*, 1983: 446). To je bespuće muslimana i konkretno i simbolički predstavljeno u liku bogalja Džemaila. Kroz paroksizam trajnog samouništavanja Džemaila nožem: “*Džemail je naša prava slika i prilika, bosanska – rekao je Hasan. Snaga na patrljcima. Obilje bez pravca i smisla.*” (Derviš i smrt, 1983: 445)

U studiji je uporednom psihoanalizom Hasana i *Sjećanja* Meše Selimovića argumentirano da je u Hasanovu traktatu o “otpadništvu” riječ o ateističkom, a ne o religioznom poimanju prevjeravanja. Dokazano je da alter ego i sam Hasan nemaju u sebi dubljeg religioznog (su)osjećanja. Taj nedostatak dubljeg religioznoga (su)osjećanja uzrokom je Hasanova ateističkoga poimanja muslimanskoga “otpadništva” u odnosu na hrišćanstvo. Takav ateistički stav sugerira hrišćanski prijezir spram (bosanskih) muslimana, odnosno osjećanje manje vrijednosti u muslimanskoj recepciji. U ta dva emocionalno, etički, theološki i vrijednosno suprotstavljena osjećanja, navedeni traktat Selimovićeva Hasana podudara se sa nekim (!) prozama Ive Andrića – Selimovićeva književnoga uzora. U mojoj studiji dokazujem da je izvor navedenoj vrijednosno negativnoj književnoj sugestiji u relativno tankom znanju islama Meše Selimovića. I u njegovoj, takođe, tankoj empatiji prema duhovnom kodu islamskom. Takođe i u pretežitom filozofsko-ateističkom fundamentu *Derviša i smrti*. Sa posljedicom neizgrađenosti dublje religiozne samosvijesti – uzroka pomanjkanju navedene empatije.

Hasanovu poimanju i vrednovanju prevjeravanja kao “otpadništva” u studiji su napoređeni argumenti nesporniva prava na samoizbor religioznosti. Da je Hasanovo vrednovanje čina prevjeravanja kao “otpadništva” posljedica istoga stava njegova alter ega dokazujem uporednom psihoanalizom lika Hasana i njegova alter ega (*Sjećanja*, 1983, 21–22; 31–3). U studiji se pored ateističke duhovne baze *Derviša i smrti*, takođe, dokazuje zapadnoevropski i filozofski i estetski duhovni kod *Derviša i smrti*. Sa sensibilitetom bosanskoga islama u auri “*Derviša i smrti*.” Sa književnom transformacijom Kur'ana na laičkoj, ne na theološko fundiranoj islamskoj razini. U studiji se paralelno argumentira nesporni umjetnički dignitet *Derviša i smrti*. Posebice u smisaonoj suptilnosti, u rafiniranoj osjećajnosti. I u recepcijskom pluralitetu kojima nas ovaj roman trajno ozaruje.

Paralelno se obrađuje nesporna umjetnička magija romana *Derviš i smrti*. Takođe i etički i theološki anahrona, iz temelja ateističkih fundirana

Hasanova teza o navodnom religioznom “otpadništvu” i isto takvom “otpadništvu” njegovih sunarodnika. Zašto paralelna analiza umjetničke magije i osporavanje navedene Hasanove teze sa etičko-theološkim anahronizmom? Pasionirani čitatelj u pravilu je, naime, opčinjen umjetničkom sugestijom. Sa posljedicom recepcije umjetničke energije u navodno neupitnu istinost. Moja studija u analiziranu stavu Hasana o “otpadništvu” argumentira subjektivnost takve književne istine. Ta je “književna istina”, međutim, u poimanju prosječnoga ili pasioniranoga čitatelja “istinitija od svake istine.” Moja analiza polazi, naime, od činjenice da pasionirani, nerijetko i prosječni čitatelj, umjetničku istinu pretvara ili jednači sa neprijepornim objektivitetom. Da književnu riječ poima kao totalni validitet. Takvoj, potencijalno totalnoj vjerodostojnosti Hasanova samoidentiteta i identiteta muslimana Bošnjaka u njihovu navodnom “otpadništvu”, u mojoj su studiji suprotstavljeni kontraargumenti. Analizirani su uzroci Hasanovoj subjektivnoj književnoj istini, uzroci subjektivnoj istini Hasanova “alter ega,” zatim socijalno-povijesni činitelji, koji Hasanov samoviđenje i viđenje njegovih sunarodnika kao “otpadnika” od hrišćanstva svode na subjektivnu istinitost. Kroz uporednu analizu nesporne umjetničke magije i argumentirano osporene navedena stajališta Selimovićeva Hasana, ostvaren je smisao moje književne kritike odnosno ove studije.

Marko Stolić

Dramatists of modern american theatre

In this paper we have considered the question of American literature of the twentieth century through the creation of the two most important American playwrights. It has been observed breaking the dramatic form of expression that is seen in the abolition of dramatic conflict and in developing internal and external dramatic action. Than is says psychological nuances of the characters, emphasizing the dominance of sensory sensations and pessimistic view of life in the American family and society.

KEY WORDS: Drama, literary, psychological, internal action, external action, Eugene O’Neill, Tennessee Williams, ambivalence

Introduction

We herein first highlight the fact that neither the literary genres of drama, nor its individual genres, have not provided more important achievements within American literature. More precisely, drama literature was always in the shadow of poetry and prosaicism. Only with American modern literature, drama achieves its artistic strength and high aesthtetic reaches which was affirmed by emergence of a number of the great drama writers*, Eugene O’Neill and Tennessee Williams being the most important ones. Their literary achievements got them many important literary prizes. Namely, Williams won two Pulitzer Prizes, while Eugene O’Neill was awarded

* The most important playwrights are: Gertrude Stein, Arthur Miller, Tennessee Williams, Eugene O’Neill, Samuel Sheppard and others. Author of the anthology *Modern American Literature* has cited these dramatists in *Drama* segment as the most important ones while reaches of their artistic creations have high aesthetic values. (Tihomir Vučković: *Moderna američka književnost*, Kultura, Belgrade, 1995)

four Pulitzer Prizes (three during his lifetime and one was posthumous) as well as the Nobel Prize in 1936. Both writers have a rich literary body of work while their dramas are still being played on many international stages while a number of them were transposed to screenplays. This had multiplied their popularity.

In addition, in this text we show what is modern,* innovative and original in dramas of these authors. Thus we affirm that the modernity of their creations is reflected in the following novelties:

- Original approach to themes absorbed from the life of American society, and before all, from the American family as its core cell.
- Motifs of madness, self-destruction, neurasthenia, decadence.
- Separation from classical drama form – absence of dramatic conflicts, dynamics, stretched out dramatic story, etc.
- Psychologically colored dramatis personae
- Sensual sensations acting as the interface for the expression of internal human states.

All aforementioned moments we find in the following segments of this work:

1. Development of internal and external dramatic story
2. Achievement of dramatic situation
3. Psychological shading of characters

While in classical dramatic play characters in action express their properties through the dynamic play, conflicts and their (positive / negative) conducts, meanwhile, in modern drama characters express their inner being through dialogue, monologue, highly expressed body moves, gestures, facial expressions and similar movements. External dramatic story, as the originator of conflicts and dynamism, still exists between drama heroes although in the majority of cases it is transferred into the internal dramatic play that is the internal world of characters. More precisely, external and internal dra-

* Eugene O'Neill spoke about his relationship with dramatic text as well as his new drama vision in the essay titled *Memoranda on Masks*: "Not masks for all plays, naturally. Obviously not for the plays conceived in purely realistic terms. But masks for certain types of plays, especially for the new modern play, as yet only dimly foreshadowed in a few groping specimens, but which must invertably be written in the future. For I hold more and more surely to the conviction that use of masks will be discovered eventually to be the freest solution of the modern dramatists problem as to how – with the greatest possible dramatic clarity and economy of means – he can express those profound hidden conflicts of the mind which the probings of psychology continue to us." (Eugen O'Neill: „Memoranda on Masks“, Tihomir Vučković: *Moderna američka književnost*, p. 15) The excerpt from the essay on masks was translated locally in *Rađanje moderne književnost. Drama* (presented by Mirjana Miočinović), Nolit, Belgrade, 1975, p. 296–298.

matic stories are interlaced, while the external conflict moves inner dramatic play which concerns the author's attention.

External dramatic conflict is the initial one and it serves to introduce perusers to complex internal dramatic conflicts. Therefore, dramatic processes get more and more complex as by changing the essence of dramatic literature and putting the external action and dynamism into the background, writers discover new possibilities to express the psychological state of the characters. Verbal processes are not enough to fully light up the mental state of characters. There are new processes taking place such as the facial expression, look, gesture, mimics, body moves, posture and similar that conjure up the compound internal states of the characters. It was overwhelming task for the director, and especially for the actor.

Regarding themes, these playwrights were interested in family life, and American Puritan family was basing its tranquility on acquiring money and creating illusion of safety with ever present regulations and situations wherein not anyone was able to go searching for his own fortunes on his own. However, dramas involving tragical endings were often played out in such hermetically closed off families. Thus, O'Neill and Williams were not interested in typical lower middle class American families with its Puritan manners, but chiefly those deviant ones with numerous conflicts among their members and inside their psychical beings. Dominant are the ambivalent feelings: love and hate, care and ruthlessness, fear of dying and stoicism, tenderness and brutality. Inner disturbance and fear, lostness and uncertainty affect drama heroes to such a degree that they are always in the state of escapism, that is to say the state wherein they escape from the unbearable reality, but the truth is that they are permanently running away from themselves. Factually, this escape cannot be realized so alcohol and drugs are the means to catalyze and "achieve" this escape. When writing about Eugene's drama, D. Andrić highlights this opposition in the emotional life of the Tyrons: "Greed and humiliation, misery and self-deception, vice and lies, recollections and charges are boiling – however, it is all interlaced and glazed with that type of silent and stable love that can forgive everyone at the end of a life struggle which is more dignified if it is more hopeless if looked at from the distance usually assumed by the poet or the wise man."*

Dominant motifs are various obsessions, evil fortunes, madness, self-destruction, oddness, incestuousness, decadence and similar. All these motifs are lit up through the gallery of, from the psychological aspect, highly

* Dragoslav Andrić: "O Nil u vremenu i izvan njega" (preamble) E.: Eugene O'Neill, *Crni-na priliči Elektri*, SKZ, Belgrade, 1984, p. 14.

compound characters, neurastheniacs and eccentrics, sensitive or brutal personalities. These processes dismantle the illusion of the American stable family that offers a surety to one individual, a family that is the safe haven for every one of its members.

1. Development of internal and external dramatic story

Internal and external dramatic story in the key dramatic accomplishments of Tennessee Williams and Eugene O'Neill, *A Streetcar Named Desire* and *Long Day's Journey into the Night*, reach the fullness of dramatic persuasiveness. Internal drama is dominant with Eugene O'Neill while it is opposite with Williams for the presence of external conflict between the two key heroes of his drama which is about the gap between the desires and abilities. Story of Eugene O'Neill's drama has four acts and does not last long, just one day, from eight thirty in the morning until midnight, during the month of August in the summerhouse of Tyron family in 1912. In this short time span so short it seems as if nothing goes on, terrible drama of one family is untwisting while its members love and hate each other. They cannot live without each other, constantly blaming and arguing, while concurrently they are trying to escape the damnation lurking over their condemned destinies. In order for an awake to dream and to escape from the tumultuous reality into a dreaming state, stimulatives are required. Eugene's heroes, the father, a provincial actor, and his two sons live on the whiskey, while the mother is reviving her youth and forgetting troublesome family life by injecting morphium into her veins. V. Čolanović makes the following statement regarding the human need to escape from the harsh reality and truth as it was so geniously rendered by O'Neill: "It is a discrete apotheosis of man's intention to overcome reality as it is filled by overstrengthened struggle for survival, bitter disappointments, and betrayed hopes. Soaked in pure poetry, it is also author's relief from the burden of difficult feelings in youth."^{*}

One needs to mention that this drama was published posthumously following the author's wish as it is autobiographic in nature as Tyron's character secretly portrays author's father who was also an actor, while the character of Mary Cavanagh Tyron is based upon his mother who was trying to become a pianist. The characters of James Tyron Jr. and Edmond are his older brother and the writer himself.

^{*} Voja Čolanović: "Judžin O Nil i njegove drame", E.: Judžin O Nil, *Dugo putovanje u noć*, Rad, Beograd, 1964. p 142.

Family of actors is always on the move, they travel from city to city, sleeping in run down places, while only in summertime they come to the summerhouse trying to find the illusion of harmonious provincial family. However, their family is going down the tubes, the most difficult being the notion that the younger son is sick supposedly from incurable disease, tuberculosis. Before that, the mother is trying to kill herself by jumping of the dock after injecting some morphium into her; however, this was only mentioned in dialogue later on. Mother is mentally sick, thus older son and her husband carefully monitor her reactions fearing that she can flee from reality into her hermetic world at any moment. On the other hand, she feels watched. She feels examined by the rest as she is often touching hair with her rheumatic hands. Husband and son act as if they are not interested, while in reality they are monitoring her every word and move. Fearing for her mental health, they are hiding the real state of her younger son from her who is well-educated and well-read young man writing poetry.

Caught in the straits without an exit, they are blaming each other for their bad fortune: woman blames husband for his stinginess, sons do so too. She blames older son for the death of her son whom she left to parents to care for during the husband's theater tour. She thinks that the boy intentionally came into baby's room although he was sick with pox. According to mother he was jealous of his brother. She also blames him for taking Edmund in into his world full of alcohol, steamy bars, and insomnia. At one instance while being under influence, even though he was very fond of his brother and scared for his health, William affirms that he is jealous of his ten years younger brother whom he intentionally had drawn into the world of drinking with an aim of destructing him. Husband thinks that his wife is too much into thinking about her origins and her unsuccessful career. In addition, father is verbally arguing with sons while criticizing them for overspending. They are naming him for being an old Irish ungenerous fellow who took many joyous moments out of their lives while they were growing up. Besides that, they are protesting that their father is not willing to pay for a good doctor and decent sanatorium to cure sensitive Edmund. When he is heart struck with such criticism, the father becomes prone to give money to younger son who is ill. Sons share money while drifting to the nearest town and drink at various places there. Older brother goes to brothel and comes back by street-car fully drunk. Mother spends evening alone in her room on the first floor. When she comes down to living room, even though they are drunk they see that she is *off her rocker* not even noticing them. She is completely fallen into her world of the past. Only when she is told that Edmund has to go to sa-

natorium she briefly comes to reality by screaming a big *No!*, only to fall back to her world again.

External conflicts among characters in drama of Tennessee Williams are sharper and more expressive. Sister-in-law, Blanche Dubois, suddenly visits family of an American Pole Stanley Kolakowski. Story is played out within the short period of time as well, one summer; again, the provincial place is in question. By the streetcar named *Desire* Blanche comes to home of her sister. She does not find her at home as she had gone to see her husband's bowling. Stella is a small woman, pregnant and faithful to her husband. Blanche comes with a certain posture that reflects the individual with manners. She awaits her sister in the house next door. When the brother-in-law saw her, he went berserk. He was especially upset when he learned that Stella's family home was mortgaged. Conflicts between him and sister-in-law develop and these external conflicts involve pregnant Stella who is arguing with husband while trying to protect her sister.

These conflicts tend to become physical. When Stanley brings friends / card players home, Stella and Blanche go to cinema. They come too early while the company is still at home. Blanche and a single guy Mitch flirt and almost have a romance. However, Stanley does not allow his friend Mitch to go any further than that with Blanche. Meanwhile he has found out about her wanton lifestyle and squandering of the parents' home. He also found that she was kicked out of school where she worked as English teacher because she had an affair with her student and his father. He points out to a filthy and immoral person behind the cloak of alleged refinement. Blanche has migraine attacks which she describes as buzzing in head at which time she hears some distant music as well. She secretly drinks alcohol trying to ease her problems. She stimulates herself trying to escape past and reality. Her escape has two sides. She cannot live on from the ghosts of the past, while she cannot foresee the future on the basis of brute and present reality. Her future is uncertainty.

2. Development of dramatic situation

Both playwrights develop image of the compound family relationships in dramatic situation. Although disharmony of family members serves as thematic basis, both authors stay away from dramatic conflict in its true sense. Subtlety of described conflicts is remarkable, especially with O'Neill's drama. Highly colloquial dialogues represent the foundation of conflict manifestation between Blanche and Stanley in Williams' work. It is why

there are not too many instructions in his drama and author does not need to suggest to either director or actor what they need to do. With O'Neill, instructions are highly extended, sometimes even a page long, which is unusual and unnecessary at the first glance. However, compound and highly dramatical relationships among the members of Tyron family condition the writer to suggest how the actor has to behave, how to express inner disturbances without saying a word as well as the anxieties, uncertainties, fears, etc.

Dialogues are developed as well, they are impressive and credible although there are monologues said by Mary as she is falling into the state of psychic paralysis losing entirely the sense for reality. Thus the dramatic text of situation and not the drama of action is realized from the beginning to an end in O'Neill's drama *A Long Journey into the Night*, while situation in Williams' drama *Streetcar Named Desire* is interlaced with certain events that have dramatic composite structure only in their rudiments. Introduction begins when Blanche comes to her sister's home, plot begins when brother-in-law finds about her past wanton life style, climax and key coincide, it is the place when he physically humiliates her, solution is when Blanche is taken to mental hospital. There are not external story drivers with O'Neill. Everything is played out in the dramatic situation, fear for destiny of mother, for destiny of the youngest member of family. Love and hate tear apart their inner beings and family is going down the tubes. However, this is not played out before the viewers, one can only feel it; it is the normal solution for the situation they are in. Author let us upgrade the ending of drama and Tyron family. Omitting a number of details out – it is the major feature of his dramatic oeuvre and desire to near dramatic literature to other genres and reading public. Curtain is downed as the mother is telling her long monologue, which in fact is soliloquy before the husband and both drunken sons. Drama has an open ending, while the reader / viewer knows that mother is going to mental asylum, that younger son is going to sanatorium, while the father and older son, both alcoholics, are staying to quarrel and blame each other endlessly. At any rate, as well as any other work with an open ending, O'Neill's drama provides for a number of different possibilities according to the experience and reception of the readers.

Female characters are especially tied to situation of uncertainty when there is no way out. Blanche, in Williams' work, is depicted as a character opposite to its sister Stella. Her deviant personality is thus more reflected. Stella is small, modest, happy with her life, plus she is aware of the fact that she could not rely on him very much while Blanche is not unhappy with her life, thinking that she is the person that deserves more, but also thinking that

she is the one that spent her youth, beauty and sincerity for nothing. She is in gap with herself. Her desire for the better, genteel manners, placing of the accent on her French heritage and looking down on the Polish roots of her brother-in-law create unpleasant situations, as well as the animosity of her brother-in-law toward her, but also the illusion from which she cannot escape that will also lead her to destruction and madness. Moral decay of Blanche is her wrongly estimated desire to calm down and find her peace of mind. However, her conduct leads her to opposite direction as she cannot put up with the currents of life. Her sister accepted to abide to her husband following the Puritan lower middle class principles; she also loves him dearly and justifies his actions. As she is briefly stepping out of her rut, taking the side of her sister, she is not a sweet little wife anymore so her husband punishes her ruthlessly. Even though she is pregnant, he will hit her, which caused a premature birth. This will not bother him in any sort of way, so he will celebrate with friends. In the American society's lower middle class family there is a certain order of things within a family that must be respected. As soon as she got back from the maternity hospital, Stella clings to her husband forgetting about his heartlessness. She sides with Stanley, leaving sister to go down with her fortunes. After she had followed sister to hospital, she will tell if perhaps she let sister down, trying to recollect if she was able to help her. This dilemma is only the reflection of a fully helpless person who is putting up with the same old relationships of the family life that brings forth the illusion of peace and safety.

3. Psychological shading of characters

Psychological creation of characters is the basis of American modern drama wherein O'Neill achieved the most important results. It is why it has been said that he was Dostoevski of drama literature. He insisted that each of his heroes become lit from the inside. The most memorable are female characters* in both works, so we can underline some similarities between Mary and Blanche. Nerves are the problem in both women as they are trying to find salvation in escaping from the reality, one is a drug addict, and another is an alcoholic. Mary has her family; however, she is still lonely. Same as Blanche she feels being let down and that her youth intentions and illusions are all gone. They both have the feeling for gentility and elegance that are defeated by life. In the process of creating of these literary heroes, both

* Popović, V.B.: "Psihologija ženskog", *Jungovo nasleđe*, Nolit, Belgrade, 1995.

writers use acoustic effects to fill and frame the feeling of waste and hopelessness. O'Neill uses siren that announces fog. Sound is unpleasant, piercing and unbearable as well as the fog which suffocates and causes ominous anticipations. Tyron's monotonous snoring is present as well. His wife has been listening to it since they were married which amplifies her feeling of his indifference for her and their family. In her difficult moments, Blanche hears nearing of a distant music which disturbs her. She is trying to fight it off by pressing hands over her ears. But, this music does not come from the outside; it is developing in her brain as the part of her deranged consciousness which reminds her of youth and loss of the only person she loved sincerely. This inner music creates unbearable headaches which she is trying to ease with alcohol. Gap between the illusions and desires on one side, and the real life situations on the other, are the dominant driver of all situations and happenings.

Stella is the character opposite to Blanche. She is the true type of American woman that has superficial attitude toward life. She is trying to help her sister but at the same time she is helpless to do anything for her. She puts up with life, she is satisfied with what life gives her, and she compromises with all flaws of her husband's nature as the part of family relationships. Her short lasting revolt against Stanley and his gambling habits will die out soon. She forgives her husband although he hit her while being pregnant which indeed accelerated her labor.

Male characters are larger in numbers. With O'Neill we have an old actor and family patriarch as well as his two sons. Old actor spent his talents playing one hero over and over again in the drama he bought out himself.* Aura of loser dominates over his seemingly powerful personality. His powerful physiognomy, confident pace, firm figure, are only the outer shell of him who in short time shows that he is nothing but the powerless old man who was fighting troubles his entire life, who cares about his old age, who is afraid of poverty as it is following him like a ghost. It is why he ran to gain, to cheaply sell off his talent, to lose his biggest treasure in such a way. When he was exhausted by playing one role his entire life, when the public got fed up with it, he was stunned by the terrible notion that there is no return, that he cannot act any other roles as the public always identified him with same character. His passion for buying land shows that he was a loser in that field as well. His sons warned him not to buy land nobody wants and

* Because this work is autobiographical, old actor's character represents author's father. Autobiographical data reveals that his father was, in fact, acting in the role of count Monte Cristo for a very long time. (*Wikipedia*)

that a local land merchant was making fun of him. He is fond of children in one clumsy way, but he is not satisfied with their way of living. Older son is an actor and thirtyfour year old alcoholic without family and prospects. He was kicked out of college only to become the part of acting world same as his father. It was not his wish so he criticizes father for having pushed him into acting. On the other hand, father is offering excuse that his only acquittances lie in that world and that he was able to find employment only there. When he criticizes son for consuming alcohol and irresponsible behavior, he also reminds that he does not have the right to criticize as he is a heavy drinker too. He is very thrifty as he is marking bottles for leftover drinks, but sons are keen at adding water after they drink some. He offers drinks and criticizes them at the same time. He puts out lights saying that he does not want to make a rich richer referring to the power company owners. Fear of poverty gives a measure to his entire life. He started earning from the age of ten which made him a saver. He withholds pleasures from himself and others. Sons explain his stinginess in a different way. They think that his Irish origin is to blame. Father is sensitive to his origin and takes it hard.

We can trace some similar characters' features with actor Tyron and Kolakowski from T. Williams' work. Both are strong built and rough by nature, but Kolakowski is younger and unscrupulous. Violent nature and brutality are his major traits. He is soft to his wife, but only as far as he likes it. Culmination of his brutality and eccentricity is his way toward the sister-in-law. Intolerance constantly grows, tensions are being enhanced and everything culminates when he rapes her. Animal impulses come to surface, he is behaving like a beast... His friends, gambling company, are not singled out as individuals. It is an amorphous mass bent on alcohol, gambling, bowling and various other activities. Inertness of their life is full. They are satisfied with such life. Anyone who spoils the rut will be punished, like Blanche. As soon as she came to home of her sister and brother-in-law even before finding about her wanton life, brother-in-law was not tender to her. His buddy Mitch has the most respect for Blanche which is a consequence of his insecurity because he is single living under influence of his mother. William and Edmund live as bachelors too. This fact confirms their insecurity, irresponsibility and incompetence to step into new life.

Edmund is delicate, highly intelligent young boy, sometimes sarcastic and cynical both to himself and others.* His flight from truth and reality

* Autobiographical nature of this literature hero is obvious. Author was living an unsound life which caused tuberculosis and he even attempted suicide in the age of 24. However, in 1912, in Connecticut's sanatorium he met his own self and his dark side which was the turn in his life. He started writing dramas. (*Wikipedia*)

is well reflected in his reading. He reads quite a lot getting accustomed into the read of modern authors which puts him into a direct opposition with his father who believes that Shakespeare was the greatest. Father states that other writers are worthless spoilers of taste of the youth also affecting his younger son and the rest in one negative fashion. Father opposes son regarding his reading even though artificially so without stating real reasons against those writers. Edmund is a loser, for he is sick and young. He appears lazy lacking strength to fight sickness. Uncertainty huddles over his life, even though he does not show fear. His frustrations are cured by alcohol. He drinks whiskey as if it is medicine, even though his doctor said no. He remembers his father gave them whiskey as medicine when they were children which turned to habit.

Life story of all literary heroes has justification. They blame each other mutually, so we conclude that they are all to blame and no one is at fault. This weaving of destiny can be endless. Emotionally disabled and mentally worn heroes of these dramas fall into a deeper moral abyss.

Conclusion

One could conclude that these two American modern playwrights have reached exceptional artistic heights. They made art of drama literature which can be played as well as read, and they also enabled filmmakers to peruse their material. In essence, they developed rare psychological dramas which is hard to find even within the scope of international dramatic literature. In addition, their contemporary actuality proves their universality.*

With what appears to be only a few dramatic elements, the dramatic art of their texts becomes immeasurable. With a little action through psychological shading of characters, both playwrights achieved such tension that their works are read in one reading and no one is left indifferent. With little dramatic means, achievement of their dramas and the levels of dramatic art border with virtuosity. Especially superior is Eugene O'Neill, one of the major American writers, the most important playwright, at least, not only in the ballpark of American modern literature, but internationally as well. Although the barycenter is placed on psychology and although dramas

* Eugene O'Neill's drama *A Long Journey into the Night* has been played in Atelje 212 directed by Bora Drašković, drama *Streetcar Named Desire* is on the repertoire of Subotica's public theater, while drama *Cat On a Hot Tin Roof* is played in Zemun's theater Madlenijum.

are modern, modernism is mostly reflected in the process, in the methodology of expressing of dramatic story by way of the described inner dramatic conflicts and in developing of the dramatic situation through inhibiting of the classic dramatic conflict. However, in addition, drama of these authors is the realistic picture of the American society which refracts through the picture of family, the picture of social instability, suffering and abysses. This is why the feeling of decadence and pessimism are dominant tones on [in] these dramatic accomplishments.

LITERATURE

1. Andrić, Dragoslav: "O' Nil u vremenu i izvan njega" (predgovor), Judžin O' Nil: *Crmina pri liči Elektri*, SKZ; 1984.
2. Čolanović, Voja: "Judžin O' Nil i njegova drama" (pogovor), Judžin O' Nil: *Dugo putovanje u noć*, Rad, Beograd, 1964.
3. O' Neill, Eugene: "Memoranda on Masks", *Moderna američka književnost. Drama*, Kultura, Beograd, 1995.
4. O' Nil, Judžin: "Beleške o maskama", *Rađanje moderne književnosti. Drama* (priredila: Mirjana Miočinović), Nolit, Beograd, 1975.
5. O' Neill, Eugene: *A Long Juorny into the Night*, Signet, New York, 1959.
6. Popović, V.B.: "Psihologija ženskog", *Jungovo nasleđe*, Nolit, Beograd, 1995.
7. Puhalo, Dušan: *Engleska književnost XIX-XX (1832–1950)*, Naučna knjiga, 1983.
8. Vilijams, Tenesi: *A Streetar Named Desire*, Signet, New York, 1958.
9. Vučković, Tihomir: *Moderna američka književnost. Drama*, Kultura, Beograd, 1995.

РЕЗИМЕ

Марко Столић

МОДЕРНА АМЕРИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

Разматрана су питања савремене америчке драмске књижевности, па је уочено да тек почетком двадесетог века ова литература даје два изузетна књижевника – Јуџина О' Нила и Тенеси Вилијамса. Искорак из драмских канона није новина у у овом жанровском корпусу у оквиру књижевности двадесетог века, али је код ових стваралаца добила своје особености, оригиналне поступке, као и тематизацију америчког живота, посебно америчке породице у окриљу моралних, психичких и друштвених посртања и падова.

О КЊИГАМА

Зоран Спасојевић: „Портрет Љиљане Бебе Спасојевић“, дигитална графика, 2011

Милутин Ђуричковић

ХИГИЈЕНИЧАР

(Миодраг Тасић: *Хигијеничар*. „Алма“, Београд, 2010)

После неколико успешних књига сатире и кратке прозе, Миодраг Тасић се, ево, оглашава и већом приповедном целином, односно првим романом за који се може условно рећи да је и нека врста дуже новеле. Без обзира на ту жанровску и типолошку класификацију, пред нама је интригантан и узбудљив текст, који разматра ретку тематику и који има снажну психолошко-етичку димензију, исказану у првом лицу и кроз исповест главног протагонисте.

Иако ретроспективно казивање не поседује сложену фабулу и разуђене токове наративности, целокупна драматичност употпуњена је неизвесношћу и неочекиваним обртима који у мањој или већој мери поседују филмску напетост. Тасићев трилер, ако се тако може рећи, писан је с тезом да осветли унутрашњи свет и пориве злочиначких побуда каквих има свуда у свету и око нас. Карактеризација главног, неименованог јунака изведена је зналачки и стилизовано, такорећи од почетка до самог краја.

Сажетом и језгровитом реченицом, без много дотеривања и артистичке надоградње, писац успева да одржи започети ниво уживљавања и комуникативности, у чијем хоризонту очекивања нема много изненађења и провокација. Оличење зла у човеку приказано је са неколико аспеката на врло једноставан и упечатљив начин, захваљујући линеарном композиционом низу, односно форми дневника у коме главни јунак описује своје злочине и поједине детаље из живота, које сматра значајним и драгоценим. Демистификација злочина представљена је реалистички уверљиво и уметнички снажно, али непристрасно и без пищевог завршног коментара. Уместо тога, кратак епилог на крају разоткрива шта се збило са главним јунаком и вишеструким убицом.

Хигијеничар је расна и свежа проза, у којој приповедање у *ја-*форми осветљава подсвест и мотивацију главног јунака. Његов дво-струки живот надомештен је искривљеном сликом света и погрешним личним илузијама, због којих ће, наравно, платити главом. Кулмина-тивни тренутак представља последњи пасус у делу, који објашњава чи-таву мистериозну причу. Без сумње, ово је до сада најбоља Тасићева књига, која ће и те како обогатити нашу савремену књижевност како у земљи тако и у дијаспори.

Милица Јефtimiјевић Лилић

МЛАДАЛАЧКИ СНОВИ И ЗРЕЛОСТ ОСТВАРЕЊА

(Милун Мића Бабић: *Лабудица над Моравом*. „Драганић“
2009)

Уметничко дело својом свеукупношћу обухвата неколико нивоа егзистенције и израз је ауторове антропологије, филозофије и снаге да ту свеукупност адекватно обликује, у сторији као посебан и целовит систем. У ту објективизовану реалност он уноси своје стваралачке потенцијале, стварна и имагинарна искуства и сазнања, стварајући потпуно нов свет, дело у које су пројектована одређена интендирана значења, али које је и израз његове тренутне креативне способности и моћи да нечему фиктивном удахне моћ како би одблеснуло стварни живот. У свој тој активности која је у исти мах и игра и најозбиљнији ангажман, он стално има на уму читаоца, онога ко је с друге стране текста у којем треба да пронађе стварни свет којем ће потпуно веровати и примати га као чисту реалност. Стога су осим имагинације за писање дела неопходна и многа сазнања из појединих области живота којих се тематски дотиче, као из психологије стваралаштва што све утиче на ток и настанак дела.

Милун Мића Бабић, који се већ окушао у прози, објављује свој романескни првенац, како стоји на крају књиге, после неколико деценија. Та чињеница покреће бројна питања. Зашто је толико времена то дело стајало изван очију јавности, да ли је аутор сумњао у себе или и књиге као и људи имају судбински одређен дан рођења и дужину живота. У сваком случају, *Лабудица над Моравом* је књига која је сачувала дух времена из којег је израсла, а то су касне педесете и ране шездесет године прошлог века. Средиште романа је свакако Град на Морави,

али и Београд, свет у најширем смислу јер се посредством актера ове прозе стиже и у Москву, Париз и друга места.

Што се жанровског одређења романа тиче, могао би се сврстати, пре свега у љубавни роман, по превасходно носећој љубавној причи, но будући да има и путописних одлика, чак помало и авантуристичких, његов се статус шири, а то га чини ближим роману колажног типа. Ипак, се у најширем може посматрати и као роман тока свести јер главна личност Милош Бошковић, у структури романа учествује делом и као наратор који анализира своја душевна стања а стоји насупрот свезнајућег аутора, па и као роман лика. Милун Мића Бабић је посредством романа ставио одређен временски период под лупу приповедача који анализира простор, време и људе. Указује на страсти које их обликују, мењају и утичу на њихове судбине.

Љубав је окосница романа, и то неспутана младалачка љубав између девојке из града и младића из сиромашне сеоске породице. Сликајући две по свему различите средине, аутор их спаја у неколико тачака. Другарство је једна од тих спона. Из тог другарства које остаје до краја непомућено, ствараће се и услови за ту необичну љубав.

Писан у реалистичком маниру роман има и изразито лирску димензију, којом се боји атмосфера живота и представљене младости. "Поетску духовност романа дају прво мање целине дела, онда и цело дело. Она се може запазити у неким детаљима, као што су лирски описи, поетски интониране исповести, поетско-есејистички пасажии. Мада су ови детаљи често изведени у лирском кључу, они су ипак компоновани тако да су у мatici поетско-романескне духовности дела. Ову поетску духовност романа дају поетске мисли, широке визије, укупна структура, „сматра Славко Леовац бавећи се формом романа као таквом, а наведени цитат адекватно покрива стилске особености Бабићевог романа који обилује особеном духовношћу и местимице лирском узнесеношћу.

Ипак се треба задржати на сликању двеју тако различитих средина које су углавном супротстављене у стварности. Видимо да приповедач није инсистирао на томе. Он показује свог јунака који се осећа инфериорним у односу на градску децу, али му даје својства која му несумњиво обезбеђују поштовање. То су, пре свега, марљивост, знање, лепо васпитање и отвореност према другима. Данашњем читаоцу ће сигурно изгледати невероватно да неко добије ципеле тек при крају средње школе... да неко нема капут, да неко у тим младим годинама мора у надницу... То су ипак касне педесете, село је и те како било сиромашно за разлику од данашњег када је стандард са градом изједна-

чен, да не кажемо да је село сада у предности по много чему... Породица у коју долази дечак са села, прима га љубазно иако се он стиди свој скромне одеће, девојка коју по лепоти могу имати најбољи момци у граду, заљубљује се у њега јер његов лични шарм и велики труд у изградњи своје личности то обезбеђују.

Контрасте између села и града аутор показује преко детаља, као што је однос надничари – газда, али и то није црно бело сликање, већ у нијансама. Газда је добар ако је и добар човек или обрнуто.

Изван љубавне приче која у првом делу романа иде у лепом правцу испуњења обостраних жеља, слика се школска средина са упечатљивим епизодама и ликовима, као што се даје и радничка средина у фабрикама у којима се обавља школска пракса или актери раде, те се на тај начин осликава шира друштвена ситуација која показује бирократску и партијску осиноност и нехуман однос према појединцу.

Обрт у књизи настаје када главни протагониста уместо жељених студија књижевности бива принуђен да се упише на пољопривредни факултет који даје стипендију, те то види као једину шансу за школовање и будући опстанак.

Невенка Башић, лабудница, како је назива њен заљубљени драги, тада показује самољубље и себичност занета сновима о сликарству и својој претпостављеној величини. Извређан, а већ довољно несрећан што је сиромашан, што мора живети наметнутим животом он одлази у потражи за својом будућношћу. Таквим развојем сижеа аутор у живот јунака уноси дозу метафизичког, судбинског и тиме дело чини животнијим и драматичнијим. Стављени пред судбинске неминовности јунаци романа креирају своје животе у складу са својим карактером, схватањима и могућностима.

У том смислу роман има и одлике омладинске прозе, која говори о одрастању, сазревању и формирању личности. Студентски живот се описује са доста детаља, дружење у коме младалачка обест понекад тријумфује, али показује се и озбиљност у савладавању тешкоћа и проналажењу свога места у друштву.

Људска пакост се слика у више наврата и средина, као и солидарност међу људима који су, понекад и различите националности, вере, или се недовољно познају, али су спремни и по цену властитог ризика да прискоче једни другима у помоћ.

Животи главних актера Милоша Бошковића и Невенке Башић, теку посве одвојено у другом делу романа, сваки пун искушења и незадовољства. Сазревање није лишено преиспитивања претходних животних одлука и поступака. Он трага за љубављу, или се одазива на изазо-

ве који су око њега, а она већ на првом кораку из родне куће сусреће некога ко ће јој променити живот. Пре свега, избор животног позива. Но, ни једно ни друго неће пронаћи праву љубави ни сањану срећу која се у њиховом односу чинила тако могућом.

Посебно умеће Милун Мића Бабић, исказује у креирању ликова, осим портрета који су дати са много нијанси, безмало пластично дочарани, он их и психолошки портретира у свој сложености бића које се одликује променљивошћу сходно околностима које утичу на њега.

Милоша прво упознајемо као стидљивог дечака са комплексима ниже вредности због чињенице да није равноправан са градском децом, одећа јасно истиче његов неповољан социјални статус и то је извор сталних немира. Међутим, будући врло радан, а уз то и литерарно надарен, он то компензира цитатима, познавањем уметности, дакле једном духовном супериорношћу која му пружа осећај сигурности и извесне вредности.

И у осталим ситуацијама, са друштвом, и за време студија, он се за своје место у друштву бори искључиво на основу онога што је његова личност сама по себи, урођени шарм и умереност у сваком погледу. Такав је и са девојкама за време студија. Самоконтрола као доминантно својство његове личности помаже му да поднесе и највеће издајство које му је приредила вољена Невенка, оптуживши га за недовољну упорност у избору студија, а занемарујући реалност.

С обзиром на развој догађаја и избор девојке којом се касније жени, види се и још једна црта његове природе, то је прикривена малодушност... нешто што је заправо говорило о дубокој рањености коју ни себи до краја не признаје. Он, заправо није ни бирао, био је изабран... што је нажалост, често људско искуство.... У тој вези која је почивала на навици, страстима и обзирима према девојци што га воли а која је несрећна због трагичних породичних околности, он је заправо живео по инерцији избегавајући дубље суочавање са собом, својим стварним жељама, хтењима, могућностима.

Повратак у родни град заокружује његову личност. Он се вратио као инжењер, добио стан, скренуо пажњу на себе стручношћу, писањем научних радова.... Али, прави дубљи живот остао је изван њега као нешто што је било недотакнуто, неистражено, ненађено.

Невенка је снимана са много вештине, пре свега, њена лепота, сензуалност, интелигенција, грациозност, те се доживљава као да се прати на филмском платну. Но, аутор није пао у замку да слика идеалну жену јер јој је дао и сасвим видне људске слабости... извесну каприциозност, себичност и младалачко нестрпљење што ће јој искомплико-

вати и загорчати живот. Од девојке која лети за својим сновима, она је у развоју сижеа стигла до жене изневерених очекивања. То што је тако лако одустала од сликарских снова говори и о њеној ипак прагматичној природи која се одмах определила за нешто конкретније у чему је могла успети, а што с друге стране показује да је и у љубави била таква. Уместо да се бори и жртвује уз сиромашног младића који је воли, она је одмах прекинула на сами помен околности које јој нису наклоњене.

Ипак, њена сложена личност показује да је она духовно расла, sazрevala, а веза у којој је била показује да је и научила да се бори за своје циљеве. Успела је да заврши студије медицине и да носи терет везе до које јој је било стало.

Међутим, кад све то не да очекиване резултате, она напушта мужа схвативши да он првенствено живи сопствени живот, чак није желео ни пород у то време, и враћа се на „место злочина“, у Град на Морави, да покуша да поново успостави однос са човеком којег је давно тако непотребно казнила и понизила.

За читаоца обрт је прилично изненађујући јер се главни лик романа Милош Бошковић, све време трудио да је заборави, не помињући је, али ипак пратећи шта се с њом збива.

Њено јављање прихвата прилично охоло, бива груб, помало је и исмејава што је раније био незамислив однос међу њима. Но, то заправо показује његову слабост, начин да прикрије емоције које га никада нису напустиле и због којих заправо никада више није ни доживео дубоку љубав. Све је то залеђено чекало да буде открављено њеном близином. Сусретом са собом кроз њу, јер једино је она имала онај чаробни кључ од његове личности. Једино пред њом је био цео свој, прави неспутани човек пун елана и жеље за свеобухватном срећом.

Треба на крају рећи да књига „*Лабудица над Моравом*“ Милуна Миће Бабића има и важну културолошку димензију. Она је сликањем неколико средина понудила и неке културолошке парадигме. Поред цитатности и указивања на литерарне изворе из којих се црпало надахнуће за писање, у путописним слојевима овога романа има дивних излива усхићења лепотом руске и француске престонице, посебно артефаката који утичу на њу. Опчињеност уметношћу даје дивне описе и показује суштинску одлику културе да богати појединца и да га оплемењује. Многи ће посредством неких јунака у овој књизи моћи да завире у музеје неких европских градова ако већ због све тежих прилика неће никада тамо крочити.

Извесна стилска неуједначеност, неопходно сажимање које би књигу учинило конзистентнијом, свакако не утичу битно на својства овог животног и поучног романа што се може уредити у новом штампању издања на задовољство и аутора и читалаца.

Rajko Glibo

EKSPERIMENTIRANI "ISEČCI"

(Zoran Ilić: *Isečci*. „Alma“, Beograd, 2010)

Obično knjigu počinjem odzada pa ni ovdje nisam pravio iznimku, iako je knjiga po mnogo čemu za ovo naše vrijeme iznimka. Sve su prilike da nećemo još dugo moći busati se onom „iznimke ne potvrđuju pravilo“, jer na zadnjoj strani čitamo: CIP – Katalogizacija u publikaciji Narodna biblioteka Srbije, Beograd 821.163.41-38 / ILIĆ, Zoran: *Isečci* – Slike iz života jednog blogera : / Zoran Ilić. 1. Izd. – Beograd : Alma, 2010 (Beograd : Skripta internacional), – 117. str. ; 21cm. – Biblioteka : Savremena književnost / Alma, Beograd, knj. 92, tiraž 200 / ISBN 978-86-7974-186-8 / COBISS. SR – ID 177750540. Prema dimenzijama rekli bismo standardno izdanje, ali prema sadržaju to se ipak ne bi moglo reći.

Zoran eksperimentira. On želi pokazati kako je moguće u zbirci crtica nazvanoj *Isečci* postići onaj čarobni poetski efekt koji se danas sve rjeđe pronalazi u srpskoj romanesknoj formi, ali i šire na južnoslavenskim prostorima.

U usmenoj književnosti svakoga naroda ponaosob i u svjetskim relacijama cjelokupno gledano davno su se u agrafijskom periodu i kasnije dogodile i događale velike promjene. Prestalo se sa epovima, nastavljalo sa kraćim formama – epskim pjesmama, a onda, kao vječno aktualni, ostali su kratki usmenoknjiževni oblici koji manje-više nastaju i danas. Neki od njih kao anegdote stoljećima služe ne samo kao inspiracija nego usput kao oblikovni predložak za nastavak romana i pripovjedaka. Uglavnom u svakodnevnoj životnoj upotrebi imamo kratke usmenoknjiževne oblike koji idu usporedo sa istim ili sličnim oblicima pisane književnosti. Dakle, kratke forme u usmenoj književnosti mijenjale su polako svijet pa danas i za nju i za pisanu književnost možemo ustvrditi kako je kratka forma promijenila svijet. U sferi iz koje nam dolaze *Isečci*, to potvrđuje aktualna suvremenost. Pred nama su statusi na Facebooku, tvitanje ili poslovi na portalima, a u Ili-

ćevoj prozi upravo je o njima – blogerima i njihovom servisiranju riječ. Tu su još forumi i slični blogeraški oblici u kojima se informacije ili komentari pišu sažeto, koncizno, zgusnuto do pucanja, kondenzirano do krajnosti, a najbolji predlošci nude se svojom umjetničkom iskričavom ljepotom poput onih kratkih lirskih kazaka koje nazivamo lirskim minijaturama. Tu, dakle, mi imamo ili moramo imati autocenzuru na broj znakova uz uključivanje odmak a i slično. U modi je eliptično i prosto, rjeđe prosto-prošireno

Novo internetsko doba je donijelo svoje zakonitosti. I kao što smo sve do nedavno (i još uvijek) poučavali svoje đake i studente o razlikama između književnog pravca i književne struje govoreći kako svaki književni pravac ima svoju tematiku, svoj jezik i svoj stil, a čim jedna od te tri odrednica fali, imamo književnu struju, sada se nalazimo pred novim konstrukcijama, novim modifikacijama i oblikovnim izletima. Protok informacija brzo se i jako se ubrzao i hiperbolično omasovio. Međutim, masovnost je donijela entropiju i šum. Povećala je nered i u mikro i u makro svemiru. Entropija je, znano je, odavna postala književnom temom. Entropija je mjera nesigurnosti neke informacije. Što je informacija kraća, obrnuto proporcionalno se uvećava mogućnost da bude netočna. U suputništvu „kada jedan od rijetkih živućih pripadnika 'zlatnog doba' europskog intelektualizma dvadesetoga stoljeća, profesor emeritus Viktor Žmegač objavi knjigu kratkih refleksija i nazove je *SMS eseji* (Profil, 2010), zašto onda da se naš Zoran Ilić ne ohrabri i objavi svoj „roman“ *Isečke* (Alma, 2010). On svome djelu daje navedeno ime, a zanimanjem je blogger i osjeća da mu je ta sfera najprobavljivija i za obradu najprijemčivija. Nazvati svoje kratke proze, zapravo crtice, tako hrabro Z. Ilić ne ide prema vicu ili podsmjehu. On je dovoljno iskusan blogeraš i ne dopušta da mu se eksperiment iz dobro mu znane oblasti vrati kao bumerang. On se u isečcima nije ograničio na precizan broj znakova, već od isečka do isečka, tu i tamo, metonimijski upotrebljava nešto širi izvedbeni registar, ali to ne umanjuje dopadljivost njegovih prozračnih kratkih formi. Ako se složimo sa Viktorom Žmegačem koji zaključuje: „Danas je najmanja društvena jedinica čovjek s mobitelom“, onda smo se nevjerovatno brzo našli u situaciji da mobiteli i blogeri budu međusobni ovisnici

Knjige ove veličine i do sada smo nazivali čas pripovijest, čas roman. Međutim, struktura isečaka je takva da na neki način osporava i jedan i drugi naziv. Treba samo raditi i raditi, a do klasifikacije će se ionako samo od sebe prije ili kasnije doći.

Zoran je svoje proze nazvao hrabro *Isecci*, poput Viktora Žmegača. I njegovih *SMS eseja*. Prokušani književni kritičari zaziru od ovakvih i sličnih tekstova, a mnogi i ne pokušavaju kliknuti u moderne informatičke tehnologije. Uprkos trendu odlučio sam se njegovom djelu prići mješavinom načela

online i klasične kritike da led suvremenosti probijam tekstićem koji je možda nedovoljno začudan, a opet pomalo beznadan, ako ga motrimo online očima. Kako bilo da bilo, online čitatelji, ali i oni drugi koje mladi drže za demode čitatelje, sa Zoranovim poduhvatima dohvaćaju sladak ugođaj.

Željko Grahovac

PRED NAMA JE VELIKI PISAC!

(Vojislav Radojković: *Poslednji dani bioskopa Delo*. „Evro-Giunti“, Beograd, 2009)

Ispisujući u posljednjih petnaestak godina desetine i desetine kritičkih osvrti i prikaza povodom pojave brojnih knjiga domaćih autora koje su bile objavljivane u ovom periodu, potpisnik ovih redova nikad nije nijedan svoj tekst te vrste naslovio ovako kako je naslovljen prikaz što ga upravo čitate; odmjerena u izrazu, objektivnost i nepristrasnost sveta su pravila (ili bi to barem trebalo da budu!) ozbiljnog književnog kritičara i uopšte svakog koji prati, komentariše i interpretira djela tekuće književne produkcije. Ako ovaj put nisam odolio da uzvikom oduševljenja pozdravim ulazak Vojislava Radojkovića na velika vrata u svijet književnosti – to onda znači da sam spreman u jednom kratkom tekstu pokušati da pridobijem potencijalne čitaoce ovog romana za čitalački napor koji će biti bogato nagrađen ništa manje nego baš očaranošću i oduševljenjem romanom pojavu kojeg smatram književnim događajem za pamćenje.

Radojković je napravio romanesknu konstrukciju koja je savršena: osam likova, žitelji malog grada Petrovca na Mlavi, redovno dolaze na projekcije filmova u bioskop *Delo*, a poglavlja romana su zapravo vješto isprepleteni iskazi, izvještaji ili monolozi u kojima oni u prvom licu pričaju šta doživljavaju i šta im se događa u vezi s tim izlascima u bioskop. Svaki fragment naslovljen je imenom lika čiju priču u njemu pratimo: Sofija, Milena, Ludi Janko, Dragan, Sara... – a u tok tih njihovih priča apliciraju se povremeno kratka, masnim slovima odštampana očitovanja Vojislava Radojkovića zvanog Voja Trba, predratnog (otprije Drugog svjetskog rata!) vlasnika a u socijalizmu radnika bioskopa *Delo*, koji je mrtav već dvadesetak godina i koji, poput duha zarobljenog u Aladinovoj čarobnoj lampi, kao preostalim likovima nevidljiv i nedostupan spirituelni entitet prebiva uz uključeni kino-projektor (samo tu, samo tad, i samo tekstualno, u jeziku!) i komentariše fil-

move koji se tog trenutka emituju (znajući, kao što to duh i treba da zna, sve što se uopšte o filmu, o poetici, o psihologiji i o estetici filma može znati). To je samo prvi nivo mistifikacije u vezi s imenom i prezimenom autora romana; u epilogu se Vojislav Radojković pojavljuje kao policijski inspektor koji na osebujan način baca svjetlo na okolnosti pod kojima se raspela sudbina likova – razrješavajući iz pozadine sve naše dileme oko dramatičnih zbivanja potkraj teksta, i to na takav način da se malo lakovjernijem i dobrodušnijem čitaocu neodoljivo nametne pomisao da Vojislav Radojković zbilja jest policajac, koji je na neobičan način ispričao priču iz vlastite policijske prakse...

Fragmentarna očitovanja likova tako se poredana da postepeno uvođe čitaoca u zamršeni sklop odnosa, relacija i veza – gdje razlikujemo, po utemeljenosti ili po dimenzioniranosti u vremenu, dva dramska plana: na jednom je grupa likova koji su u starijoj životnoj dobi (Sofija, Milena, Ludi Janko, zatim od likova iz pozadine advokat Radojičić, njegova supruga i Sofijin muž), čiji su odnosi davno prije raspada Jugoslavije u dinamičkom smislu iscrpljeni i koji samo čekaju da se na njihovu sudbinu stavi ona „tačka na i“ – dok su na drugoj strani likovi u mlađoj životnoj dobi (Dragan, Sara, njen momak, Goran) koji u olovnoj atmosferi tranzicije pokušavaju započeti neki svoj život. Osim ove polarizacije po osnovi epoha (one prethodne, iz koje stariji likovi još uspijevaju u sebi i na sebi nositi pečat vlastitog udesa, i ove nove, koja kao bezvazdušni prostor tranzicijske krize ne dopušta mlađima ni da postanu ni da budu to što jesu ili to što bi trebali biti), u romanu se uspostavlja i polje polarizacije između životne realnosti prostora o kome je riječ i filmske fikcije, to jest sižea, likova, duhovnosti i izražajnosti pojedinih velikih djela filmske umjetnosti, koje likovi romana gledaju u bioskopu i koje na pregnatan način komentariše Voja Trba kao sveznajući duh filmskog medija. Uza sve to, moramo računati i na složenost i bogatstvo odnosa koji se uspostavljaju i razrješavaju među likovima i koji obuhvataju sve – od fatalnih ljubavi, opsesija, ludila, vječnih prijateljstava, pa sve do trauma i zločina iz rata, narkomanskog bjekstva iz realnosti, zabludjelosti i otupjelosti usred provincijske apatije ili bezglave potrebe za bjekstvom u neki nazovi drugi i nazovi bolji svijet...

Radojković iz potpuno bezazlene atmosfere i kolotečine jedne tako prepoznatljive provincijske sredine majstorski zaošijava trilerski zaplet – sa mrtvima na sve strane (četvero ubijenih i dvoje umrlih) na samom kraju romana i sa rašomonskom razrokošću istine koja održava čitalačku napetost bukvalno do posljednjih redaka teksta. S jedne strane se magija postepeno uvlači u tekst kroz pomjerenost svijesti i osjećanja Ludog Janka, jedinog lika koji je od samog početka to što mu ime govori, ali bez drastičnih poslje-

dica po sebe i po ikog oko sebe: od njegove tragične i apsolutno neospoljene ljubavi prema Sofiji, koja ga do samog kraja na paranormalnoj ravni empatijski vezuje za tu ženu (a da ona o tome pojma nema!) račvaju se u više smjerova i postepeno se raskrivaju očuđujuće opsesije i tajne preostalih likova, dobro skrivene kao eksplozivni sadržaji njihovih bivših života (koji im, međutim, ipak nisu smetali da prežive svoje nesretne sudbine i da dočekaju starost u ambijentu malovaroške močvare, još uvijek se, na pristojnoj udaljenosti, grijući na vatri davnoprohujalih strasti i uzbuđenja). S druge strane, fantastizacija se potkraj romana probija iz siline zla koje se pojavljuje sasvim iracionalno, neobjašnjivo i surovo u gotovo idiličnom ambijentu i koje se poput snažno hitnutog sječiva probija kroz tkivo priče, sasijecajući usput nevine ljude i uspijevajući (samo ono, to zlo, odnosno njegov nosilac) nekažnjeno otići tamo nekuda... u svijet.

Iako pojedine dionice teksta u kojima se predstavljaju određeni likovi ili sažimaju odnosi među njima mogu stajati i same za sebe kao pripovjedačke cjeline (naprimjer neke dionice Sarine ili Milenine priče), Radojković se ipak opredijelio za tehniku fragmentacije, to jest za mozaičnu romanesknu kompoziciju: time on postiže napetost dinamičkog i dijalektičkog saodnosa među dijelovima teksta, među likovima i među pojedinim zbivanjima – dovodeći čitaoca u situaciju da mora tragati za izostavljenim detaljima, za usmjeravajućim asocijacijama ili za odgođenim poentama svjesno razbacanim po raznim dionicama teksta. Fragmentarnost kao kompozicioni vid očuđenja i literarnog oduhovljenja praćena je sofisticiranim fantastičkim otklonima i obojenjima glavnog toka fabule: tu prije svega mislimo na neobične sažetke emitovanih filmova i na duboke filozofsko-psihologijske esencijalizacije Voje Trbe (gdje se poetika i estetika filmske umjetnosti promišlja od strane takvih duhovnih autoriteta kao što su Frojd, Lakan, Delez, Derida...) – Voje Trbe čija pripovjedačka nit u cjelini gledano stoji kao protivpol osnovnoj priči, kao zaslon na kom se u idejno-interpretativnom smislu ocrtavaju više ili manje razumljivi i prepoznatljivi autorefleksivni, odnosno autoreferencijalni impulsi i potezi samog autora romana (s čime mistifikacija oko imena i prezimena pisca zadobija puni smisao i puno opravdanje). U prelomnoj fazi zaošijavanja radnje Radojković unutar Jankove priče uvodi još jedan fantastički motiv: poslije projekcije nekih filmova, likovi s platna pojavljuju se „uživo“ u Petrovcu na Mlavi, u razgovoru s Jankom ili čak kao gosti borave u njegovom sirotinjskom svratištu (u tom kontekstu maestralno su evocirani Jankovi susreti s Marčelom Mastrojanimem i s likom učitelja oko čijeg spasavanja iz zatvora se plete Bertolučijev film *Otčaravanje*). Sav taj fantastički naboj u okviru raspleta polarno je dinamički ukomponovan s realističkim, mjestimično i naturalističkim dionicama u kojima

ovaj roman svoju izražajno-stilističku i žanrovsko-kompozicionu polifoniju i polivalentnost upotpunjuje poigravajući se modelom kriminalističkog romana (trilera).

Vrhunska je umjetnost, kad je riječ o ovom romanu, u sjajnoj literarnoj sublimaciji duha zlog i poganog vremena, o kome autor maltene ništa drugo nije izravno kazao – osim da je riječ o godinama na prelazu iz milenijuma u milenijum, neposredno poslije krvavim ratom provedene disolucije Jugoslavije. Isključivo kroz literarnu obradu onog konkretnog, pojedinačnog i karakterističnog Radojković je dosegnuo onu najdublju i najtežu opštu istinu o epohalnom lomu unutar doba kome svi pripadamo.

Vesna Denčić

POIGRAVANJE KONTRASTIMA

(Vladimir Radić: *Posle svih ovih godina*. „Alma“, Beograd, 2010)

Roman prvenac *Posle svih ovih godina*, Vladimira Radića, nastajao je, kako autor navodi u biografiji, na kraćim i dužim putovanjima po Brazilu, Kini, Južnoj Africi i Evropi, da bi se konačno *skrasio* u Beogradu, u izdavačkoj kući „Alma“. Međutim, i pored višegodišnjeg *putovanja* radnja se uglavnom odvija na domaćem terenu, izuzev na početku i kraju romana, opisujući tako začarani krug unutar kojeg se oslikavaju svi naši poznati i prepoznatljivi tranzicijski i ostali art-efekti.

Tematsku okosnicu romana čini borba emotivnog i racionalnog u delikatnom tinejdžerskom dobu, kada valja donositi sudbonosne odluke, odvagati, odabrati između želja i mogućnosti, biti ili ne biti u poziciji da biraš, ili se prepustiti nadolazećem talasu, pa kuda odnese.

Ta psihološka drama koju je V. Radić nastojao da osvetli ležernim i nenametljivim stilom, započinje postepenim prelazima kojima nas narator vodi kroz priču – od aerodroma u Frankfurtu i Beču, do putovanja u prošlost: ekskurzija, matura, događanja i previranja u Starom Dvoru, da bi se ponovo vratio na mesto polazišta, u sadašnjost, i celoj priči udahnuo novu dimenziju.

Pisan kroz nekoliko nivoa, pored narativnog toka, roman čine i dnevnički zapisi, scenariji, kratke dramske forme. Naslovima podeljen na celine, koje se ciklično smenjuju i prepliću, znatno utiče na dinamiku štiva i životnost glavnih junaka, Saše, Tanje i Ene, kao ljubavnog trougla koji to zapravo nije.

Veštīm poigravanjem kontrastima autor je pokušao da naglasi perceptivnu dimenziju višeglasja, koje shodno rezonantnoj kutiji različito treperi; novi milenijum reflektuje različit odsjaj LCD monitora i patinu Starog Dvora; kompjuterizovani Zapad, nasuprot maloj zaostaloj sredini; napredni vs. retrogradni...

Kako saznaje naš stalni dopisnik iz Starog Dvora, dekan Elektrotehničkog fakulteta profesor Sonja Vulin-Berić je danas svojim potpisom potvrdila odluku nastavnog veća svog fakulteta o izdvajanju iz sastava Univerziteta. Tim činom je okončana ...

Ovaj detalj iz romana je samo jedna od aluzija na 9. mart, raspad zemlje, demonstracije, proteste studenata, sukob sa milicijom, medijski linč agresivnog državnog aparata. Metaforičkim nizom autor višeslojno oblikuje perspektivu, obrazuje značenja, uspostavlja ravnotežnu sliku, kojoj se sa estetskog stanovišta ništa ne može prigovoriti, pa ipak, gorak ukus probija prag pristojne uzdržanosti, nasleđene trpeljivosti i istrajavanja u besmislu.

Dok na suprotnoj stani, tamo negde u *belom svetu*, trustovi mozгова, konglomerati, banke – u jednoličnom, podjednako besmislenom, precizno zacrtanom, isprogramiranom hodu, mrvī, melje... Perspektiva neonskog sjaja i uglačanosti, fluorescentnim slovom ispisuje nadražaje, potpuno lepljive i porozne. Poput slika u ogledalu, prelama se prepoznatljiv kod sinestetezije koji oblikuje i istovremeno raspršuje umnožene refleksije. Sve viđeno i proživljeno formira matricu mišljenja i ponašanja, sliva u isti kalup, različito upakovan i datiran, generiše zakonomernosti čije dejstvo svakodnevno nadrasta projektovano. *Kako to?* pita se često, Radić.

Naglašena autorova zapitanost više je retoričke prirode, nego što stvarno očekuje da će pronaći odgovore, čak i na najjednostavnija pitanja, a takvih kao da više nema – danas je, kako se čini, svako pitanje previše ozbiljno, komplikovano – *uvek neka politika*. Stoga Radić utočište traži i pronalazi u igri senki, koje trepere kao kroz maglu, kroz sećanja. Beleži trenutak zaustavljen u vremenu i prostoru, kao vezivno tkivo motivske građe sa arsenalom lirskih intermeca, kroz koje provlači iskrice detinje, nepatvorene naivnosti, kao kontrast i korektiv agresivnog carstva novca, kao balans koji svežinom nadvisuje monotoniju klišea. Nižući bisere nebrušenih emocija, čini unutrašnji dijalog dostatnim veselog mladalačkog naboja i energije.

I kao u najlepšem ljubavnom zanosu, prepliću se erotski i politički pasaži, ljubav i pragmatizam, san i java, rečju – život. Ovaj ovde, sada i onaj minuli kroz sećanja. Tako sjedinjeni životi čine okvir kroz koji se može sagledati suština bitisanja i uspostaviti ravnožeta između zanosa i racionalnog pristupa svetu koji nas okružuje i čini onim što jesmo.

Izuzev, ukoliko nas u međuvremenu ne iznenadi poneko *pismo*, poput ovog iz romana *Posle svih ovih godina*, Vladimira Radića, i na trenutak podseti na ono što smo želeli (i možda mogli?) da postanemo.

Душан Стојковић

ЧИТАЊЕ ИЗМЕЂУ РЕЧИ

(Мирољуб Тодоровић: *Торба од врбовог прућа*, „Тардис“, Београд, 2010)

Сигнализам наставља да траје. Мирољуб Тодоровић не посустаје. Као што се, и поред тога што су се том правцу прикључили и унутар њега остварили запажене резултате и други писци, између Љубомира Мицића и зенитизма може повући знак једнакости, исто се може учинити и када је о Мирољубу Тодоровићу и сигнализму реч. „Дисиденти“ ових праваца постајали су њихови најжешћи критичари. Инертна и клановска књижевна критика није хтела, знала или смела да се задржи на релевантним чињеницама и проглашавала је више пута живу књижевност за мртву и држала јој преурањено опело.

Мирољуб Тодоровић наставља да експериментирати. Творац сигнализма, правца који се полако ближи тренутку у којем ће постати – иако остаје авангардан, а авангарди то уопште није својствено – најдуготрајнији правац модерне српске књижевности, као што је непрестано ширио, и продубљивао остварено, поезију, почиње то исто да чини и када је проза у питању. „Торба од врбовог прућа“, како то сам аутор у поднаслову истиче, доноси кратке приче, снове, нађене приче и слике приче. И у ранијим, па и у најранијим, Тодоровићевим књигама, макар успутно, могли смо – посебно са нађеним причама и причама сликама – да се сусретнемо. У последње време, Тодоровић тка на два – симбиотички их приближујући – разбоја: поетском и прозном. Објављује интензивно, хуморне, шатро приче. Придодаје им, оригиналне, шатро жваке. Написао је и, разигран, шатро роман „Боли ме блајбингер“. Објавио је део „Дневника 1982“. У припреми је „Дневник сигнализма 1979 – 1983“ (ове године изабране су као жижне и жаришне године довољне да покажу како су се сигнализам и његов творац борили и изборили за позицију која их смешта – хтели то други да признају или не –

у само срце српске неоавангарде и српске културе). Штампало је и кратку књигу „Прозор“ која доноси приче снове. „Торба од врбовог прућа“, збирна књига, придружује се сличним ранијим остварењима нашега аутора: „Звездана мистрија“, „Електрична столица“, „Рецепт за запаљење јетре“, „Свиња је одличан пливач и друге песме“, с тим што су она доносила поезију. Може се читати и као вишеслојни роман у фрагментима. Било би интересно разлучити његове саставнице, обојити их различитим бојама, и пратити, покадшто лајтмотивски, покадшто контрапунктни, ритам њиховог смењивања у књизи.

Књигу отварају два усмеривачка мота. Онај Фокнеров упућује ка, привидно прикривеној, авангардности (она се најпре и највише да уочити у микстури понуђених књижевних „пазли“), а други – Кишов – асоцира на прустовско оживљавање одбеглог времена и указује и на „мемоарску“ димензију коју Тодоровићеви текстови, чак и када су дати као снови, доносе. Никако се не сме заборавити да ништа, чак и када је о тобожњим практичним саветима (њих морамо ишчитавати на хуморној, можда чак и гротескној, равни), не сме бити прочитано дословно. Тодоровић, и сигнализам, инсистирају на непрекидној игри и апсолутној слободи која и допушта и налаже да се и цитирано, довођењем у нови контекст, прочита новим и искошеним наочарима. Сlike приче треба ишчитавати тако што се полази од ауторових „интервенција“ присутних на њима. „Портретисани“ Вук Караџић, Лаза Костић, Никола Тесла, Милунка Савић, Милош Црњански, Бранко Миљковић, Александар Македонски, Николај Гогољ, Карл Маркс, Фјодор Достојевски, Фридрих Ниче, Џејмс Џојс, Езра Паунд, Томас Стернс Елиот, Хорхе Луис Борхес, Салвадор Дали, Самјуел Бекет творе специфичну историјско-филозофско-књижевну „породицу“ која баца читав сноп асоцијативних сигнала и гради интертекстуалну мрежу унутар које би се и Тодоровићева проза могла ишчитавати. Но, потенцијалне асоцијације се ту не заустављају. Када је о сновима Тодоровићевим реч, могли бисмо их упоредити са онима из „Сневника“ Љубомира Симовића или „Ноћника“ Владана Радовановића. Не бисмо смели заборавити, међутим, ни оне које су разасути у романима Достојевског или у „Дневницима“ и књижевним текстовима Франца Кафке, као ни песме снове најразличитијих аутора: и Рембоа, и Понжа, и Мишоа, и надреалиста, и наших и француских, на пример. Када Тодоровић пише о намерном, дијететском, гладовању Аптона Синклера, присећамо се стварног приказаног у роману „Глад“ Кнута Хамсуна, али и „експресинистичког“ у Кафкином „Уметнику у гладовању“.

Тодоровић користи грађу из ранијих својих књига. Слободно захвата из њих. Ставља у Торбу. Преуређује. Поново слаже. У новом контексту, написали смо већ, прилози добијају ново светло и ново значење. Други писци појављују се као успутни јунаци. Има и анегдота попут, на пример, оне у којој се говори о пишчевој шаховској младости. Простор је: Ћићевац, Ниш, Београд, Земља, читав свемир. Аутобиографски се прича о друговима или о две пропуштене могућности да се сусретне Бранко Миљковић. Маказају се новинске вести. „Преписују“ се чланци који претендују на научност (нпр. они о Венери или Титану, Иштар или торнаду). Наводи се чувена Теслина прича о голубици. Пише о Гогољевом страху да не буде жив сахрањен. У фусноти, Клер Гол своди Џојса на „генијалног ловца на муве“. Писац се обрачунава са две ружне речи: *закливети* и *понад*. Деле се савети како, нпр, јести рибу. Пише о сиди кад она почиње да бива најновија пошаст. Неколики прилози налик су на графите. Нимало случајно у књизи је и текст „Песме и нужници“. Друштво му праве, разнородни, текстови писани старим / старинским језиком, разговори по зенбудистичкој мондо методи, списак важних телефона, прилози организовани у форми укрштених речи. „Торбом“ врве, развијени, цитати: из Јонескове „Ћелаве певачице“, Бекетовог романа „Молоа“, библијске „Књиге проповедникове“ у којем се о таштини збори. Даје се одломак еротске песме латинисте Ивана Чесмичког. Пуно је мини-есеја. Има и потенцијалних басни у којима су јунаци животиње: вилин коњиц (по Жану Ростану), пингвини, трут, гаврани, мољци, зец, зелени јазавац који призива Марка Ристића. Ту су и „сигналистички“ текстови које би могла представити, на пример, „песма“ „Кајсија – какао“: у сваком њеном реду су по три раздвојене и неповезане међусобно, осим, потенцијално, на асоцијативној равни, речи.

У Тодоровићевој књизи све постаје литература. Уклања се граница између доживљеног и написаног. Сањан је, и одсањан, читав живот. Притом су сан и јава постали, надреалистички, хуморни изузетно често, спојени судови.

По Чехову кратка прича је „прича без почетка и краја“. По Френку Норису „Читалац не сме да чита само између редова, него и између самих речи.“ Тодоровићева „Торба“ нема ни прави почетак ни прави крај. Она је сама прича која себе саму сањајући прича. Једино исправно читање ове Тодоровићеве песмопрозе може се извести тако што ће се читаоци увући у саме речи и читати је из тог покретног међугнезда. Читати је тако што ће јој придруживати властите снове.

Књиге са којима бисмо најрадији упоредили најновију Тодоровићеву, сасвим су диспаратне: Кафкини „Дневници“, Витгенштајнови

„Листићи“, „Осамљености“ и „Опало лишће“ Василија Розанова, Камејеве „Хронике“.

Као што се Андре Бретон никада није одрекао надреализма, тако се ни Мирољуб Тодоровић – сасвим смо убеђени у то – никада неће одвојити од сигнализма. Сигнализам (п)остаје и на почецима двадесет првог века оно што је двадесетих година прошлог века био надреализам: *свепоезија*. Под пером правог сигнализисте, као што је то било и када су надреалисти били у питању, и проза постаје поезија. И живот сам премеће се у поезију.

Ivan Despotović

ŽIVETI I UMRETI U ULICI LJUBAVI

(Branko Ćurčić: *Živeti i umreti u ulici ljubavi*. Elektronsko izdanje „Zavetina“, Beograd, 2009)

Življenje, umiranje i ljubav sadržani su u naslovu zbirke pripovedaka Branka Ćurčića. Kao opozicioni elementi života, *poput mržnje i ljubavi, strasti i hladnoće, dobra i zla*. Oni se *u ravnici združuju u neki mistični, nedokučivi mir* – kaže nam autor u prvoj priči, gde crkveni tornjevi postoje kao putokazi za nebo, dom Boga oca. Kao što je podvučeno podnaslovom, ovo je ispovest o jednom gradu, običajima, na početku 21. veka, ali se već u naslovu knjige oseća vanvremenost onoga o čemu se pripoveda. I sve je tu sadržano, u ravnici; Bog, ljudi: korumpirani, dobri, bogati, siromašni, političari, pa i sam *Umetnik*. O toj stvarnosti može se napraviti jedino ispovest. Ta zbilja se na prvi pogled mora suštinski kritikovati, ali će čitalac kasnije ustuknuti od kritike, jer će mu ona ukazati smisao na jednoj drugoj strani, jer je nalik *memoriji ogromnog kalkulatora*. Kao i u Boga, u nju je sve uračunato. Što bi lik Umetnika rekao *neminovni*, takvi su valjda i događaji u Brankovim pripovetkama.

Autor gradi izražajne karaktere, portrete, sa patinom starih slika, ulja iz kakvog muzeja, koja uvek zadržavaju prisenu bajkovitog. Lik dečaka Ferenc Kavge, sposobnog da trpi, bez zlobe, željnog da pomaže drugima i kao lekar doprinese zajednici, kontrastiran je bandoglavom nacionalisti Petru Petroviću, zvanom Krv. Prvi je žrtva drugog, ali kasnije, u odrasloj dobi, stvaramost ih tera na suživot i oni se oslikavaju u pomirljivom svetlu. Ferenc traži mesto za ordinaciju u Krvovoj novogradnji. To je stvarnost ravnice, jasnoća linearne perspektive, kao na holandskim platnima. Bajkovitost ali i konkretnost lica i prilika, možda nalik prizorima Pitera Brojgela. Ovo jeste 21. vek, mada se čini da su sva vremena slična, u tim pričama, izgovorenim (reklo bi se) sa stanovišta mudrosti. Nešto što izgleda crno-belo, jednostrano, sasvim je drugačije kad bolje razmislite. Simbolički motivisane in-

tuicijom nizije, fabule pripovedaka daju svestran i stoga opšti prikaz pojedinačnih života. Obuhvaćeno je i iracionalno i svesno biće Severaca, junaka zabeleženih u jednom periodu i prostoru. Ne čudi što je glavni junak koji se kroz priče povlači – filozof. Titula mu daje dozu opštosti, kao i ostalim junacima, na primer, Umetniku. Meštani tog slikara i pesnika vide samo kao jednu reč, Umetnik, i on u priči ostaje ta reč. Najmoćniji političar u okrugu, dakako, ima ime, jer za njega svi znaju. To je Jovan Jankov. Izražajno je ocrtan samouvereno halapljivi karakter. Kod njega dolaze umetnici ne bi li dobili finansijsku podršku. On ih tera na kompromis i, gle, naizgled beskompromisni stvaraoci pristaju. I mladi ljudi u Kući kulture shvataju da nisu bolji od svog prethodnika, štaviše, on se u datim okolnostima snalazio bolje nego novi.

Pisac komponuje jedan duboko autonomni, sopstveni, stoga i realni svet. Iako je neminovan po mnogo čemu, ostaje u njemu nešto gogoljevske kritike malih ljudi, njihovih naravi, kao u pripovesti o Budimiru Bačkom i kraju njegovog životnog puta. Pomislimo da je zaslužio svojevrsno groteskan kraj, ali će tetka junakinje poslednje pripovetke reći da je bio dobar momak; a najbolji drug, Arsa mu sve vreme radio o glavi.

Višeznačnost ovakvog pripovedanja se lepo vidi baš u poslednjoj priči, sasvim ‘običnog’ naslova: Dnevnik metamorfoze. Simpatičan lik devojke Jane premešten je iz Londona u Severno S, gde dolazi zbog tetke i teče. Isprva ulazimo u vrt provincije, gradića gde ona (mršava, ćelava s repom kao antenom) izgleda smešno, „za žaljenje“. Kritični gradić u njenim i čitaočevim očima zaslužuje kritiku, koja raste kad i bolesna tetka u bolnici ‘umisli’ (?) da je Jana bolesnija od nje, samo zbog londonskog mršavog izgleda. Junakinja od tetke dobija savet da ‘napravi’ grudi u ordinaciji doktora Kavge. Tad ‘kritika’ gradića kulminira, jer njoj nove grudi ne pristaju i zbog retke komplikacije deluju kao grudi praistorijske žene. Sad ne sme takva da se vrati u London, jer šta će joj reći tamošnji prijatelji, koji su je prihvatili kakva je bila. Ona pak teši sebe paćeništvom i svetaštvom, koje kao da joj je Severno S. dodelilo, ali kaže: „Odbacila sam sve misli o mučenici i svetici; tamo (u Londonu) to sigurno neću biti. Niko me neće žaliti.“ Debakl provincije počinje da raste i sam doživljava metamorfozu. Uz kuhinju tetke koja je navodno nogom u grobu, Jana već počinje da liči na ženu, a grudi izgledaju bolje nego što se isprva učinilo. Moći će da se uda, odlazi s tetkom u šetnju pijacom. Ova priča je pravo remek-delo savremene proze. Čudna, ali sasvim očekivana, ona je slika Zemlje, vreve života na njoj. I ‘Severnog S’.

Čini se kako će uvek, u svakom vremenu i prostoru postojati jedan grad, umetnik, filozof, jedan Jovan Jankov, jedan vlastodržac. Kao što postoji i jedan Bog. Priče Branka Ćurčića nose dozu bezazlenosti, novog izra-

za, oslikavaju „telo“ stvarnosti. U njoj su i moralno prihvatljivo i ono neprihvatljivo – samo telo, materija od koje je satkana ravnica, Severno S, nebo, samo Biće. Zato je ta stvarnost relativno bezazlena, samo stvarnost, kao što i mora biti.

Pojedini likovi provlače se kroz sve priče, što knjizi daje osobine šire proze, razuđenog romana, postavke slika gde prizori beleže ista lica, na jednom mestu u različito vreme. Ova knjiga daje potpuni prikaz života, naoko ograničen lokacijom jedne male zemlje, njenog grada, ali gde se svi ljudi, na raznim tačkama zemljine kugle, sigurno mogu prepoznati.

Tomislav Milošević

SVET U KOME SE ČUJU GLASOVI I PLAMSAJU VATRE

(Dejan Bogojević, *Skica za portret jednog sveta*. „Alma“,
Beograd, 2010)

Dejan Bogojević, pisac svih žanrova koji postoje u pisanoj literaturi ili će tek postojati, živi u jednoj velikoj a sasvim neobičnoj pesničkoj galaksiji, univerzumu večnog plamena vatre i oneobičenih glasova. To je svet jednog altruiste, intelektualca čije intelektualne sposobnosti nisu samo „overene“ papirima u obliku diploma. On svoju ingenioznost svakodnevno ova-
ploćuje delima. Tako je nastala još jedna knjiga (teško bi se bez brojanja moglo reći koja po redu, a brojanje samo po sebi nije presudno u ovakvim predstavljajima). I naravno, ona je samo *skica za portret jednog sveta* koji prevazilazi granice običnih saznanja o piscima takvog prosedea. I samo skica njegovog širokog i univerzalnog opusa stvaralačke vokacije. U recenziji jednog od retkih analitičara istraživača, mr Dušana Stojkovića se ukazuje: da je veoma teško hvatati se u koštac sa prozom ili poezijom ovog vanserijskog pisca čije su i pesme i priče, ne samo najviši nivo postmoderne, već su one i futurističke u pravcu koji pisac već trasira, a oni koji takođe traže put ka novom u sveskolikoj književnosti, stidljivo ga prate ili čekaju da vide do-
kle će stići ili blesnuti odjek njegove stvaralačke refleksije (parafrazirano iz konteksta opšteg viđenja D. Stojkovića). Čitajući antologiju kratkih mini priča kojima se dr Đorđe Otašević u kući „Alma“ bavi već duže vreme i predstavlja relevantnog činioca u tom smislu, znam da skoro nije imao takvih priča, sušte prozne inovacije, koje ne bismo mogli odmah precizno da smestimo u određeni ram. Inače, kratka priča polako već nalazi mesto u istoriji književnosti, mada je još uvek teško definisati granicu između nje i poezije, odnosno pesme u prozi. „Umetnost pisanja je umetnost skraćivanja“ veli A. P. Čehov. Od njega inače započinje ozbiljnije bavljenje kratkim pri-

čama koje se razlikuju od onih Poa ili Mopasana. Rodonačelnik kratke kratke priče u nas je David Albahari, Zemunac koji trenutno živi i piše u Kanadi. U naslovima priča D. Bogojevića već su involvirane metafore, poetske slike koje se otvaraju, a u njima su široke mogućnosti dalje vizuelizacije, za svakoga po nešto. „Prozimi kapci otvorenih školjki“. Glavni junaci njegovih priča su nevidljivi (može to biti i On), a narator (mada ga je teško tako nazvati jer je takvo imenovanje imanentno stereotipnoj, ponajviše realističkoj prozi ili onoj turbo bla-bla) kao demijurg vlada u maštovitoj, kondenzovanoj priči bojama jednog vrsnog pisca i slikara. „Tone lokomotiva kroz noć / bez jarbola / kroz krik razbarušenih hodnika / objašnjava formu“. (*Ozvučeni snovi straha*). Da je M. Pavić rođen pre Bogojevića, rekao bih da je ponešto naučio od njega. Teško je pronaći paralelizam i među našim domaćim piscima, bez obzira na vokaciju. U prozi D. Bogojevića čuje se i poezija, i obratno. To je jedan zbir koherentnosti u svim sferama pisane književnosti, možda umetnosti u širem smislu i, da biste mu se približili makar malo, morate poznavati njegov celokupni opus. (Moj osećaj je da sam na samom startu!). Za Bogojevića je stereotipna naracija ne samo dekadencija, ona je sasvim iza njegove „vidikove linije“, a izlazi novo stvaralačko ozarenje na krilima „zmaja“ koji je negde u pećini prošlosti čekao da se budućnost u novom liku javi. „Ima slobodan um“ je autobiografska reminiscencija u trećem licu, ali nije bitno „lice“, bitna je suština, a ona je u slobodnom umu odakle izbijaju nanosi reči, gejzir koji izbacuje na površinu bujicu reči bogatih kvalitetnim „mineralima“. Naravno, minerali su samo paradigma, asocijacija za obogaćene sintagme. On je Gospodar koji određuje vreme, mesto i način... U „pećini sebe“ dugo je bio zatvoren, sve dok se nije „rodio“ i odmah potražio utočište u bajci literarnaja žizn. Skica ili bolje reći skice su meditativne epizode pišćeve vizuelizacije, ali „ako kažem da je kamenje plavo, to je zato što je plavo odgovarajuća reč, verujte mi“ (Gistav Flober). Bez sumnje to je piščev albedo, a to može biti sve: odnos prema bićima, stvarima, pojavama, stanjima u vidu autogledanja, raspoloženjima... To su i osnovne refleksije D. Bogojevića, kako u poeziji tako i u prozi, a obe su kod njega bliske sestre, skoro bliznakinje. „Dugo je bio zatvoren. Nisu mu dali da slika, pa je slike čuvao duboko u sebi, verujući da će uspeti da ih, sačuvane, prenese na platno“. (*U pećini sebe*). Bogojević maštovito vodi svoje poetsko-prozne naracije, njihova osnova najviše inklinira u ličnom. Kako je jednom rekao baš D. Albahari: „Priča sam ja. Ukoliko ne govori o meni, ne govori ni o kome. Ukoliko govori o drugom, to nije priča“. Rekao bih da je to moto i Bogojevićeh priča, i ne samo njih! Mnoštvo je asocijacija u ovoj prozi. Priče su tako koncipirane da čitalac može da vidi šta se nalazi i sa druge strane ogledala, ako je već na jednoj, prednoj, pisac sa svojim intelektualnim Ja, u kome

je sabrano znanje iz više naučnih oblasti. Bez toga bismo imali ispraznu literaturu (beletristiku), kakve, nažalost, danas ima i previše. Simetričnost između intelekta, talenta i šireg obrazovanja i edukacije, mora da postoji. U tome su naglašene i opšte vrline ovog pisca, koji i na ovakav način ume da se smesti u jednoj opštoj konstelaciji pisane književnosti u nas, koja je prilično uprosečena. On ima svoj put, ali ne beži iz svog okruženja već, naprotiv, traži u njemu opipljive vrednosti za svoj bliski kontakt u ulozi istraživača, antologičara.

„Počinje san. Nevidljivo cveće prepoznajem po mirisu, odlažem ga. Sedećemo kraj vode. Meso i krv i barske zmiје... izranjam ka svetlosti. Pesak je ljubičast. Plivaju senke bez peraja; grimasa trenutka; spokoj!” (Iz priče „Pesak je ljubičast”). U toj svekolikoj semantičkoj heterogenosti, Bogojevićevi prozno-poetski brevijari su slojevito izmešani: poezija, proza, stihovi uz kratku formu naracije, epistolarni dodaci... („Na putu među dalekim mahovinama”, „Vejavica”, „Vrtoglavica”, ciklus „Kodovi, stripovi, kadrovi”...). Baveći se dosta drugim, tuđim rukopisima, dojmio me se ciklus „Razbijanje forme”. U nekim pričama sam se čak i našao: „Autorska prava”, „Razbijanje forme”. Ovaj pisac za koga bi epitet erudite bila najobičnija banalizacija suštine i forme njegovog ukupnog prosedea, smestio je u ovu knjigu svoje izabrane literarne vrednosti najvišeg nivoa, a zašto njegovo mesto nije na najvišem antologijskom nivou, odgovor je jednostavan: danas nemamo istraživače u domaćoj književnosti poput B. Popovića, Džadžića, S. Lukića, a ukoliko ih i ima (mada ih je se teško ovako ad hoc setiti), oni su uglavnom „zauzeti” u nekom klanovskom krugu, u kakvima Bogojevića (a ima ih još), zbog velike njegove marljivosti nema. Pisac je fragmentizovao Svet iz svoje perspective i veoma je uspeo u tome da nam svoje zadate motive artikuliše „na tanjiru”, sa posebnim ukusom. U ciklusu „Trag na obali” posebno se izdvajaju: „Izvori i čaroban dan”, „Ispovesti”, „Gluvonemi svet”(!), „Stena”... Na kraju knjige, a kako bi drugačije i mogla da se eksplicira hronologija jednog velikog piščevog sveta, nalaze se „dramski” tekstovi, priče sa više književnih dimenzija, sa zapletima koje pisac zapliće i raspliće pred nama, oblikovane tako da su dovoljno angažovani i upečatljivi da nam se dopadnu i da ih upamtimo. Pisac je dovoljno mlad, plodotvoran i uporan te će taj nevidljivi „sudija” ili Gospodar „života i smrti” u afirmativnoj književnosti na nekom Sajmu talenata morati da ga uoči i nagradi zasluženim priznanjem. Njegov portret i te kako pripada Svetu o kome piše, ali i svetovima o kojima drugi pišu.

Гордана Малетић

СМЕШНЕ ПРИЧЕ

(Милутин Ђуричковић: *Невероватне приче*, „Алма“, Београд, 2010)

Данас као да смо заборавили на смех и шалу. Хумор нам је редак. Смех је драгоцен и свуда добродошао, он је лек, али га је мало. Истини за вољу, није лако написати хуморну причу. А посебно су ретке књиге код којих већ у наслову откривамо пишчеву жељу да засмеје. То је храброст јер се сви радо лађају таквих књига и с правом очекују у њима хумор и смех.

Нова књига Милутина Ђуричковића *Невероватне приче* (239 стр.) јесте књига пуна смешних прича. И зачуђујуће је колико их има. Писцу, очигледно, није било тешко да састави збирку јер пише с лакоћом. Оно што је хуморно, смешно и духовито тече некако природно и провирује одасвуд.

У већини прича наратор, кога изједначавамо са писцем, у првом лицу говори о својим догодовштинама. Он је некакав савремени барон Минхаузен, човек коме се догађају саме невероватне ствари. Међутим, овај наш је лажов и шепртља, збуњен, плашљив човек који се не може начудити ономе што му се догађа. А то су све саме непријатности у којима извлачи дебљи крај. Овај искрени подвалција доводи себе најчешће у комичне и бизарне ситуације из којих се испетљава како зна и уме. Читалац, шта ће, смеје се овим пропустима и глупим и смешним ситуацијама у које јунак запада. Он се понекад и препадне у појединим црнотуморним причама. Срећом, код Ђуричковића у овом „претумбаном свету“ на крају, углавном, све долази на своје место, као што и треба, будући да је писац збирку наменио најмлађима.

Писац трага за смешним, не само у ситуацији, нарави и карактеру, већ и у речима, изрекама, пословицама, именима. Заинтригиран постанком оваквих речи и израза, он плете причу и прави каламбуре, на-

дограђујући их. Али у овој књизи има правих хуморески (*Мој кум и ја*), тобожњих легенди (*Необичан полицајац*), црнохуморних прича (*Музеј духова*), оних са фантастичним призвуком (*Срећа, Смех*), нонсенсних (*Време*), развијених анегдота (*У возу*) и правих прича (*Прадеда и његов бицикл*), да наведемо тек поједине. Осим тога, ту је и читав циклус прича о списатељском занату (*Инспирација, Рецепт за добру причу, Прича о причи, Дебела прича, Мршава прича, Кратка прича...*) У њима се бави проблемима форме на неуобичајен начин – изговарајући кроз шалу одређене истине о жанровима – што деци може на сасвим конкретан начин да да слику о књижевним врстама и писању. Невероватни догађаји, тобожње тајанствене поруке, живи елиптични дијалози јесу средства којима се служи. Често је спајање неспојивог оно што је у основи смешног и, најзад, шалозбиљни тон саме наратије који постаје стилска карактеристика.

Дакле, читалац ће се сигурно насмејати читајући ову књигу. Будући да су приче разноврсне, свако у њој може наћи нешто је блиско његовом поимању света и што ће му се допасти. Млади могу запазити око чега се све може исплести прича, шта је добар заплет. Најзад, и сам писац у *Рецепту за добру причу* рећи ће: „Добра прича се може направити од свега и свачега, ако сте вешт чаробњак и мајстор који увек има отворена чула за живот око себе“.

Најважније је, ипак, то да се писац шали на свој рачун. Парадоксално, у овој наизглед безазленој књизи, то је најпоучније. Осим тога, књижевност не би била једна од учитељица живота кад не би и нехотице постављала питања којих је писац каткад свестан, а каткад не. Ове приче наводе на размишљање. Иза завесе смеха вребају питања мала и велика, од оних наизглед неважних до суштаствених, као што је, на пример, оно да ли смо срећни и колико је срећа релативан појам.

Стога, треба прочитати ову књигу.

Милица Јефtimiјевић Лилић

ОД СТВАРНОГ ДО МОГУЋЕГ

(Стојка Ђорђевић: *Фиока*. „Културно-просветна заједница Србије“, Београд, 2010)

Културно-просветна заједница се недавно окушала као издавач и то онај који отвара врата почетницима, младим ствараоцима који тек треба да се потврде, што је за сваку похвалу.

Првенац Стојке Ђорђевић *Фиока*, штампан као прва књига у едицији „Златна нит“, роман је који спада у тзв. стварносну прозу јер за тему има сликање урбаног савременог миљеа у којем се дешавају крупне промене које мењају појединце, утичу на раслојавање друштва, распадање бракова, пријатељстава.

Постојећа стварност је увек инспирисала на стваралаштво и многи теоретичари су се њоме бавили као феноменом који иницира уметност или бива обухватан уметношћу. Но, будући да она врло директно утиче на унутрашњи свет човека, она га сходно том утицају мења, обликује или деформише када почиње сувише да притиска човека који је емоционално биће и почесто посрће под теретом околности које од њега траже рационално поступање и одсуство емоција.

Слике из света који је око нас, преносе се у стваралаштво, али и постојеће идеје којима се руководи одређено друштво бивају тема у литератури или другим уметностима. Поред тога, многи ствараоци настоје да проблематизују однос стварности и друштва, однос појединца и друштвене стварности, да сагледају последице тог односа и изблиза завире у њихову интеракцију.

Уметник као мисаоно и емоционално биће такође учествује у тој стварности и има одређени став. Пристајући да се њоме бави посредством уметности, он исказује активан однос, а став му је најчешће критички, што је присутно и у роману Стојке Ђорђевић која својом књигом „покрива“ мутни трназициони период у својој земљи бавећи се

углавном успешним људима са каријером и показујући како све то у једном моменту бива доведено у питање новим непредвидивим токовима живота.

Из позиције свезанајућег наратора, ауторка открива унутрашњи свет својих јунака који настоје да упркос спољашњих притисака проистеклих из периода транзиције остану оно што јесу. То, међутим, има цену.

Стојка Ђорђевић је роман коципирала као троделну структуру у којој се живот главне јунакиње Ане, која је психолог, сагледава из више углова. Прва целина је *Анин свет безбрижности*, друга, *Удаљавање* и трећа, *Фиока*.

На примеру једне успешне породице, ауторка показује како стихија која је покрила друштво полако осваја и оно што је најтврђи стуб дрштва, породицу и прети да је уништи. Брачни парови, који су у неким стабилнијим временима успевали да одговоре друштвеним обавезама а да их то не потроши сасвим, стизали су да се посвете једно другом и да припадају и пријатељима. Сада у новонасталим околностима у којима се мора много више радити како би се опстало, долази до растројства, удаљавања од пријатеља и свакако од најближих.

Да би дочарала те промене ауторка је насликала драму сваке личности понаособ, иако их је на почетку представила као стабилне и успешне.

Ана, главна јунакиња ове повести је виспрени психолог који се свим жаром предаје професији, али и вољена супруга, добра мајка и пријатељица. Будући да се радња романа одвија у првим деценијама двадесет првог столећа, када су све пошасте новог светског поретка већ стигле у главни град наше санкцијама и ратовима осиромашене земље, она се суочава са посттрауматским последицама својих пацијената чинећи све што може да умањи њихове патње, те ће због повећаног обима посла повремено почети и да запоставља породичне обавезе,

С друге стране, њен супруг Милош, који је упловио у воде бизниса, открива да су се правила игре у пословном свету променила и да ко хоће да опстане, мора играти нечасно. У великој унутрашњој борби, да ли пустити друге да те прегазе или ћеш и сам бити онај ко гази, он одлучује да се не да. Промењене околности су учиниле да се фер односи и пријатељства распршују и нестају, да само влада сурови закон интереса. Као претећег конкурента на тендеру за „фирму снова“, прате му сина у намери да га заплаше. Читав низ акција Милош ће предузети у намери да осигура посао који доноси профит и породицу до које му је необично стало. То је главна идеја, коју ауторка настоји да реализује

овим романом, очување породице, љубави и оних вредности које су нематеријалне, али битне за духовни опстанак бића.

Иако сиже помало делује неуверљиво, јер код једног стабилног брака долази до потпуног отуђења које није мотивисано узрочним последицама и до развода без сусрета супружника. Међутим, у завршном поглављу романа следи обрт у којем се супружници сусрећу и разјашњавају неспоразуме. Развод је био само параван да би се породица сачувала од могућих уцена и претњи.

Преко две јунакиње, девојке са Косова и Метохије и рођаке из Хрватске обухвата се читава драма српског народа који је страдао у овим срединама. Последица тих догађаја су покушаји младе особе да заштити болесну мајку и малолетну браћу те срља у недостојан живот из којег се после не може ишчупати, а рођака из Хрватске има важну улогу у консолидовању породичних односа.

У основи приповедачког поступка Стојке Ђорђевић као да стоји поетичко начело које је формулисао сјајан приповедач и романописац Данило Николић, да приповедање треба започети једноставним стилем а тежити необичном расплету, што је резултирало потпуно неочекиваним исходом наратива и побило сумње у неуверљиви сиже, јер је ауторка „оправдала“ све поступке ликова и идејно заокружила своју главну замисао, очување породице и љубави према супрузи.

На овај начин она заправо демонстрира своје конструктивно умеће и решеност да своју идеју „одене“ адекватном формом подижући своје приповедање на ранг симболичког говора, у којем се човеков живот у оквиру савременог доба може посматрати у светлу злоупотреба позиција, „архивирања“ појединачних судбина и контролисања од стране центара моћи.

С друге стране, роман *Фиока* је и апотеоза љубави која опстаје упркос искушењима и показује да човек који воли има храбрости да се избори за вољену жену и да се цео посвети остварењу заједничког сна.

Једна од важних тема овог дела је и пријатељство, лепота поверења и препознавања себе у другом. Ана и Миња, као носиоци различитих животних ставова и судбина, до краја остају одане младалачком пријатељству упркос свим неповољним искуствима са људима око њих које су транзиционе промене обликовале и мењале.

У једноставном и сликовитом приповедању пуном симболичких наговештаја Стојка Ђорђевић слика све слојеве друштва који су огрези у корупцији и неморалу, откривајући да од тога није имуна ни медицина ни наука.

У врло сложенем поступку грађења сижеа ауторка је у први план ставила идеје хуманости, љубави и пријатељства настојећи да своје јунаке усмери у правцу њиховог остваривања и понудила је један изразито етички модел понашања.

Иако повремено изгледа да је немогуће испунити их, сви се на крају потврђују као њихови промотери, јер су из мноштва корумпираних и злих и изабрани да их потврде и да сачувају једни друге упркос свему.

Можда је облик *heru enda* неуобичајен у савременој литератури, али бајковит крај свакако изазива извсену емпатију а она води катарзи и правом духовном угођају што роман *Фиока* чини пријемчивим и памтљивим, а то је најбоља потврда младом аутору који је тек започео своју књижевничку авантуру.

Слободан Ракитић

СУШТИНЕ И НЕ-СУШТИНЕ У ТРАГАЊУ ЗА КЊИГОМ ЖИВОТА И СМРТИ

(Предраг Богдановић Ци: *Трубе и печати*. „Рашка школа”,
Београд, 2010)

После више од десет година Предраг Богдановић Ци оглашава се новом књигом песама: *Трубе и печати*. Очигледно да је пред нама књига сложене структуре и слојевитих значења, густа по обиљу реминисценција, на којој је песник дуго радио, придајући посебну важност њеној композицији и организацији циклуса и песама у њима. Хоћу да кажем да има неке математичке прецизности како у обликовним круговима књиге „Трубе и печати“ тако и у њеним значењским слојевима. Чини се да је у њену основу ненаметљиво, али делотворно, уграђено Откривење Јованово, на шта нам сугерише њен асоцијативни и пун симболике наслов.

Стављајући речи „трубе“ и „печати“ у наслов књиге, Богдановић је очигледно пошао од њихових сложених значења. Труба је музички инструмент који је, између осталог, служио за обележавање појединих важних животних тренутака или за најављивање историјских догађаја, а у Светом писму и васељенских збивања. У дугој људској повести, од старих грчких ратника, римских легија до наших дана, труба је имала и различите функције. Код старих Грка труба је употребљавана за усклађивање маршева у походима и мимоходима. Код Римљана служила је не само у војничким већ и у религијским церемонијама. Оглашавала се приликом победничких похода, на почетку и завршетку битке.

На фреско-сликама анђели су најчешће приказивани с трубом, јер су они Божји гласници, односно посредници између Бога и света.

Објаве, поруке, анђели трубачи, песниково обраћање анђелима песницама, стварни и нестварни догађаји, митови преображени у повести и повести преображене у митове, непостојеће у стварном и нестварно у постојећем, призори са библијским конотацијама, трубе, печати, старо-заветни пророци и новозаветни апостоли, свеци и грешници, све то Богдановићеву књигу чини изузетно богатом смисловима, асоцијативном и истовремено и класичном и модерном. Она је својеврсни песнички појмовник.

Још је значајнија симболика печата, почев од древних источних цивилизација до модерних хаотичних времена. Широк је спектар околности употребе печата. Владарске одлуке оверавају се печатом, што значи да је печат симбол власти и моћи. Оно што је на документу потпис владара, исто је то и печат. Најважнији уговори, јавни и приватни, потврђују се печатом. Он је симбол тајне, али и симбол законите припадности нечега некеме.

У Новом завету, посебно у Откривењу Јовановом, печат се јавља у различитим контекстима, при чему симболика бројева често има тајно и недокучиво значење. За апостола Павла Коринћани су печат: „Ако људима и нијесам апостол, али вама јесам, јер сте ви печат мојега апостолства у Господу“ (Посланица Коринћанима, 9, 2). У глави 5 Откривења стоји: „Јагње узима књигу са седам печата“. У глави 7 говори се о отварању првих шест печата, а у глави 8 о отварању седмог печата, за чим следе прве четири трубе и троструко зло. У глави 9 оглашава се пета труба са првим злом и шеста труба са другим злом, а у глави 10 појављује се анђеол с књигом коју је изнео апостол Јован. У Откривењу Отац је обележио свога Сина печатом, а то значи да га у своје име додељује и шаље да људима подари живот. Такође у Откривењу (7, 3) Бог обележава људе својим печатом, као и у Књизи пророка Језекиља (9, 4), што значи да припадају њему и да су под његовом заштитом. По неким тумачењима „печат“ добија значење крштења, што опет указује на ново значење: да је човек Божје власништво. Најзад, исконски печат је идеалан свет, односно божанска реч, што указује и на платонистички утицај.

У Откривењу Јовановом (глава 5, 1) стоји: „И видјех у десници онога што сјеђаше на пријестолу књигу написану изнутра и споља, запечаћену са седам печата“, што само чини овај симбол, који Богдановић узима за духовну вертикалу своје нове песничке збирке, још тајанственијим и недокучивијим. Не може се протумачити симболика ове слике без одређеног значења саме књиге (књиге судбине, односно божанског завета). Једно од могућих значења ове симболике јесте да је

„књигу са седам печата“ запечатио сам Бог, и да је може отпечатити само биће које поседује божанску власт, а то је јагње, односно Исус Христос.

У Старом завету, у Песми над песмама (8, 6–7) заручник се обраћа својој љубљеној:

*Стави ме као знак на срце,
као печат на своју руку,
јер љубав је јака као смрт,
а љубомора тврда као гроб.
Жар је њезин као жар ватре
и пламена Јеховина.
Многе воде не могу угасити љубав
нити је река потопити.*

Пет циклуса Богдановићеве књиге могу се сматрати и као пет кругова, или сваки круг као посебна књига, и отуда „Трубе и печати“ остављају утисак својеврсног лирског петокњижја. Сваки од ових кругова је тематско-мотивски доследно обликован и стилски особен.

Први од пет циклуса почиње цитатом из Старог завета, из Књиге пророка Језекиља (глава 2, стихови 8, 9, 10). Исти цитат наводи се и у Откривењу. Већ тим цитатом, у коме апострофирана књига – „исписана изнутра и споља“ – Богдановић је не само наговестио него и сугерисао тематско-мотивски и значењски простор свог рукописа, успостављајући чврсту везу између Старог и Новог завета, односно Књиге пророка Језекиља и Откривења Јовановог. Бог даје пророку да поједе једну књигу, која, како стоји у трећем стиху, „бјеше ми у устима слатка као мед“. Богдановићева књига живота у ствари је „књига са седам печата“ из Откривења, коју узима јагње, односно Онај који седи на престолу.

Иако је појам књиге, у контексту нове Богдановићеве збирке, супститут за свет, чини се да је сам живот, подједнако видљив и невидљив, очигледан и тајанствен, седиште његовог спева Трубе и печати. Заиста, у првој песми првог циклуса („И видех књигу“), говори се о књизи која је „чувар речи“, односно „чувар живота“. Можда и чувар света. Или је, пак, она сама собом свет, јер садржи све птице, инсекте, гласове, звуке таласа и грања, речи сликара, писаца и истраживача, али и имена убица, силника, сањара рата. Зато Богдановић, набрајајући њена својства, такву крилату књигу уздиже до симбола, указујући да је њен стварни наслов (односно име) „чувар речи“, „хармонија васионе“,

„истина”, али и „неистина” и „невера”. Најзад, име те књиге, која симболизује тоталитет живота, јесте и „заборав историје, младости, скок срца у ништавило”.

Певајући о књизи живота, која је нека врста Нојеве барке, Богдановић назначује координате – значењске, идејне, естетске, филозофске, пре свега песничке – збирке Трубе и печати. Њено „отварање” и „листање” наликује пењању уз духовне лествице или силазак дубоко „по закопано благо”. Књига Трубе и печати има своје историјске и метафизичке вертикале али и своје хоризонтално простирање. Сваки од пет њених циклуса понаособ поседује вертикално-хоризонтални систем, на шта нас упућују и њихови наслови: „Перспектива иконе”, „Ломљење печата”, „Цветови папрати”, „Анђели трубачи”, „Старе фотографије”.

Први, други и четврти циклус имају библијске конотације, трећи и пети простиру се од историјског до савременог дискурса. То се нарочито односи на песме које кореспондирају са другим песницима, анђелима-трубачима (Петрарка, Леопарди, Бодлер, Езра Паунд, Иво Андрић, Лаза Костић, Дис, Бојић, Шантић, Ракић, Десанка Максимовић). Њихов избор је и својеврсни избор по сродности, али и по различитости.

Сликовитост је одлика не само првог циклуса већ читаве Богдановићеве књиге. Песма посвећена Катарини Ивановић у првом и Милићу од Мачве у завршном циклусу чине један звездани круг. Изразита је сликовитост у песмама о Милици Стојадиновић Српкињи и Мртвој природи са птицом Катарине Ивановић. У завршној песми првога циклуса „Кише рађају ритмове” појављују се скулптуре Хенрија Мура и Бранкусија. О јединству и целини природе, односно света, казује завршна строфа песме:

Све у природи говори један језик, само људи то не виде, само људи то не виде.

У песмама са националном тематиком, у којима уочавамо Богдановићев однос према националној историји и драми српског народа нема ничег илустративног. Косовска драма има значајно место у његовој књизи („Младен Мирић на небу Метохије копира фреске Богородице Љевишке”, „Вампир над Светим Арханђелима”), али и многи други догађаји без којих се овако конципирана књига не може замислити.

У циклусу „Ломљење печата” Богдановић користи теме из митологије и фолклора („Кум змија Слепић”, „Црна кошуља лабуд-девојке”, „Поћи, Љељо, на воду, на Тису”), и словенске прошлости („Понеси клепетушу губавца, Ћирило”), из националне повести („Молитва мона-

ха Симеона у мирјанству Стефана Немање Христу Младенцу пред упокојење у Хиландару”, „Ноћне трке деспотице Јерине”).

Реминисценције на старозаветне теме („Скрени брод, Ноје, са планине Арарат”), античке теме („Чекајући Одисеја”), новозаветне личности и бројни цитати или алузије на поједине догађаје из Библије чине Богдановићеву књигу песама књигом синтезе. Христова „дела љубави” и његове „поруке љубави” су, после свих пораза и губитака – у вертикали људске повести – у ствари израз победе Спаситеља. Када се чини да је све изгубљено, отвара се нада, коју управо симболизују „дела љубави” Исуса Христа.

Богдановићева песничка збирка Трубе и печати обухвата древне али и сасвим савремене и актуелне теме и личности, светске као и српске („Фаетон Никита Станеску”, „Ален Гинзберг дуби на глави у салону Удружења књижевника Србије”, „Последњи разговор Јоана Флоре и Васка Попе”, „Разговор два анђела Виљема Шекспира и Николе Кољевића”, „Крчази Милића од Мачве” и друге песме). У појединим песмама Богдановић се директно обраћа песницима српске песничке традиције („Треба оправдати реч, Милоше Црњански”, „Слутим то је твој сан, Лазо Костићу”). Свака песма има своју „причу”. Па ипак, ма о чему да пева, Богдановић се увек враћа кључној теми: књижи живота. У свему о чему пева, он види трагање за књигом живота, односно за књигом над књигама:

*Песници у пољу Армагедону
међу војскама, књигу живота траже.
А она међу небеским цветовима
што хиљаде живота односе у трену.*

(„Алекса Шантић и Милан Ракић у пољу”)

Бројне су реминисценције на ратове у Хрватској, Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији. Песма „Романсеро Ђуре Рњка” је парадигма за страдање Срба у Хрватској, 1995, као што су то и песме о смрти на сарајевском мосту, о гранатирању српских Враца и о смрти песника Јакова Јуришића. Песма „Мост код Лозна” готово фотографски дочарава последице бомбардовања Србије 1999. Тематско-мотивски и дискурзивни распон у циклусу „Цветови папрати” заиста је задивљујући: од словенских, метохијских, косовских, библијских до историјских и савремених тема истовремено („Делфски пројекат Мелине Меркури”). Замисао Богдановићева је да обухвати целину света у свој различитости, сложености и дисперзији. Трагајући за том књигом над књигама Богдановић је у ствари трагао за суштином људског постојања, али и за смислом песничке уметности.

Бојана Стојановић Пантовић

ТАМНО ОКО УЛИЦЕ

(Јованка Стојчиновић-Николић: *Тамно око улице*, „УКРС“, Бања Лука, 2009)

Дванаеста по реду збирка Јованке Стојчиновић-Николић укључује се и у многе рекапитулира неке од основних поетичких, тематских и стилских исходишта које је песникиња реализовала у својим збиркама, особито од средине деведесетих година до данас, али и посебно изоштрава поједине мотиве, стилске поступке и свеколике егзистенцијалне доживљаје у једном новом тренутку и животном добу. Читајући неке од претходних њених књига, стекла сам утисак да се ова песникиња у много чему разликује не само од појединих аутора са простора Републике Српске, већ и из Србије, у контексту преовлађујућих, и да тако кажем пожељних, преовлађујућих тенденција у савременом српском песништву. Извесна инерција, али и очита пристрасност која већ годинама влада на нашој песничкој сцени (систем награђивања, непrepoзнавање младих талената, као и запостављених песника, недовољна храброст за афирмисање иновације), у многима последица је свесног гушења књижевне критике у већини медија и укидање бројних књижевних часописа.

Већ на први поглед запажа се да је мотив/топос светлости у најширем могућем смислу тематски и смисаони подстицај ове поезије, са свим оним значењима који указују на његове различите модалитете, психолошке и сликовне артикулације, односно облике, како гласи и наслов ауторкине збирке из 2006. Али то није подручје чисте, непатворене светлости која искључује мрак, таму, небиће, одсуство, или је напосто њима супротстављена. Она је увек парадоксално и каткада готово оксиморонски повезана са својим наличјем, његово друго лице и сенка, као и обратно. Било да се уз њу увек мотивски везује сунце као кључни митски соларни симбол, или сијалица, звезда, сунцокрет, зла-

то, све оно, дакле, што у себи садржи потврду постојања, смисла, оза-рења, метафизичке извесности, односно бесконачне божанске љубави, као да настаје, рађа се и преображава из оне заклоњене, невидљиве тачке коју називамо тамом и мраком.

Плотиновским језиком речено, поетика Јованке Стојчиновић-Николић постулира оно мистично јединство и хармонију света: „Трчи-мо преко срце у *мрак по сунце*“ („Ватрена ноћ“) или у песми „За свје-тлошћу“: Колико год да смо / У кретњи за Свјетлошћу / Толико нас омрклина ноћи / Сустиже / У бијеле нити стрепње / Упредамо Црни ко-нац дана / Док кудјељу ријечи / У чврстом предиву / Не стишамо“. Ов-де се језик и речи такође доживљавају као део непрекинутог заноса ко-ји се јавља на граници дана и ноћи, сна и јаве, слично као код Костића. Налазимо и стихове у духу Миљковићеве гномске стилистике: „Пад је свјетлост у / Устајању скривена“ („До свјетлости стићи“). Читав један циклус „По мјери свјетлости“ садржи песме са насловима у којима до-минирају синтагме са овом кључном речју: *Отисак свјетлости, Мје-ра свјетлости, Бијела свјетлост, Раздаљина (у) свјетлости*, итд.

У том смислу, снажна визуелна и језичка имагинација песники-ње увек се разлива око мотива светлости, док се у оквиру ове митске матрице могу разазнати веома препознатљиви тематски слојеви. У пр-вом реду породична и завичајна историја, која често добија назнаке по-етске хронике, мемоара или дневника, уз наглашену осећајност реми-нисценције и исповести, као и дневничке забелешке или алегоријско-параболичне песме различитог значења, које можемо везати за колек-тивну националну судбину у једном дужем временском луку, али и у актуелној ситуацији свеопште пометње, кризе морала и свести, кризе елементарне људске комуникације.

Један број песама, такође, односи се на преиспитивање песнич-ког чина и статуса певања као таквог, како из интимне перспективе, та-ко и на плану друштвене верификације тога статуса. Љубавне теме, но-сталпија, растанци, сећања и свеопште осећање пролазности живота, младости и снаге, припадају изразито лирском регистру ове песники-ње, као и песме посвете појединим уметницима, јавним личностима и блиским људима.

Конечно, у овој последњој збирци постоје песме, особито у 3. и 4. циклусу, у којима је веристички опис искуствене стварности једно-ставан и сведен, а песничко *ја* појављује се као регистратор појединих утисака који се преламају у кључним тренуцима епифаније, откровења нечег симболичког и метафизичког. Тежња ка универзалности опет се везује за исходишне архетипове светлости и таме (нпр. „Свјетлост“,

поготово у циклусу „Да нико не изиђе неосвијетљен“). Уз њих се напредо обликују и други значајни мотиви: време и простор из којег се артикулише песнички приказ или слика, и призива подсвесни или заборављени садржај; тзв. светлост рукописа, поетика писма, телесно и душевно удвајање, али и стапање у љубавној поезији („Низ улицу тјела“), ка и мотиви изреченог и прећутаног у мушко-женским односима.

Самосвојне су и песме чија је тема свет предмета и предметности, свакодневних ситуација („Одзив“, „Сјећање“, „Лишће“, „Октобар“), са којима песникиња бивствује и бележи њихове сићушне покрете, изоштравајући перцепцију напуклина. А уједно евоцира одсутне, умрле, побијене, оно што је несавладано и још увек присутно у сећању, а самим тим сачувано у најновијој збирци Јованке Стојчиновић-Николић.

Zoran Bognar

SVET UNUTRAŠNJIH PREISPITIVANJA I INTIMNIH ZAČUĐENOSTI

(Vida Nenadić: *Ako sam samo misao : If I am just a Thought.*
„Žiravac“, Požega, 2010)

Vida Nenadić (Užice, 1964), svakako je jedno od najprijetnijih otkrića u proteklih nekoliko godina na topografskoj mapi savremene srpske književnosti. Potpunu afirmaciju i naklonost šire javnosti ostvarila je prevashodno svojim romanom „Zoo Called London“ (2008); mada ni njene tri knjige pesama „Prašina od zaborava“ (2007), „U izmaglici sećanja“ (2007) i „Kopča“ (2009) nisu bile ništa manje zapažene...

Knjiga izabranih pesama „Ako sam samo misao“ (objavljena dvojezično: na srpskom i engleskom jeziku) svojevrsni je egzemplarni katalog njenog dosadašnjeg pesništva, odnosno nešto što bi se u muzičkoj produkciji etiketiralo sa *The best of...* Zanimljivo je napomenuti da se Vida Nenadić u ovoj knjizi pojavljuje u tri „uloge“: kao autor pesama, kao neko ko je načinio ovaj izbor pesama... i kao prevodilac svojih pesama što, mora se priznati, predstavlja pravi kuriozitet u svetu, ako ne svetske a ono bar domaće, književnosti... Francuska pesnikinja i slavista Mirej Roben (Mireille Robin) je svojevremeno u intervjuu za „Književnu reč“ rekla da je prevod novo stvaranje... Sa ovom tezom bi se zasigurno složila i Vida Nenadić, koja je prilikom prevođenja i prepevavanja svojih pesama na engleski jezik neizostavno imala osećaj kao da piše nove pesme ili bar da piše neke varijacije postojećih pesama. U tom neprekidnom i nepreglednom carstvu mogućnosti odslikava se sva lepota kreiranja, odnosno nastajanja novog dela...

Kroz ovako organizovanu knjigu dolazimo do zaključka da su tematska usmerenja poezije Vide Nenadić izuzetno raznovrsna, dok su misaona uporišta najčešće vezana za preispitivanje ključnih mesta čovekove egzistencije. Pesme Vide Nenadić su retke intuitivne snage, misaone i idejne za-

okruženosti. Ova pesnikinja je u svojim poetskim ostvarenjima zašla u egzistencijalne probleme života pišući tako uverljivo i osobeno o naizgled opštim temama bespoštedne dokolice. Kroz mnoge lucidne pesme u knjizi „Ako sam samo misao” (iz koje sem naslovne pesme kao stubove nosače posebno izdvajamo i pesme „*Na obali duše*”, „*Tebi govorim*”, „*Svi ti apsurdi*”, „*Ništa više nije kao pre*”, „*Kamena bista*” i „*Neću vam reći ime grada*” koja je u romanu „*Zoo Called London*” objavljena umesto predgovora, odnosno kao lajtmotiv cele knjige) mi shvatamo da je njena poezija sva od etičkih određenja – ona je na momente i erotska i osećajna i mišljena i duhovita i opominjuća. Kroz ove pesme Vida Nenadić objavila je mnoga iskušenja koja su čoveku zaista neophodna i koja život čine bogatijim i kompleksnijim. Osim naznačenih karakteristika, nezaobilaznu nit ove poezije čini buntovni sadržaj reflektovan mnogim asocijacijama, paradoksima, sarkazmom i simbolima preispitivanja oveštalih postulata života. Trebalo bi napomenuti još jednu zanimljivost: naime, iščitavajući sada najbolje pesme Vide Nenadić na jednom mestu stiče se dojam da ova poezija ostvaruje novi kvalitet – sada se svet u njoj zgusnuo i sazeo; sada pesnikinja kao da kreće dalje u život gde sluti i stvara nove prostore. Ona nastoji da sve što je bilo svede u jednu dijalektičku viziju, u jednu kompleksnu etičku misao, želi da iskustvo pretvori u novu poruku.

Kroz knjigu „Ako sam samo misao” autorka svoje istine o svetu i njihove provere traži u urbanom, dnevno-mitološkom i socio-antropološkom biću i u njegovoj savremenosti i prirodi. Iščitavajući ovu poeziju, prevashodno primećujemo da Vida Nenadić, kao i svaka zrela pesnikinja, nije zaobišla činjenicu da je svaka poezija, pa tako i ova, objava pesnikove samoće i izraz života u jednom individualnom svetu, dokaz bogatstva ili siromaštva toga sveta, njegove angažovanosti ili pasivnosti, agresivnosti ili produhovljenosti. Tako je Vida Nenadić, kao i većina pisaca s početka ovog veka, s jedne strane govorila o nemogućnosti dostojanstvene egzistencije, o poremećenim ljudskim vrednostima, dok je s druge strane, implicate, ispisivala dirljive apoteoze veri, prijateljstvu, uzvišenosti, dostojanstvu...

Svakako treba napomenuti da je Vida Nenadić već svojim literarnim prvcima potvrdila primer autentične pesnikinje koja je izrastala iz sebe i iz svog vremena i koja u svakoj sledećoj knjizi dosledno iskazuje svoju individualnost. Poetski instrumentarijum u njenim knjigama je, kao što sam to napomenuo prilikom tumačenja knjige „Kopča”, tendenciozno intimistički refleksivan, ali koji je, mora se priznati, na originalan način, podignut na univerzalni nivo. Otuda se i u poeziji i prozi Vide Nenadić pojavljuju zasene epifanijske vizije, koje nisu samo stav autora, već su one izraz dilema u

vremenu, izraz su čovekovih unutrašnjih preispitivanja i intimnih začuđenosti.

U svojoj literaturi kao osnovni kvalitet Vida Nenadić oglašava duh nove čovekove slobode (i kreativne i egzistencijalne). Reč je, dakle, o polivalentnoj poeziji ispisanoj oštrim alegorijskim koloritom... u kojoj, to posebno naglašavam, ima volšebne emotivne dubine. Vida Nenadić, dakle, nije pesnikinja idealizovanog sveta jer ona sluti njegove brojne mane, ali i vrline i kroz njega ide otvorena srca i otvorenih očiju. Tom svetu ona se povremeno obraća stihom jake kritičnosti, gde su moralna načela jasno definisana kao na primer u pesmi „*Pokrijte se*“:

*Pokrijte se
stidom,
kad bežite od istine!*

...a povremeno nežnim intimističkim vapajem, o čemu najbolje svedoče poslednji stihovi naslovne pesme ove knjige:

*Ako sam slučajni pogled,
hvala vam što ste me sreli.*

*Ako sam samo misao,
hvala vam što ste me razumeli...*

Vida Nenadić verovatno ne bi ni bila pisac i ne bi bila tako snažna da nije išla dalje i dublje od spoljašnjeg okvira realnosti (be)smisla, da nije ulazila u njenu kosmičku i duhovnu stranu, jer objavljivanje tog kosmičkog i duhovnog u čovekovom znači širenje vidika i oglašavanje novih saznanja i većih sloboda za čoveka. Sve to govori da su pesme Vide Nenadić izrasle iz gustine i dramatičnosti doživljaja, iz smisla za sažimanje i svođenje na bitne dijalektičke pulsacije života...

Ненад Грујичић

УЗРАСЛИ БЕОЧУГ ПЕСНИЧКОГ ЈЕЗИКА

(Иван Лаловић: *Слово претка*. „Бранково коло”, Сремски Карловци 2009)

Нова књига Ивана Лаловића, *Слово претка*, најјаче је његово песничко остварење. Беспрекорно уређеног стилско-језичког израза, у рецепту писања које не признаје реч вишка, у сублимисаној слици песничке енергије и култивисаног замаха талента, књига *Слово претка* представља врхунско мајсторство стиха.

Има нешто од исконске духовне бистрине у песмама Ивана Лаловића, нешто од урођене потребе да чистим језиком и нетакнутим призорима венчава песму. Његова лексика је у живим шуморима неисушених извора матерње мелодије, сва у чарању првинама светлости и звукова пронађених речи. Међутим, Иван Лаловић иде даље, не задржава се на освојеном степену песничког умећа: он у сваком тренутку изражава свест о постигнутом, о песми и језику, о емоцији, о људском и пролазном, он има одбрамбени став наспрам набујалих слојева подсвесног. Стварање извесне дистанце спрам природјених дарова чини овога песника зрелим и непредвидивим.

Лаловићево лирско *Ја* изложено је сваковрсним преиспитивањима, слављењу и порузи, усхиту и лому, али увек у посвећеничком осећању поетске мисије. Субјект ове поезије стално је на опрезу од самога себе, у сталној потреби да палацне аутоиронијом и приговором да би на овоме свету ствари могле много боље да функционишу са песничким алатима у рукама, у језику и свакодневной комуникацији. Али, ето кад је већ тако, кад се задесио међу оуглалним људима и њиховим помодним ограничечностима, у токовима времена и цивилизације од којих се не може утећи, Лаловић непрестано посеже за гротескним преливима песничког језика и света вапећи, при том, за светлом певаније која

бриди у архетипским знацима и никад превазиђеним слојевима митског.

Као сваки прави песник, и Лаловић воли да преиспита намеру да се поезијом објасни свет. Успевајући, пак, да одбрани поезију од потрошених „тумача” и неталената, он се подсмехује механизмима јавног делања и чинима списатељске професије супериорно указујући на већ зацрнчени накот књижевне бирократије: „Пиши, пиши, шкрабало,/ не одустај слављениче,/ ни свог тумача не пуштај/ из тог лавиринта”.

Спрам земног кала и пролазне пене успеха, у животу набреклом до пуцања од непрекидних искушења и грехова, Лаловић одуховљује свој песнички видик и, познањем *poete vatesa*, зазива Бога: „Не дај Господе,/ ти што у нама пребиваш/ разнолик и прек,/ да вода однесе ране,/ јер шта ће нас опомињати/ у сутонским шетњама,/ шта ће нас пецнути/ док стављамо кравату/ у празна јутра.”

После низа од седам књига, почев од остварене прве *Скровиште* (1997), преко осталих са израженим песничким нервом и смислом за артикулацију уметничке вредности језика (укључујући и две објављене у Бранковом колу, *И на небу и на земљи* и *Стара барка*), Иван Лаловић се формирао у изузетну поетску личност у аутора са особеним стваралачким печатом. „Дошло је време/ да гласно проговорим,/ да се коначно представим”, пева песник на почетку најновије књиге као да је прва. Нема сумње, савремена поезија *Словом претка* добија нови узрасли лирски беочуг на трагу најбољих представника српског песничког језика.

Раде М. Вучићевић

ЛИРСКИ БИЛАНС ЗОРАНА РАОНИЋА

(Зоран Раонић: *Око пјесме*. „Далма“ – „Свитак“, Пљевља – Подгорица, 2010)

Прошло је петнаест година од како је Зоран Раонић објавио свој лирски првенац „Вилино коло“, код тада гласовитог издавача Међуре-публичке заједнице из Пљеваља, 1995. године и тиме започео успешан песнички пут, који књигом „Око пјесме“, на неки начин рекапитулира своје књижевно стваралаштво.

На преко двеста страна, у солидној техничкој опреми, са пого-вором и предговором, те осам различитих циклуса, опширном беле-шком о писцу, укусним корицама и двојним издавачем „Далмом“ из Пљеваља и „Свитком“ из Пожеге, ова збирка како изгледом, тако и са-држајем привлачи читаочеву позорност и интересовање.

„Око пјесме“ је више од наслова и ма шта аутор у својој зами-сли желео насловити и назвати, име књиге има филозофски смисао значења и не дефинише једну песму, једну књигу, већ представља збирни еквивалент нечега што се дешава око песама и песникована.

Ту су већ виђене лирске кованице Зорана Раонића које смо има-ли прилике ишчитавати у ранијим књигама и чије садржине памтимо, јер симболикама и порукама остављају снажан утисак на читаоца, али ту су и нове песме, оне које се први пут појављују на светло дана а које сведоче колико је песник на своме књижевном походу био успешан, колико је напредовао, сазревао...

Великих разлика, како стилских, тако и језичких, између „но-вих“ и „стarih“ песама, на први и легитимичан поглед нема, међутим, они који све ове године прате књижевни рад Зорана Раонића, одмах ће уочити како је временом, песник бивао другачији, зрелији, сугестивни-ји.

„Рани“ Раонић је имао убедљиве и „довршене“ песме препуне животне стварности, емоционалности, духовности и очите намере да се допадне читаоцу, градећи један морални корпус лирског кодекса а све то уз несумљиви таленат и песнички дар којим га је књижевна муза обдарила, оплеменила и у живот упутила.

Песме новијег датума или време лирског „дозревања“ Зорана Раонића имају исти укус, шмек, боју, обресе и намеру, само је песничка и стилска прича убедљивија, садржајнија и квалитетнија.

Временом песник је бивао комплетнији у лирској слици и поруци, давао је више колора са мање прелаза и „кадрирања“, осећања и стања јунака, јунакиња, простора и времена о коме и на чему се гради пишчева слика и порука.

Доследан наративном, приповедном стилском облику казивања и грађења песничке слике, Зоран Раонић припада реткој групи песника који своје лирско дело граде на прозној основи књижевног изражавања. Он у суштини не пева, он казује, приповеда и изговара речи које више приличе и припадају некој бајци, скаски или приповести, него сентименталној успаванци, недодирима или недодерима, „сјенчењима“, ненадним сусретима, геометрији ватре и ко зна чему све још.

„Тражећи
Нешто сасвим треће
Пронађох потковицу
Коњску изанђалу
Са три покидана
Клинца „...
СРЕЋА, стр. 45

Дакле, песник је у једној необавезној екскурзији по старинама уместо нечег, не толико важног, пронашао нешто много важније, дограбио је асоцијативни симбол за срећу. Тренутак имагинарног потиснуо је важност стварног, песничка слика је у приповедном облику дала једну епску симболику а Зоран наставља маниром вештог приповедача:

„Започе кас
Дјечјег радосног зова
.....
Сретоше ме јунаци
И дароваше миром

Сретоше ме Цигани
И коња похвалише“...

Наведена песма, наведена страна

Зоран песничку слику гради лако, без напора, као да се игра са приповести коју наизуст изговара, остављајући читаоцу јасну представу о месној, временској и географској одредници догађања радње о којој говори. Отуда је његова песничка слика чиста, без затамњења, одгонетања и зановетања. Ствари, догађаји, актери и стања су стварни. Имају своје име, намену, звучање и значење. Део су песничке уобразиље песника Раонића и као такве служе сврси, чине убелјиве сегменте велике композиционе целине, што у укупној организацији песничког дела имају своје посебно место и одређену намену.

Стих је слободан, урбан, једноставан и обично се не римује, али тиме не губи на музикалности и еуфоничности. Песник њиме може да каже све у једној неформалној и необавезној линији језичког и лексичког звучања, тако што ће неке посебности нагласити начином искусног певача, приповедача и наратора лирског:

„Звоњава је ругање времену
А вријеме игра са животом оних
Што раскрснице ријешили нијесу
Те остаје да стану и одгонетају
Како да пред паметне изађу
Кад ни луде разумјети не могу“...

НА РАСКРШЋУ ЛУДЕНБУРГА, стр. 83

Зоран Раонић спада у ону групу песника који се упорно намећу животним темама, филозофијом живота, умешности живљења у етно традицији и савременој душевности, скоројевићкој сублимацији, етичким корелативима и новим правилима игара на које још нисмо свикли а који узимају данак наше неодлучности и равнодушности.

„Кад су попу наше крви и вјере
Казали: ’Дај попе руку’
Утопљеник је пружио није
Јер је знао само значење
Ријечи: – На попе, на –

Таква је навика наша
И тако бар прича каже“...

НЕДОДИРИ И НЕДОДЕРИ, стр. 70

Из тог угла, са тог аспекта, успео је приближити нам и оживотворити једно укоренењено понашање нашег нација, средине и околине што жури ка нечему непознатоме а да још није овладала основним начелима своје традиције, корелације и властите дефиниције постојања. Отуда Зоран у наведеној песми, лаконски закључује:

„А све је почело давно
Јако, јако давно
Када се топила људскост
И кад се нико не нађе
Да јој пружи руку“...

Одан традицији у прапочетку ствари, смислу постојања ватре, Раонић, попут Миљковића и других великих песника са словенском вокацијом, није одолео овом древном изазову.

Прича о ватри има сва епска својства у лирском духу. Зоран песничку слику гради стојећом речи у празничном руху. Анатемише је и тотемише, шуће и вреднује, даје јој важност и уважава је онолико, колико је моћна његова метафора, игра поређења, придева и стилских фигура...

„Не дај да се угаси ватра
Коју праоци уоквирише
На челу узорног лица
Сопствени жар разгрћи
У искри ране сузе своје
Ватре свог захукталог била
Распири у сопствени дах“...

ЗАВЈЕТ, стр. 180

Иначе, ватрене циклусе имали смо прилике ишчитавати у ранијим Зорановим песничким књигама и сваки пут су имале довољно снаге да импресионирају читаоца својом зрелином и „тежином“ поруке коју су собом носиле.

„Око пјесме“, одистински је вредна и важна лирска творевина песника Зорана Раонића, довољно нова да се мора ишчитавати, довољно знана да се треба поштовати а опет, сретно обједињена из неколико целина да представља одличан избор приређивача и издавача.

Зоран Раонић није непознат песник на широким просторима српског говорног подручја. Напротив, награђиван је и превођен а неке његове песме живе у лирским предвечерјима и лагано улазе у бесмртност. Не видим разлога да ова, нова, изабрана поезија не буде међу награђенима и међу лауреатима, где је одувек и припадала.

Bojan Bogdanović

GRANIČNICI

(Seida Beganović: *Graničnici*, „Akademski pečat“, Skopje, 2009)

U praznini koju su bogovi ostavili za sobom
Euridika je bar imala šansu...

U najnovijoj knjizi stihova, poetesa Seida Beganović objavljuje svoje životno, estetsko i iznad svega (po)etičko vjeruju. Objavljuje ga mjerom svoje erudicije situiranom, samo naizgled jednostavnom jezičkom strukturom, i uz istovremeni miks nostalgičnim, klasičnim pristupom stihu i modernim mehanizmima tekuće poetske svakodnevice. Njezin vers, uprkos pomenutom, nostalgičnom elementu, izuzetno je prospektivan, dakle optimističan, zagledan u moguća otajstva na horizontu one vječne božanske egzistencije žene – magna matere i žene – gorgone, iz čije krvi je rođen najrjeđi crveni koral poezije. Pjesnikinja destruiira u sebi magnu mater, da bi ženski princip ovaplotila u životinji/biljci versa, preko arhajskog, kroz suštinski različito promišljanje datih i onih drugih mogućnosti.

Psihoterapeut, Vladeta Jerotić, kaže da je neuroza dobra prilika za sazrijevanje. U analognom smislu, ko neurozu shvati kao izazov, kod sebe može probuditi „volju, čak ljubav za smisao“. (Neka mi oprosti magna mater, čija je sveta materija satkana od tkiva neuroze):

...I tamo dalje, neuredno nabacani negativni,
„Emocije izvan dosega bilo kakve sistematizacije“,
nerazvijene sličice kojih se plašim,
koje treba srediti.
Sa emocijama treba oprezno postupati
pravilnim ili nepravilnim, bez obzira,
treba biti pažljiv kao sa glagolima
u slavenskim jezicima

I u tematskom i u formalnom nivou ova poezija je konzistentna, stalno i stabilno (uprkos snažnoj centripetalnoj težnji sopstvu) panteistički usmjerena ljubav prema svakodnevnom, prozaičnom. Poetski instrumentarijum kojim je građena kuća uspomena, želja i čežnje, brevijara svakog senzitivno ženskog stvora, sveden je na minimum. Otuda i ona semantička eteričnost, neizbježno smještena među velovima Salome, tog ovještalog sinonima neizbježne lakoće podnošenja, već pomenutog, ženskog principa, koji svaki dobar poeta musculos (krišom) posjeduje u ogromnoj mjeri.

Ovo je rečeno zbog onih, koji prijekim okom gledaju na svaku mogućnost pominjanja (ili, ne daj bože, postojanja) ženskog pisma.

Nadalje, čitalac svjedoči snažnom subjekatskom iskazu individue u kojoj ima ljubavi za sve, po onoj poznatoj humanističkoj premisi da čovjek nije biće za sebe, već biće za drugog. Na motivsko-tematskom planu, svoju neprestanu žeđ i potragu za ljepotom pjesnikinja postiže stihovima neštedimice premreženim metaforama, kroz koje „progovaraju intimni, sasvim intimni uvidi i fascinacije, teško dokučivi za one koji ne znaju pjesnika i njegovu svakodnevicu“. Kao svaki pravi istraživač ona ponire, koliko u svoj duhovni, toliko i za nju ništa manje nepoznat i opsesivan, fizički domen, koristeći onu „arhaičnu formulu koegzistencije žensko-muških atributa, u božanskom jedinstvu ili u savršenom čoveku“. Uz čudesno lijepu imaginaciju, kojom je oplemenila/retuširala svoju erudiciju, njena svakodnevna iskustva postaju univerzalna. Mnogo je, u ovoj nevelikoj poetskoj zbirci, utrošenih riječi i tople emocije, na čemu i leži predmetnost njene poezije. Igra smrti i erosa postaje kompleksna i samo eukolijski pogled pomaže subjektu da se potpuno ne izgubi u objektivnom realitetu, koji nemilosrdno zatrpava svojom besmislenošću.

Stih, dakle, jeste zatočnik ove pjesnikinje i njen sve snažniji realitet, kao jedna od mogućih/željenih polifonijskih stvarnosti. Emotivno-kognitivnu spoznaju, ne da je moguće (Seidina je preporuka), nego je nužno potražiti na mjestima kakva je planina Rila u Bugarskoj, utočište gnoze, zavičaj Orfejev, mjesto gdje je sv. Luka liječio stihovima...i gdje je „Euridika bar imala šansu“. Konačno, duhovni preobražaj se i dešava na planini Tabor.

...Rila, Kropotkinovo prisustvo u Sibiru, voda u tekiji,
kapljica sunca na sredini čela,
Aristotelova kategorija veličine, stol veliki, od čamovine,
neko drugi potpuno gol na čistini, narastajuće bezumlje,
strop, da nije ravan i šest hiljada jezika, od kojih ni jedan
nije savršen.... svemu tome srce je graničnik!
– rekla je Seida.

Prisustvo ovih, ovlaš nabačenih književno-filozofsko-poetskih referenci, odvlače recipijenta na mjesta toliko fantastično-prozaična (svakodnevna), da se već u toku čitanja, oči same počinju širiti u potrazi za svakodnevno previđanom ljepotom.

Ti, kao i svi drugi pojmovi i mjesta na šaru zemaljskom, dovoljno su dobri da se, prvo pjesnikinja a onda i čitalac, zamisle nad sveukupnošću svoje egzistencije, nad svojom ženskom, ljudskom i umjetničkom ostvarenošću. Sopstvo postavlja pitanje na koje nema odgovora, a ako ga i nađeš – vlastita glava je nagrada. Srce ti neće trebati. Ergo, ne traži – jer bi se mogao naći!

Dakle, poetski subjekt je ekspresionistički fokusiran na svoj emotivni i socio-psihološki status. A opet, ako je osnovna intencija ekspresionizma intuitivna mogućnost doseganja Apsoluta i težnja bića da sebe saopšti drugom, onda je ova poetika primjer uspješne sinteze duhovnosti i njoj neminovno pripadajuće tjelesnosti, odnosno, „nervnog“ i „impulsivnog“, izraza koje je uveo Rastko Petrović, govoreći o snazi realističkog zapažanja. Ta Rastkova „snaga“ ovdje se na izvjestan način javlja kao graničnik, sačinjen od materijala racionalnog i naglašene erudicije, a protiv emocije i kreativne, zaumne mistike poetskog stvaranja. Suočeni smo sa stihom koji ne predstavlja besmislen čin nastao ritualnim udaranjem po žicama poetskih instrumenata, vješto podešenim samo za opsjenu ionako rijetkih čitalaca. Okrepljujuća svježina duboko ličnih a opet univerzalnih slika, vraća vjeru u poeziju. Pjesnik jeste opčinjen magijom riječi, ali samo toliko da im dozvoli cvjetanje, diskretan miris, zvukove iz dvorišta, lepršav oblik, pa i mogućnost da se oglase čak i svjetlošću... U ovoj poeziji pulsira sam život, izvirujući kroz brojne epifanijske slike koje ga prekrivaju poput Aurore Borealis, na sjeveru dovoljno udaljenom od srca, a opet, dovoljno blizu da bi se osjetile ledene iglice u grudima i nebeske vatre ispod očnih kapaka.

Iz ne tako malog poetskog galimatijasa, koji vlada našim štokavskim regionom, Beganović se elegantno izvaja svojim inventivim pogledom na svijet, što njen stvaralački domet čini evidentno uspješnim i nezaobilaznim. Poezija malih stvari, misli koje prolijeću poput leptira, ljubavi koje su uvijek mogle biti i nešto više, ideje dostatne i za veliku književnost, situiraju njezin angažman u prostor u kome se „ne može mjeriti sa bogovima, ali se može boriti s prazninom koju su bogovi ostavili za sobom“.

Ako pažljivo pratimo jedva vidljive signale izuzetnog poetskog senzibiliteta, nije teško zaključiti da naslovna pjesma Graničnik, nikako ne može biti ključ za, samo naizgled, širom otvorene dveri ove knjige:

...razlika između života i smrti je
 u mekoći...
 i gustini...
 Život je mek,
 a smrt...
 gusta

S. B.

Puteno „mekan“ dionizijski princip, vođen podsvjesnim, putuje na planinu Rilu, da bi u prostoru arhajskog, budući tako blizak smrti/vječnosti, potražio svoj lik u somnambulnom, beslovjesnom plesu derviša, ispod gustog neba. Okrećući se, ti mistici okreću svaki list u Knjizi života, a time i čitav svijet i svaku istinu, čija druga strana pokazuje mekan trbuh znanja premrežen žilicama, kroz koje kola krv i struji sam život. U stalnom kretanju, u do-diru jednoga sa onim drugim, u nepristajanju na racionalistički duh modernog vremena, a na užtrb odbacivanja individualnosti i vlastite dehumanizacije, i poetesa se okreće, ali svojoj lirskoj suštini, ne dozvoljavajući „filozofiji ništavila“ da proдре u njezin estetski i etički habitat. Oboženje svega ljudskog skoro da je na liniji principa. Pjevanje životu poprima ekstatičnu snagu.

Snažno poetsko sopstvo svako malo izranja iz materije, tako da ni pjevanjem, ni vrlo sugestivnim proznim redovima, ona ne može zapretati sebe, zatočenicu Erato, samu među drugima koji, po Sartru, „možda jesu a možda i nisu Pakao...“. Šarolikim manifestacijama životnim, poetesa pristupa plaho kao srna, začuđena ali neuplašena, širom otvorenih očiju, srca otvorenog za svaku ljubav. Jer sve je puno značenja, čije poimanje ovisi o spremnosti čula za novo viđenje svakodnevne perspektive, „osakaćene“ sli-jepom mrljom skoro ritualno patetične svakodnevice. Posvećenom i rado-znalom oku ovom knjigom se, u svojoj najsnažnijoj potenciji, otkrivaju tajni životi stvari „i na nebu i na zemlji...“

Zlatko Pangarić

LETIM U VIDU MENE

(Natalija Ž. Živković: *U aorti mog srca*. „Centar za djelatnosti kulture Vojislav Bulatović – Strunjo“, Bijelo Polje, 2010)

Knjiga pesama Natalije Ž. Živković (1982) „U aorti mog srca“ sadrži trideset pet pesama raspoređenih u pet poetskih celina. Rukopis knjige je dobio nagradu „Risto Ratković – za mlade autore“ (2009, Bijelo Polje), i to je za mene, koji sam čitao i znao nekoliko njenih pesama, bila lepa vest, čak olakšanje. Zašto? Knjiga kao celina popunila je utiske, zapravo, mislim da su pesme dobile „celinu“ koja teško da se može sagledati/nazreti iz pojedinačnih pesama. Kada sam pre nekoliko godina prvi put čitao pesme, nisam nalazio „ključ“ za Natalijinu poeziju, a opet bilo je u njima „nešto“.

Svojevremeno, na stranicama sajta Prozaonline, pisao sam (kao komentar pesama) da je karakteristika njene poezije jedan „nemaran odnos prema jeziku“! Ostajem i dalje kod te ocene. Jednostavno ne nalazim prikladniju reč. Recenzentkinja, Nađa Milković Ćuruvija, kaže „naizgled naivno i mangupski nekonvencionalno“. Može i tako da se kaže. Možemo postaviti i paralele prema poeziji za decu, paralelu prema Dušku Radoviću, npr. Ali, to je površan uvid. Ne piše Natalija pesme kao što su „Strašan lav“ ili: „Jedna Jelena iz V Beogradske / najzad je našla dečka. Pitala ga je: Ko si ti? A on joj je lepo rekao: Ja sam tvoj dečko.“, itd. Živkovićeva peva: „Zašto su ti ruke i noge / zalepljene za zid?“ (Udah), ili: „U šumi Panjskoga Koža / sretah Ježinog Ježa“ (Čudo), ili: „Poznajem jednu osobu / Uvek je postavim pored saksije / da joj u saksiji ne bude neudobno“ (Cvetna peripetija), ili: „Zdravlje je u rečima / koje se otržu s mojih usana“, ili: „Na primer, Neko Nepoznat veseli se sa „decama“ iza / predalekih prozora...“ (Udah III), itd. Nije to ono Duškovo „nećem“.

Živkovićeva peva na svoj dečiji način (lagodan, nemaran), ali ne peva o dečijim temama niti je perspektiva knjige dečija, naivna, naprotiv. Da-

kle, to nije poezija za decu – i zbog toga se ne može povući paralela prema Dušku Radoviću.

U knjizi postoji ona presedna „količina“ dobrih stihova, lepih, dubokih i misaonih, koji daju/funkcionišu kao „celina“ ili ključ za razumevanje i prihvatanje pesama kao što je npr. prva pesma „Udah“, „Literarna mjačka“, i još neke.

Čitajući ove „neprecizne“ („lepršave“ – kaže recenzetkinja) stihove, dešava se čudo ili malo otkriće gotovo u svakoj pesmi. Novi/neobično sveži uvidi, raspoloženja, slike, duboke i uspele misli. U pesmi „Udah“: „A ja se osećam ispunjeno / kao da govorim reči / pune vazduha / kao da recitujem vrlo važnu pesmu“. U pesmi „Udah II“: „Ova čovečica blesava je. Ne vidi: Svet je u strukturama. Misli: onakav je kakvim ga ugleda odojče kad krikne, udahne vazduh.“ Pesma „Pisci jure čitaoce“ jeste pravo malo ironično-dirljivo remek delo, kao i Pesme „Iza“ ili „Vojna omaška“.

Pesme „Čudo“ ili „Španci“ ili „Zašto mi rušiš Sneška“ mogu se uslovno svrstati u dečije, ali ponovo na Natalijin način – i mislim da je to prava poezija za decu (kao da ih je dete napisalo) – a sa druge strane imaju i zrelost koja se nije pokazala u metrici, rimi itd. nego se radi o nekom osećanju, o sitnim naznakama, izboru reči, itd.

„Pesma o meni“ jeste nesumljivo najbolja pesma u zbirci, a ujedno nosi u sebi sve što smo primetili o stilu i sadržaju poezije Natalije Ž. Živković. Karakteristična je strofa:

„Ponekad
Letim u vidu mene nad gradom
I gledam kroz prozore“

U pesmi „Udah III“ pesnikinja je odlično ispevala svoju (mladenačku) vlastitu poziciju, valjda, a tu je valjda i spona prema „nastavku“, prema knjigama koje će Natalija Ž. Živković tek napisati. Ne mogu da se setim boljih stihova na tu temu.

„Kartu moju na sto:
– nisam još stigla da
crvljam u zatvoru.
– nisam još stigla
da kockarka budem.
– nisam stigla
da budem svirač orgulja.
– nisam stigla

da bez noge budem.

– nisam stigla da imam osmoro dece ili
jedno.

– nisam stigla da budem
„neka Todora“.

Na primer.

Druge stvari dobre i loše što stigle me
odsmejah il otplakah
što jače.“

Luka Čuljak

LUTALICA I LOPOV NA PUTU ZA MEXICO

(Mehmed Begić: *Savršen metak u stomak*. „Naklada Mlinarec & Plavić”, Zagreb, 2010)

Meša Begić rođen je 1977. godine u Čapljini, a uz Čaplinu najčešće ga se povezuje sa Mostarom, Sarajevom, Splitom, Bresciom i Barcelonom. Mešu, ustvari, ne treba odvajati od bilo kojega grada i bilo kakvog puta jer je satkan od toga i šavove mu možete primijetiti svuda po tijelu. U svoju obranu rekao bih da ovaj prikaz za mene nije jednostavan zadatak i dugo sam ga odgađao, ali ga radim sa zadovoljstvom jer osjećaje koje sam imao poslije prvog čitanja *Mesara* i osjećaje koje imam danas uvelike su se promijenili, kako zbog činjenice da su od prvog čitanja prošle dvije godine i u te dvije godine *Mesara* sam nosio u džepu na svako putovanje koje je trajalo više od sat vremena, ali ujedno i zbog činjenice da sam mnoge stvari naučio baš uz njega. Zbog toga prikaz neću pokušavati napisati objektivno, što je ujedno i besmisleno, naprotiv, možda ću najviše reći o sebi, a to ću svakako pokušati izbjeći, ali sigurno neće biti samo prikaz knjige *Savršen metak u stomak*, što bi trebao biti moj osnovni zadatak, jer je Mehmed pored *Metka* izdao tri zajedničke i dvije samostalne zbirke poezije, uredio deset brojeva književnog časopisa *Kolaps*, nikada ništa nije svirao iako bi rado imao bend, a ranije je sudjelovao u nečemu sličnom gdje mu je poezija uglazbljena od strane francuskog jazz sastava – „Kerkennah“.

Mešine tragedije nisu velike!

Čudne li rečenice. Tragedija da nije velika – i postoji li uopće takva?! Ali su njegove tragedije česte, prečeste. Alen Voloder napisao je u svom nedovršenom romanu, *Meša bi trebao bolovati od tuberkuloze, tako bi dok recituje svoje pjesme, mogao kašljati krv u bijelu maramicu. Trebao bi nositi dugi crni izlizani kaput i bijeli šal oko vrata. Trebao bi biti zaljubljen u kurvu i ne imati dovoljno para da joj plati. Trebao bi biti alkoholičar sa ora-*

hom umjesto jetre. Nekim čudom – sve je promašio, za Mešu je dobro što su ga sve te stvari zaobišle, a za nas je loše što Alen nije završio svoj roman.

Moje urote su neoborive Ubij me ako moraš Moje utvare su nezamislive Spasi se ako možeš. Meša je nalik Dylanovom Mr. Jonesu za kojega je i Lennon rekao da posjeduje samoubilačku narav, Begić je u crni okvir stavio da je knjiga ustvari balada o mršavom čovjeku ili bar nezamarivo poglavlje jer *Ovo je presuda Ovdje nade više nema Ovo je ono posljednje nakon čega ništa ne ostaje*.

Još jednom nam je dao sebe okrnjenog, isječenog i pojedenog ali ipak ostao misteriozan i ezoteričan. Meša nas kroz zbirku vodi kroz svoje ulice, ćorsokake, podzemne labirinte i zatim baca u zrak kako bi panoramski sagledali sve što nam je već pokazao. Sam se spustio do mora, a valovi su bili jaki za tako ugodan dan, bacio sve fotografije dok ih voda nije progutala i rekao *So long, Babe*, i tako nekoliko puta. *Moje glupavo srce još uvijek pokušava da obgrli čitav svijet tvojim rukama*.

Šta ako jednom s Keruacom, Lhasom, Presleyom, Miljkovićem i Bakerom izađe iz kafane, tamo nekad poslije pola noći, i prepriča im kako smo naviknuti na fašiste kao na telefon koji svakodnevno zvoni, i šta ako oni zauzmu Berlin?! Šta ako im spomene fotografije koje smo pocijepali ili pisma na koja nismo odgovorili?! Kako odgovoriti na izbljedjela sjećanja na aerodrome, gradove, mostove, luke, ples i alkohol ili ako im spomene one harmonike što su doplutale na obalu mora a ti nikome o tome nisi rekao?! Nemojte mu ni odgovoriti. Nego krenite. I on je. Davno. I jednostavno napisao, *Bez obzira gdje odlazimo, šta nas tjera, ko nas čeka, bez obzira čemu se moramo vratiti, putovanja su uvijek dobra*. Ali ne zaboravite ponijeti ljubav i muziku. Putujte Amerikom sa istoka prema zapadu, ponovite to nekoliko puta jer kako kaže Lucić, *Taj put je i beat i bit*. Požurite jer tuđe riječi pokrenuti će revolucije i mahom će vas odnijeti zastave i zbog toga početi ćete zaboravljati.

Teško je reći u šta je sve Meša zaljubljen, ali je izvjesno da je nepopravljiv u svim svojim ljubavima, *simple as that*, a njegove ljubavi otkriva nam *Metak* od prve do posljednje korice. *Bez tuge se okreni prema prozoru i poljubi daljinu Za tebe ću večeras doznati koliko koraka ima do bestraga*. Zbog toga se vraćam i ovoj zbirci jer se uvijek nadam da ću pronaći još jednu pjesmu sa odgovorom koliko koraka ima do bestraga. Počeo sam da brojim bez spomena na Cohena, a na vama je da zaključite zašto Lopov.

Begić je na putu za Mexico, mi smo sljedeći.

Mešine tragedije nisu velike, baš kao ni žileti?!

Branislava Džigurski

MARGINALNA POEZIJA KAO REMINISCENCIJA NA STVARANJE

(Slavica Majin: *Kako zaustavili vreme*. „Banatski kulturni centar“, Novo Miloševo, 2009)

Interesantno je koliko pojedini ljudi istrajavaju u želji da im jezik nađe oblik, a misli se o forme do mogućeg smisla. Čovek koji decenijama gradi neki svoj stvaralački svet, bez razmišljanja o tome koliko je takav svet stvaran i vredan nečije pažnje, svakako zaslužuje da bude spomenut nekada, negde. Izuzetni ljudi su oni koji veruju u svoju moć stvaranja i koji uživaju u tome, poštujući sam proces kreacije. Ako ne stvara pod bilo kojim izgovorom, čovek ostaje zarobljen u svetu, na margini sopstvene egzistencije koja se ne živi u potpunosti. I takav je osuđen na propast. I to svojim izborom.

Iako je počela da stvara u ranoj mladosti, sve do danas Slavica Majin (1950) kontinuirano donosi nove pesme. Nebitno je kakva joj je poetika, jer poetika nije presudna u ličnom doživljaju sveta. Hoću da kažem da je, ponekad, bitan i sam doživljaj i trenuci stvaranja, a ne pripadništvo nekoj školi, pravcu ili poetici.

Prva misao koja mi se nametnula, kada sam odlučila da pišem o nepoznatom, marginalnom, provincijskom pesniku, bez trunke autoriteta, bila je u vezi sa izazovom koji se nameće u takvom poduhvatu. Nije li izazov u malome pronaći trenutak trajnog? Ili prosto pozitivnog? I nije li život provincijskog pesnika koji istrajava u svom stvaralaštvu, pravi primer poštovanja poezije, ili umetnosti uopšte? Jer ti ljudi čitaju poeziju i pišu bukvalno iz ljubavi prema stvaranju i umetnosti. Bez koristoljublja. Naivno.

Naslov najnovije zbirke Slavice Majin, „Kako zaustaviti vreme“, sugerije nam dva pravca njegovog tumačenja: prvi nosi pitanje – *kako zaustaviti vreme?* Drugi bi mogao da ukazuje na to da se u knjizi nalaze razmišlja-

nja i neki od odgovora na samo pitanje – čitalac će čitajući stihove otkriti *način* kako zaustaviti vreme.

Iako ne znamo šta je bila namera autora, sigurno je da je, paradoksalno, samim obelodanjivanjem stihova, vreme zaustavljeno. U toj šačici stihova, krije se jedno trajanje bez kraja. Jer, stvorivši delo, čovek je produžio sebe u večnost. Podsvesno je i sama autorka morala imati na umu tu misao.

Poezija Majinove je lična i, u osnovi, lutalačka poezija koja traži odgovore na mnoga pitanja prolaznosti, vremena, ljubavi, stvaranja... Ona se tiče doživljaja, bez naročite dubine kontemplacije, i predstavlja rezultat razmišljanja o temama koje pesnikinju vode kroz poetsku egzistenciju. Pesme su ispovednog karaktera, kratkog daha, i donose nam emocije i razmišljanja lirskog subjekta kroz vreme koje je ostalo iza. Za njih su karakteristični statičnost stihova, leksika u kojoj dominiraju imenice i pridevi. Misli se ređaju jedna za drugom, i tako u beskraj. Ovakav odnos prema svetu, ispoljava se i u formalnom smislu: stih je slobodan, a poetski iskazi, sem u retkim slučajevima, nisu omeđeni interpunkcijom. Statičnost slike sugerise mir i tišinu, bez pokreta, a u nagoveštaju da iza te slike treperi i buja život, i rađa se neki novi svet.

Koraci, kamen, zvezde, Sunce, ruke, povratak – dominantni su motivi u poetskom jeziku Majinove. Oni se ponavljaju u mnogim stihovima, a kao metafore, označavaju glavne preokupacije pesnikinje: prolaznost, večnost, ljubav, beskraj. Stilistički, Majinova se kreće u tom utvrđenom krugu svojih metafora, ali ponegde blesne sinestezija poput „šapat plavi“, ili „zele ni mirisi“; ili jedan kontrastno rečiti neologizam: „nisputica“ (nasuprot stranputici) ili „smerokaz“ (izveden analogijom na putokaz).

Formalno, zbirka je podeljena u tri ciklusa: „Dani“, „Koraci“, „Okol kruga magla“.

Međutim, u sva tri ciklusa otkriva nam se opsednutost pesnikinje istim temama. To su prostor, koji teži da se proširi u beskraj, i vreme zauvek okrenuto večnosti („Beskraj“, „Očima ćemo upiti zvezde“, „Obmana“, „Sukob u meni“, „U raskoraku“). Pesnik je zarobljen u traženju puta beskraja i večnosti, a u doticaju ovih, javlja se i motiv povratka („Vратићу se“).

Zapitanost nad vremenom i prostorom, kao i lutalačko, varljivo traženje odgovora koji ne postoji, dovodi do razmišljanja o sopstvenoj egzistenciji, i nagoveštaja da put kojim se ide, neretko vodi u ludilo („Koraci“).

Šta će mi putevi
Kad su mi koraci prazni.
Prevare ponekad noći
Pa se zaluta,

Onda je raskorak
 Od samoće veći.
 I onda opet
 Prazno odzvanja
 Putem dok se ide.
 Treba li tada
 Skrenuti s puta,
 Il' koračajući
 Skrenuti s uma?

I ljubav, kao drugi tematski krug, iako na momente nagonska, ostaje u službi glavne teme pesnikinje. Ona, u doticaju sa vremenom, otkriva se kao borba sa prolaznošću i potencijalno uskrснуće mladosti, a uvek kao potreba za sigurnošću, i utočištem. Stihovi ljubavne tematike, najčešće predstavljaju lik muškarca, lelujavog i nestvarnog, koji je uvek na nekom nesigurnom putu ljubavi ili zaljubljenosti. On pesnikinju čas uzdiže u visine, čas je baca na zemlju, na taj način poigravajući se. Međutim, iza tog poigravanja ostaje prkos i vera u intimističku pobeđu one koja je izigrana („On“).

Treći tematski krug, otkriva nam se kao autopoetički diskurs, kao preispitivanje pesnikinje šta je to što radi, ima li stvaranje smisla, i koje su prave reči. U ovim pesmama nailazimo i na obračun stvaraoaca sa publikom („Otplovili su moji beli jedrenjaci“). Zapitanost da li je na pravom putu stvaranja prisutna je kao dijalog sa samom sobom. Strah od potencijalnog posmuća sa staze stvaranja na kojoj se nalazi kamen, kao simbol neukrotive večnosti, koje pesnikinja uzalud želi da se domogne, javlja se kao dominantno osećanje u pesmi „Dan iza kamena“.

Slabost pesnika nad stvaralačkim činom ogleda se u lutanjima, u traženju odgovora koja je prava reč, približavajući se nekom suludom hipnotičkom, nadrealističkom stanju u kome čovek postaje ludak nemoćan da iskoristi vreme i pronađe reč, pa tako sluđen ostaje nedorečen („Karikatura“).

Oči zatvara
 Da trave učuti

U ustima azbuka
 Reči ne može da složi.

Zubima kida
 Dan po dan
 Nekog davno
 Prelistanog kalendara

A cela mu glava
Puna crnog klijanja.

Svesna nemogućnosti pronalaska pravog izraza, ali spremna na traženje, makar se ono sastojalo u lutanju, Majinova ovom zbirkom ostavlja pečat jednom vremenu, jednom životu.

Jednostavno neki ljudi ne mogu bez onoga što ih vodi, što im daje snagu da isprate još jedan dan. Jedna od mnogih je i Slavica.

Zbirke poezije se objavljuju i objavljiće se. Pitanje je samo kako. Naravno da hiperprodukcija poetskih ostvarenja ne mora da znači i neminovnost kvaliteta (što bi neko rekao: nikada više pesnika i manje poezije). Međutim, u ovom osvrtu na jedan tragalački i stvaralački život nisam želela da vidim mane. Da ponovim: i malom, nepoznatom i skrajnutom, ponekad treba pružiti šansu da bude makar na trenutak, vidljivo u masi „džinova“, kakvi se javljaju na poetskoj sceni današnje književnosti.

Милован Вржина

САТИРИЧНЕ ОПОМЕНЕ

(Радивоје Рале Дамјановић: *Јахање на тигру*. „Алма“, Београд, 2010)

О афоризмима Радивоја Дамјановића писао сам и раније. Сећам се да је рукопис његове књиге „Стидак“ био неко време на мом столу, и да сам га ишчитавао. Било је то обострано упознавање; ја сам одгоне-тао тајне његових порука, а он је нестрпљиво чекао шта ћу ја ту *прона-ћи...*

А у тој књизи, записао сам следеће: „Сатиром, као што се зна, не могу да се баве људи и народи који су остварили снове, и сачували јаву. Зато сатира и јесте дуго путовање у носталгију, и носталгично долажење себи, са ризиком да често пронађете на тим вратима – промењену браву... Један од момака који је одабрао пут да се што мање реченица каже све што му је на души је и Рале Дамјановић. Његов сатиричарски нерв је необуздан и неукротив, чини се да при експлозији ухваћеног мисаоног апсурда дуго тиња...“

Било је то пре петнаестак година.

Од тада, само је време летело... Ми смо, у том истом нашем времену, тињали и горели, падали и посртали, покушавали да се дозовемо памети, али – као да нисмо имали домета. Или нам је глас био слаб, или нам је памет отишла (побегла!) тако далеко, да јој више и није било до наших гласова и гласића. А и кредита је понестајало...

А на српској сатиричној сцени за то време афирмисали су се аутори који су у неким новим центрима озбиљно радили, каткад упорније и истрајније, и своје домете проверавали у Београду, али и у листовима и часописима широм Србије. Нови Сад, Ужице, Смедерево, Крушевац, Бор, само су неки од примера.

До ове нове књиге афоризама „Јахање на тигру“ аутор се бавио посве обичним, а тако драгоценим стварима: писао је поезију, књижев-

ну критику, ангажовао се на уредничким и антологијским пословима, а *тренирао* је и у хаику поезији и замкама карикатуре... То му је оштрило критеријуме, давало му неопходну мирноћу и ширину у откривању поетских и сатиричарских наслага оне драгоцене руде за којом сви ми трагамо.

И, већ на прво читање, може се запазити да је све то било добро смишљено, јер су резултати видљиви. Од наше стварности, пребогате апсурдима и поделама, догађањима и одгађањима, околишењима и брзоплетостима, падовима и отклизавањима, саплитањима и сумњичењима сваке врсте, Дамјановић смело и вешто компонује књигу сатиричних опомена. А те опомене, за пажљивог читаоца, имају и адресу и примаоца, баш као што имају и пошиљаоца. Слике смењују једна другу, брзином сатиричне мисли, као да желе да што пре буду уручене, како би се могло деловати.

Али, болест од које ми болујемо, и која је наша национална особина је – кашњење. Где год смо кренули, свуда смо закаснили. Тако и упозорења која стижу од сатиричара, стижу у руке оних који одлучују о нашем времену деловања. А њима се не жури, лепо им је на местима која не заслужују, и радије би још који сат нечињења дочекали ту где су, можда ће се нешто десити само од себе... Афоризам *Силазак са власти не би био опасан, да не подразумева силазак у народ*, само потврђује да сатиричар јасно види и сажима отпор и страх *слуга народа* који су, као, за промене, али да се они не мењају.

А народ, као народ. Невин и лаковеран, наиван и одан свакој власти, трпи ли, трпи. Отуда, кад аутор напише: *Сви знају да смо невини. Зато и наваљују!*, покушава том истом народу да *отвори очи* и укаже бар на страпцутице и ћорсокаке тобожње моћи, на којима ће неки манијаци покушати да му одузму невиност.

Афоризми Радивоја Дамјановића, сабрани у овој књизи, допашиће се онима који цене оштрину, храброст и правовременост пишчевог казивања. А он је, у то нема сумње, овом књигом својих мисли испунио истинско уметничко завештање: рекао је!

Јер, просто речено, није више могао да ћути.

Milovan Gočmanac

MISAONE PORUKE ŽIVOTNOG ZNAČENJA

(Verica Tadić: *Fluorescentni prsti – sentence*. Centar za kulturu, sport i turizam opštine Lučani „Dragačevo“, Guča, 2008)

Zbirka gnoma, epigrama i aforizama Verice Tadić pod naslovom *Fluorescentni prsti* sačinjena je od sto dva primera odabranih poslovičnih književnih priloga, smisljeno svrstanih u tri celine.

„Verica Tadić, pesnik i pripovedač, esejista i gnomastički mislilac, svojom novom knjigom sentenci „Fluorescentni prsti“, nastoji da jednom posebnom vrstom duhovne svetlosti prozrači tamnilo u onima koji nisu razumeli „srnu nežnosti u ljudskom glasu“, ukaže na potrebu da imamo dva neba: „ljudsko i božansko““ .

Naslov *Fluorescentni prsti* je dobro odabrana metafora naslonjena značenjem na posredni smisao reči fluorescencija čije je pravo značenje svojstvo nekih tela da ispuštaju vidljivu svetlost, da svetlucaju. Osobinu fluorescencije iz prirode Verica Tadić metaforičkim poredbenim smislom vezuje za preneseno značenje imenice *prsti*, dajući mu obrise bogatstva duhovnosti i širine ljudske misli koja osvetljava prostore i vreme. Naslov i nameru zbirke gnoma objasnila je epigrafom na kraju knjige:

*Reči su fluorescentni
prsti koji mogu da
dodirnu i osvetle sve
prostore i sva vremena.*

Iako su pisani sažetim redovima, epigrami ove zbirke nisu u stihu. Svi zapisi su prozni. Uokvireni su dvema latinskim izrekama na crtežima prstiju leve i desne šake, na kažiprstu, srednjem prstu i domaliću. Prva je na početku: *Cogito ergo sum* (*Mislim, dakle postojim*), druga je na kraju knjige: *Dum spiro spero* (*Dok dišem, nadam se*).

Epigrami u zbirci, svrstani u tri celine, uokvireni su epitafnim frazama. Čitaju se kao moto za celu zbirku i za svaku celinu, a poseduju vrednost sažetog isticanja poruke cele zbirke ili svake od tri celine. Njen prvi epigrafski zapis je značenje i posveta:

*Nektar nežnosti
dobroljublja, iznedren
iz najsvetlijih iskrica u etru
misli, darujem najdražim
prijateljima i svim ljudima
koji azbukom ljubavi pišu
dnevničke života.*

Epigrami i gnome ove zbirke govore sadržajem aforizma, katkad sažetog, povremeno proširenog u sentenciozni prozni iskaz. Žanrovska odrednica njenih aforističkih iskaza nije satirična. Zadržava se na opštim ljudskim odlikama koje definiše na dva nivoa: ljudskom i božanskom. Nivo anđeoske čistote ljudske duše tumači sa nivoa božanskih sferičnih opredeljenja današnjih generacija. Naglašena potreba za ljudskom dobrotom je zapravo vapaj u tmurnim vremenima raspamećene indoktrinacije svake vrste, pri kojoj je osnovni metod prljavo ponašanje agresije svake vrste i bestijalnost jačih nad slabijima. U tim uslovima života, u kojima je svako ko je iole jači tiranin i silnik nad slabijim, kazuje, kao uzdah ili odušak, aforističnu misao:

Misao je jedino carstvo koje tirani ne mogu porobiti.

Međutim, taj citat je uslovno tačan, jer belim terorom sudbinski poraženi ljudi porobljeni su i batinom za misli.

Veći broj njenih gnoma počinju uslovnim inverzijama. Osnovna nit aforističkog traženja dobrote u ljudima usložnjena je darovitim govorom metafora. Time se bogati smisao osnovnih poslovičnih poruka. Kada je koja misao rasprostrta i vešeznačna, onda je to gnoma. Zapisi ove knjige su najvećim brojem aforizmi, odnosno maksime i sentence, zbog poslovičnog značenja bliske gnomi.

Čistota ljudske duše, ljubav, prijateljstvo, uzdizanje čoveka u čoveku kao božanski čin, suživot sa drugim ljudima u dobroti i delu, zatim meditiranje nad religioznim motivima – neke su od osnovnih sadržajnih postavki i interesovanja. Iste, zatim, sažeto i ubedljivo dopunjuje naknadnim darovitim zapažanjem opšte istine o životu:

Život je kratak da se uzme sve, ali dovoljno dug da se nešto da.

Meditiranje nad ljudskom dobrotom i, naročito, nad nesebičnošću, zasniva se na istinoljublju proverenom kroz vreme:

Samo ono što smo dali živi duže od nas.

I:

Živimo onoliko dugo koliko nas u drugima ima.

Metaforički ukazuje na jedinu istinu u svetu prirode: da je život kratak i prolazan:

Život je vlat trave koja će, i kad odoli svim naletima vetra, jednom biti pokošena.

Međutim, to ne znači da život nije nekoristan. Sačinjen od trenutaka, život je zaloga budućnosti, pod uslovom da je svako odnegovao i ostavio deo sebe u njemu. Pomeranje života u san, kao i u religiozne relikvije i simbole, aforizme ove zbirke nagone u transcendentne sfere izvan čulnog opažanja, u sfere natprirodnog, što i jeste osnovni diskurs značenjskog smisla aforizama ove zbirke.

To govori da su aforizmi, iako bliski ljudskom osećanju svih pozitivnih vrednosti života, samo naslonjeni na njihov izvor, to jest poslovice. Uopšte uzev, gnome i aforizmi su u umetničkoj književnosti nastali na temelju opštih narodnih istina iskazanih jednostavno i određeno narodnim poslovicama. Gnome su najpre pisane u rimovanom stihu, a danas se pišu i u prozi. Aforizmi su rasprostranjeniji, najčešće satirični. Danas se dosta pišu. Smelo ukazuju na nedostatke i anomalije u ponašanju ljudi, pa i celog društva, čitave društvene zajednice.

Gnomastički i aforistički prilozi u ovoj knjizi nemaju zrnice pakosti, zlobe, zajedljivosti i mržnje. Nemaju ni ironičnu satiričnu žaoku.

Metaforički obelisk sunca ljubavi i traženje sreće u jednostavnosti dobrote i vere prožimaju gotovo sve epigramske znakove proznih priloga prvog ciklusa. Život sitnica, život trenutka, čarolija radosti u životu, prostranstvo je, a ne skučenost i omeđenost. U tom prostoru svako ima svoj trenutak sreće i zadovoljstva što je pronašao sebe u drugima razdelivši se, poklanjajući se.

Epigramske latice drugog ciklusa okrenute su takođe ljudskom biću i njegovim plemenitim mislima i osećanjima. Taj sižejni stav pesnikinja je postavila u epigrafu koji je njen lični moto potonjim epigramskim sličicama.

*Svetle misli su avenije
besmrtnosti. U njima se
rađa svemir najslobodumnijih
ideja.
Jedino taj svemir ne može
uništiti nijedna kataklizma.
Plemenita osećanja, od kojih*

*je sazdan, trajno oplemenjuju
i obnavljaju energije
duhovnih svetionika.*

Tu energiju ljubavi kao „božanski izvor“, pisac ovih epigramskih smislenih iskaza daruje iz misli u misao, iz sličice u sličicu, uvek darovito blagonaklono ubedljiva. Iz toga osnovnog osećanja mere i dobrote proističe jednostavnost stila obogaćena jarkim metaforičkim poredbenim sažimanjima. Česta je primena inverzije. To ne znači da epigramski iskazi u kojima je red reči normalan nisu takođe snažni i smisleni. Osnovne ljudske životne odlike u trenucima raspoređene odslikava produhovljeno i na prostoru duhovnosti, ali ih razlaže i na materijalizovane trenutke iz kojih takođe izniču porivi sreće i zadovoljstva. Epigramski izrazi su složeniji ili sažeti, zasnovani na elipsi. Bave se problemima ljudskih emocija metodom afirmativnih naklonosti ka opravdanju i konstataciji. A sve što opravdava u ljudskom životu, to nesebično daruje svakom oslanjajući se na „jezik duše“.

Raspon imaginarnih, a uvek bliskih svakom saznanju, epigramskih slika, široka je lepeza izražena primerom:

*Treptaj nebeske arije
na strunama ljudskog
tela magični je akord iz
koga se rađa svemir
muzike.*

Kada tumači apstraktni pojam znanja, povezuje njegovo pravo značenje: skup činjenica koje neko zna, poznavanje neke naučne oblasti, nauka, znanost, veština, umenje, sa pojmom beskrajno dugog odseka vremena – eonom, pojmom korišćenim u shvatanjima filozofa mističara. Reč *eon* upotrebljena je u množini. Shvata pravu vrednost znanja, tog najdragocenijeg dara u ljudskom životu:

*Znanje je najsigurnija ruka
za spašavanje beznadnog
trenutka – nesigurnog plivača
u mutnim vrtložnim vodama
eona.*

Produhovljeno postavlja epigramsku istinu smisla umetnosti i književnosti:

Svrha umetnosti je obnavljanje večnosti kroz mladost trenutka.

Književnost je duhovni muzej sa mnoštvom čarobnih kovčežića u kojima se čuvaju epski i lirski dijamanti ljudskih duša.

Razmišljanje o umetnosti zasniva na njenoj trajnosti kao i Hipokrat u svom prvom od četiri stotine aforizama koliko je napisao prevashodno u oblasti lekarstva:

Život je kratak, umetnost duga, prilika prolazna, iskustvo varljivo, rasuđivanje teško.

Svežina aforističkog izražavanja je u njegovom svojstvu da bude lak za pamćenje. Kada govori sentencu o aforizmu, Verica Tadić je smirenog, jednostavnog duha, okrenuta istini. Ipak, rečima *aura*, *fluid*, ponovo isijava sopstvenu duhovnost ostavljajući jednostavnost sentence čitaocu na odgonetanje:

Aforizam je minijatura skulptura uma. Kroz auru mudrosti isijava najsuptilnije fluide.

U trećoj aforističkoj skupini apstraktni motivi iz oblasti ljudske naravi, i konkretni, iz oblasti prirode, svoj sižejni presek zasnivaju na epigrafu u čijem smislenom sadržaju dominantnu ulogu u ljudskom životu ima Biblija:

*Biblija je sveti put do
hrama istine i ljubavi.
To je ono svetilište u kome
je ljubav prosfora života, a
znanje kandilo istine. Sve
ostale knjige su citati iz
biblijskog testamenta i
molitve za pronalaženje
izgubljenog raja.*

Njenim aforizmima ovoga ciklusa smisaono i darovito, uvek sa velikom naklonošću prepunom dobrotom, ljubavlju i blagodarnom i blagorodnom nežnošću, tumači pojmove prirode, vaseljene, prosvetljenja, knjige, poezije, ideja, neizvesnosti, laži, pravde, patnji, hrabrosti, optimizma, Hristovog oreola.

Kada aforistički tumači pojam Prometeja danas, ističe znakom uzvika parodijsku igru rečima parole, i veli:

Prometeji svih zemalja, ujedinite se!

Prometeju se obraća ne u jednini, vlastitoj imenici, već u množini: Prometejima. Prometej je junak iz grčke mitologije. Spasio je čovečanstvo tako što je ljudima doneo vatru ukradenu sa svetog ognjišta na Olimpu. Ljudi su mogli izrađivati oruđe za rad, spremati hranu. Prometej ih je naučio zanatima, računanju, pisanju i čitanju. Da bi ga kaznio, Zevs je naredio da ga uhvate i odvedu na kraj sveta. Okovan za stenu, pod munjom boga Zevs, srušen je u provalije Tartara. Da bi slomio Prometejev ponos, Zevs ga je izložio novim mukama: prikovao ga je za stenu na vrhu Kavkaza da trpi letnje žege i zimske mrazove, a svakog jutra doletao je, po Zevsovoj zapovedi, veliki orao da mu kljunom kljuje jetru.

Aforizam Verice Tadić je nastao prema paroli: Proleter i svih zemalja, ujedinite se! Ta parola je istaknuta već 28. septembra 1864. godine. Međunarodno udruženje radnika, to jest Prva internacionala, ujedinilo je obespravljene proletarijat u državama sa liberalnim kapitalizmom. Istaknuta je parola međunarodnog radničkog pokreta iz koga je ponikao novi društveno ekonomski sistem, komunizam. Nadiranjem tržišnog kapitalizma srušeni su komunistički društveni sistemi gotovo svuda u svetu. Proletarijat je imao ulogu Prometeja, to jest oslobađanja čovečanstva najsurovijih okova, a ti okovi su izrabljivanje čoveka od strane čoveka, ropski položaj onih koji rade pošteno svoj posao, ali su pod stalnim stresom straha od nepravdi i otpuštanja sa posla. Taj Prometej se nije održao na sceni čovečanstva. Svetom vlada čitava lepeza dobro skovanih nepravdi i surovog podvrgavanja slabijih i siromašnih volji bestijalnih, osiljenih i bogatih.

Verica Tadić se i ne obraća tom Prometeju, Prometeju radničke klase, iako koristi parolu proletarijata. Ona se obraća opštem pojmu Prometeja, aforistički mu daje snagu umnožavanja, a tako umnožen poziva na prometejski stav prema svim već pominjanim pojmovima i motivima kojima je ova zbirka aforizama bogata. Prometeji iz njenog aforizma su Prometeji knjige, pisane reči, poezije, ljubavi i vere, vere i nade, ljudske sreće.

Upitna rečenica kao formativ aforizma potvrđuje njegov sadržaj ubeđljivije od uobičajenog tvrđenja. Pošast naslađivanja tuđim patnjama u narodu koji iznuđuje žrtvu za primer je specifičan oblik prljavog ponašanja. Posredstvom kontrastnih aluzija istaknuta je ova loša i veoma pogubna osobina ljudi. Hedonizam je grčka reč u značenju: zadovoljstvo, u filozofskom smi-

slu etički pravac koji smatra da je čulo uživanje svrha i motiv celokupnog ljudskog delanja:

*Da li su ljudi koji
više uživaju u
tuđoj nesreći samo
predozirani hedonisti?*

Još suptilniji kontrastni stilski motiv nalazi se u aforizmu o izdajstvu. Predrasude, misticizam, pokvarena mašta i bolesne fantazije ljudi prljavog ponašanja mnogo koga su nevinog čoveka odveli na gubilište. U hrišćanstvu primer izdajstva je pruženi potkazivački prst Jude na Isusa Hrista, posle čega je usledilo njegovo raspeće. Od reči *časnost* u značenju: poštenje, u aforizmu o izdajstvu gradi se neologizam *časnoľjubľje*, koga nema u rečniku. Na bazi jetkog kontrasta kojim se najpre ističe sva kob loše osobine kod ljudi, sledi konstatacija natopljena isushristovskim smislom za praštanje izdanog lika čija je uteha tim blistavije bogatstvo sopstvene čestitosti:

*Izdajstvo je negativ
časnoľjubľja. Bez
Jude ni Hristov lik ne
bi u nama zablistao
punim sjajem.*

Govor metaforama u sklopu aforističke misli jedna je od glavnih odlika ove zbirke. Aluzivna alegorija je takođe jedna od originalnih odlika. Iz kruga duhovnosti aforističko značenje se prenosi u krug sentencioznosti. Pensištvo ima prevashodnu ulogu u stvaralaštvu Verice Tadić. Zato se i ova zbirka može tumačiti kao lirske aforističke minijature.

Aforizam ove zbirke razvija se iz epigrama. Katkada odzračuje većom duhovnošću, katkada odaje odraz znatnije smislene sentencioznosti. Uvek je lirska minijatura. Od poslovice razlikuje se po metaforičkom uslođnjavanju, to jest nagoveštajem distance od jednostavnosti narodne poslovice. I ovako kazivani minijaturni sentenciozni tekstovi laki su za pamćenje i ostaće trajna vrednost književnog stvaralaštva Verice Tadić i duhovnosti naroda kome pripada.

Голуб Јашовић

ГРАЋА ЗА БИОГРАФИЈУ МИЛОРАДА РАДУНОВИЋА

(Мр Предраг М. Јашовић: *Живот и дело Милорада
Радуновића*, „Институт за српску културу Приштина“,
Лепосавић, 2008)

У књизи мр Предрага М. Јашовића, запаженог књижевног посленика и директора Института за српску културу у Приштини са привременим седиштем у Лепосавићу, на више од 220 страница говори се о животу, страдањима, раду и стварању великог косметског и, уопште, српског писца Милорада Радуновића.

Професор, песник, природњак, приповедач, драмски писац, есејиста и хроничар, Милорад Милутинов Радуновић је рођен у Никшићу, како сам каже у својој аутобиографији, на самим обалама никшићке реке Бистрице. Одмах после његовог рођења родитељи су се доселили у северну Метохију, у село Суви Лукавац, које се налази недалеко од Ђураковца код Пећи. Имање у Метохији добио је отац Милутин као награду за ратне заслуге.

Милорад Радуновић се школовао (основно и средње образовање) у родном Ђураковцу, Пећи, Приштини и Новом Саду. Студије југословенске књижевности завршио је на Филозофском факултету у Скопљу.

Неколике године, након завршеног школовања, провео је као радник истраживач, бавио се фенологијом, проучавањем и праћењем појава и промена у природи, на Пољопривредном институту у Пећи и у Новом Саду. После завршених студија књижевности почиње да ради као професор у учитељској школи у Пећи у којој је будућим учитељима годинама предавао српски језик и књижевност.

Међу ученицима је био омиљени наставник, а његов рад запажен је и од руководећих општинских и регионалних челника па је убрзо почео да добија прва друштвена признања за свој просветно-педагошки рад.

Далеке 1974. године за своју причу *У леденој гори*, добио је прву награду на Петом конкурс *Просветног прегледа* и Књижевног клуба просветних радника Србије.

О професору Милораду Радуновићу нема ни једне речи у лексикону писаца Косова и Метохије, нема помена о његовом књижевном раду ни у књигама књижевних посленика, професора и сарадника Универзитета у Приштини, његових савременика.

Једини разлог за прећуткивање и потискивање у заборав њега као човека и дела које је стварао и објављивао био је његово хапшење и пресуда за наводну подршку Петом конгресу Нове комунистичке партије проф. др Бранка Бошковића, широј јавности познатом под називом Барски конгрес.

Ухапшен је 12. маја 1974. године и осуђен на седам година робије за дело које никада није починио. Осуђен је за сваки случај, јер је као истакнути интелектуалац могао да распири отпор Српског народа титоизму и растућем шиптарском национализму после Брионског пленума и смене Александра Ранковића.

Радуновић у свом опширном интервју који је дао аутору књиге, мр Предрагу Јашовићу, каже да није био ни члан ни агитатор Нове комунистичке партије, али, да је њен програм могао да прихвати сваки частан човек, јер је истицао правду и слободу за све народе и народности, о чему је несвесно, али тачно, изрекао своју оцену један командир затвора који је затвореницима претио – *Да вас нисмо похапсили ви бисте се раширили као вариола.*

У трећем поглављу ове монографије *Биографистички прилози проучавању књижевног дела Милорада Радуновића* који има поднасловне теме: *Интервју, Радуновићева сећања, Остала је реч и Никита Толстој, То је наша Библија*, није класичан интервју, већ део књиге, како запажа један од рецензената др Никола Цветковић, од круцијалног значаја за разумевање и осветљавање ствараоца и његовог стварања. Наиме, Јашовић у фуснотама даје прави низ екскурса како би дао што више података о времену и личностима које су утицале на Радуновића и на његове творевине.

За потписника ових редова посебно су значајне фусноте под редним бројевима 57, О проф. др Бранку Бошковићу, и под бројем 60, у

којој се говори о наставнику српског језика и књижевности, Миљану Бабовићу.

Професор др Бранко Бошковић је често долазио у наше село, Плављане код Пећи, јер му је ту живео брат Милорад, такође наставник историје, који је живео на имању свог ујака.* Са професором Бошковићем сам често разговарао о разним темама, његовом научном раду, друштвено-политичким приликама на Космету, о његовом заточеништву.† Причали смо дуго о Барском конгресу, о хапшењима учесника на конгресу, о тортури којој је био изложен у затвору, о страдањима чланова његове породице и о многим другим стварима.

Наставник Миљан Бабовић рођен је у околини Андријевице, село Коњухе. Радио је као наставник српског језика у основној школи у Требовићу. Био ми је разредни старешина. Строг и праведан. Добрано је утицао на потписника ових редова да заволи народну поезију и граматику а потом се одлучи за студије Српског језика и књижевности.‡

Монографија Предрага М. Јашовића *Живот и дело Милорада Радуновића*, обухвата све сегменте пишчева стварања и биографистички опис његова живота. Подељена је у шест поглавља: Увод, Поезија, Сакупљање усменог блага, Биографистички прилози проучавању књижевног дела Милорада Радуновића, закључак, прилози, и рецензије.

У уводном поглављу књиге, сажето и језгровито, први пут се са једне одређене временске дистанце од догађаја који су пресудно утицали на живот и рад испитиваног писца проговара о значају његовог стварања, вредновању тог стваралаштва и његовом лоцирању на место које му припада у косметској и, уопште, српској књижевности друге половине двадесетог века.

У другом поглављу књиге Јашовић се бави анализом целокупног песничког корпуса Милорада Радуновића. Дате су неколике кратке напомене о језику, теоријској структури, а извршена је и анализа и класи-

* Срби из приградских села, која се налазе источно од Пећи, тај део села именовали су микротопонимом *Божанино имање*.

† После његовог хапшења, власти су му одузеле све примерке објављене докторске тезе из куће (и књиге из библиотеке) и уништили. Случајно сам у подруму Народне и универзитетске библиотеке у Приштини пронашао један примерак Бошковићеве тезе 1989. године. Рекао сам то Бранку и обећао да ћу му му књигу послати. Међутим, професор је убрзо затим преминуо у свом дому у Бару и тако ме спречио да извршим оно што сам му обећао.

‡ Сећам се да је крајем школске 1972. године наставник Бабовић престао да долази на наставу. Касније смо од учитељице Десанке, његове супруге, сазнали о његовом хапшењу.

фикација најчешће обрађиваних и коришћених мотива. Најчешћи мотиви М. Радуновића су; мотив сунца и светлости, мотив воде, мотив руку, мотив сна, мотив жене.

За илустрацију мотива светлости и сенки, сјаја и осунчаности, аутор ове монографије веома аналитично писцу представља песников рад и стваралачки напор у песми *Жеђ*, из прве песничке збирке за децу *Пороснице*, објављене у издању *Јединства* у Приштини 1982. године.

Текст ове кратке песме гласи: *Сунце легло на стене/У пелене зелене/на Бистрици кошта/Сјајем сребра просута/Огледало сломила/Па се воде напила.*

Песма је испевана на народну. Њену садржину чини 19 речи из свакодневног, разговорног језика. Међутим, њихов одабир, комбинација и контекст одају песника који је дубоко и танано преживљавао и промишљао реални свет пре његове транспозиције у уметничке слике и оквире.

Мотив сна је један од најчешће коришћених мотива у читавом књижевном стваралаштву М. Радуновића. Говорећи на ову тему у Интервјуу објављеном и на страницама ове књиге, Радуновић каже да је у тамници пожаревачкој, у Забели, сањао снове који су имали форму прекрасних прича и драма, са радњом и ликовима, тако снажним и лепим, да о таквима никада пре тога није чуо нити је прочитао. Он у затвору није могао да их запише, а после десетак дана би их заборављао. Одмах по изласку на слободу многи песникови снови отелотворени су у стотине оригиналних књижевних текстова.

Занимљиво је мишљење испитивача Радуновићеве поезије у поглављу *Мотив жене* у коме констатује да Радуновић лепоту поезије изједначава са лепотом жене. Човек се са женом потврђује и са идејом жене одлази са овог света. Јашовић потом наставља: - Жена је поезија. Свако њено кретање, њено постојање је поезија, јер она љубављу песму пише, а не зна да је песникиња. За песника постоји само онај који је волео и који је био вољен, све остало је чиста имитација живота – заблуда несрећног човека да је икада живео. Стога је жена у његовој поезији очишћена од свега материјалног, стопљена у једно са песничким субјектом. Он је из ње одстранио све што је приземно и материјално и учинио је онтолошки бесмртном као чист лирски ейдос који представља суштину бића самог лирског субјекта.

У одељку под насловом *Рима* аутор износи неколике опсервације о о версификацији и метрици Радуновићева стиха и његова певања. Констатује да анализирани литерата спада у оне песнике који не полажу много на риму, напротив, он има значајан број песама написан сло-

бодним стихом. Посебно то чини у песмама које нису намењене најмлађима.

Анализирани песник, Милорад Радуновић, је у српској књижевности признат, пре свега, као стваралац (песник и приповедач) који пише за децу и омладину. Објавио је дванаест књига намењених управо поменутој популацији. Само у Приштини, у издању *Јединства*, објавио је четири књиге: *Пољем, гором*, кратке приче за децу 1980, *Пороснице*, песме за децу 1982, *Fshehtesi nga bjeshka*, приче за децу на албанском 1987, *Белокоса јутра* 1990. У Јагодини и Поморављу штампане су му књиге: *Звездане кошуљице*, песме за децу, Гороцвет 1987, *Уја*, сликовница за децу, Гамбит 1998, *Дозивања*, Књижевни клуб *Мирко Бањевић*, Параћин 2007. Неке од књига за децу објавио је у Црној Гори: *Нове загонетке*, Унирекс, Никшић 1987, *Из торбака природњака*, Унирекс, Никшић 1990, *Глумораст*, драмске игре за децу, Библиотека *Радослав Љумовић*, Подгорица 1995, *Окићени дан*, поезија и проза за децу, Библиотека *Радослав Љумовић*, Подгорица 2000, *Морска колијевка*, песме за децу о мору, Књижевни клуб Катунште, Никшић 2000, а неке у Београду: песме загонетке, Српска књижевна задруга 1999, *Родила година сина до сина*, поетски календар за децу, Нолит, Београд 2001.

Библиографију Милорада Радуновића чини више од 1500 библиографских јединица. Његови радови објављени су у двадесет књига и у бројним листовима, зборницима, часописима и антологијама штампаним широм некадашње Југославије.

Писац књиге о књижевном стваралаштву М. Радуновића, Мр Предраг М. Јашовић, који је уједно и његов биограф, каже да се замашан корпус испитиваног писца може поделити у три сегмента: књижевност за децу, књижевност за одрасле и рад на прикупљању народних умотворина.

Највећи број својих радова Милорад Радуновић објавио је у листовима и часописима на Косову и у Метохији. Прве своје радове у гласилима која излазе на Космету објавио је у листу *Глас Ђеравице* који је штампан у Пећи, а који му 1959. године објављује први текст *Моји први утисци или акорди висина*.

Аутор књиге о животу и раду М. Радуновића у посебном поглављу књиге говори о сарадњи М. Радуновића са приштинским, тада јединим дневним листом на српском језику, *Јединство* у Приштини.

Испитивани писац је од 1980. године у поменутом приштинском дневнику објавио на стотине веома разноликих прилога. Најплоднији је књижевни стваралац рубрике *Јединство за децу* у којој је објављивао: песме, приповетке, кратке приче и слично.

На страницама *Јединства* објављивао је и приказе, есеје, драмске игре за децу, репортаже, народне умотворине и друго.

Осамдесетих година прошлог века, одмах након изласка са робије, почео је да сарађује са редакцијом листа *Ђурђевак*, јединог листа за децу који је на Космету, на српском језику, тада штампан.

Радуновићев биограф помиње број од двадесетак књига које је Испитивани писац до данас објавио, а он и сада у својој 83. години ствара и објављује.

Међу њима највише је збирки песама и прича за децу. Поменућемо само неке: *Пољем, гором*, кратке приче за децу 1980; *Пороснице* (песме) 1982, *Звездане кошуљице* (песме) 1987; *Из торбака природњака* (песме) 1990; *Белокоса јутра* (кратке приче за децу) 1990; *По невесту, по небелу* (песме за одрасле) 1992; *Глумораста* (драме за децу) 1995; *Песме загонетке* 1995; *Збуњени сунцокрети* (поезија за одрасле) 2000; *Окићени дан* 2000; *Морска колијевка* 200; *Родила година сина до сина* (поетски календар за децу) 2001.

Књигу народних умотворина са Космета *Остала је реч* објавила му је Српска књижевна задруга у суиздаваштву са приштинским Јединством у два издања 1988. и 1996. године.

Прикупљањем народних умотворина на простору северне Метохије (Пећ и околина) Милорад Радуновић бавио се деценијама и већи део тих записа штампан му је у два издања поменуте књиге. О његовом раду на бележењу и прикупљању народног стваралаштва на простору Метохије Јашовић говори у поглављу *Сакупљање усменог блага*. Унутар корица књиге *Остала је реч* Радуновић објављује све облике и врсте народног стваралаштва које је могао чути и записати од студентских дана до одласка из Метохије и са Косова. Објављено је све, од лирских и епских песама, прозних творевина до говорних народних творевина као што су загонетке, питалице, благослови и заклетве, изреке и пословице, басме и бајања, разна веровања и слично. Све то није баш увек аутентично забележено, јер је бележено, не само од информатора који представљају староседелачко становништво, него и од нових досељеника, каква је била и његова породица, па се за многе од тих умотворина може поставити питање њихове аутентичности. Део тог материјала је, бесумње, културолошки нанос са стране.

О поетском и прозном стваралаштву стручне и критичке опсервације објављене су из пера еминентних књижевних критичара. Међу њима је велики број универзитетских професора, доктора филолошких наука и познатих књижевника. Поменућемо неке од њих: Даница Андрејевић, Владимир Цветановић, Милован Ј. Богавац, Ацо Ракочевић,

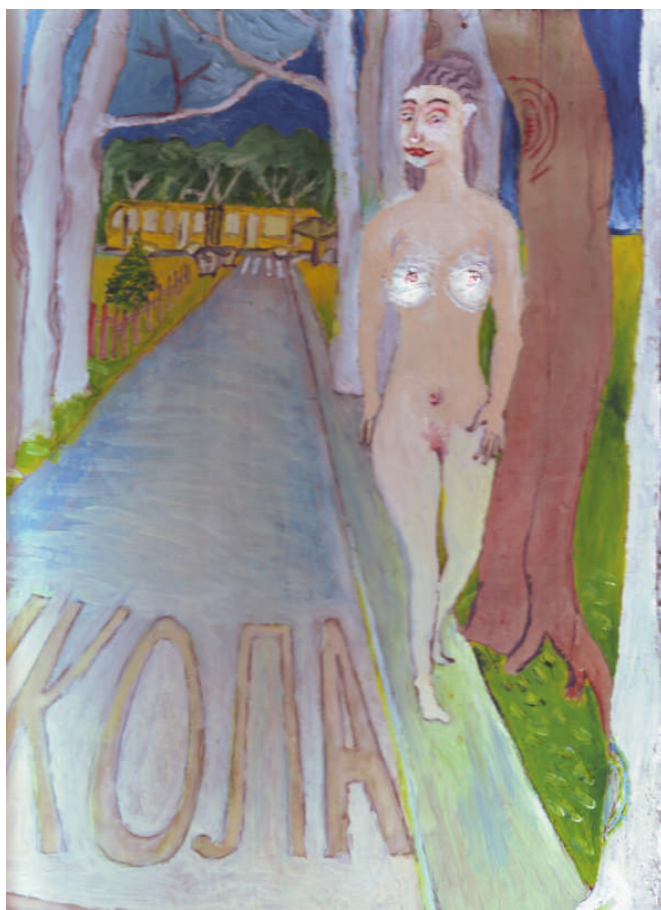
Даринка Јеврић, Јованка Радић, Томислав Петровић, Радосав Стојановић, Милош Ђорђевић, Бајо Џаковић, Слободан Калезић, Перо Зубац, Љубиша Рајковић Кожељац, Жарко Ђуровић, Миодраг Бато Радуновић, Мошо Одаловић и многи други.

Професору Радуновићу су неколике песме и приповетке објављене у читанкама и у лектирама за децу основношколског узраста.

Прва песма *Маслачак*, објављена му је у читанци за трећи разред основне школе, у издању Завода за уџбенике у Приштини 1978. Песме *Бела песма*, *Жеђ* и *Сан* објављене су у књигама *Избор из савремене црногорске поезије за децу*, лектира за четврти разред основне школе, у издању „Унирекса” из Подгорице 2000. године.

На крају треба рећи да књижевно дело Милорада Радуновића, закључује аутор монографије, пре свега потврђује таленат једног великог косметског ствараоца, писца који је пола века живео, радио и стварао на Космету, који је без кривице осуђиван и страдао, и са овог поднебља се виноо међу звезде, изградивши куле и чардаке себи за живота међу корицама многобројних књига, а на крају и унутар корица читанки и књига обавезне школске лектире за ученике нижих разреда основне школе.

ИЗ НОВИХ КЊИГА

Иван Деспотовић: „Сусрет“, 2010

Лаура Барна

ЦРНО ТЕЛО

(„Завод за уџбенике“, Београд, 2010)

Хоргош, недеља, 11. мај 1997.

Тог прекретничког пролећа, какво, верујем, сваког од нас бар једном у животу задеси, када се лице наклоно обрће наличју да би се коначно зглéдали, и када оно што при том виде једно у другоме нагна њихова сопственика да се маши за оловку и папир... дакле, записујем у бележницу од изазовно црвене коже као црвени *Дневник читања* Мерилин Монро, који је нестао без трага и никада није пронађен нити дочитан; примећујем детаље, слободно детаљишем (један од небројено затурених поклона): елем, таквог пролећа пристигох већ доста уморна и расејана у родну варош на самој мађарској граници. За мном су се уз прејаку гунгулу, осветнички, наравно, вукле тридесет и три године, успешна каријера модног креатора, неуспео брак, хендикепирано дете (не кријем, и полунапуштено), и неуобичајена дијагноза уваженог, прескупог београдског психотерапеута – *манија гоњења*.

Оно мало срећног детињства, што сам га тек на моменте могла призвати, заувек је окончао кобни удес на аутопуту Београд – Суботица. Те ноћи препуне влаге остах сама (било ми је непуних седам) иако се баба Стамена својски трудила да поврати успелу фазу материнства, време када се једино осећала корисном. Деда Љубан се држао по страни. По цео дан пућкао је лулу од грабовине, прокријумчарену из Гацког; заваљен у дубоко канабе у стилу *biedermaier* (затечено у кући са још неколико комада стилског намештаја); око њега се ширио опор воњ херцеговачке крџе (сâм Бог зна како ју је набављао). Једино је волео покаткад да коментарише тренутна дешавања, невезано, тобоже незаинтересовано цедио је кроза стиснута жута зубала заједљиве упади-

це, због којих би баба Стамена увређено ћутала све до сумрака. Увече би се кратко брецнула: „Вечера!”, и то би било све.

Следеће јесени по други пут остах сама. Баби Стамени је напрасно посустало, стало срце; деда Љубан је умро после непуна три месеца; кажу: чамотиња га убила. Над тескобну варош, те ноћи, надвила се магла; влага ми се заувек настанила у костима; с гађењем и страхом дочекивала бих кише. И како то логика парадокса налаже, ускоро сам им се приволела. Њима. Кишама. И поново сам припала другоме – тетки Злати, вечитој удавачи, интригантної месној лепотици. Напустила сам родни град, отишла у Суботицу; изненада, без наговештаја оставила сам све оне ствари које су ми много значиле, држале у напрегнутом дијалогу; фијукао је влажан ветар низ излокане улице, звонила су сива звона тескобне вароши; у кући је остало још доста несносне промаје. Нисам осећала бол, само ми се некаква тиха бојазан, коју деца савршено умеју да осете, тискала у грудима, јасан страх напуштеног. Стајала сам усамљена, издвојена, нисам рекла ни збогом.

„Шта би ти волела да будеш кад порастеш?”, питала ме тог јутра тетка Злата.

„Уметник.”

„Хм, уметник. Добро, а какав уметник?”

„Модни.”

„Модни?”

„Да.”

И постала сам уметник. Као ветар се кретала кулисама модних писта; проносила одразе разбијеног фолклора голети које никада нисам посетила, равнице коју никада нисам довољно заволела а да бих се осећала целом.

„Изгледа да је баш све као пре”, ловим своје речи као туђе, док ужурбано (ни сама не знам због чега, као да од некога бежим) грабим низ уске сокаке с краја маркиране клупама без наслона. Чудно да их уопште и праве без наслона; неудобно је седети сатима без ослонца. Варљив изазов! „Нису оне за пландовање”, објаснила је ономад баба Стамена, „оне су ту да с њих будне главе проматраш.”

Ствари се мењају, учестало, различито, и ако се једном вежете за њих, заувек остајете прећутни савезници; оне се удевају у ваше животе, ви у њихове, таман онолико колико и желите: мржњом, љубављу, свеједно.

„Ја не желим... боже мој, све је тако проклето исто.”

Али оне су желеле; прогањале су ме све ове године, без милости шибале осудама презрења и осорне зависти.

„Бездушнице!”

Прошло је пуних шеснаест година; а шта бих им и рекла да сам којим случајем смогла снаге и превазишла живе гуте једна што су се валаале грлом; од њих сам прозукло говорила, глас ми се губио, на моменте пуцао. Да им причам како сам постала сјајна звезда београдског цет-сета, како су ми модне ревије гламурозне, до последњег места испуњене фацама о којима су с нескривеним уважавањем шапутали, дивили им се из прикрајка и уз срдачну завидљивост, и те како волели. „Пих! Жене, па успјешне”, без сумње би био деда Љубанов коментар; а можда би и њега, да је којим случајем поживео, *оне* измениле. Једнога дана донео је бело уштиркано платно на коме је црвеним концем била извезена насмејана жена свеже ондулирана; варјачом је раздрагано замахивала по шерпи. На прегачи је ситним словима писало:

Домаћице мање збори да ти ручак не загори

Донео Љубан од Илонке, распуштенице; сама га везла угластом ћирилицом, иако осим *дђбар дан*, с тешким мађарским нагласком, једва да је више умела ишта на српском да срочи. Оћутала бих засигурно и оно „модни креатор”, звучи безбожно, јавно, курвински, податно. А и како да објасним чиме се то бавим, тако важним, отменим, због чега сав онај свет из елитног табора безглаво нагрће на сваку ревију. Чему?

„До ђавола с тим! дођавола и с овим доласком! до ђавола с проклетим гоничима!”

У Групи је, додуше, постојао један такав случај; сећам се чак и дијагнозе: *манично-депресивна психоза*. Давно. Лепушкасту тинејџерку прогањали су духови куће у којој је живела; на сеансе је долазила аветински бледа, онемоћала, гледала кроз присутне помућено неким туђим урокљивим погледом; успорено померала тело као да јој није припадало, а лице јој надмено опселе сујетне сподобе куће; на моменте би се шеретски искезиле бескрвним уснама; понекада су из њих тутаљали гласови: дубоки, одмах потом танушни, нежни; никада се поуздано није знало ко је ко, а кад је она.

Зауоставих се пред портом Светог Петра и Павла. Примећујем, незнатно су преуредили варошки трг. Да! Посекли су платане, они недостају; коначно се сасвим добро видео улаз у Дом културе, тик уз бакалницу Алдуса Ханзена, баш како је, гунђајући, одувек захтевао. „Диван дарежљиви старчић”, шушкале су домаћице излазећи из бакалнице с претешким зембиљима, обавезно успут распредајући о његовој изразитој честитости – с германском прецизношћу одмеравао је грумење смеђег шећера или ролнице миришљавог цимета, туцане љуте паприке, оштро кукурузно брашно, тракасто сецкан дуван... Али некада би их

све то избежумљивало, нестрпљиво су цупкале, ударајући шиљатим потпетицама о дрвени патос, нервозно очима шарале преко препуних рафова. „Исусе, Олди” (тако су га из милоште прозвале: Олди, Олдика), „твом цепидлачењу баш никад краја.” Обавезно је после досипао да ваљано претегне. А оне су га искрено волеле простодушном љубављу поносите матере, којом она усређује упорност и доброту свога чеда. Мени је нудио свилене бомбоне, ретко и зелену лизалицу од које су ми дуго после бридела непца леденом језом. Убрзо сам зелене лизалице повезивала с белим ковертама; доносио их је кракати поштар с времена на време, уручивао их некако значајно, не престајући да се загометно осмехује, потом би задовољно узјахао бицикл, с неверицом стицао позамашну напојницу уз груди; а старац је одлазио под пулт; лицем му је провејавала весела раздраганост детета које је с муком остварило свој наум. Жене су одмах смислиле, а зашто и не би: „Јадник, она тамо, он ‘вамо!’” Оне маштовитије, склоне интригама, причу су зачињавале мистеријом не би ли јој митологизовали значење, говоркале како се двоје остарелих љубавника састаје у потаји „тамо иза”, код големог дуда, на ничијој земљи; неспретно при том погледујући на границу.

„Али чекај, чекај, красна девојчице, ево узми, ово” прво мораш да прочиташ; када будеш враћала, добићеш још три – зелене”, пружио ми је тада пожутелу књигу бајки Ханса Кристијана Андерсена; мирисала је на мемлу. Наравно, није требало да ме поткупљује свиленим бомбонама, нити зеленим лизалицама што су пријатно хладиле непца; ионако сам била опчарана магијом најчудеснијих прича, данима нисам могла да се одвојим од њих; опседали су ме којекакви фантазми тако стварно да сам већ почињала као омађијана да им се потчињавам. И све унаоколо наједном је стало да оживљује. „Опет! то ти је – што ти је”, прокоментарисао би деда Љубан, „кад те оно, синко, с четири научише читању, па ти сад главу пуне, а глава зелена, пих! Још те ‘ране страњским замлатама.”

„Тато, зашто чика Ханзен има тако необично име, баба вели да је туђинско?”, питала сам оца.

„Ха! Стари добри Ханзен је послао нову књигу; види, види, бајке”, рече он уместо одговора. „Но, хајдмо да је читамо заједно.”

„Али, зашто?”, нисам одустајала.

„Зато што је господин Алдус Ханзен заиста туђинац.”

„Како онда живи са нама?”

„Хм, како, како!?”

„Чика Ханзен каже да палидрвца у промрзлим ручицама Мале продавачице оживе и чине чуда.”

Трг је био пуст. Неколико изгладнелих паса споро се вукло самотним сокацима (њима се никада с поузданошћу не могу одредити раздаљине, само осећање нестварне присности и познатог). Изненада се из биртије „Весели салаш” зачуше потмули звуци чардаша.

„Још је ту!”

Навраћали бисмо у њу свакодневно; понекад и више пута на дан. Отац и ја. „Весели салаш” није био тек обична биртија; у њој су се, примерице, могли у свако доба пронаћи најукуснији и највећи чоколадни куглофи, што су по китњастом изгледу парирали чак и оним пештанским. Неретко се ту погађала зимница, сушио дуван, низале о коњске кострети љуте папричице и дивље јабуке, пазариле свињске полутке или гуске за празнике, српске славе; а вадио је газда Јанош иза тезге тек пристигле моделе шик-костима, батистане блузе, одела од најфинијег штофа, из суседне Пеште или Будима. „Две соде!”, викнуо би отац, тобоже љутито треснуо шаком о сто, што ми је дно стомака голицило помућеним осећањем радости и страха истовремено. Газда Јанош би сав прашњав храмао из подрума у који је само он улазио. „Газда, напуните ове сифоне, до врха! Ма шта ли само скриваш у тој изби?” И тада се наочиглед шареног друштва бећара, заосталог још од прошле ноћи, одигравао прави правцати ритуал. Потекли би прштави мехурићи низ мутнозелене дволитрењаке, а слаткаст мирис сумпора потирао би дуван и зној. Од биртије до куће чаролија је лагано нестајала; мутнозелени сифони постајали су обичне боце, чак су и мириси напрасно ишчилели, а прштање се стањило у једнолично зујање. Одлагали су их доцније у баштенску дрвнару, на дно сталаже обложене масном хартијом, заједно са џемовима, презрелим дуњама и компотима. Увек је била закључана; али постојао је један скровити отвор за који сам само ја знала. Чардак. Истезала бих тело као лукава мачка; ушуњала се. На врху сталаже с масном хартијом остављане су оне најукусније, у малим дунст-теглама. Чак су и паковане на посебан начин: прво целофан, па рецкаво платно с црвеним или зеленим квадратићима, вешто сапето шареном вуницом.

Дланови ми се овлажише; зграбих месингану кваку, свом снагом је одгурнух од себе. Иза шанка је изненађено пиљио дугоноги шиљати младић са шеретским брчићима и као хлеб жутим зулупима.

„Чика Јанош?”, упитих и сместа се покајах.

„Ко?”

„Ништа, ништа, опростите.”

Шиљати младић потрча за изненадним пленом, што му је тако шашаво измицао из руку. Неспретан је, ето шта, сувише забављен ше-

ретским брчићима, хлебним зулуфима. Има ли ичега поразнијег од паланачке учмалости помиребено преиначене у варљиву срећу; временом успори покрете, улећи мисли, убрзо се дотичу развучено, немарно тромо, безнадежно.

„Госпојице!”

Брзим корацима замакох за кривину црквене порте. Зазвонише однекуда и сиви звоници.

Да! Једном су ме прогањали мутнозелени сифони из „Веселог салаша”. Звезкали су претећи у краткој колони један за другим, упоредо су лепетала препарирана крила белих гусака, враголасто играле теглице компота од дуња и кајсија. Заmrшени су односи чулних предмета; њихова чулност живи позајмљеним искуством које приања на неравне површи, као што би се слојеви времена (а њих искуство баш сачини) таложили у чврстину камена. Чулност, а не структура, оно је што им обезбеђује неуништивост, вечност, дејство. „Оставите ме! преклињем вас, идите, бежите!”, врискала сам хистерично, отирући с тела лепљиве трагове невидљивих уљеза, низа стрмину Булевара краља Александра; окупили се пролазници; једна побожна старица се чак овлаш прекрстила; младић с ниско натученим каро качкетом једини је притрчао, нежно ми обгрлио дрхтава рамена, тихо зашиштао: „Шшшшшт, отишли су, нема их”, изговорио је благо и та благодат незнанца ме је неочекивано смиривала. Ипак сам на препоруку кућног лекара сутрадан пришла Групи. Предводио их је дежмекасти средовечни психотерапеут (рекоше тада, душебрижнички ме тапшући по раменима: „Не бригај, душице, дотични је веома уважен, и веома, веома скуп, што посебно наглашава његов значај и уваженост, но видећеш”). И, заиста, нештедимице се уносио у сваку манију понаособ, па и у моју.

Имаће газде Илије Шушњара, херцеговачког колонисте, трговца дуваном и шећерном репом; закратко, постао је један од имућнијих варошана; није се знало колико јутара земље поседује. „А дош’о с нама у збјегу, с три сандука, боже ми прости!”, крстила се баба Стамена. И сад кад размишљам о њој – та жена није престајала да се крсти. „Личили, ‘нако гарави на оне мртвачке”, довршила је и немоћно се стровалила на софу.

Строгх с капије ђурђевдански венац од уплетеног кукурека; опет је већи и лепше уплетен од осталих; одувек ме је мамио, баш тај, Илије Шушњара. У тескобној вароши, ван сваке сумње, успевало се силином чувстава привући жељено. У идућем моменту, сударих се лицем у лице с газда Илијом. Остарио је, оседео, некако се смањио, погрбио, иако је

у вижљастој појави било и те како оне жестине и мужевности што је нападно опседала варошанке, подједнако Мађарице, Српкиње и Немике.

„Није ли то моје, грдна?“, упита строго.

„Јесте“, промуцах покајнички; крв ми се севно сјурила у лице. Помислих на усамљени расцвали цвет мака с ледине, и обузе ме жал пред црвеном имагинацијом учауреном у безмерну самоћу. Одувек сам осећања исликавала бизарним сликама. Нека голема туга распрострла ми се по грудима, она која од срама долази. „Извините, нисам хтела, ја...“, тутнух венац у вижљасте шаке које се однекуда нађоше сасвим близу мог лица.

Миливој Анђелковић

ПРОМОЦИЈА РЕВОЛУЦИЈЕ

(„Филип Вишњић”, Београд, 2008)

ДВОСТРУКО УВЕЋАЊЕ

Те, 1968. године, у дворишту београдског Филозофског факултета, под липама и међу зидовима прекривеним паролама, читали су се билтени акционих одбора. *Конвент* је непрекидно заседао, излазили су ванредни бројеви *Студента* са великим, уоквиреним насловима. Генерација на коју нико није рачунао постављала је питање: како се мења свет?

Захтевамо да се смене министри унутрашњих послова који су дозволили батинање студената.

Велика времена не подносе мале егзистенције. Нема погрешније битке од оне која се не поведе.

Прве ноћи, у само свитање, неко је донео џак врућег хлеба – први оброк после 24 сата. А затим су почеле да пристижу понуде, прилози, подршка других студената и професора.

Изгледало је да је будућност већ почела. Сазнања стечена тих дана и ноћи постају равна откровењу а дух опште спонтаности постаје једини прави однос. Новостечена свест о властитој личности и право на њу даје им победнички сјај у очима. Сазревали су за ноћ; револт се претворио у акцију у којој је требало мислити, одлучивати и јасно дефинисати ставове пред другима. Они – туђе копије, које су стално други организовали и ангажовали, сада су сами дефинисали свет. Открили су нове димензије слободе у којима је било поезије колико и политике.

Нећемо политичке жонглераје. Вратите зечева у ваше шешире!

Захтевамо: остваривање политичких програма, смањење социјалних неједнакости и незапослености, демократизацију јавног живота, слободу збора, договора и демонстрирања.

Тих дана време више није постојало, оно је нестало. Живели су у свим временима чекајући да њихови билтени, *Студент*, говори, да њихова вера и енергија одјекну и изван дебелих зидова факултета.

Млади филмски редитељ Желимир Жилник свакодневно је снимао филм о студентском протесту. Свој „спачек” је префарбао у боје тенка са претећи истуреном цеви уместо топа и објашњавао да су „Шест тачака” сваког дана све боље јер је то филм о сексуалној, културној и пиротехничкој револуцији и о девојци са најлепшим телом у Србији. Касније, под именом „Рани радови”, филм је награђен највишом наградом Берлинског фестивала – Златним медведом.

Сваке вечери елитни део Београда ишао је „код студената”, или је по кућама и кафанама разговарао о њиховим захтевима, „правим” разлозима и намерама.

Драга децо запамтите какви сте данас јер нећете моћи да будете такви целог живота.

Може ли негација да буде начин прихватања света? Овај социјализам вам је све дао: слободу, државу, храну, сваким даном бољи живот, школе па и овај факултет и опет вам није доста.

Добри сте ви, децо... Али - идеалишете. Независност духа, то је лепа ствар. Али како ћете одржати такав дух ако зависите у свим битним питањима егзистенције?

Власти забрањују ванредне бројеве *Студента*, *Вечерње новости* их сумњице за везе са иностранством, *Борба* их оптужује за тражење изнуђених решења уличним нередима и за излазак милиције на улице што је пут ка контрареволуцији и систему чврсте руке. Само *Рад*, *Побједа* и малоутицајни омладински листови доносе објективне информативне текстове; сви остали, чак и *Младост*, одбојни су, уопштени, једностранни и – негативни.

Онда је дошло време зебње и неизвесности. Први дани, они у којима се Стево Жигон, на балкону изнад масе, трансформисао у ватреног Робеспјера који пламти против маркиза револуције, као да су били далеко већ месецима.

Вечерас су провалили у зграду Ликовне академије и по ходницима пендречили наше другове, студенте. Тројица су повређена, а статуи у холу су пребили руку.

Вама прете тенковима? Не брините. Вама ће бата Гидра да купи тенк.

Страсти су се стишавале, али право решење се није назирало. Тражили су истину о друштву око њих и пут у бољи свет, а догађаји су се згушњавали у тамну сенку немоћи.

„Зар и ваша деца студирају у иностранству”, питали су милиционере у плавим шлемовима, покушавајући да своју истину пронесу између њих. Враћали су их на факултет без речи, а Београд је ћутао. Сваког дана су били све осамљенији, неиспавани и раздражени, понекад и гладни. Дискретно су изопштени из социјалистичко-самоуправне цркве партијског догматизма – у име непогрешивости тог истог социјализма и самоуправљања за које су се залагали.

Захтевамо да радници и грађани буду објективно информисани о нашим захтевима. Хоћемо истину о свему што се догодило и што се догађа.

Велики Леонардо да Винчи каже да у природи постоје четири основна тона: сенка, светлост, сјај и прозирност. Сенка – то је оно где смо били, светлост – где смо сада, а сјај и прозирност су оно што желимо. Заувек смо изашли из сенке, без обзира шта се догоди са нама.

И догодило се, сећао се, већ сутрадан се догодило. Прво су послали ватрогасце са великим мердевинама на извлачење да поскидају пароле које су украшавале спољне зидове факултета. Падале су једна за другом:

*Доле кнежеви социјализма
Револуција још није завршена
Студенти – радници
Нећемо решавање – хоћемо решење
Нећемо демократију у шлемовима
Боримо се за бољег човека
У сутра без оних који су упропастили јуче
Пуцали су у нас...*

Али последњу, највећу и највишу, ону која је била нека врста мотоа читаве побуне

ДОЛЕ ЦРВЕНА БУРЖОАЗИЈА

студенти су двоструко обезбедили. И тако, таман се мердевине издуже до ње и ватрогасац пође горе да и њу скине, а они је конопцима подигну још више. Човек сиђе, парола се спусти. И тако неколико пута док командир милиције није одмахнуо руком и ватрогасци отишли необављена посла.

Тог дана су научили највећу истину о освајању слободе – револуција мора бити забавна. Смех укида ограде између њих, брише навикнуте бојажљивости и уништава страх – кроз смех удружују оно што

је најлепше у њима, тада се њихови умови додирују као и њихова тела. Смех их уздиже и обједињује, он је једина права идеологија нове младости.

Увече, после Титовог говора, највећи део студената је одиграо козарачко коло; на тробојним тв-филтрима који су „штитили” од зрачења електронике победнички су се преплитале њихове зелене ноге и чврсто стезале знојаве, црвене руке. Ту ноћ су преспавали у креветима, за њих је револуција била завршена јер – *Велики Татица* је рекао *Да!*

На факултету је остало неколико стотина који су захтевали да се прво испуне основни захтеви и изречена обећања. Да ли је нешто заиста *висило* у ваздуху или су тај утисак изазивали празни ходници и слушаонице, тек Ненад је био уверен да ће се убрзо нешто важно догодити. У дворишту, бину је оросила киша и тај епицентар студентског *конвента* сада је био само безобличан и недовршен подијум, склепан од приручног материјала. Оно што су желели исувише се разликовало од онога што су видели. Ненад је зурio у бину одједном освешћен тим сазнањем, несигуран да ли је то у њему сазрела нека нова свест, отворило се још једно око способно да види реалност или је то само страх од неизвесности, од те ноћи и будућности која је пред њима, од мрака и жеђи.

Читави лонци кафе које је скувала тетка Деса, кафе куварица факултета већ су били попијени, пива више није било, само коњак *Давид* и бренди *Звечево*, доста нишке *Мораве*, врањске *Зете*, филтера *Београд* и *ЛД* са плавим знаком питања на кутији. Седели су и чекали, усамљени и изоловани, а празна бина на крају великог, пустог дворишта светлוצала је на киши.

Неко је, уз гитару, тихо запевао.

Када су напали на главна врата и прозоре у партеру Ненад се није двоумио, већ је знао како ће све ово да се заврши. Горе су праштали пендреци, одјекивали јауци и дозиви, а Ненад се спустио у подрум и кроз познате ходнике и новопробијене пролазе избио на други крај зграде и споредну улицу. Срећно се провукао поред патрола и около, поред Калемегдана, отишао на аутобуску станицу. Отпутовао је првим аутобусом, без оклевања, онакав какав се задесио.

И, шта је остало од свега тога? Његов сан о таласима и прича о двоструком увећању.

Тај сан је први пут сањао још док су били затворени на факултету – унутра револуција, напољу полиција. Ново доба и снаге репресије. Знао је да режим увек брани себе, али они нису били против система, били су за чистоту идеје на коју се и он позивао.

У почетку је још веровао да ће снаге истине и правде, да ће добро, да ће радници и омладина... Свуда у свету се догађало исто: '68 је била као таласи новог, великог мора које запљускује цео свет. Прва планетарна револуција. Оно што није постигла ни једна религија или идеологија, ни хришћанство, ни будизам, чак ни *велики баук комунизма* – ниједан покрет није тако интензивно и концентрисано запљуснуо цео свет – из дана у дан, из месеца у месец, дуже од годину дана: Берлин, Токио, Варшава, Рим, Колумбија, Бон, Париз, Стразбург, Нант, Торино, Мадрид, Монтевидео, Милано, Венеција, Сенегал, Богота, Анкара, Рио де Женеиро, Тајланд и Индија...

Велико светско море младих, нови свет који се диже у таласима, један за другим: велики талас, неколико мањих, па опет онај огроман који помера обале. Догађало се нешто исконско, као борба елемената, почетак стварања новог света.

Будио се у зноју, са тутњавом у глави, размахујући рукама као да плива, уверен да ће ти таласи, који се ваљају, које сви чују и виде, ипак покренути овај устајали део света око њега.

Тих дана, фудбалска репрезентација Југославије играла је са увек јаким Енглезима у полуфиналу Купа нација. Основна тактичка варијанта је била општепозната: два нападача, три играча на средини терена, четири у одбрани и на крају, испред голмана, такозвани „чистач”. Била је то шема „игре” која је тада важила у свим структурама друштва – свуда је било задужених „чистача”, савета и комисија овлашћених да отклоне све што представља макар и потенцијалну опасност за илузију складног, идеолошки подобног развоја.

На утакмици, Холцер је успешно одиграо ту улогу а Џајић је надмудрио познатог Боби Мура и постигао победоносни гол. „Чистачи” оне друге, друштвене подврсте ни близу нису били толико успешни – њихове активности су почеле прозаично, акцијама полиције.

Ненада су пронашли после две недеље – месни милиционер и један непознати, у цивилу, са фотографијама у ташни.

– Оволике су – причао је Ненадов отац после – са двоструким увећањем. А ти се баш лепо видиш, као да си им позирао... Тај заиста личи на мог сина – рекао сам – али он је тада био код куће. Тек јуче је отишао, да види за факултет.

Милиционер ме гледа и ћути, наш човек; цивил само клима главом и гледа околу као да ћеш ти да искочиш из неког угла и све признаш.

– Ево џемпер је заборавио – и покажем нечији џемпер који се затекао на столици – мораћу по неком да му пошаљем.

– Ја ћу му однети – каже цивил љубазно и ту ме пређе – само ми дајте адресу.

Ја некако смувам неку твоју бившу адресу и он однесе џемпер, више нисам видео ни њега, а богами ни џемпер.

Убрзо, на Ненадову срећу (Срећу? Изем ти такву срећу!) Руси уђоше у Чехословачку, по Војводини и свим пограничним општинама разлетеше се резервисти и њега више нико није тражио, осим војске, понекад.

Шта се заиста догодило тог јуна 1968. године, шта је права истина о тим данима? Сетио се тог питања док је са стране посматрао договарање студената о *Великој Шетњи* кроз град. Желео је, жарко је желео да пођу, а бојао се да то неће учинити. Питао се да ли то њихово одуговлачење и предуго организовање има неки скривени смисао? Хоће ли опет дотутњати аутобуси пуни плавих оклопника? Или ће дојездити светлуцаво јато хеликоптера као велико покретно сазвежђе и уз тутањ мотора и шибање елиса, у ниском лету, залити улице сузавцем и огорчењем? Оним што потом данима пецка у угловима беонача, годинама одјекује у муклинама грудног коша? А можда се негде у мраку опет постројавају наоружани одреди у лучној формацији, са бочним обезбеђењима, као '68, испред подвожњака. Оног који је срушен да не постане ново светилиште, па још и затрпан да му се траг загуби. Колико се нових препрека и ограда, ватрогасних кола и оклопних транспортера, може поставити на улицама градским? Хоће ли се опет историја поновити, као трагедија или као фарса?

Могао је да замисли како из мрака израња чврсти зид дугачких, сивих штитова, рефлектори заслепљују очи а водени топови претећи окрећу своја гротла. Хоће ли се то, опет, догодити?

После '68. растурене су редакције студентских и филозофских часописа, престала је да се окупља, у свету позната, Корчуланска филозофска школа. Неколико документарних и полемичких књига о врелом студентском јулу забрањено је и уништено. Спаљене? Или је и тај чин механизован, ефикасно и мање спектакуларно? Књиге се машинама исецкају на уске траке – папирне резанце изнад којих још увек лебди омама неподобног догађаја. Да ли се истина може тако једноставно уситнити, до заборава? О том уништавању књига, чиновима безумља, објављен је понеки коментар у штампи, чула се јетка реплика на радију и – мук. У тој интелектуалној пустари блокаде памћења најављена је студентска трибина о '68. Као да се ништа не догађа. Или као изазов?

Време страха од записаног? Од историје? Запенушан напор да се за вечност одреди једино могуће значење сваког догађаја? Али на јав-

ним трибинама реч се није могла ужлебити у колотечине усмерене историје и слушаоци су стрпљиво чекали тренутак када истина почиње да се пробија између наслага већ познатих оцена и одобрених чињеница.

Сећа се: радознало је погледао по сали – колико је у њему тада било притајене наде да ће ту срести неког од старих другара? Неког ко такође жели да потврди себе из младости. Или је '68. остала највећи догађај само у његовом животу? Прекретница на којој се најлакше рационализују све неостварености? Шездесет осма је побеђена каснијих година када су њене вође прихватиле ситне повластице и привидно учешће у власти: управник студентског центра, асистент на факултету, сарадник у институту... Њени захтеви су потврђени као део актуелних политичких програма, али никад нису остварени: одлучујућа улога интелигенције у животу, слобода информисања и говора, демократизација, правда, хуманост...

У препуној сали су биле нове генерације, момци десетак и више година млађи од Ненада. Радознало и нетрпљиво, са жучношћу коју је препознавао, покушавали су да проникну у тајну звану „јуни '68". За њих је то био идеолошки ограничен студентски покрет са добрим намерама и наивном реализацијом, угушен сјајним маневром *Великог Татице*. Једног од учесника трибине, уредника „Студента" из тих дана, понајвише су питали. Ненад се сетио ванредних бројева који су забрањивани чим се појаве, јарко црвених насловних страна и плакатски великих наслова. На Славији као да је још увек горела хрпа бројева одузетих студенту – продавцу, странице су се коврцале и постајале прозирне, једна за другом, како их је ватра листала...

Момак је одговарао шкрто и уздржано, као човек који се туђом вољом нашао овде па сада о теми која му је наметнута говори са неког свог, унутрашњег одстојања. Као да овлаш клизи низ рубове сећања не усуђујући се да зарони у његове дубине. Слушаоци су то осетили и стално покушавали да својом упорношћу и емотивно интонираним питањима пробију баријере које је око себе изградио. Како је то, изнутра, из епицентра побуне изгледало, питали су; ти то знаш, био си тамо, са студентима и са политичарима, пред полицијом и пред државним тужиоцем? Знаш све што је објављено, и што није, и оно што никада неће... Које су то поруке које треба да допру и до нас? Шта је то што траје дуже од једне генерације? Зар то није аманет и обавеза твоја? Каква су била тадашња тешка времена, гора или боља од садашњих?

– Нису важна времена – рекао је момак одсечно и изрекао реченицу која ће смети да буде написана тек кроз тридесет година: – Док постоје идеологије, времена су увек иста!

– Али како је тада заиста било? – питали су, радознали да сазнају детаље и доживе инстант-револуцију током следећих пет минута.

Момак је осетио њихову жељу, слегао раменима и лагано погледом прешао преко редова слушалаца пред собом. Проговориће, помислио је Ненад, сада ће проговорити, Нешто је пукло и у њему.

– Како је тада заиста било? – поновио је питање и осмехнуо се угловима усана. – Узбудљиво. Да, баш узбудљиво! Пробајте, па ћете видети!

Зажагорили су а Ненад је растворио прсте стегнуте у песницу и запљескао. Издржао је зачуђене погледе и – изашао из сале.

Да, узбудљиво. То је права реч.

Чуо је, и прочитао, много различитих прича о тим данима, тежак од својих сећања. Али није ни покушавао да разлучи која је права, не само зато што то више ни он није знао, већ најпре зато што је сваки пут могао да погоди, са много извесности, чија је то истина. Увек је била у нечијој служби: као једна од могућности, потреба тренутка или, једноставно, неком корисна лаж. Јер, схватио је, лаж је много продуктивнија од истине; лаж решава проблеме док их „истина” обично ствара.

Испред њега, таласала се нова, ко зна која генерација студентског народа. Тридесет година млађа. Шта је њима узбудљиво? Шта је за њих истина? Могу ли, смеју ли, умеју ли – да пробају?

Из даљине одјекну песма. Непризната химна „Боже Правде”. Чуо је, готово видео, како се муњевито шири, као летњи пљусак. Групе су се сливале ка средини коловоза док је песма тутњала ношена хиљадама гласова, доносећи језу у дну стомака.

Колона крену, издужена и раздрагана. Уличне светиљке су враћале боју и сјај ознакама и заставама факултета, транспаренти су се клатили као беличасте мрље. Видео је стотине леђа окупљених у групе које се крећу, па затим само главе, главе и опет главе у ритму корака. Смех, повици и бат ногу – патике и мека обућа нових генерација имала је свој посебан, склиски шум, самоуверену сигурност и слободу покрета која га је очаравала. И нови, млади гласови које је чуо око себе.

Повремени флешеви светлости враћали су га у стварност – студентска колона се кретала ка центру града.

Иду! Заиста, иду! – обрадовао се Ненад.

Покушао да се сети који је ово дан и погледао на сат, подижући га ка тамној светлости новог неба.

Враћајући се кући, још занет претапањем прошлог и садашњег, Ненад угледа деда Живка и Лунета. Деда, ушушкан у старински гром-би капут, носио је велику батеријску лампу у руци. Осмехнуо се: нови Диоген са батеријом уместо фењера! Старац је куповао од уличног продавца неке картонске кутијице а Луне их је распоређивао по великим џеповима камуфлажних панталона.

Не спомињи јануар, опоменуо је Ненад себе и озбиљног лица климнуо главом.

– Могу ли да помогнем?

Луне затрепта очима и одмахну.

– Други пут, Ненаде! – потврди деда. – Него, шта рече, шта је било на оном летку који си изгубио?

– Позив за излазак на улице.

– И шта још?

– Цртеж духа. Београдског.

– Аха! – хукну деда и значајно измења погледе са Лунетом. Махнуше му и пожурише ка трамвајској станици.

Диоген из Сингидунума и његов ученик, помисли Ненад. Друштво у које би се дух са летка уклопио.

Vladimir Radić

POSLE SVIH OVIH GODINA

(„Alma“, Beograd, 2010)

PRAVA DEVOJKA

Bilo je dobro, u stvari nije bilo loše, moglo je i tako, naročito kada prođe nekoliko dana, kao što je prošlo sada ... sedmica ili dve ... i ako bi se još malo popilo, i ako bi se noć spustila, i ako bi svirala neka tiha, prijatna melodija ... Njena su stopala bila čvrsto oslonjena na ćebe na kojem su ležali, noge povijene u kolenima, njegove između njih i oni su pomerali kukove ravnomerno u krug i onda: napred i nazad, i napred i nazad, i ona je malo zastenjala, nekoliko grčevitih pokreta, sve bržih i bržih, kratkih, neki nemir i slutnja, drhtaj i grč, i jedan još, i još, i tama. I onda olakšanje i smiraj.

Razdvojili su se, daske ispod njih su krckale.

„Tvrdo je“, kaže Saša. „Žulja.“ Trlja rame. „Ipak je bilo lepo, na neki svoj način.“ Ležali su na ćebet, na podu. Bili su u baštenskoj kućici. Bilo je popodne i zraci sunca prolazili su kroz uske proreze na drvenim kapcima. Tamnoplave zavese bile su prošarane uskim trakama svetlosti.

„Ne bi se baš moglo reći kako se zemlja pokrenula“, primeti Tanja. Zabacila je kosu visoko iznad glave.

Saša je otišao do lavaboa, skinuo prezervativ i bacio ga u kantu za otpatke, oprao se.

Tanja je prebacila ćebe preko kukova, okrenula se zidu.

Saša se vratio. „U početku je tako, ali posle bude bolje, to svi kažu.“

Okrenula se njemu. Na obrazu naborane linije – tragovi jastuka. „Ni je baš toplo“, reče Tanja. Navukla je ćebe preko grudi. Bila je bleđa. „Nije mi jasno čemu bajke o tome“, kaže.

„Govori se kako to ide postepeno, onako kako se partneri upoznaju. Malo po malo, korak po korak. Kažu kako posle bude divno. Treba li, ipak, raširiti kamp-ležaj?“, pita Saša.

„Ne znam, treba ići. Rekli smo.“

„Biće nam udobnije“, reče Saša. Gleda Tanju. „To neće biti prekršaj našeg dogovora. Neće ... zar ne? Tu neće biti ništa.“

„To je sada svejedno.“ Tanja je ustala. Umotala se u ćebe.

On raširi ležaj, i oni sednu na njega, zagrli Tanju. „Konačno smo zaista zajedno. Moja prava devojka!“

„Samo neka se tvoja prava devojka ne spotakne na jednu pravu plastičnu čašicu sa jednim pravim poklopčićem na kome stoji njeno pravo ime, kod jedne prave doktorke, i na kraju ne bude jedan pravi, veseli nalaz“, kaže Tanja.

Tanja se prva spremila, Saša je još uvek otezao, požurivala ga je.

Stavila sunčane naočare i onda su izašli napolje. Prošli su nekoliko ulica, prošli pored parka, pored fakulteta. Ukoso, preko puta glavne zgrade sa skelama, cvečara – još otvorena.

Ispred njih u cvečari, žena u crnini, imala je blede naborane obraze i koža joj je bila mlitava, naborana. Nije mogla da se odluči oko cveća. Imala je sedu kosu dignutu u punđu. Kupi jedan buket i izađe napolje.

Bili su na redu.

Tanja i prodavačica su pažljivo odabirale cveće i zelene grančice koje bi išle najbolje uz taj buket. Tanja govori: „Ne, nije nikakav rođendan ...“, i kaže: „Starija gospođa ...“ i, dalje: „Mislim, ne ... nije alergična, ne, sigurno nije, znala bih ako jeste ...“ i prodavačica je mogla preporučiti ovo cveće i mogla je preporučiti ono šiblje i te trake, kao i mašnu i providni papir s tačkicama. „Jako je tražen“, kaže.

Iza ograde, iza cvečare – redovi spomenika. Na nekim ovalne pločice sa slikama, na drugim samo tekst. Slova pozlaćena. Na jednom spomeniku, ispod krsta gori sveća. Ispred sveće – žena u crnini. Imala je sedu kosu dignutu u punđu. Mlitavi, naborani obrazi.

„Ti mene uopšte ne slušaš“, kaže Tanja. „Priznaj!“

„Kako ne slušam? Slušam te.“

„Šta sam zadnje rekla?“

„Kako je haljina bila duga ... s kratkim rukavima ... na volane.“

„A boja?“

„Bela, naravno.“

„Šta sam još rekla za boju?“

„Ništa, samo kako je bela.“

„Šta sam rekla s čim se slaže?“

„Sa njenim cipelama.“

„Ne to, posle cipela. Šta sam rekla sa čime se jako dobro slagala?“

Tanja je stala, stade i on. Njegov lik se ogleda u njenim sunčanim naočarima. „Najbolje od svega! Šta je to bilo?“

„Sa ... buketićem u njenoj ruci koji je bacila prema vama, ali ga ti nisi uhvatila ... i ... sa bojom ... bojom ... njene kose“, govori Saša nesigurno.

„Vidiš kako ne slušaš. Divno se slagala s njegovim tamnosivim, gotovo crnim, odelom!“

İšli su dalje. Nije ga više držala ispod ruke. Gledala je u trotoar.

„Tanja, ti to moraš razumeti. Nisam ja bio tamo. Nije lako dočarati sebi nešto ako nisi tamo. Sve te detalje.“

„Radi se o tome kako to tebe ne interesuje, i kako ti uopšte ne slušaš kada se o tome priča, i kako ti ne bi tamo otišao i da si bio pozvan. O tome se radi.“

Saša zasta. „Ali, šta bih ja tamo? Šta je ona meni? Šta je on meni? Šta su meni svi oni ljudi tamo? Šta sam ja njima? Šta ja imam s tim njihovim ...“

Tanja je otišla još nekoliko koraka dalje, onda i ona zasta.

„Ništa“, doda Saša.

„A neka pravila? Neki običaji? Neki red i sigurnost? Ono čega se držiš i bude ti lakše, jasnije. Ne lutaš, ne grešiš. I drugi to vide, cene to, pomažu ti, uz tebe su, paze na tebe, štite te, pohvale te. Sve je to za tebe ništa!“

İšli su dalje.

„A vidiš, drugi su došli na venčanje“, reče Tanja. „I to rado. Bilo je mnogo parova.“

„Mogla si i ti naći nekoga ko bi ti pravio društvo, neko s kim bi plesala. Onda ne bi bila sama.“

„Nisam ni bila.“

„Eto, vidiš.“

„Društvo mi je pravio jedan Igor.“

„Lepo od njega.“

„I izgledao je lepo.“

„Onda je sve bilo u redu. Nije bilo dosadno.“

„Ne, nimalo. Bio je sladak. Bio je jako zabavan.“

„I, u čemu je onda problem?“

„Moglo je sve to otići i dalje od toga. Nije moralo ostati samo tako ... na plesanju. On je hteo. Ne misliš kako bi to, onda, ipak, bio neki problem?“

„Ne znam, možda. Šta misliš ti?“

„Ti misliš kako sam ja, možda, ipak, trebala pustiti neka to ide dalje?“

„Ništa ja ne mislim, nisam bio tamo. Ja samo velim, ako ti je tamo

bilo tako lepo, kako ti kažeš da je bilo ako je on hteo ... Ako je bilo i toliko drugih lepih parova ... “

Stajali su na semaforu. Svetlo za pešake je bilo crveno.

„Šta bi ti da sam ja zaista otišla s njim? Tako ... jednostavno.“

„To se dešava.“

„Dešava se? Pa onda ... neka se desi, možemo pustiti ... “

„Ako ti tako želiš.“

Na semaforu zeleno svetlo. Pešaci prelaze preko raskrsnice.

Semafor je ponovo crven. Ispred njih prolaze automobili. Njih dvoje čute. Automobili su stali. Opet se upali zeleno svetlo za pešake.

„Ja ću sada preći ovu ulicu“, kaže Tanja. Nije ga gledala. „Ako je i ti predeš zajedno sa mnom, onda imam momka. Ako je ne predeš, onda ga više nemam.“

„Dobro“, kaže Saša. „To je u redu.“

Tanja je prešla na drugu stranu. Nije se osvrnula.

On postojalo malo. Onda se okrenu i vrati nazad.

Teta Lenka je otvorila vrata. „Tanja ... dušo moja!“ kaže ozareno. „Došla si! Mislila sam ... “ Tanja joj pruži buket. „Ruže ... Nije trebalo. A Saša?“ pita Lenka, mirišući ruže.

„Od njega su. I od mene“, kaže Tanja. „On se izvinjava, što nije mogao danas. Nešto kod kuće ... neki gosti.“

Lenka je uvela Tanju u predsoblje.

„Donela sam vam slike s venčanja Zdenke Baroš“, kaže Tanja.

Sele su u gostinjsku sobu i pile čaj. Tanja je izvadila fotografije i raširila po čipkanom stolnjaku.

„Jako lep par“, kaže Lenka. „Krasno. I kod matičara, i u crkvi ... krasno. Najpre gimnazija, onda fakultet, sada lekari ... kažeš. Posle će deca. Tako će biti i kod tebe i Saše.“

Tanja se zacrvni i Lenka je pomilovala po kosi. „Biće to. Ti si to zaslužila. Sve on vidi i sve on zna“, pokazuje gore prema nebu.

Лана Басташић

ТРАЈНИ ПИГМЕНТИ

(„Студентски културни центар“, Крагујевац, 2010)

36.

Амфитеатар и прогресивни студентизам. Инкубација. Нека дјевојка жваче Бонжиту. Шта ако јој шећер пукне у главу? Шта ако некоме прасне анеуризма? Шта ако се свијет преполови на Гибралтару? Баш сада. То се неће десити. Знаш да се то неће десити. Ајде пробај мало да будеш нормалистична.

Професор Владимир ће ући за двије минуте. Ни не зна да је јутрос био у мојој соби. Да сам му поправљала кошуљу. Нека дјевојка оставља свемирски диктафон близу катедре. Желим да смрвим и њу и њеног крадљивца звука. Техничке ствари у бојама слонова. Зашто?

Три дечка у првој клупи разговарају о утакмици Милан – Интер. Једном сам имала пријатеља који је живио за Милан. Мислим да сада живи у Шведској. Не знам. Небитно је. Само ми је пало на памет.

Већ је шездесетак људи у просторији. Осјећам пад концентрације кисеоника. Сардине. Професор Владимир. Прошли су вјекови од божанског Хеорота. Похабала ми се зелена хаљина. Професор Владимир.

37.

За Нађу, 16. априла 2005. године

„And the woman of New Bedford, they bloom like their own red roses. But roses only bloom in summer; whereas the fine carnation of their cheeks is perennial as sunlight in the seventh heavens.”

*

Тата је данас обукао мајицу наопако. Видјели су му се шавови. Иза, на потиљку, видјела се мала, бијела етикета са ознаком *Л*. Да ли је мој тата лузер? Ја не мислим да јесте. Мислим да је само мало изгубљен. *Loser. Lost.*

У сваком случају, нисам му рекла да му је мајица окренута наопачке. Можда сам због тога лоша особа, није ни битно. Сједили смо и доручковали у тишини. Онда је он устао и отишао. Лептир.

38.

Извукла му се кошуља малчице. Мом Хамберту. Прекори ме зјеницама. Ја спуштам очи на своје руке и почињем да чистим нокте. Професор. Паперјаста *musculus*. Младеж на потиљку. Нора. Да ли зна да је јутрос био у мојој соби? Гледао у мој туфнасти грудњак.

Предавање завршава након сат и по времена. Очистила сам нокте. Професор Симеуновић потписује неке индексе. Заборавила сам на тај дио. Аутограми. Узимам плаву књижицу. *You are the bluest light.* Купим своје ствари. Остављам црвени роковник на столу. Он ме посматра. Као да хоће да прекине ту нашу гнусну роковничарску аферу. Да каже да се десило једном, омакло нам се, али смо сада паметнији. Не. Ја нећу. Оставила сам црвени роковник на клупи. Поново. Одлазим до катедре.

Професоре, ја немам ваш потпис...

Тренутак пажње, даме и господо. Наша протагонисткиња је управо прекинула закон једне намјерне комуникације са ожењеним професором.

Адам Пуслојић

ДУЖНИК

(„Крајински књижевни клуб”, Неготин, 2010)

НЕБО, ЗА УСПОМЕНУ

Павлу, оцу српском

Дете,
уместо мене
смеши се

убери небо,
за успомену

и мене кући понеси,
узнеси ме

уситни ми
мог Бога

У многе
васкрсне истине,
оне Једне и свакодневне

дете,
и ја сам једном
старац, старатељ
и систематик

а сад сам опет
само небо, божји цвет
за успомену

ЗЕНИТ

Кад стигнем у зенит,
тражиће ми визу
и улазницу.

Све ја то имам,
али нећу сад и
да им извадим.

Нека ме потраже они
у високим, највишим
космичким таласима.

И на непостојећем
оном неком, тајном,
списку Бога.

Нека ме, ти зенитисти, нађу!

Слободан Ракитић

ГODOVI, СТРОФЕ

(„Меридијани”, Смередево, 2010)

ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ

Ближа су мени небеса овде
и ваздух негдашњи,
него земља којом корачам,
него ваздух који удишем.

Стари ваздух удишем.

Хиљадугодишња со у солиру,
хиљадугодишња пшеница у ћупу.
Невидљиви коњаници
са четири стране света
под бедеме стижу.

Језика одсечених.

Своје лице бацам у ватру.
Са сенком зборим, за столом,
са сенкама
и ручам
и вечерам.

Мртви, са гласовима живих,
живи, са ликом и обличјем мртвих.

Стојим на истом месту
на ком је и жупан стајао;
гледам исте звезде
које је жупан гледао.

Ал браћу своју не видим.

Гласови уоколо на ветру:
као да невидљив неко,
крај нас, невидљивих већ,
невидљиву књигу
листа и чита.

1989.

СВЕ ШТО МИ ЈЕ ПОТРЕБНО

Све што ми је потребно налазим у себи,
све што ми није потребно такође налазим у себи;
узорану ледину и утрину
и птицу стреловиту у висини ја налазим у себи;
пролеће, лето, јесен и зиму,
реке које теку узводно
и море удвојено ја налазим у себи;
тебе, још увек јогунасту,
ја налазим у себи;
дан рођења и судњи дан,
све своје дане ја налазим у себи,
али себе не налазим,
али себе нигде не видим.

Предраг Богдановић Ци

ТРУБЕ И ПЕЧАТИ

(„Рашка школа”, Београд, 2010)

И ВИДЕХ КЊИГУ

И видех књигу како лети
у њој побројане све птице
инсекти, рибе, биље;
име јој је: чувар речи.

И видех књигу како лети
у њој забележени сви гласови,
звуци таласа, грома;
име јој је: хармонија васионе.

И видех књигу која лети
у њој речи сликара
писаца, истраживача;
име јој је: стојим пред истином.

И видех књигу која лети
у њој имена свих убица
силника, сањара рата;
име јој је: невера и неистина.

Име јој је, туго,
име јој је, боле неизрециви:
заборав историје, младости,
скок срца у ништавило.

ПОЋИ ЉЕЉО, НА ВОДУ НА ТИСУ

На Духове, Љељо, крени
краља и краљицу, дружиницу
и дворкиње пуне игре
нек све игра, нек све пева.

Нек краљ мачем сече навије,
пауново перо од урока лечи,
јаје страшник, прапорцима корак хитри
ти заштити.

Нек русаља, нек виларка
у транс падне, видилица,
нек са Тисом мртвом збори,
ко са сестром, ко са мајком.

Аоој, Тисо, клета, похарана
сви бунари око тебе мртви
белим платном, Љељо, лице сакри
лице смрти.

Кумови су леђа, груди
пешкирима прекрестили, крстоносци,
да све роди, да све рађа
обилато.

Сад оживи Христе Спасе,
сада зови Лазара из Тисе,
склони златне коње
што по реци језде
склони пену, гриву смрти.

Новица Тадић

КАД ПОМИСЛИМ НА СЕБЕ КРИШОМ СЕ ПРЕКРСТИМ

(„Orpheus” – „Књижевна задруга Српског народног вијећа”,
Нови Сад – Подгорица, 2010)

СКЛОПИЋУ ТВОЈУ КЊИГУ

Склопићу твоју књигу - нећу је читати.
Доста ми је твоје лелујаве измаглице,
доста оближњег брежуљка и залазећег
сунца. Ево, пред њима стојим, као демон.

НА БУЛЕВАРУ

На булевару, у шетњи,
драгоцени ми се човек
отвара,
саопштава шта је све
у тишини спетљао, упетљао.

По кишном времену расквасе се, омекшају
ђонови, језици, темена.

Ја који волим да слушавам приче,
видех како нека гнусоба
нараста у простору.

И само тешки камиони
могу прекинути накратко
запењене жвакалице, бескрајне тираде.

За данас, нек нико не покуца на моја врата,
ничија реч нек се више не чује.

ПЕСМА

Песма је камени гроб.

Ти се сам распни
и сиђи у њега, ако знаш.

Драган Драгојловић

НА ТРГОВИМА ВАВИЛОНА

(„Нолит”, Београд, 2010)

НА ТРГОВИМА ВАВИЛОНА

Стави руке на уши,
не слушај разговор
између свог
и неког другог времена.

Не обраћај пажњу
на напор овог тренутка
да побегне од себе
и од свега.

Да ли несреће доносе људи
или време,
не слушај препирку у себи
око тога.

Најбоље ће бити да узмеш оловку
и побегнеш у песму.

Тамо ћеш бити срећан и сам
као роб на трговима Вавилона.

АРИСТОТЕЛ НА СОЛУНСКОЈ ТРЖНИЦИ

Ни сунце још није изгрејало,
а тржница у Солуну
пуни се људима
и најразноврснијим производима:
од лука и крупних паприка
до јесењег сунца
скривеног у јабукама;
о месу би се могла испричати
дуга прича,
и о хиљадама других ствари,
све до грчког памука
и кинеског текстила;

а рибе, које су све врсте свежих риба
изложене на пијачним тезгама,
које врсте сухомеснатих прерађевина,
па конзерви, месних и рибљих,
уз сву вреву и грају
кроз коју брадат човек једва пролази,
говорећи како је ту била тржница
и у време када је Аристотел
полазио из Мегаре за Атину.

Ено га Аристотел, виче,
ено га у белом мермеру, иза оних брда,
чекам да баци поглед на нас,
да проговори
после толико векова ћутања.

Славомир Гвозденовић

ЈАВЉАЊЕ НА НЕРИ

(„Елит-Медика”, Београд, 2010)

ЈАВЉАЊЕ НА НЕРИ

1.

Када је
Будимир Живановић из Врачев Гаја
прегазио Нераљ
код нашег Соколовца
Боже
лепог ли ходања
чистог
као твој крст којим
нам бистриш
и
усправљаш корак

2.

Било је Уз и Низ
а највише преко ове воде
хода и ходања
скривених корака
свакојаквих тркача
бежања – одлажења

а богами и скокова у амбис
и чега све није било
у превеликој чежњи

3.

И трлу и врлу
и беди и несрећи
и њиховом кораку
Бог се показао
на
овој води

4.

Али шта видех о Богојављењу 2001.
на првој степеници века
и
миленијума
то сваки дан не бива
о томе би писари
звездочатци
књигу
сваки би корак постао том
а Будимир библиотека!

5.

Замислите
у свакој српској кући
у свакој читаоници
свакој школи
свакој муци
по једна српска библиотека:
Будимир Живановић
у којој куца велико срце
наше и ничије

Robert Tili

ZEN-PIJANDURA
pesme, 2005–2010
ZEN-GUZZLER
ZEN SZESZCIMBORA

(„Alma“, Beograd, 2010, prevela na mađarski Katalin Ladik)

DOM JE TAMO GDE SI OMRAŽEN

Ne znam što želim, ali želim to odmah!

Vivjan Stanšal

Ne daj da te neprijatelji
Unište: za tako neš
To imaš rodbinu
Roditelje
Najbolje prijatelje
Ljubav/n/i/ce/
Svoga života
Decu
I i
Ne najbliže

VATERLAND & OTHER HARLEMS

I don't know what I want, but I want it right now!
Vivian Stanshall

Don't let U
R enemies ruin
U: U
Got U
R r
Elatives
Parents
Best friends
Love/r/s of U
R life
Kids &
All other loved
1
S 4 that

AZ OTTHON OTT VAN, AHOL UTÁLNAK

Nem tudom mit kívánok, de azt azonnal akarom!
Vivian Stanshall

Ne engedd hogy ellenségeid
Megsemmisítsenek: olyas
Miért megvanak
Letezek a rokonságod
Legjobb barátaid
Életed
Szerelme(i)d
A gyermekeid
És a
Nem közeliék

Љубица Рајкић

ЉУБАВНЕ ПЕСМЕ О РАТУ

(„Меридијани”, Смедерево, 2010)

Тирило и Методије режу колач.
Они у уста Богу
не стављају речи
ко песници лудаци,
нити измишљају,
нити трампе вечност за време.
Режу колач на тридесет
и кришке ређају
ко ране на крсту
Истим језиком говоре с присутном ватром.
На крају благо бришу
пепео с чела
и зажежени предају поглаварима
Хлеб словенски да га озваниче.
Од свих постојећих слова
само су се за ова били причестили.
Тај благослов преосвећених уметника-светаца
спао је на нас.
Јер све мање и мање имамо пријатеља
а непријатеља тушта и тма.

Дрвеће у српској земљи
добеће ноге.
Најзад ће гробови одлучити
да лају и на месец, немирни
у одбрану себе.
Других промена на боље
неће бити.
Сем тога узеће се
време ђаволу.
Укинуће се право на реч
као и право на тишину.
Остаће свету непријатељи њени
живи и здрави.
Њима неће да фали ни длака с главе
Молиће Бога, по први пут,
то је сигурно.
Молиће Бога за смрт.
Милост ће тражити на њима
непознатом језику.
Да није на српском?!

Проклета љубав – најтања жица.
Како је страшно имати крила.
А ниси Анђео. А ниси птица.

Иван Лаловић

СЛОВО ПРЕТКА

(„Бранково коло”, Сремски Карловци 2009)

О НЕПОБЕДИВОЈ СВИЊИ

Рекао бих да је свиња
волела живот,
борила се својски,
скичање, парајуће и пркосно,
као једино јој оружје
разлегло се сокацима,
на периферији града.

Ми, који смо стајали на прозорима,
немо пушећи јефтине цигарете,
од високе ограде
не видесмо жртву,
ни руку целата.

Жена кривих ногу, потом,
отвори капију да, водом из гуменог
црева, отера крв из авлије.

Али, цаба цигерица и чварци,
сланина, коленица, плећка и пршут,
када се о свињском отпору
и данас
слуша
у месној кафани.

ОЛОВНО ЗРНЦЕ

Ко нема у глави
има у слабини,
ко нема у срцу
има у грлу,
ко нема у рамену
има у потколеници,
ко нема овде
имаће тамо,
оловно зрнце заривено
у светлост, у празнично
звоно.

СВЕТЛОСТ

Водом из сна оца мога оца
и сина мога сина,
толи жеђ светлости
свитац у свом билу.

Песма се, утом, раскрили
испод ребара:
птица сам незасита неба,
овог Поља горњег
на трећој руци мајке.

Бунар пресушио није,
кофом, на кратком канапу,
извлачим, до врха,
невину месечину,
слово претка.

Јованка Стојчиновић Николић

ТАМНО ОКО УЛИЦЕ

(„Удружење књижевника Српске”, Бања Лука, 2009)

ИГРА

Још као дјеца највише смо се
Играли жмурке

Тако нас је игра градила и надзиђивала
Да смо мислили да свијет
Никад бољу грађевину није видео
Ни доживио

Свако заузима свој положај у простору
И чека повољан тренутак да врати
Изгубљени живот из претходне вечери

Кријући страх у грудима ловимо једни друге
Иза леђа неопажено прилазимо
Ослоњени на дах из сопственог грла

Понекад нам нестане ваздуха
Па онако обезваздушени дишемо Мрак
У туђем простору

Ширимо руке у празно и загрлимо камен
Надрастао коприву
Као своје тијело да грлимо

Тако нам се деси да испод туђег Мрака
Освијетлимо и дјелић своје душе

ПРИЈАТЕЉСТВО

Журно се провлачим
Између контејнера са смећем
Пречицом

Заобилазим животињице
Што њушкају околу

Проналазим пут који добровољно чува
Сан уз сан мачке и пса

Не видим гдје су им главе
Гдје репови
И граница између тијела
Осим заједничког мјеста за загрљај

ПОСЉЕДЊИ КОРАК

Група људи силази низ степенице

Нико од свечаних одијела не види
Сунце у отишлим корацима
Нити ико примјећује ко с ким корача

Тек посљедњи корак
Из моје се утробе диже
По правди Свевишњег
Која ме у датом часу стиже

Милан Вучићевић

ОДБЛЕСЦИ

(Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево, 2008)

РЕЧИ, ЗЕМЉА ДЕМБЕЛИЈА

...то његово давно хркање...

... чаврљање са сенима воћњака, шуморењем,
одрешеним зрацима ситости, средишта...
сањивост у којој давно узвитлана плева,
златаста, поново одише свежином, а бескрај
се – сам од себе – сабија у тихи светли изданак
свести...

ДАВНИ ЦРТЕЖ

наличје блажено

...шака латица, све што је остало од раног пролећа,
бујања белине, одзрака са крила доцртаних анђела:
тихотворно
оро:
линије:
невидљиви пришиви:
дакле, држати крик за зубима
полен

ЈЕСЕЊИ ПРЕДЕО

... поче да опада још више златастог лишћа
и блеснуше неке тихе нити... ускоро, са новим
дахом поветарца поново сјајнуше тиха расута
vlakна... и тако, све док нисмо изашли
из полутамне шуме и закорачили на пропланак,
у буктање злата и плавети, око нас су сјајкале
и гаснуле оне нити, будећи, у дубинама свести,
неке нејасне мирне слике које су се преображавале
у дашак заогромног зрења, смисла...

ПОВОДОМ ПОЗНАТЕ СЛИКЕ

техника утехе

... стабљике у снегу – гле, исклијали
отајни зраци... било је то довољно:
белина дворишта, поређења...

*неумољиво, пределом лебди
громадни отвор крика,
љеска позним елипсама...*

отима свом светлошћу својом...

Обрен Ристић

ВЕНАЦ ТВОРЦУ

(„Књижевни клуб Бранко Миљковић“ – „Културни центар
Сврљиг“, Књажевац – Сврљиг, 2010)

ЖИЗНИ ТОЛИКЕ МИНУШЕ А ПЕСМА ТЕК ИЗУСТИЛА...

Жизни толике минуше а песма тек изустила
Дан овај што замандалио се као царске двери
А било је ноћи којих би се страшиле и звери
Оштрећи зубе у магли намах што се густила

Са ово мало љубави и песма би нас одала
Говоре у хору сликари лекари учитељи ђаци
Достојни и недостојни циркуски пајаци
А истина часна себе је најбоље спознала

Измишљено је све што уживању служи
Ми кукавци нисмо овде стигли непозвани
По савести историје давно су нам одбројани

Дани и само пркос око главе постојано кружи
А сенке умилне посрћу као из шпалира
Читав век: дани и ноћи предугих лектира

ЧИТАВ ВЕК: ДАНИ И НОЋИ ПРЕДУГИХ ЛЕКТИРА...

Читав век: дани и ноћи предугих лектира
Склопили су књигу нашу као морски вали
Вазда о нама зборе сати које смо преспавали
А још певамо јасно као из псалтира

Овек су нас такле године мрклине
После многих зала дани недовољства
У присоју слово записује чојства
Предака и потомака око заветине

Гори се примичем с птицама у јату
Далеким потомцима носим посланицу
Док у хладу храста завичај мој сни и ту

Причи тој давној дописујем страницу
На многаја љета стада без пастира
Ни као време између два цвета лептира

Зоран Вучић

РУКОПИС КОЈИ ПОСТОЈИ

(Књижевно друштво „Свети Сава”, Београд, 2010)

РОДНО ДРВО

Родно је дрво расло у тишини.

Усправно расло
предано висини.
Једном у веку
обилно цветало.

Витке су гране препуне плодова.

Почеће берба,
берачи већ разгрћу
гробове.

ЗВОНО

Велико звоно бело
у тамном месу века
заклаћено.

Страшно бруји празнина
над градовима,
над гробовима.

Шкргућу зубима
безумници
на путевима.

Ни звука.
Ни пута.

ПОД ПЕПЕЛОМ

Светли људска мисао,
блиста реч: мало
фосфорно око на језику.

(Знање савршено,
савршенство достигнуто,
будућност досегнута.)

У ждрелу крематоријума
пулсира бледо сунце
над пепелом.

Игор Ремс

ТАЈНА ЕТРУСКЕ ТИШИНЕ

(„Нолит ”, Београд, 2009)

БЕЛИ АНЂЕО

Овде страх престаје

Када прогутам твој густо мир
Сведен на прах
Ништа нећу знати

Окружен модрим обронком
Кљун грабљиви
Изнутра рије

Ти лебдиш прадревним миром
Отвараш очи бездану

Анђеле Бели

Милешева, јул 1997.

ЛЕДЕНИ ДАХ КРАЉИЦЕ ТАМЕ

Не видим те а ту си

Пролазиш кроз мене
Као што пролази кроз прсте
Узрела глина за вајање

Пролази мојим дахом ватра
Као што ја пролазим
Отвореном капијом нестајања

Потискујем те у жуто грло светлости
Врх чела се смеје отворени Круг

НИКО НЕЋЕ ЗНАТИ

Небо је одавно пуста пољана
Натоплена влажним
И нагим сивилом

Покаткад дивље гуске
У тупом јауку
Запарају зенице

Хуком реке без обала
Исцурило је време

И ми ћемо једног дана
Лећи у песак и кренути

Лидија Бого

ГАЛУШАТ

(„Мали Немо“, Панчево, 2010)

ВИГАЊ

У вигњу плавети
филигран презав
исто све је
премда ствари
изгледају као да се
топе
кроз неподношје
пробадајуће луцидности
несна.
Сва светла прелазе
у тмору.
Тонуће сенке
као да су миловане.
Оловка ми шушка
очуђена.
Неизбеживо и смирком
премостим
у моје стихове.

ПРЕБОЛ

Крим-дја долама.
Проницљивост дивља
доламу крмезну
навуче ми
око што привлачи
попут изврнутих ка споља
мишића.
И посу по њој још
крљушт злата
за ефекат лепршаја
да ко звук
у флажолету вибрира.
Пребол.
Под овим белим облацима
белим мачкама
преко неба пруженим
под овим јајетом
древним
знаменом бити.
Сад све тмасте
постају некако живахније
од живота.

Natalija Ž. Živković

U AORTI MOG SRCA

(„Centar za djelatnosti kulture Vojislav Bulatović – Strunjo“,
Bijelo Polje, 2010)

POROĐAJNA UVERTIRA

Večeras se u kupatilu
Raskrilio gigantski embrion
Klati se, visi
Na rubu kapljice, rubu suze
Hajde...
Probušite na vratima pukotinu
Pa kroz trepavice čkiljite dok ko treba
svira zagonetačku muziku.
Paževi uzeše činele
Pas vibrirajuću grabulju
Kanarinac tanku cev
da škripi dok se provlači kroz nju
Kome instrument nije pri ruci bio
sruči se na pod k'o vakuum pun kamenja
Iz frižidera izvadiše tad Ležeću Damu
Položiše usnulu na nosila
Zbor mačaka merio je kadu
Trorepa nota je odzvanjala

ČUDO

U šumi Panjskoga Koža
sretoh Ježinog Ježa
On ima bodlje i nosi pečurke
meni je vrlo lep

Otada uvek ga nosim
u aorti svog srca

Povremeno, ipak ga iščupam
da se ne ušuška previše

Stavim ga tada pred sebe
i kažem:
– *Pevaj tablicu množenja!*
I udaram gudalom takt
po klaviru i notnom papiru

Posle ga popnem na tronožac
sa raznih strana preskačem
s pažnjom
s oprezom
kao kad se preskače vatra

Zatim sednem pred njega
o pesnice oslonim glavu

Gledam ga
Gleda i on mene

Gledamo se i čudimo se

Марин Сореску

МЛАДОСТ ДОН КИХОТА

(„Српска књижевна задруга”, Београд, 2010)

ШЕКСПИР

Шекспир је створио свет за седам дана.
Првога дана створио је небо, планине и душевне амбисе.
Другог је дана створио реке, мора, океане
И остала осећања –
Даде их Хамлету, Јулију Цезару, Антонију, Клеопатри и Офелији,
Отелу и другима, да њима
Владају они и њихови потомци,
Во вјеки вјеков.
Трећега дана, скупио је све људе
И научио их укусима:
Укусу среће, љубави, безнађа,
Укусу љубоморе, славе и томе слично,
Све док их није тако исцрпео.

А онда стигоше и појединци који су закаснили.
Творац их је утешно погладио по глави
И рече им да им друге нема до да постану
Књижевни критичари
И да му дело оспоравају.
Четврти и пети дан одвојио је за смех.
Пустио је кловнове
Да се окрећу преко главе
И тако створио краљевима, царевима

И другим несрећницима мало разоноде.
Шестог дана решио је неке административне проблеме:
Довео у ред једну олују
И краља Лира научио је
Како треба да носи круну од сламе.
Од стварања света оста само мало отпадака
И од тога он створи Ричарда Трећег.
Седмог је дана погледао да нема још нешто да створи.
Директори позоришта преплавише земљу плакатима
И Шекспир тада помисли да, после толико труда,
Заслужује да и сам погледа неку представу.
Али најпре, сасвим исцрпен од свега, он оде
Да мало умре.

МАГЛА

Магла је била тако густа
Да би те, ако си хтео пасти, задржала.
Ипак, као кад би се кући вратило,
Понеко би дрво умирало.

Асис Санијал

ПЕСМЕ

(„Меридијани”, Смередево, 2010)

БАШ САДА

Данас си плава тама
у даљини.
У кишну ноћ
моја душа дрхти
као вода у малом језеру
зеленог села.

Ја заиста желим да заборавим
звук реке у пролеће -
да заборавим све.
Али, како то могу
у опчињености која се свуда шири?

У овом тренутку изгледаш
као драга тама, чаробан облак.
Можда, као облак, губим себе
на путу да сретнем своју љубав
и откријем пред собом
текуће воде –
које се као живот крећу.

ЛЕТО

Грозно изгледа лето,
ужасна тишина уроњена је у бескрај,
до граница упаљеног сунца.
Удаљено жито као да звони умором
док оскудно лишће оклева да се креће
на врелом поветарцу.
Ни птице не певају
у очајном прстену који звони од ватре,
све се креће у круг,
неподношљив страх шири летње поподне.

Како је пријатна светла ноћ.
Месец седи поред плаветнила
и позива нас у небеску тишину.
Земља се купа у свежини месечевог сјаја.
Уз такву летњу ноћ
љубав враћа успомене
које су само моје.

ЧАК И ДАНАС

Чак и данас, крећеш се кроз моју душу.
Свако вече, као зелена шума, ти тако топла
увлачиш се у моју душу у заказано време.
Као Чаитра небо, насупрот плаве таме,
постепено постајеш светлост. Грабим

свој дан из детињства са твога лица.
У својој чистој жељи свуда распоређујем
моје изјаве љубави.
Зашто не долазиш сваког дана?
Зашто у тами мога срца
палиш неустрашиве жеље?

Душан Видаковић

БАЛКАН/БАЛТИК

(„Либер“, Београд, 2010)

по Томасу Транстремеру
(и Моми Димићу)

Транстремер је мој
вадемекум док лутам
собом и пољем.

Кроз слепу бразду,
са звездом за петама,
према студени.

Изнад таштине,
као у Баделунди,
славуј на Градцу.

Шишарку уху
приносим да подсетим
честар валова.

Доживљавам их –
хаику и моресклон –
као близанце.

Таван на Цвети
неће знање, већ веру
бродског дневника.

Формулише пут
унук балтичког лоца
на јужној пружи.

Харинга става
у тишму пристаништа
баца збуњеност.

Да, крезава је,
али и прождрљива:
бленда на доку.

Кида белу крв
дезоријентације.
Рис под заклетвом.

Од кобилице
чијег спилна следиш грч
до врха мора?

Приближава нас
једно другом. И трећем?
Стоуха магла.

У једрима је
крсташки комплекс брика –
прек и потиснут.

Сапи каверне
под зрелим крзном плиме.
Притајити се.

Чак број или два
окраћао је спектар
у друштву прамца.

Прсне оргуље
одликују нервозом.
Сагласност сила.

Мореузи од
црта, тачака, црта.
Конац у игли.

Окер капричо
жига клавијатуру.
Поглед не стари.

Уземљен ветар
непристрасно пустоши.
Клупчићи наде.

Из колекције
старомодних опреза –
арија луле.

Драган Шушић

ПОЗНАВАЊЕ ПРИРОДЕ ДРУШТВА

(„Алма“, Београд, 2010)

Нова власт је флексибилна: уклапа се у афоризме о претходном режиму.

Објавио сам књигу у тиражу од 500 примерака. Већ сам прочитао првих сто!

Живот чине мале ствари. У нашим условима, то су пре свега мале плате и мале пензије.

Питају ме да ли бих волео да живим у нормалној држави. Ја ипак више волим своју земљу!

Ми смо против свих подела. У мом предузећу не деле чак ни плате.

Напредак: стигли смо неке земље које су биле далеко иза нас.

Не слажем се с тврдњом да политика заглупљује људе. Они о којима је реч, нису ни раније били паметнији.

Ми не намеравамо због Косова да ратујемо против Америке, него само да је заплашимо!

Последња реч технике: кврц.

Све моје јесени су тужне. А онда се то спонтано продужава и на остала годишња доба.

Тачно је да ја волим чашицу, али предност дајем флаши.

Интересовало ме је какав је просечан Србин, али ниједан није признао да је просечан!

Колико ми држимо до традиције најбоље се види на примеру железнице. Иста је као у деветнаестом веку!

Колико смо заостали за Европом у последњој деценији двадесетог века, неке државе то не би постигле ни за педесет година.

Погинуо је на кућном прагу. Своја кућица, своја слободица!
Знам да је пре два века почело стварање модерне српске државе, али не
знам кад ће се наставити.
Ем ми је живот усран, ем ме још убеђују да га узмем у своје руке.
Правићемо ми њега од блата. Бољи споменик није ни заслужио!
Девет година нисам био на годишњем одмору. Чекам да се претходно
запослим.
Мени нико не прети. Не знам откуд тај потцењивачки однос.
У Србији нема више лудака него у другим државама. Али је наших ви-
ше на истакнутим положајима.
Косово је било наше и остаје у нашој виртуелној стварности!
Нећемо дати ни педаљ изгубљене територије!
Радиша се хвали да је права мушкарчина. Откад га жена вара, тројица
га замењују.
Групни секс није више оно што је био. Данас, бре, нико више неће да
запне!
Жена ми не дозвољава да држим кућну љубимицу!
Шта ти вреди што лепо изгледаш, ако ти је слика изашла у читуљи.
Лоша ми је времешна прогноза.
Злочинац је био скроман. Желео је да остане анониман.
Знам зашто живим, али тренутно не бих могао да вам наведем ниједан
убедљив разлог.
Изражали смо пет векова под Турцима. Могли смо ми и дуже, али њих
је издало стрпљење.
Кажу да од нас зависи. То је оно што ме брине!
Ми смо најбољи. Ако не верујете, питајте нас.
Не бих вам могао рећи ко је највеће говно у нашој политици. Конку-
ренција је много јака.
Наш је интерес да будемо у Партнерству за мир, а неки се односе пре-
ма нама као да се ради о партнерству за секс.
Није српски ћутати, него ућуткати!
Ја сам космополита: волим све Србе на свету.

Рашиа Панеш

ФУНДАМЕНТАЛНО ДНО

(„Агора“, Нови Сад, 2009)

У Европу морамо да уђемо што пре. Док још имамо одакле!

Само да се ми дочепамо дна. То је за нас фундаменално.

Мој отац је у револуцију отишао го и бос, а вратио се као врхунски модни креатор.

Мобилизација омогућава грађанима да дају своје животе за отаџбину и када нису посебно патриотски расположени.

Иследник добро памти лица. Апсолутно је сигуран да осумњичени никада није личио на себе.

Ми смо наш интегритет одбранили. Ако не у целини, оно парче по парче.

Пустимо ми Исток, Север, Запад или Југ! Свет има и добрих страна.

Информативни разговор је трајао кратко. Нисам стигао уста да отворим.

Ако не тражите излаз, све могућности у нашем лавиринту су вам отворене.

Ви бисте свему да дате политички значај, а гладни сте само зато што не једете.

Између два зла одабрали смо ово боље, мада је и оно друго добро.

У сваку породицу увукло се неповерење. Кога год по хлеб да пошаљу, до куће га поједе.

Да нам је хуманитарна помоћ стизала уредније, ми бисмо већ били раме уз раме са најразвијенијим земљама света.

Са пораженим агресором поступамо коректно. Чак смо му допустили да нам буде окупатор.

На силу сам одговорио разумом. Одговор је био погрешан.

Информативни разговор ме је преморио. Морао сам мало да подлегнем.

То што сведоци нису ништа видели говори нам да они имају врло ефикасан програм сопствене заштите.

Наш став је јасан. Са нама можете како хоћете.

Нема српског политичара који прича сам са собом. Посвађао се!

Морамо увек бити будни да бисмо могли мирно да спавамо.

Овде се сиротиња бави естеском хирургијом. Сече уши, крпи дупе.

На изборима користим своје огромно бирачко искуство. Ја већ годинама пребирам по контејнерима.

Чланови владе не само да не размишљају о својим оставкама него и уопште.

Када год јој стигну пријатељи из развијеног демократског света, наша земља се просто топи.

У одређеним случајевима полиција је дужна да прекорачи овлашћења, као, на пример, у сваком случају.

Слобода мишљења је увек мања од слободе коју имаш кад не мислиш ништа.

Знали смо да несрећа никад не долази сама, али нисмо очекивали оволику пратњу.

Посланику је време истекло. За говорницом је шупље исцурило у празно.

Писац може слободно да каже шта хоће, али глупо му је да то оставља написмено.

Живим у Србији. Спортски речено – добио сам тежак распоред.

Митар В. Ђерић – Лаки

САЛДО МОРТАЛЕ

(„Књига-комерц“, Београд, 2009)

Љубав се крунише браком, и наставља да се круни...
Бринем за посао. Ша ће без мене?
Једини, сви сте ви мушкарци исти.
„Радио Милева” има националну фреквенцију.
Демонстранти шетају због здравља своје деце.
За сиротињу важи закон празних судова.
Леси има решено стамбено питање.
Почели смо од нуле. Сада их имамо превише.
Од вековних огњишта, остао нам је само вечни пламен.
Не скрећем са Титовог пута, по иностранству.
Србија је светионик на Балкану. Стално се пали и гаси.
Влада је увела ред у породициштима. Уопште нема гужве.
У монодрами игра епизодну улогу.
Срби нису расисти, блиски су им непријатељи свих боја.
Омча је модни детаљ за једнократну употребу.
У болницама су пацијенти технолошки вишак. Стално их отпуштају.
Немам Едипов комплекс. Је л’ тако, мама?!

Предизборна ћутња је једино време када политичари не лажу.
Српски народ је у сигурној кући.

Добили смо демократију. Очекујемо упутство за употребу.
Пун новчаник се лакше носи.
Ми гладни, а Запад нам додаје врућ кромпир.
Жена ме увек саслуша до краја: Где сам био? С ким? Зашто?...
Живо благо трајно отклања костобољу.
Доле комунистичка, живела демократска диктатура!
Запад жели развијену Србију. Појачаће оптерећења.
Мафија је у Србији разбијена, на све области живота и рада.
Евро са онога свијета.
Не виђам комшију. Увек је код мене кад ја нисам код куће.
Престали смо са говором мржње. Прешли смо са речи на дела.
Извините, до колико данас не радите?
Извадите визе на време. Можда ће опет отаџбина да зове.
Мафија је у шоку. Њени је хапсе.
Жена ме познаје као мој џеп.
Да ли је Голфска струја једносмерна или наизменична?
Ја сам за равноправност полова. Да заједнички делимо алиментацију.
Ажурирани су бирачки спискови. Појединим покојницима је одузето право гласа.
На Марсу нема воде, јер киша не пада на горе.
Комби странке су у мерцедесима.
Старији политичари мање лажу. Брже се умарају.
Тира је спреман. Где су те брзе пруге?
Ева је била лака жена. Водила је љубав са првим који је наишао.

Јован Стојадиновић

СИТНО ДРОБЉЕЊЕ

(„Бонед“ – „Кверти“, Бор, 2010)

Комунизам је доживео фијаско, али се, у нашој режији, ни капитализам неће боље провести.

Сукоб интереса је када хирург држи продавницу погребне опреме.

Нисам се учланио ни у једну странку. Петоро нас је браће, крадемо ми и овако.

Док ови нису дошли на власт, није се знало ко више краде.

У свету постоји велики број земаља у којима криминалце хапсе, па ни тамо корупција није смањена.

Изгледа да није обично самохвалисање. И други причају да је криминалац.

Гас ћемо куповати лети јефтиније, а складиштићемо га изнад Бора и Панчева.

Србија је регионални лидер, иако није спорно да и други краду.

Лупао сам у шерпе, па сад једем суву храну.

Није добро да се терет кризе распореди на све грађане равномерно јер би требало бар неко да преживи.

Изузетна личност. Други су паметнији што су старији.

Резултати гласања узети су у обзир приликом пребројавања листића.

Имамо највећу инфлацију у Европи, али и да се удвостручи, наш човек би опет био незадовољан.

Када ми је жена побегла са швалером, они који је добро познају, први су ми честитали.

Грип јењава, али нема разлога за панику јер су фармацеути већ произвели два нова.

Добро је што је откупна цена пољопривредних производа ниска. Произвођачи се не секирају ако им не плате.

Три дана пред демонстрације ништа нисам јео јер је полиција обећала да неће да бије гладан народ.

Светски моћници хоће да нам отму покрајине јер Војводина може да храни пола Европе, а Косово целу да дрогира.

Интерпол је на трагу наркобосу те је питање тренутака када ће му дрога бити враћена.

Ниједна од суседних земаља неће правити регионе, већ ће се оријентисати на увоз из Србије.

Невладине организације су владине организације, само што су влада и организације у различитим државама.

Док је штрајковао грађу, били смо солидарни. Његову порцију делили смо на равне делове.

И највећи критизери признају да се у Србији данас живи боље него у време бомбардовања.

Када једнога дана сви будемо пензионери, ко ће да нам доноси пензије?

Функционери нам нису оригинални. И мој прадеда пре него што је побегао у иностранство распродао је сву земљу.

Није корупција ни приближно толико развијена колико се ми хвалимо.

Несташица млека није вештачка. Био сам у самоуслугу: стварно га нема.

Син неће да се жени јер није запослен. Глупости: где један гладује, увек ће бити за још једног.

Душан Стојковић

ЖУБОР МЕТАФИЗИЧКОГ

(„Алтера”, Београд 2010)

КОЛАЖНИ СУДБЕНИК

Срба Игњатовић

Наша поезија, као и свака друга, налик је на архипелаг. Сваки значајан песник једно је острво. Замислите читаоце који посећују тај архипелаг. Логично је претпоставити како неће крочити ногом на свако острвце. Ко треба да их упуту на незаобилазна међу њима? Несумњиво – критичари. Да би ови знали која се заобићи не смеју, требало би да се упознају са свима. Раде ли то наши критичари поезије, раде ли то критичари поезије уопште? Нажалост, не!

Једном прихваћен и похваљен песник код нас се не заобилази лако. Он има право на готово неограничен број грешака. О њему се, по инерцији пише (уколико се о поезији пише). Он се чита, под условом да се код нас поезија у правом смислу речи чита (чита да би била ваљано прочитана; ишчитава). Онај песник који је, игром случаја, „прескочен” или недовољно уочен, касније веома тешко (ако икако) „осваја” оно место које му, по вредности његових песничких остварења, припада. Нимало случајно, наша поезија ризница је „случајева”. Када се укаже, разложно и уз помоћ правих аргумената, утемељено, да је неки песник кудикамо значајнији него што се мислило до тада, то се не прима као готова чињеница. Мора се доказивати наново. Накнадно „откривени” песници малтене су то само за оне који су их и открили као такве (нпр. Светислав Стефановић за Миливоја Ненина или Бранко Ве Пољански за Александра Петрова).

Песнике треба препознати и критички вредновати у тренутку објаве њихове поезије. Критика није накнадна памет, већ муњевита реакција. Традиција једног песништва, рецимо српског, сиромашнија је ако није попуњено празно место које би песник који се не чита довољно и о којем се не пише ваљано запремио.

Зашто ово говорим / пишем? Зато што сам убеђен да је Срба Игњатовић (1946) не само значајан, већ и велики песник српске поезије и зато што ми се чини (било би добро да ми се само чини) да није читан ни прочитан као такав.

Песници су, рекли смо већ, налик на острва. Доносе, имају нешто особено због чега их не можемо побркати са другим песницима. Поседују своје поетско *писмо*. Наш задатак се управо и састоји у томе: размрсити повесмо Игњатовићеве лирике и указати на саставнице које је *мајсторском* чине.

Наши песници се у последње време јатимице одлучују да зберу своје песме. Учинио је то и Игњатовић књигом *Варвари на Понту* (2000). Одрекао се, притом, три своје песничке књиге: *Који немају душе* (1971), *Десети круг* (1975) и *Рептил/полиптих* (1983). Није то било одрицање у правом смислу речи: углавном битно прерађене песме инкорпориране су у друге збирке (поема „Десети круг”, на пример, „ускочила” је у *Рашљар*). *Варвари на Понту* састављени су од четири „коначне” књиге (лишене циклусне поделе, хомогенизоване): *Слагачница* (1981), *Рашљар* (1989), *Зограф оштра срца* (1989) и *Гачући у нови век* (1993). Пета Игњатовићева „коначна” књига (њени делови били су штампани у *Варварима на Понту*), *Судбеник*, појавила се 2001. године. Ових пет збирки, окупљених под заједнички песнички кров, чине Игњатовићеву малармеовску *Књигу*. Нуде као на длану – херметичку (да ли је то парадоксално: херметично на длану) поезију овога аутора. Игњатовић је написао своје, одабрао/среду; на нама је да прочитамо попуњено (и буквално, и критички). Прво што се, по нама, да уочити када се са Игњатовићевом поезијом „сретнемо” јесте концизност / згуснутост његових песама. Но, и та концизност је „искошена”. Најконцизнији српски песник несумњиво је Момчило Настасијевић. Игњатовић није на његовом трагу (Настасијевића су, и то само донекле, следили Радомир Продановић и Светозар Бркић, песници који су га лично знали и на чије песничко формирање је он и директно, и писањем и говорењем о тајнама песникована, утицао; касније, најплодотворније, Тања Крагујевић и Бранко Кукић). Игњатовићева концизност је другог типа. Он се клони драстичних инверзија, архаизације језика и елипси. Доказује да се могу писати „густе” песме (речима је стварно тесно у његовим

поливалентним стиховима) а да се не мора притом бити Настасијевић или његов песнички клон. Обојица, и Настасијевић и Игњатовић, пишу *битну*, есенцијалну поезију. Први притом стреловито рони у дубину, вртложећи и мисао и песничке слике; други, не одричући се дубине, полеће и у ширину, помно привлачећи песничком језгру и магми много тога што је до његовог приступања певању изван лирског поимања било.

Кратке Игњатовићеве поетске форме нису ни што је помало помодно код нас постало, хаику песме ни европска варијанта хаikuа. Оне су управо то што јесу: кратке песме којима песник остварује тешко оствариво. Идући по жилету и изнад амбиса, успева клонећи се овлашног крокија, да, епифанијски, ухвати у лету сев битног, метафизичког. Његове песме су, налик на кап крви: просветљење, одуховљење, проговор метафизичке језе. Послужимо се још једном сликом (Игњатовићева поезија, на први поглед посна, сведена на суштинско, и то атомизирано суштинско – наводи нас да јој се управо сликама „одазивамо”): ове песме су и поетски „снимци”, али – онеобичени.

Оскар Давичо има збирку која се тако зове – *Снимци*. Спомиње мо је јер нам се чини да није у довољној мери уочено – ако је уопште то било и учињено – како је Игњатовићева поезија, опет искошено, надреализму блиска. Није надреализам књижевни покрет чији су припадници писали унисоно униформисану поезију, нити је надреалистичка поезија *само* потпуно слободно, аутоматско, и асоцијативно повезивање међусобно неспојивих ствари и појмова. Сусрећу се у надреалистичким песмама не само кишобран и шиваћа машина, и није једини простор за такав рандеву сто за сецирање. Постоји Бретонов надреализам, али и надреализам Елијаров, Далијев, Десносов, Незвалов, Шаров... Нама је Игњатовићев „надреализам” најближи (иако су ова двојица песника могуће еонима удаљени један од другог; ово је читалачка асоцијација, плод уживања у читању поезије – ако таквог чуда има, а морало би да га има – које подразумева, и захтева, магновене асоцијације; тако се лакше, и једино, броди по океану поезије на којем постоји ујевећевско *побратимство лица у свемиру*), пошто се реченица одужила понављамо / препричавамо њен почетак: Игњатовићев „надреализам” најближи је надреализму Рене Шара. Обојица су били свесни свих замки које надреализам пред песника поставља, вешто су меандрирали, клонећи се њиховог отровног угриза, и били надреалисти онолико и онако како се, посматрано из данашње критичке перспективе, једино надреалистима може бити: надреалисти *упркос* надреализму.

Игњатовић је прави и притом један од најбољих наших поета doctus-a. Где се наводи ученост ове поезије? Она „напада” песму из најразличитијих праваца и гнезди се у њеном срцу. „Сигнали” су и наслови појединих песама и збирки. Јесу то и честе посвете, као и присуство многобројних песника, уметника и историјских ликова као „јунака” песама. Понекад су ти „јунаци” и песникове маске. Све је зачињено иронијом, оксиморонима, реторским питањима, звучним стилским фигурама, каламбурима... Погледајмо како, примера ради, Срба Игњатовић уводи Васка Попу у стихове своје, за сада последње, песничке збирке *Судбеник*. Попа је био и раније „присутан” у Игњатовићевим стиховима. Довољно је сетити се песме „Подела улога” из збирке *Слагачница*:

*Најгоре је
Кад овца полуди.
Руши градове, врши атентате.
Забрани вуну, млеко и сир.*

*Беспослени пастири
Лутају док се сретну.
Онда су неки Лај,
А неки Едип.*

Није тешко приметити да је пред нама хуморна „варијанта”, али и са пародијским набојем, чувене Попине песме „Пепела” (могуће је и још једне – „Клина”) из циклуса „Игре” објављеног у најбољој песничковој збирци – *Непочин-поље*. Приступимо *Судбенику*. Игњатовић који, као и поприличан број наших савремених песника (нпр. Адам Пуслојић, Радомир Андрић, Братислав Р. Милановић, Предраг Богдановић Ци, Миљурко Вукадиновић, Власта Младеновић...), песнички обрађује румунску „тему”, Попу доживљава као највећег Румуна српског песништва (синтагма „бити Румун” за споменуте песнике је, с разлогом, једнака синтагма „бити песник”). Сем прикривених цитата расејаних дилем збирке, њему је посвећена песма „Балканска” (она је, и то једина, преузета из раније збирке *Зограф оштра срца*). Скрећемо пажњу на специфичну песничку симбиозу присутну у њој. Песма се гради на попински начин: надграђивањем, „лепљењем” слика, питањима, „нарацијом”, гротескним сликама, елементима преузетим из фолклорне традиције, црним хумором. У њој се „љубе” два мотива: прерађена Попина

мала кутија (овде је „капија-кутија”) и асоцијација на чувене „Варијације о лобањи” Миодрага Павловића:

*Какво је време у лобањи?
– Ведро за бомбардовање.
– Како је у лобањи?
Тесно, ветар дува.*

„Немилосни анђео” је трагични „одазив” на чувеног анђела-брата из Попиног „Каленића”. Поново је полазна тачка Попин циклус „Мала кутија”. Ова је у Игњатовићевој верзији добила „лице страха”, постала демонском (мали Мук из бајки праметнуо се у „малог” Мунка – експресионистичког сликара чувеног „Крика”):

*У кутији дише празнина,
порађа маглине и репате звезде,
намотава на преслицу
повесма вечних идеја.*

*Поробила нас је једна кутија
и сада нам диктира законе,
одмерава хлеб и со,
раздваја ноћ и дан*

*казује шта јесмо
и шта никад нећемо бити –
гледано изнутра.*

Назив циклуса „У кору година” „прогутао” је наслов прве Попине збирке.

Цитати, посебно скривени, камуфлирани, особени су знак Игњатовићева песништва. Уосталом и цела лирика се може (чинио је то, на пример, Фридрих Шилер делећи песништво на сентиментално и наивно) поделити на изворну и цитатну (за мене ту нема никаквих вредносних судова). Једну предводи Хомер, другу Вергилије (нисам сигуран да је први „пребрисао” другог, како тврде многи савремени теоретичари књижевности; по мени, реч је о двојици врхунских песника који су се кретали у различитим песничким смеровима и бирали, не би ли остварили оно што им је био наум, различите песничке поступке). Теорију цитатности маестрално је поставио Кирил Тарановски у својој

Књизи о Манделштаму (изашла је 1976. на енглеском, а била преведена и штампана код нас 1982. године). Из ње се дâ видети како се знаменити руски песник може, и мора, читати на различитим равнима / нивоима. Готово сваки његов стих има своју *сенку* или своје *сенке*, а оно есенцијално налази се управо у њима. Игњатовићу је од свих песника Манделштам најближи (нимало случајно најдуготрајнију едицију свог „Апострофа” насловио је „Шум времена”, како се звала прва преведена код нас Манделштамова књига која је садржала песме, фикцијску прозу, мемоарске текстове и есеје). Игњатовић је, могло би се рећи, Манделштам српске поезије, а свака поезија мора имати *свога* Манделштама.

Његове песме *колажне* су песме. „Одазивајући” се прочитаном једнако као и доживљеном и виђеном, допуштају да његово Ја вибрира уз другост. *Отвореност* његових песама је максимална. Игњатовић ствара своје, аутентично, пресложено, сложено песничко дело. Песме су му палимпсестне: потребан је и готово археолошки напор да би се доспело до њиховог језгра и открило да је оно, заправо, као жива или Кафкин одрадек, вибрирајуће и неухватљиво. То ове песме чини динамичким, „поскакујућим”. Сретна комбинација формалне плазматичности и несмирености, густине казивања и зрелости (зашто не – и мудрости) казаног сврстава их међу *најдинамичније* и *најотвореније* песме свеколике наше поезије. Тако не изгледа на први поглед. Али, први поглед, када је о тумачењу песама реч, увек вара.

Латимо се једне песме и начинимо њену блиц анализу не бисмо ли подупрли казано и навестили оно што намеравамо још прозборити о овом песништву. Посегнимо за првом песмом *Слагачнице*, уједно и песмом која „отвара” изборник *Варвари на Понту* – „Ево књиге у анђeosком паду”. Кратку, трострофну (катрен, квинта, дистих), песму наводимо у целини:

*Ниједна ми се књига није вратила.
Оне путују широм расклопљених корица:
Најпре Благо Сијера Мадре, Б. Травен,
Потом Тајна долине сунчевих зрака.*

*Колико времена више има
Изглед на повратак све су оскуднији:
Ја видим како друга рука
Крза посвећени папир – мрмљање –
Сада већ цела страницу по страницу.*

*Никакав је повез неће спасити,
Ево књиге у анђеоском паду.*

Ево најкраћег могућег тумачења онога што нам она подастире.

Први стих је књигу претворио у биће, а песника „окаменио”: он чека да му се она врати. Глагол „вратити” је овде полисемантичан и да се разумети на неколико начина: књига која је написана дефинитивно напушта свога творца; књига се не може читати два пута; свако читање *исте* књиге заправо је, када се урачуна неизбежни контекст, *читање друге* књиге...

Други стих говори о „путовању” књига широм раскрыљених корица, а асоцијација је на епилошки део Шантићеве „Претпразничке вечери”, написан на молбу Богдана Поповића, у којем су песме метафорички изједначене са птицама.

Два следећа стиха уводе у игру примере: *Тајни долине сунчевих зрака* није наведен аутор и на читаоцу је да одгонета задату загонетку, а *Благо Сијера Мадре* дело је, авантуристичко, загонетног Б. Травена (роман је успешно екранизован те се „преселио” из једног, старог, у други, новији, медиј).

Друга строфа почиње вишесмисленом „формулацијом”: *Колико времена више има / Изгледи на повратак све су оскуднији*. Она, условно, делује парадоксално. *Времена више има* чита се и као тврдња дијаметрално супротна. Времена има јер протиче и године се роје, али га, истовремено, све мање има (крати се) за онога ко би могао и хтео за књигама да посегне. Асоцира се овим стиховима на чувени Хелдерлинов стих *Чему песници у оскудно време* из песме „Хлеб и вино” који је био, као и сама Хелдерлинова песма, иницијална каписла за философска премишљања најзнаменитијег философа двадесетог века Мартина Хајдегера.

„Објашњење”, такође присутно у другој строфи, је у следећем: друга / туђа рука не листа, већ крза, а потом цепа књигу (ова је на „посвећеном” папиру; и сама, дакле, света). Но, кључно је то што је крзање папира изједначено с мрмљањем. Написано, сакросантно, ништи се изговореним, али неразумљивим, промрмљаним.

Поента је реска као и у већини Игњатовићевих песама; буквалну констатацију *Никакав је повез неће спасити*, прати метафоричка *Ево књиге у анђеоском паду*. Анђелима је, верујемо ли у њихово постојање, али и када их само замишљамо, својствено летење, уздицање. Пад је био казна за узохољеног сатану. Анђеоски пад је, дакле, стрмоглаво

сурвавање у паклени понор са небеских, рајских висина. (А нама падају на памет Данте, Његошева *Луча микрокозма*, сви њени „извори”, укључујући и Милтонова дела, Блејк, Бајрон, Бодлер и многи други.) Посвећено постаје пакленом, не престајући да буде притом и анђеоско.

Требало би написаном додати и анализу симболичких значења која се приписују књизи, али и путу, времену, повратку, руци, анђелу и паду. Онда бисмо тек били у стању да се ухватимо, и то само делимиче, у коштац са оним што се из ове песме може ишчитати.

Када смо већ – макар мрмљањем – окрзнули пакао, споменимо да је „Десети круг”, једна од најбољих поема коју свеколика српска поезија има, Данте дат кроз Настасијевићеву визуру (в. посебно Настасијевићев песнички циклус „Речи у камену”), текст који још увек чека аналитичко ишчитавање. И у њему, као и у другим Игњатовићевим поетским остварењима, наш песник се служи својим (термин зајмимо од Шарла Морона) опседантним метафорама и речима. Игњатовић зна да добар песник мора, пре свега, у језику да бунари. Он не прибегава неологизмима, али зато има необичне и незаборавне спрегове речи, као и – напоменули смо већ – поједине међу њима које опсесивно и онеобично раби. Навешћемо неколике: *књига; сенка; крв; небо; трава; светлост; вода; камен; ветар; земља; стабло; шума; Бог; дим; место; тело; дах; очи; длан; маст; чађ; котао; купола; наприка; лук; орао; коњ; пчела; мува; јабука; со; зрно; мирис; хлеб; тањир; дно; празнина; сан; новине; шестар; таман; слеп; кисео...*

Навешћемо такође неколике оштре, у срце убадајуће, налик на иглу или трн, песничке слике: *Ко трепавице боцкају четинари / када одливају своје скромне сузе* („Дух се приказује”); *По читавом телу уснулог / Гасну пољупци* („Печати, Г”); *Трава је увек жедна* (исто); *Како се излечити / Од свих болести смрти? / Да ова људска вечност / Заувек буде вечна* („Андрићев венац”); *Над тополом крилати коњ / језди у небеску провалију* („Зачуђен путник застао...”); *Ово дрвце је брементито / треба да роди хлад* („Пустите дрво да расте”); *Небо набодено на Ртањ* („У Црноречје, посланица”); *Ево већ плови крајевима слика набујала у биће* („Vita nuova”).

Игњатовић песму приближава прози. Куша колико се то може учинити а да поезија о(п)стане. Сенчи је, ненападним, пропламсајима мудрости. На самим почецима свога песниковања Игњатовић је био зрео песник. Мисао се тада љубила са емоцијама. Потом је стигла – мудрост.

Игњатовић је склон ризику. Пишући песме као да игра руски рулет. Опклада је у главу. Када се песма надвије над амбис прозног, он

напише песму у прози. Неколике међу њима стварно су антологијске: „Жива књига”, „Процеп”, „Твој хлеб”, „Камен”, „Из Тацита”, „Из Хомера”. То је Бојана Стојановић-Пантовић превидела и ниједну није унела у своју антологију српских „прозаида”. Да би неко био значајан творац песама у прози нису неопходне читаве књиге оваквих остварења. Понекад је, када је прави песник у питању, довољна и прегршт.

Пишући о Игњатовићевом *Судбенику* написао сам: „Читање Игњатовићевих песама може бити, ако се уложи потребан труд, уживање / наслада у тексту, но оно није лагодно: више труда (и знања) – више уживања.” Судбина ме је навела да написано овде поновим.

ИЗ РУКОПИСА

Иван Деспотовић: „Шетачи“, 2010

Милован Данојлић

Милован Данојлић

Куда иду корњаче

Тиха је се, куда иду све те корњаче
Што се по земаљској криви повлаче:

Шта то, кроз траву мигети, ћуче?
Траже ли, можда, сродне друге?

У модерну добу свако хоће
Да се излети од оштрица и самоте,
Па су се и корњаче, не баш тале,
У велику трку укључиле...

Кроз наш век јуре аутомобили,
А корњача кроз Камено долази илаци,

И брзи ће се преко земље брзати
Док времена и јак простора буде.

Ха

пшине пшару
не дожива их нико
ни свјетом ни пшар.
Вотро је зомлетем
отдером роздијело
а ситуиости повасроч
племе краице сине регенице.
мбуну ошаре
пшари расше
близине се свврррррр
кого да спучиш иа свбв
да узвикием ха
да их одоттам
да пшару грчизе
коо шно пшарх неїда
жерној дуци каја деше
свррррррр.

J. Zivlak

Зимски извешај
 Мојо и све појзоу били
 трептају и ми се све појзоу
 овоно јесени. али свам
 исхоу је дојсају и одјоу
 а прили били ијер појме
 све од рупоу ијер појме
 се бривоу. го соу појзоу
 го соу се од свомо брше појзоу
 го соу ми го соу појзоу
 кича ли бих соу расиу
 го ли исхоу се не извоу
 али соу се не опису
 тамо ту у невреме
 извоу појзоу иршиу
 го зноу ту појзоу
 а зноу ту појзоу
 по извешају.

Радн Зул

ОДРЕЦИ СЕ

учини се невидљивим
толико да заспиш
као да је твој сан већ испричан
и да га памтиш из другог живота.
учини се оданим
да знаш оно за шта нико није плаћен
док сумња не разори камен
на који не пада сребрењак
нити се ико сагиње да га омирише.
одреци се
таме
одреци се разлога.
безраложност је закон
а сила одока одмерена
заузима пространства
и дели се међу онима који не питају
који је дан први међу једнакима.
ако данас кренем
да ли ћу данас стићи.
шта је важније
од тренутка кад си пошао
да стегнеш срце које већ види да престижеш себе
и да избијеш сумњу оних који не верују да си
стигао пре но што си пошао.
одреци се растојања
одреци се доказа
јер знање служи да се уљуљкају глуви
а речи звоне не да посеју побуну
него да се пригрле непостојање
и прикрију таму.

ПОД ОБЛАЦИМА

што више таме
то мање ведрине
гласови из даљине и гласови иза уха
слични су ко утроба утроби
једне и друге чујеш
једне мутно друге неразговорно.
и као да си нахрањен
кад уловиш одзив
потврдио да си жив.
а они што проповедају брзо жвакање
и погибао као око правде
себе виде као судије
и као врачеве и као у тами залутале
и суде као победници и оплакују се
као губитници.
што више таме
то више светлости
и како год
скончаћемо кад заспимо
и нестаћемо ако се не пробудимо.
погледај гуске под облацима
и биволе на пољима
погледај раздражљиве на степеницама
и вреву на мостовима
ми смо прошли без застоја
а осврће се онај ко се неће вратити.

ПАМЋЕЊЕ

слушао сам старе песме.
слушао сам нове.
шта их је повезивало
зар само храпави гласови или они са украсима.
једнима је недостајало време
другима тама
у једнима беше превише пејазажа
или превише вере
дрхтавих напева који
су се позивали на ствар изгубљену
друге су у распрснутом звучању потврђивале саме себе
а разлоге су остављале на пустој ледини
тамо негде као наказну слушкињу
или лажљиву сапутницу.
тако и ја стојим пред крештавим птицама
једне певају и траже да их нахраним
друге ме заобилазе у луку.
оне које узимају храну не знају шта
певам. оне ме виде као спасиоца и као ловца
и зато су опрезне
моја их се песма не тиче
нити гласови које сам слушао
негда где су се ваљали таласи
и дубина хроптала и цвилела
а планете ударале у срце воде.
док узимају храну оне чују своје дисање
и виде једну руку која се удаљава и приближава
да ли виде и памћење у чијим се устима
распадају речи.

Драган Јовановић Данилов

Сенке

Свима нам дрхте руке
од онога што се из њих обима.

Сведок сам оног што нисам
ни видео, ни чуо.

Још нисам кренуо са њима,
а обузима ме носталгија из вама,
слепе улице, слепе и од слепих
мишева што надлежу моје дегачице.

Нисам у себи, него у вама
и нечем још даљем.

Претешке су сенке које вучем
за собом – ходају поред мене,
а земља од њих подрхтава.

Сенке су, заправо, речи,
пре издахнуће, него изговорене.

Боже је и не мислити на то.

Драган Јовановић Данилов

NAŠA AGORA

A onda su se pojavila moja tačna priviđenja.
Ja sam arheolog koji ne zna zašto kopa.
Probudio sam se u čekaonici železničke stanice.
U pet sati ujutru, kad svitanje razgrće tamu
i budi ruže u prozorima, ova čekaonica je
naša agora, grčko naše sastajalište gde svako
besedi svojim priviđenjima.
Žene su nam ovde svima zajedničke.
Na klupama plegla su tela beskućnika.
Iz memljivog bifea izlazi lupez i, lica mrkog
kao konjak, pilji u začudne putnike.
Ciganka, prekomerno mlada, izvadila je iz košulje
dojku, šiljatu kao kruška i dete sad sisa,
sve dok ne utone u san.
Bolno je poznanstvo sa ogledalom u staničnom
zahodu; ovo je ogledalo ispred koga nema nikoga.
Nijedan putnik nije nigde stigao, ni skrivač se
nigde nije sakrio; godine u kojima je izgledalo
da postojimo korenje su koje svako može iščupati.
Nije ostalo ništa što bi se moglo staviti na vagu.
Ova čekaonica je naša agora i dom naš,
a i dom je mesto izgnanstva na kome se seta,
kao ravnica, širi do konačnog nedostajanja.
Ništa ne može ugušiti neizbežne reči,
jer one su nečujne i uporne kao vreme.
Zašto su baš ovde morale biti neizgovorene?

SPALJIVANJE RUKOPISA

Pesnik, kao i gavran, rađa se već star!
Sto mi je godina i vreme je
da u spokojnoj ovoj žurbi spalim
rukopise koji su bili deo mog tela.
Ne može se u ruci držati reč.
Niti napolju treba da ostane ono
što potiče iznutra. Osvetlio sam svoje tamnice.
Dugo sam drhtao i činio da drugi drhte.
Sada se vraćam svojim stopama u snegu
da izbrišem tragove prolaza.
Spaljujem pesme kao varke
koje svetlucaju da bi me podsetile na sebe.
Nikog ne zanima ničiji bol, eto,
zato sam sebi priredio zabavu.
Veliki mir okružuje ovu vatru. Gore pesme
kao izaslanici koje uvek šalje neko drugi.
Gore najlepše moguće reči, da više ne bude tragova.
Nedovršen je svaki pokušaj.
Na koga se ovaj zid srušio?
Ni poslednje želje pred pogubljenje nemam.
Spaljujem sve rukopise osim ovog.
Ko me u ovom trenutku ne vidi,
taj me nikada nije video.

Душан Ђорђевић

НАСТАСОВ ЛЕБ

(одломак из романа „Жива у гроб несам могла“)

Народ неће Бугари, криво му за шајкачу. Сас очи не може да ги гледа. Голема мржња се увукла у напатену душу. Злотвори поклаше грдан народ. А некој дигне гркљан, а севне нож. Јове га једва сакрисмо, ч'с у подрум, ч'с на таван. Спира, начелник пандурски, подвија реп, па сас злотвори руку под руку. Пишти Врање. Црнина зави многе куће. Спира је бија другар сас тате све док имаше фајду, к'д тате настрада остави га на цедило. Узеде ни најбољу њиву, пупак поред Мораву, на добош. Мислија под главу ће гу понесе. Неје бија човек, него права пачавра, најглотна што може да бидне.

– Наједе се гладна в'шка, па мисли да је фатила Бога за браду – патеше мама.

Спира ме сретна куде пијац, па викна:

– Данице, знајеш ли кој је главни у Врање за школу бугарску.

– Не ме се тиче – теше да побегнем. Нашја цркву у коју да се прекрсти.

А, он:

– Ће те се тиче, па ће још питаш! Настас! Побратим ваш! Дошја да овери вашо бугарско побратимство – кида се од смешку, а онија његови жути и кварни зуби и с'г су ми у памет. Смучи ми се к'д помислим. Оде ала пандурска, помете ме скроз. Како Настас? Па он је наш, Србин из Велес!

– Прав Србин, ројак ми је Марко Краљевић – збори и смеје се. Оће Спира да напакости, уапе за срце, што ли? Знали смо да право збори само к'д погреши, ама... Не ме држи место, што да правим, ће идем пред начелство да видим, питам.

Там, пред врата, оглас. Гледам, задзрћам, читам. Настас Крстов, главни управник за бугарско школство у Врање. Можда неје он, ов'ј је

Крстов, а наш је Крстић. Сакријем се позади липу, чекам. Заврши се работа, бидна пладне, време за ручак. Излазив Бугари, леле, излази и он. Поздрављав га стражари, стојив мирно. Теше да се онесвестим. Настас, бугарска голема глава! Зар ти, побро? Зашто, ам'н? Зашто погази светињу, крв измешану? Зар одозгор злато, а одоздол ђубре? Знаш ли за Бога, казну? Не ли те је стра? Туго, побро, што ли ти се деси, што те натера, што те акна у тил? Брго се расвести, обриса зној од чело, па около кроз парк, турско гробје, надоле кроз башче, побего дома. Измешало ми се у главу, не знајем што да мислим, бунцам. Како на Јове да кажем, како ће поднесе? Немој да искочи на големо.

Дом се прибра, реши да кажем на ручак, к'д се сви саберемо. Настана тешка, голема тишина. Само се чује мљацкање и жвакање, му-мурузница сас гра игра по уста.

Јове престана да једе. Ћути како нем. Тргна се, прекрсти трипут, и прозбори:

– Готово је, сарани га Настаса, побратима, Србина, учитеља. Нек му је лако на он'ј свет. Овога Бугарина не познавам, нећу да чујем за њега. Он је Ништа Ништов. У овуј кућу нећу да се од Ништа прави Свашта. Ако само провири, готов је! Сас овуј једну руку гркљан ће му извадим и врнем крв коју сам помешаја сас његову. Сви ћутимо, уздишемо. Е, Настасе, Настасе, арам да ти је! Нађе меко, па искаш да пробијеш. Арно му гу засољујеш рану на Јове.

“Господе слатак, отргни се од нас сиротињу, еве ти га Настас, удари му кршче које је заслужија. Нека га понесе, да види колко је тешко, мучно, болно “ – ос'мнем с'с молитве.

Настана големо немање. Врtimo се по кућу како улави, р'жимо како кучики, последња трошка се пробира по креденци.

Свекар навукја шајкачу на уши, стра га да му ги поганци не изде-дев. Једва прозбори:

– Готово је! Без д'н се мреје.

Свекрва би се тргла из дремку и почела да бунца:

– Данице, мори, погледај у рерну, немој да загори леб!

Тане би пошја према шпорет, а ја, брго, заустављам га, пригр-ћам, дувам у уста; пилче да нараним.

“Гладан-ладан” – звонеше ми у уши.

Изгуби срам, поче да идем куде газде, на тате другари, да кукам, молим за дете. Дадев по комат леб, вртив сас главу, жалив се, нема ни куде њи.

– Еве, задње ти, од уста, одвајамо. Останаше још јабуке кисељачке – изводив бесне глисте.

Море, на вас нек ви је задње, знам за пуни подруми и амбари, него семка ви таква, стискава, скржљива, богаташка.

Глад ни снагу изеде. Дођем дом, гледам, свекар и свекрва пометени, седив по цел д'н поред шпорет и кунев све по ред. Јове ћути, осећа, вене. За нос да га уфатиш, душа ће му искочи.

Тане плачљиво, а како и неће к'д је увек гладно. Стиска се у мене, зева сас уста како пилче. Очи му светли, ал жални. Свуда ги осећам, пратив ме дању и ноћу. Не давав ми мир, само бол, муку, јад. Ни једну ноћ неће да заспије без мене.

– Мамо, стра ме, загрли ме, стегни јако, ако отиднеш, ће ти умрем.

Како клубе залепи се уз стомак, међу груди. Диша крупно, штреца се, колко пут силно јекне. Топеница, мумурузница, нема се више што. Јадно дете, уситни се како министра под гушу. Бидна прце, коска и кожа како и сви што бесмо. Што сам јадна могла. Чекам да се успије па да плачем до милу вољу. Најбоље године потроши на плакање. Исцеди се слуга из испијени очи, из пресушени бунари. Слуга тешка, оштра како вр на нож. А мајчино срце је најмекко, како памук. Детиња љубав је туј, а к'д се она рчка цела се тресем, распамећујем. Зора ме затекне сас отворени очи, како насадени. Трепка нема да мрдне. Да ме неки види помислија би овој женче скрена, готово је.

Задње дође, ал не се давам. Што ме држи не знајем. На Тане испуцани уста, што прелазив дури у ране?! Очи, светли коштанчики што оћев да угаснев?! Ребра што му се бројив како тарабе пред кућу! Тихо, пискаво плакање од које коса не бели него одма опада и уводи у старос!

– Мамо, стра ме, ће ти умрем, мамче мило... – само тој чујем, а уши дз'внив, режив од болови.

– Кој да мреје? Нећеш, синко, не дава мајка! Ти си ми све, много повише од дете. Крв, снага, душа, наставак, час, понос, светлило – цунем га у чело и рипнем на ноге.

Дигнем се ујутро, ставим свекра и свекрву уз астал, припремим Јове да не знаје, па зборим:

– Тате, мамо, дремемо како сојке, ништа не предузимамо, ам'н? Мрејемо натанал'к, ај ми, ал Тане!? Што да правимо, слатки?

– Не знајемо – тихо цвилив, а слуге ги пунив скут. – Јадно Тане – почнев да скубев косу.

– Станите, има излаз! – излете ми само из груди.

Занемеше.

– Настас, он је излаз. Ако је човек и барем малка осећа, ће пружити.

жи. Побратими смо, због Јове, дете... Неје катил! Гладна рука спремна је кравај из огањ да вади. Ја ће идем да тражим, па ако има срце нека одбије. Само, водите рачун, Јове да не знаје. Л'жите, правите што оћете, само њега не потришајте.

– Покушај, ћерко, иначе паучина и чичке ће биднев белег на кућу – моли мама Добринка.

– Народ вика: К'д нађеш, једи; к'д не нађеш тражи. Што народ збори Бог чује. Што је од Бога неје гре. За Јове не брини, туј сам ја – збори умилно тате.

Изми се на бунар, очешља, обуко у чисто, па у начелство. Ал, иди дођи до Настаса. Голема глава, има жандара испред врата. Како бик, колко висок, толко широк, неће ни да саслуша. Вика, дере се, оће и да тепа. Ал, и ја знајем раду, нададем так'в вик да господин, унутра, не може више да издржи, него га копка да види што је. К'д ме виде, рече на жандара да ме пушти. Улего у канцеларију. Нове простирке, нов намештај, нов и Настас. Простирке и намештај убави, ал Настас неје. Стар беше саглам, нов како слана да га попарила. На најбољу негу, влас га обукла да ц'кли, ал он никак'в. Усукаја се у панталоне како притка за патлици, подгрбавија како чеперага што држи сушницу сас дуван, а у лице блед како месец у некрстени д'ни. Да се најежиш и оплашиш. Гледамо се, меркамо, ћутимо. На уста катанци! На колко ги се натепа по Врање, на колко шајкаче исцепи, а можда је пропаја док је скидаја Ић на људи и качија ОВ. Сас наши људи мука и к'д тепаш и к'д мазиш, па не бива. Е, Настасе, Настасе! Пошја си да тражиш рогови, а не знајеш да ће останеш и без уши. Е, так'в силник, за кога се од стра збореше ноћу под јорган, стоји наспрам мене, а руке му играва како на комшију Саву Винце к'д се, рано на сабајле, разбуди. Оће да ги сакрије, снебива се, не знаје што ће сас њи. Снага му потклецнује. Оплаши се да га не фаћа неки урок, да му се нешто не деси, а ја сам дошла...

– Настасе, дете ће ни умре од глад, дођо да замолим, ако си човек, помагај.

– Данче, оћу – занесе се и задржа за астал.

– Дај што даш, па поза уши нек ни пуца. Ће излипчемо, човеку...

– Морам да седнем – седе, море, паде на столицу.

Раскопча блузу, видим груди, рунтави, мокри. Утанаја у воду. Што ли му је? Упиљија се у мене, очи стаклени, мутни. Режев како зимњи ветар. Једев изнутра цигерицу, срце, све. Устресо се. Как'в је ов'ј Настас? Неје човек! Више личи на дзвер што не знаје куде му је легало, на изгубљену животињку, болну, пред липсување. Гледам му

очи, само што се не отворив и јурнев sluзе. Тешко, жално је у њега. Сас све стране сасукла га голема патња, оће да препукне и направи ка-лабл'к. Почо да се снебивам, осети нешто страно, а познато, из далеко да се приближује, па реши да прекинем слутњу.

– Настасе, зашто погази све?

– Због тебе!

– Због мене!?

– Ти си моја судбина, Данче. Моја црна Петка, суђеница доделе-на на рођење, кршче на чело, урезано наопачки.

– Не ми је јасно?

– И на мене! Што гу задужи толко судбину да ми додели црну т'мнину. Загледа се у туђи очи и видо почетак и крај. Бол и патњу, на здравље, на живот!

– Плашиш ме, Настасе?

– Нема ништа за плашење. Све може да се сабере у једно, у плунку, па дирек у очи. У њи, оне су криве за све, видив онакој како не треба.

– Сваћам ли ја, да ме ти...

– Волим те, Данче! Без икакву наду, скроз сас пропас. Гасим се пол'к како кандило к'д утулује и једва чекам да нестанем. Да ми л'кне.

– Зашто бре, Настасе, куде ће ти душа?

– Немам душу, ђавол гу узеја. Натераја ме да идем по његов траг, а он се не види. Да неје такој, не би се у тебе загледаја, погазија побратимство, име, све. Све је убаво уређено, да трпим и патим, пусто-сујем и испаштам.

– Ал, зашто, добар си човек. Зар ти, грешан?

– Још питаш! К'д ме гледаш споља можда несам, ал изнутра, не ваљам, ама б'ш ништа. Кој сам ја? Ч'с Маћедонац, ч'с Србин, ч'с Бугарин, Грк, Цинцар, све тој смешано заједно. Робија без осуду – тој сам ја! По мушку лозу знајем до прадеду, по женску до бабу. Немам чврс корен, име, фамилију. На што да се потпирам, за што да се закачим, ижџикљам, раскрупним, олистам. Попови бугарски, српски, грчки. Сви викав – наш си. Агитујев за исту веру. У руке ми турав ножови. Да убодем Бугарина, Србина, Грка, Маћедонца! Разбираш ли? Да убодем самога себе! Што направи!? Бодем, тепам, од сви по малка, ал себе не! Е, тој Бог не дава! Оће правдину, у мој случај казну, по Његову меру. Тој си ти, Данче. Божји нож, који је дошја по своје.

– Леле, црна ли сам! Зар ја – Божји нож?

– Не се плаши, неси крива ич. Помагаш на Бога, а Он знаје тој да цени.

– Настасе, Тане, уф, јадна, што дођо?

– Ће спасимо Тане и сви вас, а ти, наврни, барем јемпут у месец. Тој је молба, ал и услов. Како к’д доодиш куде болесника у посету. Само, без понуду. Бидни мирна, не се секирај. Погодба је јефтина. Једење, пијење, све, а за узврат, да видим твоји очи, да разблажим болови и олакшам мрење. Не брзај, размисли.

– Немам време да размишљај. Бог ми је сведок! Све што правим, тој је због дете. Слатки мој Боже, преслатка Богородице, цела жртва је у Вашу славу. Неје Тане обично дете, како свако друго. Можда за други јес, ал за мене не! За мене је победа на несрећу, имање па немање, победа на смрт без ред и број. Помогните му да бидне икона на Васкрсење, да засветли и разгори Божји огањ, да заживи здрава, фамилијарна семка, сас радос и сас весеље.

– Данче, расплака ме!

– И ја, еве, плачем, цел живот плачем, ал с’г сас радос. Тане је, Настасе, кеса сас дукати спремна да плати све што оставише у дуг и јужарска и грнчарска и каква ти не сорта из фамилију.

Плакасмо одвојено, тихо, сас прекид од болно уздисање. Соба у Началство кријеше тешке, црне људске судбине. Да не бесмо људи, не би знали да смо нигде и ништа.

Расвести се, растресо, дођо до ма, па излето из Начелство како луда. Што пре да стигнем дома. Идем, дури летим. Одокле снага? До мало пре само што не паднем, нестанем. Тане је спасен! Фала ти Боже, фала Богородице! Дођо дома, а не знајем ни куде сам прошла, ни куде сам ишла.

Саклетије ме несу остављале мирну. Там’н помислим – ће живнем, а оне навалив штомогајаће. Каква невоља наиђе, памет да ти штукне. Гази ме, кида, дроби, ал да дотепа јок. Бог не дава. Тане је његова нада, а ја морам да трајем, да заживи нада и постане Божја работа.

Настас даваше, ми фирајемо. Пунив се гробја сас људи, дан’с видиш човека, сутра црну земљу. Највише деца мрејев, од глад. Наше Тане живо, смића на комшије, родбину, на многи што не знајев. Ш’пкав по сокаци:

– Зашто никој не мреје од њи? Па и оној њино, малечко, нема куче за што да га уапс, а живо.

Живи ће се изедев што је такој. Ал, ђавол не лега без работу. Јед’н д’н, пред ручак, утрча тате пијан и дрекна:

– А-а-а-а, туј си. Видо те, све видо – избуљија очи право у мене.

– Што, бре, тате?

– Како, мори, што?! Опушти ни терајежа у гаће, па ме још ви-
каш – тате! Од с’г сам за тебе нож анџар! Викав људи по чаршју, бо-
жем ш’пкав, а ја несам глув: Даница Јованова, на Стојана Јужара сна-
шка, курвосује се сас Бугарина. А, не ли је такој, збори?!
– Чекај, бре, тате, неје. Л’жев, оћев да не снимава. Све ће ти обја-
сним.

– Касно, дародајке, објашњење не треба. Да неје Тане, не би те
било на бело видело.

– Не се курвосујем, жими кој ми најмил! Знаш да идем куде На-
стаса да тражим корку леб. Тој што сте живи на мене да зафалите.

– Да могу, свака залак би извадија из стомак. Зар се код Бугарина
иде често да моли?

– Повремено, јер такој тражи, ал нема ништа међу нас. Како ће
се курвосујем, личим ли на такву? Погледај ме, гора сам од Циганку
чергарку, од муку и болежи камен бидна. Камен за ватру ли је? Што
збориш тој, свесан ли си?

– Да л’ јесам, ил несам, не знам. Ал знам да си ступила на лајно
и да ти ноге смрдив. Људи тој видели, зборив, печат ударили. Готово је
све, срамота, само тој не чека – заплака тате.

Готово га убеди у оној што је стварно било, к’д улегна свекрва
Добринка. Сева сас очи, уста искривила како пред шлогирање. Осети
да ће пукне гром на Горешњак.

– Курвиче белосветско! Рашчепило ноге да нарани фамилију, а
највише њум. Арам да ти је, срамото!

– Лај, лај, кучко, ја те не слушама.

Расплака се, дизама руке, молим сас очи.

– Ћутиш, ништа не знајеш. А знајеш да се облизујеш како куче
пред касапницу – дигна се стара ала, отвори фијоку на креденац, изва-
ди нож и пружи ми га.

– Брго, утепуј се, друго неси заслужила.

– Е, нећу! – к’д вриснем кућа се затресе.

– Несам ништа лошо направила, Бог ми је сведок. А ти, лошоти-
њо стара, руке ми лиза до јучер, а с’г пљујеш у њи! Једну главу имаш, а
сто језика, прегризла ги дабогда! Ако ти је до утепување, ти се утепај!

– Господ те поразија, немаш ич срам.

– Немој да вређаш. Тој несам заслужила, сети се...

– За мене више не постојиш, бугарску газену кокошку нећу
пред очи да гледам. Викам ли, Стојане, шарена је била одувек, семка
лоша, Глигор лопов...

– Не ми дирај мртву фамилију, не спомињи Глигора, алапачо

стара!

– Шопске але, пчињске дивље свиње! Усмрдосте Врање сас простаклук, курвалук. Немијенчине, рђе Божје.

– Кој ће ми каже. Грађанка из околo Бујановац. Ви ли не смрдите, јужарска сорто? Смрдите на конопља, на мочку биволешку сас коју сте се мили. Смрдите сас поганл'к, сас језик кваран спреман на превару и л'жање.

– Доста, да не манем сас сукаљку.

– Само пробај, па т'г ће бројиш свитке до сто и јед'н.

– Е нећеш, шмизло! Стојане, идемо, бегајмо одовде, од срамоту. Ајмо у Собину, у трлу, овде више не. По Јове и Тане ће дођемо.

– Само преко мене мртву!

Отиднаше у јед'н ма. Остана да плачем, да вијем како сиња кукавица. Плашила сам се од Добринку. Од к'д сам дошла у њину кућу беше како притворна мазнакуша. Чекаше из прикрајку да рипне и живу ме изеде.

Докле, бре, Боже, докле да патим, не могу више. Расвести се тек на сабајле, к'д Тане дође до мене, цуна ме, и збори:

– Мамо, гладан сам.

– С'г ће мајка, сине – а он грли, целива у образи, ш'пка:

– Млого те волим, мамо.

– Због тебе Танче, мајка, ако треба, има да бидне распети Петак, само да те спаси.

Берислав Благојевић

ЧОВЈЕК КОЈИ ЈЕ ВОЛИО КАКТУСЕ

Доба цвјетања одавно је већ прошло и мршави седамдесетогодишњак је сјетно гледао у своју успавану збирку. Сјећао се декоративних перуанских цереуса, двобојних цвјетова телокактуса, свиленкастих и пурпурних цвјетова ехиноцереуса, азурноплавог *Melocactus Azureus*-а и ванредно лијепих бразилских пектинифера. Уморним погледом је тражио „Шумске руже“ (*Peireskiopsis*) или Сача Росе како је називају домороци (јер цвјетови овог кактуса личе на ружу шипурка), али ни њих више није било. У стакленику који је сам изградио више није било нити једног цвијета, а грмолике опунције, мамиларије и лоптасте гимнокалиције лежале су једна до друге као крајпуташи осјенчени непревазиђено туробним зимским сивилом.

Није одувијек марио за кактусе. Некада је био млади умјетник, врстан музичар, прави виртуоз на жичаним инструментима. Музика и жене биле су његове једине страсти, страсти којима се немилице поклањао, изнова и изнова. Његове руке су му биле све – и алат и срце и душа. Говорио је како без руку не би било ничега; ни музике, ни скулптура, ни кућа, ни мостова не би било. Током бројних тетуравих ноћи, често је у расправама засићеним слаткастим алкохолним парама говорио како у шакама почивају срце и душа, јер да није тако, музика не би могла изазвати дивљење или нагнати сузе на очи. Музика би била, тврдио је, лишена сваког осјећаја. Била би то безвриједна нотна свеска испуњена насумично разбацаним и међусобно посвађаним тоновима.

Онда су, у тридесетој, почела издајства. Прво га је издала Сомбра, његова највећа љубав (иако их је имао много) тешко ранивши његово срце шћућурено негдје између палца и кажипрста. Отишла је за његовог великог ривала Игора Војтекијевича, за кога су многи тврдили да је последњи истински музички геније. Потом су га почеле издавати и руке. Трпио је ужасне болове од грчева у лијевој шаци и ускоро ће

доктори констатовати да више неће моћи да свира јер су деформације његових зглобова прогресивне и неизљечиве.

Мјесецима је туговао, опијао се и сажаљевао, није знао шта да чини ни куда да крене. Знао је само да мора отићи што даље од извора свог јада, од своје омиљене ручно израђене гитаре, од своје бивше драге, од лицемјерних жалопојки кафанских другара и подругљиво уперених прстију незнаца. Био је потпуно изгубљен и сломљен, све док му блиски и одани пријатељ Ђанфранко није предложио путовање у Америку. Једне августовске суботе укрцао се на грандиозни прекоокеански брод „Лисабон“ чија је дестинација био Монтевидео. Није знао шта га чека, није знао ни шта да тражи у Уругвају када тамо коначно стигне.

Непуних сат времена пошто је „Лисабон“ пристао у луку, он је без много размишљања купио лијепог и младог коња и запутио се у унутрашњост. Ту се први пута сусрео са бројним врстама нотокактуса чија је постојбина управо Уругвај. Октобарско прољетно сунце је измарило милионе шарених цвјетова кактуса који су расли по беспућима као ливадска трава. Опчињен невјероватним призорима, он се данима враћао и посматрао разиграно море иглица и цвјетова, залазећи све дубље у дивљине Латинске Америке. Није био свјестан пространстава која су лежала под копитама његовог коња; готово без даха је прегазио Гран Чако препун чакенских лоптастих гимнокалиција које цвјетају ледено бијело, златножута или њежно ружичасто, стигавши преко Аргентине, Парагваја и Боливије до самих обода Амазоније. Када је наишао на једно осамљено али не и потпуно изоловано племе старосједилаца, изгледао је уморно, гладно и прљаво. Мјесецима је јео само плодове незнатних биљака (а ријетко и ситну болесну дивљач коју су његове нејаке руке могле ухватити), спавао је под отвореним небом покривен лишћем или кором дрвета и купао се у неокаљаним бистринама прохладних ријека у вријеме кратких и ријетких пауза. Личио је на фанатичног, брадатог ходочасника крвавих очију који тражи одговоре на најтежа животна питања. А када га је племенски старјешина питао зашто је доспио чак до руба прашуме, он је само слегнуо раменима и рекао како се загледао у кактусе и љепоте нетакнуте природе. Домороци су се гласно насмијали, церећи се и плазећи језике. Најстарији од њих је устао и у примитивне полулоптасте чиније усую већ припремљени кашасти напитака. Када је упитао шта је то, рекли су му да пије напитака од чикули кактуса. Племенски мудрац је више пута поновио да се кактуси морају доживјети и изнутра, а не само очима или рукама.

Када је блјутавогорки халуциноген почео да дјелује, он осјети како се његово тијело опушта, а његов ум полако удаљава од неке пра-

давне легенде коју је старјешина уз логорску ватру препричавао по ко зна који пут. У магновењу је видио непрежаљену Сомбру како плеше заводљиво њишући куковима и ударајући длановима у такту кастањета, видио је своје јагодице окрвављене бјесомучним вјежбањем, видио је рашчеречена тијела и поломљене вратове мандолина, гитара и виолончела са којих су висиле жице попут мртвих, згрушаних крвотока. Видио је себе како трчи у загрљај неколико метара високом монструозном цереусу чије бодље су подсјећале на многобожачка римска копља која спремно дочекују хришћанску јерес. Загрљај је, на његово изненађење био благ, готово мајчински, и он је у наручју големог кактуса утонуо у сан.

Последња четири десетљећа је живио од скромне зараде коју је добијао држећи приватне часове свирања гитаре. Он сам више није свирао. Само једном је покушао одсвирати етиду непознатог аутора у д молу (био је то добар дан и руке га нису много бољеле), али у тој музици више није било ни љубави, ни страсти. Његово срце између кажипрста и палца више није реаговало на ноте, већ на убоде кактусових иглица. Бол коју су му повремено наносиле танане жаоке није била налик боли коју је искусио онда када је Сомбра отишла, нити боли коју је свакодневно осјећао у надланицама. То је била она бол која је неопходна да би човјек знао да је жив.

Прве кактусе за своју колекцију донио је још при повратку из Америке. Током година његова је збирка нарастала на неколико хиљада кактуса најразличитијих родова, варијетета, калемљених и укрштаних примјерака. Бескрајно је уживао поклањајући им пажњу и проматрајући их како расту и цвјетају. Био је сретан јер је знао да кактуси никада не би овако успијевали да у болним крвгавим пањевима на крају његових подлактица нема срца, душе и љубави. У стакленику, међу бодљикавим пријатељима, никада се није осјећао усамљено и, чинило му се, бол у рукама је постајала подношљивија.

Осјећао је да неће дочекати да *Cephalocereus senilis* у његовом стакленику процвјета. Није имао времена да чека да „глава старца“ (*Cabeza de Viejo*) нарасте шест метара колико јој је било потребно да би први пута изњедрила цвијет. Спаковао је кофер, а кључ од стана оставио је Педру, симпатичном младом полазнику часова музике, који је гајио и изненађујуће интересовање за кактусе. Након четрдесет година био је поново спреман за далеке крајеве. Овог пута је путовао у Мексико, у „Долину старца“ стотињак миља сјеверно од главног града, у величанствено природно станиште длакавих, сиједих, стубастих горостаса.

Знао је да ови кактуси, којима је овако дуге сиједе косе и браде сада толико наликовао, цвјетају ноћу, у априлу. Касно поподне је кренуо из града и негдје око поноћи је стигао у долину. Призор је био фантастичан – стотине и стотине високих стараца је гордо стајало окружено хиљадама мањих стрелицама наоружаних поданика који су ове, као и других ноћи, нијемо чували стражу. Спорим и несигурним корацима успио се пробити до једног од њих. На њему је био пуп који је сваког часа требао да се отвори. Недуго потом, ружичасти цвијет се указао на мјесечини и био је љепши него што је он икада могао да замисли. Као хипнотисан, гледао је у њега до пред зору, а онда су се његове уморне очи склопиле. Након толико година поново је уснио Сомбру, младу и лијепу, онакву какву је волио и какву памти. Сањао је како га њежно љуби у врат, док јој он у процвјеталом стакленику свира прекрасну и бескрајну елегичну баладу.

ОСВЕТА

– Ја крив? Како ја могу бити крив за било шта? – запрепашћено се обрати каменорезац Каповила младом господичићу у героку са цилиндром на глави који га је дрско прекинуо у послу.

– Тако и ја тврдим – огорчено ће човек у официрској униформи, стежући песнице у љутини.

– Него шта – доливао је младић уље на ватру. – Немојте се правити невешти. Нисте ви тек тако могли направити наше ликове. Студирали сте ви нас, итекако. Сећам се да сам једном у гостиони приметио како ме пажљиво посматрате и нешто цртате.

– Да. Зашто наши кипови толико личе на нас? Зар нисте могли да нас мало измените? – надовезао се официр.

– Ви сте прве особе које су се побуниле због сличности – незадовољно ће мајстор, прибравши се од неочекиваног напада.

– Наравно, кад су вам муштерије мртваци – јетко ће официр.

Мајстор поћута, поново узео длето и чекић, које беше спустио поред недовршеног стуба кад су ова двојица ушла у његово двориште, и обрати им се тихим, али одлучним гласом:

– Жао ми је ако има штете због тога...

– Има ли штете? – обојица ће иронично углас.

– ...али свој занат стављам испред свега. Господар Симеон наручио ми је посао, и то добар: четрнаест попрсја мушкараца и жена, то јест, вас сведока, за његове потребе, ви ћете најбоље знати зашто. Али, ако мало боље размислите, сложићете се да је име најважније. Због њега се ви, наравно, и љутите. А ја своје нисам стекао тек тако. Исклесао сам ликове најбоље што могу, као и увек, не улазећи у ваше неспоразуме. То је све што имам да кажем – рече и настави да ради, не обраћајући више пажњу на њих.

Посетиоци заћуташе. Изгледало је да их љутина полако попушта, чак се у неприлици згледаше. Знали су они да је Каповила у пра-

ву, али су морали на некоме искалити свој бес. Најзад се окренуше и изађоше без поздрава.

Спуштали су се ђутке низ Калварију све до обале. Тамо им ветар с мора пријатно освежи лица....

– Царска се не пориче – најзад ће официр.

– А чисто сумњам да није сакрио златнике, матори вештац. Тај има њух за злато, или му стварно помаже малик, као што рече она баба...

– Тја, ми то заправо не знамо. Ко нам је крив што су нам језици били бржи од памети – помирљиво ће официр. – И што смо дозволили да нас заведу приче.

– Нису то приче – још увек ће горљиво млади господичић. – Видео сам камени ковчег својим очима.

– Ко зна шта је било унутра. Него, гледај на целу ствар са ведрије стране. Можда није тако лоше што су нам ликови на улици, испред онако лепе зграде, на видiku госпождицама. Може се још која и заљубити. Треба их само убедити да смо ми украс зграде – усиљено се насмеја официр, али му се младић не придружи.

– Нарочито она једна што је пристигла бродом – горко ће младић. Затим поћута. – Јаноше, сви зуре у наше прилике, као у чуду, чим сиђу на гат. Види се, брате, да нешто није у реду. Такве куће нема нигде.

– Та пусти то, има свакојаких чуда на свету. Ово наше није ништа. Проћи ће халабука за три дана – уверавао је и себе и њега официр. – Него да попијемо по једну, а Тони?

Тако се пријатељи ускоро нађоше у крчми на обали. После друге чаше добре малвазије, њихова неприлика дође им незнатнија и мање жалосна, те разговор постепено пређе на друге теме. А кад испише трећи бокал, постадоше опет они стари веселаци и ово пролећно вече протекло би сасвим пријатно да нису кроз неко време, и онако запрејани, одлично разумели разговор који се гласно водио неколико столова даље.

– И ми смо се питали зашто је Адамићева палата онако чудно развучена у ширину, још док се градила, мој господине – уверавао је постарији поморац достојанственог човека у елегантном сивом оделу. – Али, то вам је дуга прича.

– Говори, говори – одобравало је обавештено друштво за великим столом, унапред се радујући необичном завршетку, очекујући с нестрпљењем господинов израз лица.

– Уосталом, скратићу.

– Немој ништа скраћивати! – весело ће друштво.

– Чули сте свакако за велетрговца дуваном, Симеона Адамића. – Како господин с уважавањем климну главом, поморац настави. – Доселио се издалека у Ријеку пре три године. То вам је способан и вешт човек коме послови невероватно иду од руке. Купио је кућу у Старом граду и велики посед у Мартиншћници. Приликом радова на оправци прастаре капеле светог Мартина, Симеон је нешто пронашао, некакве артефакте, шта ли, будући да је у близини археолошко налазиште из праисторије. Е, па сад – настави поморац – мало по мало, људи почеше да говоркају како је трговац пронашао закопано благо и да је затајио легат од укупне вредности налаза.

– Је ли то тачно? – заинтересовано ће господин.

– А ко ће знати? По свему судећи, није. Али су ове гласине убрзо стигле до власти које су започеле истрагу. И док дланом о длан, однекуд се нађе, ни мање ни више, него четрнаест сведока, врлих ријечких грађана, који су, сви као један, изјавили да су се лично уверили у Адамићево непочинство. И тако господара Симеона очас стрпаше у затвор.

Господин у сивом се запрепасти. – Четрнаесторо људи је видело да је утајио злато? Та, је ли могуће тако штогод?

– Наравно да није могуће, то јест, нажалост, могуће је, и ко зна докле би трунуо у Цриквеничком каштеланату да се његов одважни син, Андрија, који је завршио трговачке школе у Бечу, није запутио право у престоницу и испословао да га прими сам цар. Објаснио му је да се ради о пуком археолошком налазу, те је император наредио да му оца одмах пусте, како би несметано наставио свој успешан и за царевинову уносан посао.

– Е, то већ вреди! – задовољно ће господин у сивом, који као да је почео да се досећа како ће се ова необична историја завршити.

– Одмах по изласку из затвора, у априлу прошле године, господар Симеон затражи дозволу да сагради нову кућу, коју добије. Кућа је недавно завршена и ви већ погађате чији се камени кипови налазе на ступићима испред зграде. Гледамо их сваки дан и ми и коњи, а и сви они који, као ви, бродовима пристигну из далека и закораче на Велики гат – смејући се заврши поморац, уз опште одобравање гостију.

– Па то је сјајно! – одушевљено ће путник. – Који домишљат и духовит, но осветољубив човек – каза и већ хтеде да дода нешто подсмешљиво на рачун уверљивости и поштења „сведока“ кад један од гостију који су седели за великим столом поче да подгуркује оне до себе и даје осталима знаке очима да погледају у правцу двојице младих љу-

ди у углу, који би у том тренутку најрадије пропали у земљу. Тек онда настаде општи смех.

– И то ми је осамнаести век у напредној Европи! – завапи официр устајући и бацајући новац на сто. – Оговарате као бабе. Срамите се! – викну и цимну свог пријатеља за рукав, не би ли кренули што пре.

– Ово ми је један од најгорих дана у животу – заплака Тони када су изашли напоље. – Кад би се ова беда само једном окончала! Али неће – додаде страшним гласом. – До краја живота гледаћу у свој кип на улици, а нису га поставили због моје врлине и храбрости, већ...

Ни Јанош се није осећао ништа боље, али као нешто старији и искуснији, умео је да се савлада. – Не вреди да се кидамо око тога – рекао је. – Најзад, можда ће се, временом, и то променити. Можда ће некоме, његовој жени, на пример, или неком другом, досадити све ово и скинуће кипове. Заправо, уверен сам у то.

Али Тонију није било до чекања да старој дами нешто досади. – Пођи за мном – рекао је пријатељу и похита напред.

Уплашен да му друг не почини какву лудост, официр пожури за њим.

Младићи убрзо стигоше до велелепног Адамићевог здања и стадоше испред њега. У ведрој ноћи, кућа се, иако неосветљена, лако препознавала по својим издуженим сенкама. Палме и олеандри у башти иза куће лелујали су и шуштали на ветру, показујући своје шиљате листове и мирисне цветове, али је прочеље зграде било мрачно и озлоглашене фигуре нису се добро разазнавале.

– Шта ћу ја на улици, испред туђе куће, у ово доба? Зашто се не бих ужелео своје, шта мислиш – полугласно ће Тони – и лепо отишао?

Јанош се правио да не разуме прави смисао његових речи и стаде му повлађивати. – Тако је, идемо кући.

– Можда су ми досадили куварица и кочијаш – настави Тони. – То и није нарочито друштво, зар не? – рече и поче одбројавати стубове. – Трећи с лева. – Онај што му се не виде лоповске очи, то сам ја. – Дај ми сабљу, Јаноше! Имам неке непречишћене рачуне са овом главом.

– Не лудуј, Тони – шапатам ће Јанош, изненада отрежњен. – Још нам само то фали: улазак у посед и оштећење имовине, па да и ми идемо у затвор. Не буди детињаст. Знаће да си то био ти, шта ти је!

Али, ништа није вредело. Тони покуша да му отме сабљу, па како у томе после краћег кошкања није успео, он стаде одваљивати оштећени део ивичњака, не би ли се дочепао већег камена. Ни то му без алата није пошло за руком, па је од муке заграбио шљунак са стазе и стао

њиме гађати кипове. Најзад рукама покуша да одвали главу са свог стуба. Видевши да не може да заустави распомамљеног Тонија, Јанош се сакри иза оближњег дрвета.

– Саме хуље и лопови – мрмљао је Тони. – Мени исмевају, а одакле им паре? Видећемо ми још ко је ко... и шта ко може.

Јанош није сачекао крај овог подухвата. Тихим гласом дозивао је Тонија још неко време, а онда се удаљио. Тони се, међутим, отетура до луке и после неког времена врати са металном шипком коју је негде узео, па стаде петљати око кипа, све док онај трећи с лева, на који се намерачио, у освит зоре, није пао. Презадовољан, Тони подиже већи део главе који је остао у комаду и одвуче га са собом до шумарка у коме је најзад и заспао.

Када га, у подне, разбудише сунчеви зраци, дуго му је требало да схвати где се налази и зашто. Можда се уопште више не би ни сетио ноћашњих догађаја да му у једном тренутку нешто није снажно привукло пажњу. Неко га је пажљиво посматрао. Када се осврнуо око себе, непогрешиво је схватио и ко: поред ногу, са изубијане, земљом и боровим иглицама умрљане, изломљене главе статуете, прекорно су га посматрале бледе куваричине очи.

LJUTAC

„Imaš li poslednjih želja?“, grmeo je demon. Vrla je u tankoj spavaćici stajala pred demonom i tresla se kao usred zime. Treptala je i klatila se na nogama kao da su je svi vetrovi ovog sveta šibali, i pokušavala da shvati šta se upravo dogodilo.

„Pa, imaš li?“, demonov glas je tutnjio. Vatra mu je izbijala iz nosnica i očiju, lizala široka pleća i spuštala se do stopala. Vrla je žmurila i pokušavala da razveje ružne snove.

„Ko ste vi?“, promuca.

Demon je pogleda plamenim očima i prosikta:

„Ljutac, demon smrti. Zar te roditelji ničemu nisu naučili?“ I ne sačekavši da mu odgovori, nastavi: „Jeste da ćeš imati celu večnost na raspolaganju, ali ne možeš je trošiti na ovakve gluposti. Odlučuj brzo!“

Devojčica je pocupkivala i gužvala spavaćicu nervoznim prstima, gušeći odgovor u sebi. Roditelji su je učili da ne sme da razgovara sa strancima a ovaj demon je svakako bio stranac. Kako je mogla da mu se poveri? Kako je mogla da izrekne najskriveniju tajnu svog srca? Pa opet, ako je ovo jedina prilika koju će za života imati...

„Imam samo jednu želju“, promuca nesigurno i udahnu duboko. Demon se odobrovolji i utiša bes:

„No dobro, da čujem.“

Dugo je Vrla gutala vazduh i premeštala se s noge na nogu, dugo je treptala i odvrćala pogled sa tih užarenih očiju, da bi najzad prelomila u sebi i izgovorila:

„Želela bih da me poljubite.“

„Molim?“, Ljutac je bio zatečen. Buknu od besa i htede da je zgromi zbog drskosti, ali se zaustavi i utiša gnev. Pogleda malo bolje to sitno, goluždravo devojčce i svide mu se ono što je video. Drhtala je poput pruta, pa opet je smelo izrekla želju svog srca. To mu se dopalo. Gnušao se onih koji su cvileli i klečali pred njim moleći za poslednje trenutke života.

„Hoćeš da kažeš da još uvek nisi ubrana?“, prozbori lagano. Devojka tiho odmahnu glavom i pocrvene.

„I želiš da te *ja* poljubim?“, nastavi Ljutac obazrivo, ne verujući ni sam rečima koje su silazile sa njegovih plamtećih usana. Devojka klimnu potvrdno glavom. „Ali...“, zamuca demon i stade. Hteo je da kaže da bi mogao da je sprži, da bi njegov stisak bio prejak za njena majušna pleća i na još trista stvari je hteo da je upozori, ali oćuta. Bila je tako medena, tako slatka dok je stajala pred njim sva ustreptala od iščekivanja, da se Ljutac zagrcnu.

Osmeh se, po prvi put u njegovom životu, razli plamenim usnama, a žar u očima dobi takav sjaj, da se devojče uplaši. Demon to primeti i pročisti grlo, potom utuli vatru na krupnom telu, zgasnu žar u očima i poprimi izgled sasvim običnog gorostasa.

Priđe obazrivo Vrlu kao da se bojao da će joj samom svojom blizinom nauditi i dodirnu njen promrzli dlan. Tek je tad primetio da je bosonoga. Vrla se trgnu od neočekivanog dodira, ali ne uzmače. Ljutac se nespretno osmehnu i priđe bliže. Proguta knedlu i udahnu duboko, te skloni pramen kose sa devojčinog lica.

Ona trepnu dvaput i prestade da diše. Demonu se zamagli pred očima i dugim prstima crvenim poput krvi dodirnu mladu belu put. Vrla uzdrhta od tog dodira i nagnu se ka krupnom, snažnom telu. Ljutac sklopi oči i utisnu poljubac u pomodrele usne. Devojče se podiže na prste i zagrlu tanušnim rukama krupno telo zategnuto poput strune. Nežne ručice dosezale su tek do demonovih mišica ali ovome to nije smetalo.

U njemu buknu vatra kakvu do tad nije poznavao. Zagrlu tanka ramena, stisnu devojče jače i podiže je u zagrljaj. Suze su se slivale niz Vrlino lice, dok se demonu otkide jedna suza i ispari od toplote kojom je isijavao. Dugo su tako stajali zagrljeni. Dugo su tako bili pripijeni jedno uz drugo dok se Ljutac ne osvesti i spusti devojčicu na zemlju.

Vrlino lice je sijalo od radosti. Savijala je prste na nogama i smešila se ozarena. Demon kašljucnu značajno i rasplamsa se kao nikad u životu. Prijala mu je ova promena. Kao da je nova vatra lizala njegovo telo, kao da je novi žar buktao u njegovom srcu. Ljutac se osmehnu zadovoljno, pogleda u Vrlu, a potom u sok njenog života.

Istog se trenu žar u njegovom srcu zaledi. Vatra kao da prestade da liže njegova leđa i demon zadrhta pri pomisli na ono šta sledi. Baci još jedan pogled na bočicu u kojoj se krila voda Vrlinog života i gotovo da briznu u plač kad vide koliko je malo dragocene tečnosti ostalo.

Devojka mu dodirnu ruku i osmehnu se.

„Gotovo je, zar ne?” Ljutac jedva da je smogao snage da udahne vazduh. Nije mogao da nađe glasa, nije imao snage da odgovori. Još se jedna suza otkinu i ispari. To demonu daje ideju i on je odmah sprovede u delo. Kad je sve bilo gotovo, Ljutac stade pobedonosno pred Vrlu.

„Čini mi se da sam izgubio tvoj predmet”, prozbori tiho, zaverenički i spali rešenje o odnošenju njene duše. Potom na majušni dlan spusti staklenu bočicu do vrha napunjenu životnom tečnošću.

„Nećeš me zaboraviti?”, prošaputa i otre još jednu suzu.

„Nikada”, obeća devojčica, poljubi ga smelo i nestade u vidu dima. Ljutac se ispravi koliko je dug, udahnu vazduh punim plućima i buknu punim plamom. Goreo je tako i osvetljavao put Vrlinoj duši, a kad se uverio da je bezbrižno stigla kući, utiša se i prihvati se sledećeg predmeta.

Ненад Грујичић

БЕРЛИНСКИ НОТЕС

Путопис

22.11.2002.

Из Новог Сада крећем у 11,45 часова. На сурчинском аеродрому сам у 13,30. Лет за Берлин је на време, у 15,25. Леп, ведар дан. Ја сам на седишту 14Ф Боинга 737-300. Љубазни стјуарди и стјуардесе. Часте нас богатом закуском и пићем. Летим изнад облака, белих и живих: да, они су бића!

У Берлин стижем за деведесет минута. На аеродрому Шенефелд дочекују ме Стеван Тонтић и Младен Манојловић, наш успешни земљак код којег ћу боравити два-три дана. Он је пореклом из Приједора. На вратима куће дочекује нас његова лепа и насмејана жена Мира. Одмах нас угошћавају ракијом и црним вином уз богат сто хране. Кућа им је на спрат, велика, имају подстанаре Немце.

Наступам исте вечери, у 20 часова, у Српском културном клубу, једном од многих са разним именима. Овај је по својим активностима највреднији, окупља много нашег света.. Књижевно вече се одржава у салонском простору. У публици су интелектуалци, писци – наше горе вукови и љубитељи поезије. Лепо ме примају.. Представља ме Стеван Тонтић. Говорим песме махом из књиге *И отац и мати*. Почињем песмом *Недеља*. Осећам да примају поезију, видим то по дошаптавањима, по аплаузима. У другом делу говорим љубавне песме. Опет добро, једни другима намигују на уво. Стеван ме моли да кажем коју реч и о народном благу Крајине, о ојкачи. Казујем неке примере. Моле ме да отпевам ако умет. Стеван подстиче, прихватам: *Ситно пјевам, далеко се чује,/ има л`ико да ми се радује*. Затечен сам количином одушевљења. Онда питања, разна, и одговори. Атмосфера надахнута и топла, креативна, необична, такву не доживех.

Приређују ми мали коктел. Сви желе контакт, разговор, да се бо-

ље упознамо. Траже књиге. Добијам и њихове збирке на поклон. Један земљак части ракијом из Поткозарја. Разговарам и са љупком сликарком родом из Смедеревске Паланке. Дошла у Берлин пре четврт века. Разводи се, вели. Ту је и једна Бањалучанка, лепе зелене светлости из крупних очију. Ту је већ тридесет година. Говоре да Немачка није више јака и да ће пропасти.

Младен нас вози кући. С нама је и земљак Ђорђе који је частио ракијом. Пријатна вечера, разговор о књижевности па о животним судбинама. Стеван с осмехује, задовољан. Казују ми доста појединости о Берлину које ретко где могу прочитати. Али, наравно, истичу и да ту живи три и по милиона људи. Срба има око тридесет хиљада, Руса стотину хиљада. За Русе кажу да су јаки у Берлину, да имају огранке моћне мафије, да су им зидови од мрамора, да у кући држе послугу. Има и Пољака око сто хиљада, Турака – више, а онда и Шиптара, и кога све не. Метропола са обиљем људи одасвуд. Стеван говори о Тишминој слави у Немачкој. Највећи немачки књижевни критичар, Раницки, у више махова је у гледаној телевизијској емисији *Литерарни квартет*, и не само ту, похвално говорио о познатом моме суграђанину.

*

23. 11. 2002.

Домаћини су пробудили Стевана и мене око 11 часова. Касно смо стигли, а до зоре разговарали. Лепо нас госте. Срдачни су и мили. Долазе им комшије Немци, рођаци и њихова деца. Кћерка са момком из Њујорка, младићем који је, поред осталог, живео у Перуу четири године. Ручамо у стану, одмарамо мало опет.

Књижевно вече почиње у 19 часова у Црквенонародном дому. Вози нас Младен кроз Берлин састављен од великих четврти и целина. Широки булевари, импозантне зграде и архитектура. Осећа се да је из овога града грмела историја.

Умало да закаснимо. Љубазно нас прима Отац Драган Секулић, пореклом из Лознице, и с њим млађи свештеник, Отац Вељко Гачић, родом из Теслића, школован у Карловачкој богословији. Петнаестак минута касни и Костас Папанастасиу, глумац, песник и музичар, познат у Немачкој по телевизијској серији у којој је играо Грка, оног који и јесте.

У препуној сали започињем књижевно вече. Говорим десетак песама. Ту је и добро озвучење. Опет ме лепо публика прима. Затим

Стеван казује четири моје песме на немачком језику. Утом, говори и три-четири своје. Костас узима гитару и пева нашу песму *Болујем ја, болујеш ти*. Казује и своје песме. Пева и врањанске: *Зајди, зајди...*

Као Грк у Немачкој, он нас части српском душом. На крају пева и грчке песме. Стеван ме моли да отпевам једну ојкачу. Куд ћу поред Костаса да певам? Он још има и гитару. И из публике Младен ми узбуђено даје знаке да отпевам, то чини тако да – морам отпевати. Прихватим предлог, отпевам двостих: *Кога моје очице намаме,/ мамиће га и са`раниће га*. Пролама се дуг аплауз, не престаје. Клањам се публици, аплауз не јењава. Прилазим микрофону и отпевам: *Ој, барабо, ко ти кућу чува?/ Вјетар дува на ми кућу чува!* Аплауз још јачи! Шта да радим? Певам и трећу ојкачу. Аплауз налик позиву на бис. Одлучујем у трену да не отпевам, већ да сад кажем народне стихове: *Ево дође да за-пјевам ође,/ код овога дома поштенога,/ ево сада на опет некада*. Опет снажан и дуг аплауз, за крај мога наступа. Коктел! Публика тражи књиге. Имао сам само три примерка *Ојкаче*. Да их је било не знам колико, све би било разграбљено.

Костас нас води у свој чувени ресторан-галерију *Терцо мондо* у центру Берлина. Частии пилетином. Ја желим пиво, немачко баш. Током ноћи, до два сата, прикључују се и долазе за сто многи наши људи који су били на књижевној вечери. Већ нас је петнаестак: новинари, филозофи, професори, лекари, телевизијски монтажери... Неки су у Берлину деценијама, има и новијих. Радост у разговору, певање. Стеван тражи да отпевам једну косовску песму. Да, али врањанску – *Магла паднала в долина*. Филозоф Златомир, који је пре четврт столећа отишао из Србије, унесено коментарише и анализира. Сви се диве лепоти текста: *Кроз трепке брашно да сејеш, со слзи да го замесиш, на груди да го развијеш, со душа да го испечеш...* Обасјања у царском еглену. Смех. Очи пуне пријатељске ватре и зачас створене љубави. У ресторан стално улазе нови људи. Конобарице лепе, из Грузије, вели ми Стеван, јер Костас у ту земљу често носи хуманитарну помоћ. И Костасов син је конобар, висок, наочит, са фазонираном брадицом, питко насмејан, снажан, сличан оцу. Лепо, све по мери сусрета.

*

24. 11. 2002.

Данас је у Црквенонародном дому слава хора *Свети Сава* из Берлина. Мој домаћин Младен Манојловић вози ме кроз пространи

Берлин. Подне је и дан је ведар. Сад боље видим овај град у којем се осећа чудо историје и културе. Младен ми прича о Немцима, о њиховом егоизму, о разликама које и даље постоје између источних и западних Немаца после рушења чувеног Зида. Успут ме води у своју фирму *Мазека*. Показује ми велико складиште зачина латиноамеричке хране. Он се специјализовао за тај посао: зачини за мексичке и аргентинске ресторане.

Уводи ме у огромну просторију која је, уствари, велики замрзивач. Затим у другу која је велика соба-фрижидер. Каже да се ту тренутно налази роба у вредности од пола милиона марака. Заљубљен је у свој посао и прецизно га води. Видех и две савремено опремљене канцеларије у којима ради седам људи. Младен поседује и три камиона-замрзивача. Каже, никад није желео да уништи свога конкурента, већ увек гледа да направи компромис и, тако, полако тече зарада, не брзо – преко ноћи.

У нашој цркви, која је купљена од евангелиста, преуређена и дотерана – највећи храм српске православне цркве у дијаспори, доминира икона Свете Богородице Тројеручице, иначе, од пре две године, и заштитнице српске поезије и песника. Стеван нас је већ чекао испред цркве, пушећи. Унутра се управо завршавала литургија. Много нашег света. Моме домаћину прилазе сестра и брат, имају око двадесетак година. Она се зове Дубравка, стигла синоћ из Хамбурга. Поклањам јој *Сновиље*.

Отац Драган позива на ручак. Упознајем девојку из Книна, родом из Врлике. У Београду завршила факултет, сада ради као секретарица код једног руског лекара. Жели да купи неку моју књигу, узима *Сновиље*. Стеван прилази са једним старијим психијатром који, такође, пита за књигу. Дајем му с посветом, а он из новчаника вади педесет евра. Ја одбијам, али он инсистира и успева да ме убеди. Каже да му поезија помаже да лечи болеснике. Стеван вели даје и њему с новцем исто приредио. Стеванов скакутави смех, притом.

Ручак је припремљен у виду богатог шведског стола. Узимам две врсте сарме, немачко пенушаво пиво и добре колаче. Ту, уз десетину врста јела, смешкају се наше жене, махом чланице хора. Оне су припремиле ово обиље хране. Уз мене седају Пера Бонасера, успешан бизнисмен, говорљив и врцав, бивши боксер из Шапца, и Душан Јовановић, стоматолог и виолиниста, родом из Лознице. Кажем Бонасери да сам пре десетак дана имао песничко вече у Шапцу, посећено и лепо. Видео је, вели, у *Подринском гласу* који му редовно стиже у Берлин. Прочитао је интервју са мном. Цитира ми детаљ да се таленат не сме

издати. Кад је, каже, чуо исту реченицу током моје књижевне вечери овде, учинило му са да сам украо мисао из тог интервјуа тамо неком песнику. Кад, оно – ја тај! То га је отворило према мени још више. Представља се као бивши млади криминалац из поправног дома у Краљеву. Хвали се да је тад тукао, поред осталих, и чувеног Земунца. Поносан је на свој надимак. Имао је, истиче, среће са женом Љубицом из Сијековца, родног места Душка Трифуновића код Босанског Брода. Имају две кћерке, од тридесет и двадесет година. Љубица моли да поздравим Душка. Инсистирају да се за два дана нађемо, да ме изведу на вечеру, где год желим. Прихватам.

Душан Јовановић, необично духовит, скоро па четрдесетогодишњак, фантастично свира виолину. Убрзо је са двојицом хармоникаша то и показао. Он приказује високу музичку уметност. Годинама је свирао на Скадарлији. Насмејано, попут глумца, прича животне анегдоте. Црнпураст, мршуљав, а повисок, звонког гласа, каже да је у време највеће омразе на Србе, у просторијама Рајхстага, на једној свечаности, одсвирао на виолини *Марш на Дрину* и да му нико ништа није рекао, нити је било икаквих проблема због тога. Запазила га је пре десетак година млада Немица како свира виолину и рекла себи да ће баш он бити њен муж.

Младен није могао остати на ручку. До његове куће, касније, вози ме Душан. На задњем седишту је његов син Никола који одлично свира клавир. Успут ми Душан интелигентно прича о политици. Помиње и једног свог пријатеља који је, оженивши такође Немицу, узео њено презиме.

Од сутра ћу бити смештен у ресторану *Морава*, у центру Берлина, који је власништво Лесковчанина Славољуба Данковића – тако ми је данас рекао Отац Драган. У кући Манојловића чекају ме Марко Бундало и његова супруга, Мађарица родом из Куле. Размењујемо реченице о завичајима. Примећују да сам уморан. Поподне је, одлазим да легнем. Одмарам се пун утисака, на трен заспим. Младен ми предлаже да погледам вечерњу емисију српске телевизије у Берлину у којој ће бити и прилог о мом наступу синоћ. Прилог је веома леп, опсежан, говорим целу песму *Крајина*, чује се неколико мелодија ојкаче, заправо све што сам по жељи публике отпевао. У прилогу су заступљени и Стеван и Костас.

Одмах после одгледане емисије одлазимо у центар Берлина, у ресторан *Терцо мондо*. Успут певамо севдалинке. Мира има одличан слух. Код Костаса затичемо Стевана, филмског монтажера Петра Марковића, родом из Зрењанина, и Небојшу, не знам му презиме, његовог

помоћника, мршуљавог момка палестински тамкастог лица, родом из Тузле. Плавооки Марковић, боемски, румен у лицу од које чашице вина, прича анегдоте из свога монтажерског искуства. Помиње Зорана Радмиловића, великог глумца који је одбио да говори текст када га камера слика одозго. Прилази нам Костас, поклањам му *Сновиње*. Он листа и пита о чему пишем. Говорим, а Тонтић му појашњава. Костас сутра путује у Амстердам.

За столом је и Владан Ракић, новинар и песник, дописник наших листова и електронских медија. Одједном ми овај четрдесетогодишњи младац, одевен у светле и свечане боје, поклања ни мање ни више но четири своје књиге и истиче да су му још четири у штампи у отаџбини. Авај! Каже да су га ојадрили неки писци и издавачи из Србије и Републике Српске. Узели му велики новац за штампање. Једну књигу је у целости посветио Рускињи Емилији за којом је изгубио главу. Песме су му, у мери како тема често налаже, подоста патетичне, пуне љубавног бола, истинског, непреврелог, и чудних искорачења у чуду језика. У књизи *Берлинска божурења* има наслов *Српско вечилиште*. Предлажем: *Српско лечилиште!* Тонтић се смеје на сав глас, као да ојка. Владан, упирући напаћени од љубавних јада поглед у мене, вели да прави песник одмах реагује на речи. Грлимо се и веселимо заједничком дружењу, уживамо у тренуцима раздраганих упадица.

Владан додаје да је његова љубљена Емилија била увучена у руску мафију у Берлину и да му је рекла да ће неко од њих двоје изгубити главу ако се не разиђу. Пропатио је за њеном дугом косом и још дужим ногама и, вели, пише роман а њеним именом у наслову, опет. Одвртаћам га од поновне употребе њеног имена у наслову. Подсећам га на збирку *Емилијаде* чувеног попа Ђујића, која је тридесетих година прошлог века изашла у Сремским Карловцима, где је млади песник похађао Богословију. Владан предлаже за сутра разговор са мном за Радио Београд.

*

25. 11. 2002.

Данас би требало да пређем у центар Берлина где ћу бити смештен на новом месту. Устајем опет покасно, у пола једанаест. У празном сам стану Манојловића, у лепом и чистом. Младен и Мира су на послу. Она ће доћи нешто пре дванаест. На столу, у кухињи, у облику великог елипсастог правоугаоника, чека доручак: мед, кисело млеко и

црни хлеб. Дружим се са мачком Томом којег су донели из Приједора. Паметан је и умиљат. Велик, седефаст. Мачке чисти негативне и уравнотежују позитивне силнице у кући. Двапут се склупчао на мом кревету док сам био у граду. Затекли смо га на кревету где спаваху моје груди. Енергетска тајна.

Мира је стигла. Чекамо и свештеника Драгана Секулића да дође до пола два па да ме одвезе до ресторана *Морава* где ћу наставити боравак. Нешто га нема, касни. Рекао ми је да ће у десет часова на аеродрому дочекати једанаестогодишњег дечака из Новог Сада којем ће у Берлину бити пресађено срце. То кошта четрдесет хиљада евра. Ето, наша црква и у томе племенито помаже..

Долази Младен. Позива мобилним телефоном Оца Драгана. Договарају се да ме, ипак, Младен пребаци до *Мораве* где ћемо се потом наћи сви. Стижемо после четрнаест часова. Још нема Тонтића. Прима нас љубазна газдарица Љубица у уређеном ресторану. Насмејана је, лепа и крупних црних очију, а пореклом из Лакташа код Бањалуке, моја земљакиња.

На самим вратима, при уласку, човек налик Васку Попи, мало млађи, излазећи представља се сетно, спикерски лепог баршунастог гласа: *И ја сам песник!* Иако је кренуо из ресторана, просто се залепио, задржао и сео уз нас. Елегантно обучен, скоцкано, осмехује се као тужно дете. Жали што се није остварио као песник. Све говори стидљиво, обешеног тамног погледа, умиљат, али меланхоличан до дубине срца. У крупним очима све му се види, и доброта и некаква величанствена наива. Да ли? Хемичар је, вели, ради за једну фирму из Грчке. Час је у Берлину, час у Београду. Каже да је написао око четрдесетак песама, али да не жели да објави књигу. Плаши се да му песме нису завршене и да их тек мора дорађивати. Видим у њему добричину, некога кога је нешто големо одвукло од поезије, можда жена, можда посао, ко зна шта. Толико жала на нечијем лицу не видех одавно. Обазриво тражи примерак моје књиге, Дајем му *Сновиље*. Он плаћа десет евра, ја одбијам, он инсистира. Чита две моје песме у себи, подиже главу и као дечак трепће и диви се. Патетично, али истински, види се – из душе. Или ми се само чини. Каже, опет, као дечарац који први пут види аутора књиге: *Ви сте велики песник*. Јој, одмахнем. Онда, инспирисан и ојачан прочитаним песмама, он исписује две своје. Чита их и поклања ми. Ко ли је тај човек?

У том стиже Стеван. И он упада у овај необични разговор. Наш нови поета се представља као Станко, али додаје да му је право име Милутин Пановић. Има и унучад од сина и кћерке, у Београду. Каже да

их све издржава и да му то, сад у њиховим годинама, више није мило. Ја већ ручам печену гушчетину и пијем, ето ти чуда, кока-колу.

Долази газда Ресторана, Славољуб Данковић, јутрос је у девет стигао из Србије. У Берлину је већ тридесет пет година. Обогаћено се, вредан и довитљив. Чудно поскакује кад говори, помало се криви и клати, и стално анегдотски појашњава сваки покрет. Има два сина и унучад у Берлину. Упознао сам му сина Оливера, студента, веома лепог момка у уређеној брадици, личи на мајку. Славко је народни козер, шаљивџија, на потпуно оригиналан, мени досад невиђен начин. Одмах чита своју здравицу за нашим столом, већ је начуо да ми казујемо песме. Клима се лево-десно док говори, здравицу је донео сад из завичаја. Потом прича вицeve, а онда нам чита имена наших бивших политичара, која, све до једнога, имају асоцијацију на нешто поспрдно: Уби-парић, Сиротковић, Поздерац... (Ех, каквих све презимена има у мом завичају. Ишао сам у исти разред са Душаном Кењалом.)

Газда *Мораве* препричава прилике у којима се затицао, а да никад није био преварен, већ он је побеђивао и извлачио добит. Каже да је реч локал настала од глагола локати. Видевши какав је човек, шерет и добри бараба, без двоумљења поклањам му један једини примерак *Ојкаче*. Одмах је завирио у њу, а увече, док смо, ми преостали, седели и вечерали, он је за шанком, са огромном пажњом, са великим наочарима, али и испод лупе, стојећи читао књигу која га је, очигледно, занела. Фотографисао сам га док чита са лупом.

После двадесет часова у *Морави* се окупило друштво од синоћ, из Костасовог ресторана. Разговори насушни у лепим трепавицама. Сад највише причам са Владаном Ракићем који је пуних дванаест година у Берлину. Жели да оснује своју телевизију. Показује ми папире за то. Поново ми се жали на неке наше писце који су му узели доста новца за штампање песничких књига. Опет прича о Емилији, фаталној Рускињи која му је живот растурила, а онда о Марији, нашој Галијанки од Прњавора из Босне, с којом се лечио од пропале љубави, а недавно, такође, и с њом раскинуо, јер је била у инцестуидној вези с братом. Уловио на њеној телефонској секретарици ласцивну поруку брата.

Стеван упорно пије црно вино. Сутра поподне требало би да видимо Рихарда Питраса, песника којем Стеван преводи песме. Планирамо да му код мене у Бранковом колу штапамо књигу. Окупљенима причам о Бранку Радичевићу, о Мини Карацић, о преносу Бранкових костију из Беча на Стражилово... Слушају пажљиво, прате пикантерије из романтичне епохе. Договарам са Владаном да ми у четвртак покаже Берлин. Сутра сам на Хумболтовом универзитету, на славистичкој ка-

тедри. Растајемо се, одлазим на шести спрат да спавам. Два су сата после поноћи. Кроз прозор видим велику зграду на којој се окреће огромни светлећи знак *Мерцедеса*.

*

26. 11. 2002.

Одмах после доручка у *Морави*, прошао сам до центра Берлина. Уредно је и чисто. Саобраћај педантан, геометријски тачан. Сви поштују семафоре, чак и у слепим улицима где ауто не залази. Град већ украшен Божићним позлатама, месец дана раније. Низ стабла пуштене струне и ланци веома ситних жаруља. Крвоток дрвећа избачен на коре стабала!

Враћам се након непун сат у *Мораву*. Тек ћу да обилазим сутра Берлин у пратњи Владана Ракића. У тринаест часова се у *Морави* налазим са Тонтићем и Питрасом. Утврђујемо ствари за штампање Питрасове књиге у Тонтићевом препеву. Питрас помиње да ће и Гетеов институт бити укључен. Радујемо се припреми његове књиге изабраних песама *Медена шиба*. Ручамо, Рихард плаћа тридесет евра, а газда чисти пићем. Већ је шеснаест часова.

Питрас ме вози својој кући. С нама у колима је и Стеван који ће успут изаћи до немачких пријатеља где је био неколико дана смештен. То је фини млађи брачни пар који проучава и на немачки језик преводи текстове монаха Исаије. Стеван у деветнаест часова има воз за Бремен, боље рећи, за једно село код овога града, које је својеврсна уметничка колонија где се налази десетак стипендиста из разних земаља међу којима је и он као песник. Остали су сликари, филозофи, интелектуалци...

Питрас ме вози, даље, до стана у источном делу Берлина. Често му је насмејана сеткаста брада. Има троје велике деце, двоје живи самостално, а он је са млађим сином. Жена Моника му је умрла пре шест година. То сам сазнао од Стевана. Улазимо у обновљену лепу зграду, свеже окер боје. На другом и по спрату, врата нам отвара, случајно затечена у стану, Питрасова двадесетогодишња кћерка која телефонски разговара с неким. Рихард ме је упозорио пре доласка да је стан неуредан.

Авај, у три-четири просторије – хиљаде и хиљаде књига. И у картонским великим кутијама на сред собе. Претрпане полице уза зид и не рачунам. Књиге, књиге, само књиге, брда разбацаних које силазе са полица и формирају брежуљке. Једва пролазим кроз товари наслова.

Ту нема простора за нормално становање. У предсобљу, поред телефонског сточића, опет књиге, али и неуобичајено много старих ципела и чизама једних преко других. Не знам где Рихард спава, нигде не видех кревет, ни сто за ручак, нема кухињског ни делића намештаја. У највећој соби са хиљадама књига и десетинама великих картонских кутија, седам на брдашце. Питрас ми показује своју нову необичних димензија књигу, 70 x 70 cm. Она је, у ствари, мешавина песама и графика. Око десетак на дебелој жуткастој хартији, корице сиве. Књига предочава својеврсну песничку и ликовну причу о остацима берлинског зида. Очигледно, зид је и даље опсесивни мотив, не само Питрасов.

Показује ми Рихард, затим, старе брошуре поезије које су пре коју деценију, у источном Берлину, излазиле у едицији *Песнички албум*. То је заправо богата ниска светских песника – преко стотину педесет на немачком језику. Питрас је био уредник едиције. Поклања ми песме Оскара Давича. Видим и брошуре Неруде, Вилијамса, Сефериса... Однекуд долази у тетрапаку свеж сок од јабуке.

Показао ми је нови компјутер који је почео да користи пре пола године и који га чини срећним иако га је, као феномен новог времена, на све начине избегавао. Напокон излазимо из катакомби књига. Вози ме назад, али убрзо застајемо код јединог преосталог дела Берлинског зида у дужини од око педесетак метара, ни толико од стотину километара срушеног. Фотографише ме тик испред историјске муке немачког народа. Вози ме затим до *Мораве* и ту се растајемо. Прижељкујемо да се поново сретнемо, ето баш у Новом Саду где смо се, заправо, и први пут срели у ресторану *Луна* пре петнаест година. Ту су се Стеван и он, такође, упознали. Имам једну фотографију из тога времена на којој се поред њега виде госпођа Стојановић – преводилац с немачког, Душко Трифуновић и Иван Негришорац.

Одмарам се само пола часа. У деветнаест и тридесет долази Пера Бонасера. Желео је да ме угости. Биће то баш у *Морави*. Бонасера је обучен у лепо и ново тамноплаво одело са сличном краватом, са белим ситним детаљима. Уз њега ме крај стола чека и незаобилазни Владан Ракић. Вечерамо рибу и веселичасто разговарамо. Понавља ми да поздравим боксера Тадију Качара. Пера је власник фирме која се бави вентилацијом. Сад управо ради послове у дрезденској Опери после великих поплава. Одлична зарада. Каже да су му радници Немци, а не Срби, јер наши неће да слушају Србина-газду. Прича како је и рођеној кћерки дао отказ баш због тога што је подразумевала власника оца. Било му је тешко, грло се стезало, али посао је посао, а ракија – ракија. Отказ!

Изненада нам се прикључује, тихо и господски, новооткривени поета Пановић, Станко. Блед је и неиспаван, испијен. Појашњава да целу ноћ није спавао премећући питања о поезији, која су му се, ето, након дужег времена, нашом заслугом, наметнула. Растајемо се пре поноћи. Желим раније да легнем, сутра имам важан наступ на Хумболтовом универзитету.

*

27. 11. 2002.

После лепог доручка који ми припрема Љубица, око пола једанаест узимам такси, који је одмах ту уз *Мораву*, и одлазим на Хумболтов универзитет. Таксиста је Турчин који ми узима десет евра, нешто мало више, но ја немам ситно, он се љути, али ипак одустаје да потражује ситниш. Попримио Турчин немачку цепидлачку прецизност. Хумболтов универзитет је у источном делу Берлина. По изласку из аута, закључујем да ме је довезао неколико бројева раније на адреси Dorotheenstr. 65. Но, сналазим се, враћам се триста метара назад. Весна Цидилко ме чека до пола дванаест, а наступ за студенте славистике требало би да траје од дванаест до четрнаест часова.

На петом спрату проналазим Весну која овде већ неколико година ради као лектор. Куцам на врата број 411. Затичем је са две студенткиње. По нагласку препознајем да су из Босне. Разговарам кратко с Тамаром и Ољом, које одлазе да заврше неки послић да би стигле на песнички сусрет. Весна показује на полици две моје књиге, *Чистац* и *Живу душу*. Пре коју годину добила од Тонтића. Ја јој потписујем *Сновиле* и *И отац и мати*. Весна помиње да јој је гост био и Михајло Пантић. Мало причамо о Попи, она је докторирала на његовој поезији. Одлазимо у другу зграду која је, испоставља се, тамо где ме је таксиста оставио. Ту се налази семинар. Студенти махом Немци, па Пољаци, те нешто са наших страна. Углавном девојке, тек неколико младића. Међу њима и један седамдесетогодишњак, Алдо, пола Немац, пола Црногорац, тако се представља. Заправо, неколико година је провео у Црној Гори, допала му се до неба.

Весна Цидилко ме представља студентима. Говори на немачком о мојој поезији. Замолила ме је да песме на српском говорим полако. Сви су добили фотокопирание песме на српском, укупно седам: *Недеља*, *Лабуд*, *Sestina lirica* (*Љубавна скаска*), *Оловка*, *На коленима*, *Светлица* и завршни сонет из венца *Тајац*. Напамет их казујем. Успут понешто

додам о свакој песми. Затим, Весна чита песме на немачком. Говорим нових седам-осам песама. Студенти заинтересовани, Оља пита да ли је сонет ограничена форма. Одговарам – не, и сликовито поредим сонет са пехаром вина које често другачије, бело, црно, фрушкогорско, италијанско, француско, испијано у различитим приликама, никад истим, из разних руку и увек преко другачијих усана. Допада им се то. Помињем и звоно сонета, музику коју ова форма мора имати. Тамара надахнуто коментарише и пита колико је превод аутентична слика оригинала. Сама закључује да је немогуће дословно превести, односно, препевати песму. Укључује се и стари Немац који истиче да није песимиста и да верује да је могућ превод песме. Није било тешко понешто додати свему овоме.

Студенти узимају неколико мојих књига. Прилази ми Бојана из Новог Сада. Насмејаној и лепушкастој, са тамном косом свезаном у реп, потписујем књигу. Остављам и телефон да се јави кад дође у Нови Сад. Каже да планира за Нову годину. Стари Алдо ме фотографише, расположено, као да ћемо живети хиљаду година.

Весна, Тамара и Оља одводе ме у кафић у простору семинара. Уз музику пијуцкају кафу, ја кока-колу и коњак, разговарамо о свему. И ту се фотографишемо. Весна мора на час, Оља иде код момка, а Тамара остаје. Настављамо причу о језику и превођењу. Тамара пати од недостатка живог српског језика у Берлину, мало јој је то што сретне понеког из завичаја. Изненађује ме луцидним запажањима. Предлаже ми да одемо до Иване, њене пријатељице која сутра води програм посвећен Балкану. Одлазимо у Студентски град. Идемо железницом – горњом. Има и подземна – метро. Саобраћај дише у милинама тачности, као сат.

Проналазимо Ивану на другом спрату студентског дома. Ивана, мршуљава, црна, лепа, радосних лирских очију, изненађена. Тамара јој је приредила мој долазак као изненађење. Долази и једна висока Немица, студенткиња филозофије. Плава, висока, весели се сусрету. Ивана студира германистику, на постдипломским је предавањима. Из Београда је стигла овде. Окретна је и пријатна. Сутра води балканско вече замишљено као програм калейдоскопског садржаја. Позива ме да наступим – са две песме. Пита ме да ли ћу да попијем шљивовицу, белу или жуту. Тражим ову другу. Пијемо по чашицу. Добра је, охо-хо. Ракију је испекао њен отац, а деда јој је био пинтер. Помињем и свога оца бачвара, и песму *Каца* коју, затим, говорим. Видим да им се допада. Казујем још неколико. Тамара жели да отпевам неколико старих српских песама. Ивана је подстиче. Певам, оне разгаљујуће, боне. Ту буде још једна

чашица ракије. Ивана се заруменела. Каже да ракију доноси због прехладе. Тамара није попила ни кап. Договарамо се за сутрашњи наступ.

Тамара ме вози назад. Причамо о љубави. Поверава ми се о вези са мушкарцем старијим од ње двадесет осам година. Разумевам је и слушам. Понешто и кажем, али пажљиво и добронамерно, онако да се осети да ми је све то однекуд познато. Лепе су јој крупне плаве очи испод наочара што јој добро стоје на правилном носу изнад напућених усана. Довози ме тачно до *Мораве*. Поздрављамо се, њена рука хладна, моја топла. Мало их задржавамо, но Тамара мисли, видим, на свог много старијег љубавника. Наставља аутом даље, вероватно код њега.

Владан Ракић стиже у *Мораву* око двадесет часова. Вечерамо иако овај ресторан среду узима за нерадни дан. Газда проценио да се у тај дан одигравају многи спортски догађаји, затворено. Али, Славко и Љубица су толико добри и пажљиви да не дају да вечерамо другде. Владан распакује камеру и прави са мном полусатни разговор за српску телевизију у Берлину.

Одлазимо до Костаса. Успут ми показује најпознатије ресторане и места у центру Берлина. Неки су празни. Није као некад. Немачка је све више у кризи. Ми претерујемо кад из Србије гледамо на Немачку мислећи да тамо теку мед и млеко. Евро-новац је изазвао скупоћу. Упадом евра, неко је зарадио големе паре. Ноћу више не горе сва градска светла, нема ни осветљења великих робних кућа до зоре. Ни божићни украси на улицама не светле сву ноћ. Они највећи гасе се око поноћи. Знак да Запад болује.

Код Костаса који, како је устврдио Стеван, личи на Зевса, седамо за газдин сто. Руке су нам на великој, скоро па ромбоидној дрвеној површини жуте боје. Костас је отпутовао у Амстердам. Недостаје нам његово насмејано, у седици бради лице са дужом, помало рашчупаном, косом у седим праменовима. Пристижу Марковић и Небојша. Боемски разговори већ теку – предњаче ова двојица. Марковић се жали на Финца који је сам одвео две Русиње и једну Бразилку на вечеру, а које су стигле као припомоћ за монтирање финског филма. У том, Марковићу стиже мобилна порука са Дедиња. Јавља се његова нова девојка. Послала ласцивну поруку. Он се смешка и жели да узврати истом мером, на трен застаје, смишља. Ја му пишем духовит римован двостих који он, уз смех и зебњу, узвраћа девојци. Она опет одговара, ја наново припомажем.

Владан ме води кроз ноћни Берлин. Опет ми указује на ноћну штедњу струје, показује ми највећу робну кућу *KaVeDe* без иједног светла. Ветрић је лаган и свеж. Пролазимо поред великог Мерцедесо-

вог излога нових аутомобила. Чуо сам већ да је тешко продати полован ауто, али и купити нов. Божићне јелке опет искрсавају и најављују Нову годину. Владан ми показује не трећем спрату једне граде уски прозор иза којег живи његова опевана љубав – фатална муза, Русиња због које се једва опоравио. Ипак дошао к себи. То видим по начину како коментарише прозор. Сутра ћемо после доручка у целодневни обилазак Берлина.

*

28. 11. 2002.

По договору, у јутарњим сатима, Владан и ја крећемо у обилазак Берлина. Он ће ми бити прави водич. Владан је у том града преко десет година, новинар је, пуно зна. Прво сам пожелео кћерки Милици да купим добар шал за зиму. Владан ме води у најпознатију робну кућу, ону у којој у касним сатима гасе светла. Огромна је, обиље свега па и шалова сваке врсте. И овде се осећа предбожићна атмосфера – по већ увелико пристиглим новогодишњим снижењима. Мноштво украса свуд уоколо. Не налазим шал који би Милици одговарао. Толики је избор да не препознајем прави. Пребирем по мноштву оваквих, онаквих, дугих, кратких, шарених, једнобојних, од вуне, кашмира, мешаних... Милици би, по моме, одговарао шал који је истовремено модеран и класичан, све одједном, и више од тога. Она се необично облачи, другачије од својих вршњакиња. Не воли много да се указује у знаку сукње. Припомаже ми Владан, проналазим коначно један шал од кашмира. По ширини је допола белкасто-драп, а отпола светло плав и сивих уздужних пруга што се претачу у ресе. Тако ће имати две врсте шала, зависно коју страну савије уз врат. Узимам задовољан. Купујем јој још неке ситнице.

Одлазимо до једне од многобројних продавница сувенира. Тражим комадичке Берлинског зида, који су и даље најпродаванији у граду. Зид као извор бизниса. Најмањи комад зида, величине дугмета, кошта 3,90 – па онда све до 49,90 евра, са разним додатним украсима и адиђарима. Ту је и мала макета култног источњемачког аута *Трабант*, и мини-фотоси зида и других знаменитости уз каменчић. Гле, разгледница на којој се директно у уста љубе Брежњев и Хонекер, а на средини уграђена провидна стакласта округла кутијица са делићем зида! Купујем пет комада каменчића у провидној, попут широке потковице, савијеној пластици. Узимам и три проспекта Берлина разних вели-

чина, обећао сам једној пријатељици, професорици немачког језика која петнаест година није била у Берлину. Купујем и две лепе мале чаше за ракију са уцртаним амблемима Берлина. Нек се нађу уз оне крајишке, из завичаја. Онда, црну чашу, јако ми се допала, за млеко или чај, на којој, наравно, пише – Берлин.

Желим драгим бићима да напишем десетак разгледница из Берлина. Ракић ми показује неколико изванредних места где цвета обиље разних формата разгледница са најразличитијим мотивима. Невероватан избор. У рају колор-разгледница, специјалитети су црно-беле. Чудесна решења и облици. И на њима се осети да се Берлин увек градио и дограђивао, а сада, види се, пуном паром прибира најсавременија урбана и архитектонска решења. Купујем разнолике и чудне. Ракић на трен прекида ритуал куповања и уводи ме у један интернет-кафић, мора да пошаље прилоге са дискете у Београд, у лист *Национал*. Док он то ради, ја већ пијем чај и ломим не баш укусан, мада изгледом леп, колач којег нисам могао до краја појести. Исписујем разгледнице. Радим то као дечак. На два метра од мене седе и на албанском језику узбуђено разговарају тројица.

Одлазимо у велику пошту. И ту се осећа немачка педантност. По разгледници, трошак је за маркицу пола евра. Владан ми је као сестра при руци. Познаје Берлин као свој џеп. Још ако му успе да покрене своју телевизију, их! Али плаши се да неће добити дозволу: био је у затвору због неке Немице која му је наместила тзв. силовање. Кад је требало да изађе из затвора након неколико месеци, Владан није хтео. То запањило домаћине – неће Србин да изађе из затвора, па ето ти, годи му још. Покушавали су недељама да га милостиве, доносили разна решења и варијанте његовог огрешења, али Владан Ракић – не и не, никог није силовао и - тачка! Ништа није потписао, никакав њихов папир. Тражи извињење и одштету од немачке државе. Сад има неку чудну казну, забрану неизласка из Немачке неколико година. А наши радници, узгред речено, масовно добијају отказе. Неки се, већ остарели, покушавају преквалификовати. Криза, дубока и – њихова. Владан већ дуго није био у завичају, од тог експреса с властима у Берлину. Необично и тешко. Каже да не пише ником у Србију. Испричао ми је да га је, из неких разлога, отац ударио великом даском и да је то био окидач да оде у Немачку.

Успут се фотографишемо код једног од многих медведа, маскота у разним изведбама. Познати симбола Берлина, *Златни медвед* – филмска награда, на пример. Овај крај којег смо стали урађен је у фараонском стилу, египатска варијанта берлинског медведа. Обилазимо књи-

жаре. Нешто се најдуже задржавамо поред оних са књигама из ликовне уметности, избор је фантастичан. Владан наглашава да ће ускоро просликати, да мора и тако да се изрази, уметник у свим правцима

Одлазимо до Бранденбуршке капије. Сумрак увелико. Пролазимо поред невиђено велике и луксузне руске амбасаде. Здање које се, заиста, мора видети да би се разумела оваква опаска. Помишљам на Андрића и Црњанског који су, сваки на свој начин, боравили у Берлину у својим *ембахадама*. Неко ми је неки дан из аута показао амбасаду у којој је *столовао* Иво Андрић. А поред Бранденбуршке капије – много туриста. Сви шкљоцају фотоапаратима. Пролазимо између огромних камених стубова и удесно идемо ка Рајхстагу. И ту се фотографишемо. Замишљам слику Хитлерових трупа које, на врхунцу моћи марширају овуда, парадно, уз хистеричне узвике и команде свога фирера. У Немачкој се сваки дан појави на стотине исписаних страница о њиховом учешћу у Другом светском рату, о њиховој кривици за светску несрећу, о кривици која је прерасла у горки грех, комплекс и кајање. Разна се виђења плету око тога.

Дан је тмуран, таквих има доста у Берлину. Само један беше сунчано прошаран облачићима откад сам овде. Монтажер Марковић ми неки дан рече да би само због тог сивог неба желео да оде из Берлина у који је послом дошао из ведре Грчке. Владан и ја се враћамо у *Мораву* и одоцнело ручамо, опет богато захваљујући Љубици. Навраћа земљак Ђорђе са женом, нажалост, не могу дуго с њима, јер морам бар пола сата да одморим да бих у деветнаест часова могао наступити, опет на Хумболтовом универзитету, али сада на Балканској вечери, у просторијама интернационалног клуба *Орбис*. Но, у *Морави* се појављује стар и крупан господин, наше горе лист, који је 1941. године дошао у Немачку. Да бих ја чуо, помиње Нови Сад и своју бабу, и њене кревете са дебелим покривачима, и плаче.

Владан и ја узимамо такси и журимо на Хумболтов универзитет. На другом спрату левог круга здања долазимо међу првима. Ивана и Тамара у шпицу припрема, лепо обучене, нашминкане и намирисане. Ту су и веће количине хране и пића, све у знаку наше гастрономије – да би се и тако појачало присуство Балкана. Публика су студенти разних усмерења и година. Ту су представници извесних дипломатских кругова. Једна Немица, председница клуба, поздравља скуп, Ивана Станковић отвара Балканско вече словом о теми. Сала са столовима је пуна. Друга половина сале има узвисицу, подигнута је подом за пола метра. Тамара и једна немачка студенткиња читају Гетеов превод наше *Хасанагинице* на српском и немачком језику. Затим слушамо прозу на-

шег нобеловца Андрића, такође, на српском и немачком. Позната флаутисткиња Станислава Бараћ изводи две музичке нумере. Наша девојка, Весна родом из Вршца, послужиће присутне и ставља специјалитете на столове. Видим да прерано то чини, знам да није добро сервирати храну усред програма, већ почиње тихо шапутање па све јачи жамор уз жвакање. А програм тече.

Мораћу нешто учинити кад наступим, на мене је ускоро ред. Смислио сам како да зауставим брбор гласова који све халапљивије једе. Предлажем Тамари да од две предвиђене песме кажем једну, да ће то бити довољно, јер песма ће се се чути на два језика. Она се слаже, Ивана ме већ најављује, и, авај – две моје песме: *Снег* и *Ореол на прагу*. Готово је, помислим, али останем при својој замисли. Ивана обе песме казује на немачком, ја на српском језику, а онда одмах након последње речи друге песме, не правећи ни најмању паузу, запевам ојкачки дво-стих: *Мој драгане, моја лудоријо,/ све сам чула шта си говорио!*

Аплауз после тишине, такав да сам се неколико пута захваљуивао. Потом је пуштен филм о бившој Југославији, оној из Титовог времена, као – да публика осети што више Балкана. Промичу предели свих бивших република, море, равница, планине, а уз музику различитих етноса, обичаји ови, они, амблеми, симболи... Све у свему лепо и дирљиво, богатство у слици и звуку. Филм траје петнаест минута. А онда је поновљен? Чује се музика Горана Бреговића из звучника са стране, уз исти филм који је већ трећи пут пуштен без звука. Ивана ми честита што сам изненада отпевао ојкачу иако није било планирано у синаopsisу који је она саставила. Онакав аплауз је био главна фора, кредит за све. Неко од присутних немачких дипломата тражи моју песму *Снег*. Прилази ми један Арапин, округластог лица, као да личи на своју мајку, и вели да је и он песник и да пише слично. Наздрављамо чашама вина. Види се да је мало више попио. Ивана ме одваја.

Тамара је са једним витким црнпурастим Немцем, насмејаним лепотаном. Зове се Мартин. Не знам зашто, припомињем стихове једног анонимног египатског песника од пре три и по хиљаде година из списка *Разговор уморнога од живота са душом*. Тамара, смејући се, каже да је Мартинов отац Египћанин. И он се смешка. О, каква прекогни-тивна коинциденција. Још неки желе да чују песму *Снег*. Ивана ми доноси те вести и односи песму у дубину сале: *Пада снег./ Ко то види?/ Нико ништа не види./ А и ако види,/ неће да види./ Ми који заиста ви-димо,/ ћутимо и не видимо/. Зашто бисмо видели?*

Наједном упознајем Бугаркињу Нину, насмејану студенткињу публицистике. С лица јој зрачи питомина и нешто дечје што ће целог

живота носити. Вршчанка Весна, лепих зуба, сићушна, прича ми о свом момку у Шпанији. Ту је њена другарица с момком Немцем који је добро научио српски. Весела и руменкаста једна Словенка, воли да попије, грли ме, имам осећај да ће да јодлује попут какве Штајерке. Фотографишемо се, свако са сваким, сви хоће са мном, обавезно. О, једна млада Францускиња пије много вина, више од Словенке! Повила се ниско, до паса. Флаша јој се клати у руци. Ту је и суптилна Јапанка. Она би да плеше. Много више девојака него младића – око мене. Све време, Ракић снима за телевизију *Делта*. Лепо се дружимо, мој сто је пун расположених бића. У амбијенту *lucida intervalla* стигох на салвети да напишем сонет, *Берлински ноктурно*, са Иваниним именом у акростиху. Она је била истински затечена и збуњена, поготово када сам јој после њеног и мога читања, рекао да прочита одозго на доле почетна слова стихова. Погледала ме је раширених очију и захваљивала неколико пута. Салвету је пажљиво ставила у своју ташницу.

Тамара је отишла раније, уморна. Показала ми је жуљ на јагодици кажипрста, белкаст и напучен, настао од жестоког ритма сечења и припремања хране. Отишла је с Мартином који ми је дао визит-карту и пожелео да прочита моје песме на енглеском. Тамара је позвала и мене, да ме превезе до *Мораве*, али хтео сам још да останем. Тако је, уствари, и настао сонет посвећен Ивани. Владан је, такође, писао разнолике стихове, мени посветио једну па још две песме. Никад краја. Опет видех његове чудно узавреле конструкције речи пуне неочекиваних коловрта и волшебних изненађења са метафорама што упорно носе патетични блесак. Живо ткање поезије са некаквом децјом и боемском игром која плени присутне. Одлазимо бусом до центра Берлина. Ту се растајемо, ја таксијем до *Мораве*, он новим бусом у другом правцу. До сутра.

*

29. 11. 2002.

Спремам се за повратак у Нови Сад. Пакујем ствари, да не заборавим нешто. Гледам да уредно наместим кревет у соби. По томе се човек у домаћинским очима по много чему препознаје. Љубица и Славко су и даље светлостно љубазни и насмејани. Доручкујем, односно, ручам тек у 12,30 часова. Пристиже Владан Ракић, доноси фото-апарат који одмах израђује фотографије. Један од оних које сам као чудо доживљавао у пубертету на мору у Макарској док плажом језди фотограф и мами на сликање. Владан жели да уради фотос за популарне на-

ше новине у дијаспори, *Вести*, али и за *Национал*. Фотографише нас Славко, Владан стимулише разговор уз микрофон. Не успева брзи фотос: обојици затворене очи! Славко доноси свој апарат, сличан овоме. Ради неколико фотографија. Ракић бира две. У том стиже и Младен Манојловић. И о, гле, доноси преко тридесет свежих фотоса које је урадила његова супруга Мира док смо се налазили којекуда првих дана. Лепе фотографије, ту су Тонтић, Костас, Ракић, многи познати и непознати ликови. Затим знаменитости Берлина. Неки снимци су и из аутомобила. Радужем се бедекеру фотоса.

Младен ће ме возити на аеродром. Сви су ми при руци, срдачни и добри. Осећам да су ме узели као свога и да желе до краја да ми буду на услузи. Диван је осећај да је боравак протекао без и једне мрље. Авион полеће и 16,05 часова. Требало би доћи бар сат раније. Младен жели да идемо крај његове куће – да поздравим Миру, то је успут. Но, управо у Мораву пристиже Жарко Булајић који ме је пре који дан замолио да његовом брату у Нови Сад понесем депешу. Жарко ради у администрацији Бундестага, један је од петнаест запослених Срба. Задужен је за униформе запослених, за одећу и обућу. Али, он је и диригент хора Бундестага, који је основан 1951. године. Једно време хор није радио па је тек Булајевићевим личним ангажовањем поново кренуо. Говори ми да је изучавао прошлост Берлина – да је то град који су у два наестом веку сновали Лужички Срби. Они и Пруси. Некада је на том простору била велика сточна пијаца. Из тог амбијента где су богати размењивали и продавали своје сточно благо настао је овај Берлин. Прича ми и да је многе оперске певаче и музичаре са наших страна довео у Берлин да наступају. Задржава ме више него што сам планирао, али беше корисно.

Младен вози. Миру затичемо у дворишту њихове велике и лепе куће. Мира купи лишће. Поново ми показује дрвену зградицу иза куће, у којој су јој ствари из детињства и завичаја. Све личи на крајишки амбијент. Предлажем да још прибави и преслицу. Ту су старо посуђе, играчке, плетене ствари... Опраштамо се и рачунамо на сусрет на пролеће.

До аеродрома Младен ми показује куће у предграђу. Понегде се дâ видети и кров пролетерског типа. Осети се да и те како има судбина које се нису снашле у урбаном делу Берлина. Из аутомобила у брзини то све делује помало филмски и негде далеко од овога троипомилионског града. Указује ми и на бесправно урађену повећу кућу око које је било јавних скандала.

СТИЖЕМО на аеродром Шенефелд. Грлим се с Младеном, обећавамо нови сусрет, негде. Грешком одлазим на шалтер за Скопље. Чекам, ипак, на правом месту, први сам на шалтеру за Београд. Мало сам се одмакао од своје торбе. Убрзо ми прилази старији полицајац и пита да ли је то моја торба. Потврђујем и схватам да Немци имају појачане мере безбедности због тзв. светског тероризма. Љубазан је и не прави ми проблеме. Ни на царинској контроли није било проблема осим што сам морао да скинем кожни огртач и пустим га кроз *рендгенски* пролаз.

Чекајући авион, упознајем Предрага, младића који се након три месеца враћа из Хамбурга. Није могао, ипак, да остане на постдипломским студијама јер до краја не зна добро немачки језик. Тешко пратио предавања. Чуди се како је уопште добио стипендију. Враћа се, вели, девојци у Београд. Прилази ми млађи човек и каже: *Ви сте песник, био сам на вашој књижевној вечери у Црквенонародном дому!* Он се враћа са тромесечног курса у Берлину у оквиру саобраћајних постдипломских усавршавања. Заправо, ради у Лондону одакле је стигао у Немачку. Сада се враћа у Руму код својих, на кратко. Говори о одличној храни у Берлину за разлику од оне у Лондону која је, како вели, катастрофална. Сарма у Немачкој га је вратила у живот спрам вештачких комадичака хране у Енглеској. Истиче да Немци не воле енглески језик којим он одлично влада. И он вели да му је недостајао шири германски вокабулар за успешније разумевање науке, али се некако снашао.

У авиону поред мене седају два минијатурна младића, висине око метар, они што раде по циркусима. Схватам да у Немачкој зарађују за живот управо на своме хендикепу. Стјуардесе опет љубазне и опет одлична закуска. Деле и дневне новине. Узимам *Политику*. Недостајала ми је осам дана. У Берлину сам пратио лист *Вести*. Ту сам прочитао да је на путу Нови Сад – Зрењанин погинуо певач Хашим Кучук Хоки.

На сурчински аеродром слећемо у 19,45 часова. Убрзо сам у Новом Саду. Пред вратима свога стана кроз шпијунку назирем светло. Да нисам заборавио угасити сијалицу? Стављам кључ у браву. Не иде. Врата се сама отварају. Иза њих насмејана сестра Нада. А стан блиста, наново окречен, у три различите свеже боје: светло плава, жута и светлозелена. Много изненађен, радујем се и чудим. Она и Горан, њен муж, искористили су дане мога одсуства да ме обрадују и почасте свежим кречењем. Све блиста. Ту је и нова завеса на великом прозору. Купила Миа. О, Боже, милине!

Хвала им свима на пријатном изненађењу и дару. Сутра до 11 часова требало би да предам текст на две и по шлајфне Ђорђу Писареву за недељни *Дневник*. О, како да стану силни утисци и слике из Бер-

лина у тако мали текст? У недељу ће се појавити текст под насловом *Берлин, окићен божићном позлатом*. А наредне суботе још један, сличне дужине, наручио Зорана Радисављевић, у *Политици*, под насловом *Писмо из Берлина: Каледоскоп судбина*.

Кад ли ћу поново у Берлин? Можда већ наредне године.

Miroljub Todorović

DNEVNIK 1983.

Utorak, 22. februar 1983.

ANKETA „REPUBLIKE“:

U želji da saznamo što više o realijama Vašeg književnog stvaranja odlučili smo postaviti Vam sljedeća pitanja pa Vas molimo da nam što hitnije odgovorite. Cilj nam je dobiti sliku vanjskih materijalnih uvjeta, ambijenta, socio-kulturnih i individualno-psiholoških stanja u kojima pišete, bez obzira (ovaj put) na sam unutrašnji karakter vašeg stvaralačkog postupka.

1. U koje doba dana ili noći najradije pišete?
2. U kakvoj prostoriji (kvadratura), na kakvom stolu pišete, zahtijevate li red ili nered prilikom pisanja, smetaju li vas ili ne hrpe knjiga naokolo ili razbacana posteljina?
3. Da li radije pišete kada ste zadovoljni ili nezadovoljni?
4. U kakvoj vezi je vaš erotski život s pisanjem? Pišete li neposredno prije ili poslije erotske situacije; da li vas ona stimulira ili ne?
5. Što jedete ili pijete za vrijeme pisanja?
6. Kakvu vrstu osvjetljenja tražite kad pišete?
7. Pišete li rukom ili izravno pisaćim strojem? Tko vam prepisuje rukopise: vi sami, plaćena daktilografkinja ili netko iz kuće (supruga, kćerka, sin, bliski prijatelj, prijateljica)?
8. Koliko plaćate daktilografkinju? Smatrate li se obaveznim kompenzirati (i kako) uslugu prepisivanja onoj osobi koja vam to besplatno vrši?
9. Običavate li čitati ono što ste napisali svojim ukućanima ili prijateljima i nakon koliko vremena od trenutka završetka teksta.
10. Nagrađujete li sami sebe za uspješno pisanje i kako: izlaskom u restoran, kućnim domjenkom ili večerom za prijatelje, ili to proslavljate sami za sebe?

11. Koliko dnevno napišete redaka proze (ako to radite redovito), odnosno koliko vremena vam treba za dovršenje prve verzije pjesme? Koliko dnevno napišete esejističke proze ili kritike?

Uredništvo

Ova anketa zagrebačkog časopisa „Republika“, na koju su do sada odgovorili Kermauner i Slaviček, na svoj način je interesantna pa odgovore na pitanja beležim u dnevnik, bez želje da ih šaljem redakciji.

1. U svako doba dana kada sam pod „inspirativnom presijom“, pre svega sâm, izolovan od glasova, buke, možda zato (zbog loših stambenih uslova) najradije noću.

2. Nemam svoju radnu prostoriju (jednosoban stan, 35 m² a nas je troje). Kada sam sâm u stanu uglavnom u sobi, sedeći na patosu, pišući oslonjen na otoman kao što to i u ovom trenutku činim. Zbog bolesne kičme često pišem (a još češće čitam) i u ležećem položaju. Ipak, moj najčešći radni ambijent je predsoblje i veliki okrugli sto u njemu gde pišem, kućam, lepim, režem, sa vatom u ušima, prenapet i preosetljiv na sve zvukove koji atakuju na moju koncentraciju a pre svega na televiziju koja je u ovim nemogućim radnim uslovima bila i ostala moj krvni neprijatelj.

Brpe razbacanih knjiga me najčešće inspirišu pa iako ih pre početka rada nema mnogo na stolu, po krevetu, nastojim da ih nagomilam, nabacam, da su mi pri ruci, ponajčešće samo da ih gledam u nadi da će ogromna energija koju zrače da se prelije i u mene, u moj duh. Razbacana posteljina me nervira, destimuliše pa nastojim da se što pre nađe na svom mestu.

3. Oba emocionalna stanja mogu za mene biti inspirativna. U stanju smirenosti i zadovoljstva ide se na duže staze, vidici su jasniji, zahvati širi, imaginacija neopterećena. Stanje nezadovoljstva proizvodi grč, kraće ali možda dublje prodore u jezik, u književnu materiju. Jača nezadovoljstva bliska depresivnim stanjima u potpunosti me parališu i onespособljavaju za bilo kakav rad.

4. O tome baš nisam mnogo razmišljao. Ipak, nešto je sigurno, posle seksualnog akta, bar izvesno vreme, nisam sposoban za dublju koncentraciju i ozbiljniji rad na literaturi. Predseksualna (mislim na akt) stanja s akumuliranom energijom verovatno su stvaralački pogodnija, međutim, ako se seksualne energije previše nakupilo, nikakvo pisanje ne može mi zameniti pravo, dobro tucanje. Tu sam nepomirljiv, nepodmitljiv i nezaustavljiv.

5. Najčešće u toku stvaralačkog procesa ne jedem i ne pijem. Svako jedenje i pijenje je napuštanje koncentracije i posredno bekstvo od pisanja.

6. U mojim teškim radnim uslovima, normalno osvetljenje, sijalica od 100 W, ili dnevno svetlo.

7. Nikad ništa ne pišem odmah u pisaću mašinu. To je čini mi se jedino pravilo koga sam se do sada u literaturi držao. Zapravo, to i nije pravilo, prosto ne bih umeo da napišem ni jedan jedini stih, ni jednu rečenicu gledajući u dirke mašine. Najčešće pišem hemijskom olovkom, ili flomasterom, a ponekad i grafitnom olovkom. Zanimljivo je da se ti periodi smenjuju. U poslednje vreme, poeziju pišem isključivo grafitnom olovkom (čitava zbirka „Hlebnjikovljevo oko“), jer prosto osećam da jedino tako mogu da pišem, i da jedino tako dobro mogu da pišem. Ovaj Dnevnik pisan je (kad je pisan a ne lepljen), hemijskim olovkama i naliv-perom. Sve prekucavam sam, što mi s obzirom na moju bolest pričinjava ne male teškoće. Kosa mi se diže na glavi kada pomislim na prekucavanje nekih dužih stvari.

8. _____

9. Mislio sam da sam imun na tu boljku, međutim, poslednje pesme (ali samo pesme), čitao sam svojoj ženi i njeno pozitivno mišljenje bilo mi je više nego podsticajno.

10. Samo u mislima i to najčešće u šali.

11. Iako će me ova literatura izgleda pamtiti kao kompjuterskog pešnika, signalistu, konstruktivistu, itd, u mom slučaju kad je u pitanju poezija, pa i druge stvari, sve zavisi od inspiracije. Sve je u lomovima, isprekidano, traje mesecima, godinama, ponovo se vraća i ponovo tone u zaborav da kroz deset godina izroni i bude završeno ili samo spremljeno za štampu. Sem ovog Dnevnika ništa nije rađeno kontinuirano, s planom, stalno. U tom diskontinuiranom vremenskom haosu čini mi se da dnevno maksimalno mogu napisati tri kartice esejističke proze ili kritike. Dnevnička beleženja gde su veoma česta ubacivanja gotovih tekstova, seckanje i kolažiranje, obimnija su.

*

Nagradu „Milan Bogdanović“, koja se dodeljuje najboljoj novinskoj književnoj kritici domaće knjige, dobio je Aleksandar Ilić za prikaz (u „Politici“) „Tren 2“ Antonija Isakovića.

*

Počelo prijavljivanje žena za dobrovoljnu vojnu obuku u JNA. U Beogradu se već prijavilo pedesetak žena budućih vojnika i rezervnih starešina, najviše na Novom Beogradu (26).

*

„Utiče li povećana sunčeva aktivnost na čovekovu psihi?“

Ima dosta dokaza za to. Kako piše časopis *Nauka i život* u istoriji su zaista postojale epohe karakteristične po seriji velikih otkrića – ciklično svakih jedanaest godina, što se poklapalo s periodima povećane sunčeve aktivnosti. Albert Ajnštajn, recimo, najveća otkrića je učinio upravo 1905, 1916, 1927 i 1938. godine. I biografije poznatih kompozitora 18. i 19. veka potvrđuju tu zanimljivu zakonomernost: u godinama najveće sunčeve aktivnosti Berlioz, Mendelson, Paganini, Rosini, komponovali su svoja najčuvenija dela."

*

10^{-18} = 1 atosekunda. Za kvadrilioniti deo sekunde svetlost pređe širinu tri vodonikova atoma.

10^{-14} = 0,01 pikosekunda. Svetlost pređe nešto više od prečnika jedne ćelije sperme, najmanje čovekove ćelije.

10^0 = 1 sekunda. Čovečije srce otkuca jednom. Zemlja pređe 29,8 km na putu oko Sunca. Svetlost pređe dužinu 7,5 puta veću od obima Zemlje.

10^4 = 10.000 sekundi = 2,78 sati. Dobro hranjena bakterija podeliće se u 100 bakterija. Svetlost sa Zemlje preći će tri milijarde kilometara i preseći Uranovu orbitu.

10^7 = 10.000.000 sekundi = 115,74 dana. Ljudski zametak prelazi 40% svog razvoja. Svetlost sa Zemlje otišla je dalje i od najdalje planete.

10^9 = 1.000.000.000 sekundi = 31,69 godina. Jedna ljudska generacija je iščezla. Svetlost stiže do Kanopusa, udaljenog 299,8 biliona kilometara.

10^{12} = 1.000.000.000.000 sekundi = 31.690 godina. Bilion sekundi je mnogo duže od istorije civilizacije. Pismo je otkriveno pre 0,17 biliona sekundi; prvi gradovi podignuti su pre samo 0,33 biliona sekundi. Svetlost sa Zemlje dostiže središte galaksije Mlečni put.

10^{13} = 10 biliona sekundi = 316.900 godina. Pre deset biliona sekundi najnapredniji homoid bio je Homo erektus. Za to vreme svetlost je prešla rastojanje koje je, grubo uzev, jednako obimu galaksije Mlečni put.

*

Svetluca u tami. *Pupoljak*. Leptirica. Čujem drugo vreme. U steni zatočeno. Čutljive ljubavnike. *Vetrokaz* ti u oku. Senka *anđela*. Pred vratima. Venčao si se. Sa zvezdama. Slomio kičmu. *Zmiji*. Pesma je to. Sada. U pocrnalom *zrnu*. Grozda.

Četvrtak, 24. februar 1983.

Pismo Žilijenu Blenu sa tri rada (gestualna i objekt poezija) pod naslovom THINK ABOUT SIGNALISM.

Dragi Žilijen,

dobio sam „Doc(k)s“ no. 50 (Espagne) koji je zaista izvanredan kao i ostali brojevi tvog časopisa. Mislim da je „Doc(k)s“ najbolji časopis za eksperimentalnu poeziju koji izlazi i ne verujem da će u dogledno vreme njegov kvalitet biti dostignut. Kao što znaš ja sam o „Doc(k)s-u“ pisao pre nekoliko godina u jednom našem listu i poslao sam ti taj napis, pisao bih opet pa te molim da mi pošalješ brojeve 27, 35 (USA) i 41 (Chine) koje nemam kako bih imao potpuniji uvid.

Veoma sam zainteresovan i za Editions Nepe Collection „Unfinitude“, molim da mi pošalješ knjige iz te edicije. Želeo bih da u toj ediciji objavim i jednu svoju knjigu pa mi javi koji su uslovi za objavljivanje i šta bi te interesovalo.

Šaljem ti i ove svoje radove s nadom da ćeš ih zajedno sa „Supom“ koju sam ti ranije poslao objaviti u izuzetnom „Doc(k)s-u“. Pripremam i neke druge radove specijalno za tvoj časopis i želim da mnogo više i bolje sarađujemo.

Primi najtoplije pozdrave,
Miroljub

*

Sreo Slavka Timotijevića, čudi se što ne dođem do njega u galeriju, nije zaboravio planove za izložbu „Artists' Book“, traži da se dogovorimo oko toga.

Sada u ovom vremenskom škripcu oko knjige pesama (koju sam ponovo ispustio iz ruku) i sa nekim drugim literarnim planovima, ova mi izložba baš ne bi trebala.

*

Još nije stigao obećani honorar (polovina) od BIGZ-a, podsetiti sekretaricu Nađu u ponedeljak, posle proveriti žiro računa.

*

„Dakle, kako? Ja *jesam*. Ali sebe još nemam. Prema tome, mi još nigde ne znamo šta smo, suviše nečega nedostaje.“

„Dakle, ja *jesam* uz sebe. Pa, ipak, pa to *jesam* sebe nemam. Mi ga samo životarimo.“

„U svakom slučaju, ne vidimo ono što živimo. Ono što treba da se vidi mora se pred nama obrtati. Tek time ga možemo zadržati pred sobom, i u njemu ne ostajemo neposredno.“

(Ernst Bloh)

Petak 25. februar 1983.

U „Politici“ pod naslovom:

MICIĆ I NJEGOV ZENITIZAM

„Odavno jedna izložba nije izazvala toliko interesovanje, kao izložba o zenitizmu i avangardi dvadesetih godina, u Narodnom muzeju u Beogradu. Svi pravci, svi pokreti u našoj umetnosti (sprega književnost i likovna umetnost) ostali su u senci zenitizma i njegovog tvorca Ljubomira Micića. [...]

U svom ogledu o Miciću Radomir Konstantinović je pre nešto više od jedne decenije napisao:

’Njegova ideologija o takozvanoj balkanizaciji Evrope je najfantastičnija ideološka konstrukcija novije srpske kulture, a Barbarogenije koji je njen simbolički izraz, van svake sumnje je neuporediv: on je genije umetnika i pesnika kao varvarina zaraćenog sa civilizacijom, genije za koga će Micić, na samim njegovim počecima, objaviti kako je on pojam za Maksimalan Duh, nekakvo simboličko oličenje Micićevog svud prisutnog maksimalizma, ali u kome, van svake sumnje, ima i ekspresionizma Šturma i futurističkog nihilizma i, pre svega, dadaističkog atentatorskog anarhizma, koji će doći do najpotpunijeg izraza kod Branka Poljanskog (Micićevog brata – prim. R. P.) ali koji je ugrađen u samu osnovu ove ideologije o balkanizaciji Evrope. [...]

Konstantinović, potom, kaže: ’Zenitizam Micićev je hajdučko-komitski varvarizam, onaj balkanski nihilizam o kome je govorio Branko V. Poljanski, tvrdeći da su on i njegov brat prvi i jedini balkanski nihilisti. [...]

Karađorđe u crvenom ćuraku, to je ovaj zenitistički ajduk koji svoj ritam pokušava da uskladi sa ritmovima Oktobra, Majakovskog, prolet-kulta Lunačarskog, hajduk sa čijim se kostima spekuliše ali čija se ratna pobeda pretvara u njegov mimodopski poraz. Taj poraz, međutim, nije samo u znaku likovanja ’blatom okićene buržoazije’, kojoj je ovaj zenitistički komita objavljivao propast, tvrdeći da je zenitizam jedini levi front u srpskoj kulturi, već je taj poraz i u znaku države SHS (i to u prvom redu, i naglašenije) u

kojoj se 'kao vatra i ulje ... mešaju pobeda i poraz', i u kojoj se pobednici (Srbi) i poraženi (svi ostali, a za njega pre svega Hrvati) javljaju u znaku 'lažne ljubavi' iza koje gori duboka mržnja, kako je on to govorio u svom kratkom prikazu istorije zenitizma: '1918. Srbija se propinje iz mučnog rata kao troglava država: SHS. Na jednoj strani omamljeni pobednici, na drugoj prestravljeni pobeđeni. Obe strane su u znaku lažne ljubavi i pritajene mržnje' i, zatim: '1919. u životu, sem šibera i ratnih bogataša, na svačijem licu poratni grčevi. Sve što mrzi Srbe i Srbiju postaje 'boljševik'. Kao vatra i ulje, mešaju se pobeda i poraz – u jednoj državi. To se zvalo jugoslovenstvo...'.“

(priredio R. Popović)

*

Bio kod Svete Lukića, konačan dogovor da se ide u Niš u petak 4. marta. Sveta prihvatio „Poetiku signalizma“ (stranci o signalizmu) i već joj traži izdavača.

*

Sreo Miloslava Šutića, kaže da „Rečnik termina“ ove godine sigurno ide u „Nolitu“ sa definicijom signalizma koju potpisuje profesor Zoran Konstantinović, a koja je ovih dana dopunjena i osvežena novim podacima.

*

Podigao fotografije u boji koje sam dao da se urade pre par dana. Film je stajao u aparatu cele dve godine, od januara 1981, što se i odrazilo na fotografijama. Ipak, nisu tako loše. Pored porodičnih dobio sam još i fotose osam gestualnih pesma koje sam s Viktorom izveo u stanu januara 1981. Najuspelije su kada Viktor u ruci drži (pokazuje) knjižicu „The Art of Performance“ a u pozadini, u ogledalu, vidi se odraz njegovog lika, ili kada u levoj ruci drži konzervu sa „Air de Paris“ (Paris Air), a desnom stišće svoj nos.

*

„Jer nema čoveka u čoveku, i nema *mene* u *meni*. Ali biće jedan čin bez bića, dejstvo bez uzroka, događaj koji je moja supstancija. Zbivanje koje nema lika ni trajanja napada svaki lik i svako trajanje.“

(Valeri)

Subota, 26. februar 1983.

Lep sunčan dan iskoristio sam da sa porodicom realizujem nešto ranije zamišljenu konceptualnu akciju „Osvajanja spomenika“ u Beogradu. Prvo smo se Viktor i ja snimali pored spomenika Dositeju Obradoviću u parku na Studentskom trgu, u više poza. Onda je usledio veliki Karađorđev spomenik kod Narodne biblioteke, pa Lamartinov spomenik u Karađorđevom parku. Akcija je trebalo posle ručka u „Zagrebu“ da se nastavi snimanjem spomenika zahvalnosti Francuskoj, Đure Jakšića, Branka Radičevića, Alekse Šantića i Radoja Domanovića na Kalemegdanu. Dinku (koja je bila glavni snimatelj), međutim, zboleo je zub, odavno predviđen za vađenje, pa smo morali hitno da je odvedemo na VMA (stomatološka) da ga likvidiramo. Nastavak akcije je tako odložen na neodređeno vreme.

*

U „Nedeljnoj borbi“ Markuš i Kusovac polemišu sa Cvetićaninom, odgovaraju na njegov napad na Micićev zenitizam.

*

„Trajnost čovekovog života? – Jedan trenut. Suština njegova života? – Promena. Njegovi osećaji? – Nejasni. Ceo njegov sklop? – Trulež. Njegova duša? – Vihor. Njegova sudbina? – Nesaznajna.“

(Marko Aurelije)

*

„**Kurje oko**, oblik žulja na koži nožnih prstiju ili tabanima; uzroci: trajni pritisak ili trenje tijesne i nepodesne obuće.

Kurje oko je okruglog oblika, tvrdo i na pritisak bolno. U dubinu prodire produžetak oroženog površnog sloja kože. Može se upaliti a poneka i ognojiti te se svakako mora stručno liječiti.

Liječenje se sastoji od odstranjivanja rožnatih naslaga i uređivanja obuće. Rožnate mase razaraju se nekim kiselinama i mastima ili otopinama (salicilna, mliječna, octena i dr.). Odabrani lijek vrlo oprezno staviti na kurje oko, nekoliko dana zaredom; okolinu zaštititi nekom mašću ili kremom da ne bi kiselina oštetila i tu kožu. Poslije primijenite vruću kupku i tupo (bez krvi) odstranjivanje nabrekle rožnate naslage.

Prema potrebi liječenje ponovite nekoliko puta.“

Ponedeljak, 28. februar 1983.

Pre podne odem do Brajkovića koji mi da kopiju prikaza „Čorbe“ što ju je pročitao na II programu radija. Evo nekoliko odlomaka iz tog prikaza pod naslovom „U potrazi za porukom“:

„Miroljub Todorović spada u one pesnike koji se ne zadovoljavaju standardizacijom govora pesničkog već neprekidno tragaju za novim, svežijim i neobičnijim izražajnim oblicima, sredstvima i mogućnostima čak i izvan samog jezika. Već posle *Zvezdalije*, u kojoj je posezao za vanzemaljskim i zaumnim svetovima, preko niza pesničkih (najčešće uspelih) eksperimenata do signalizma i poezije ostvarene u meta i šatro jeziku, ovaj pesnik je neprekidno tragao za onom spasonosnom svežinom koja je istovremeno i najpreči put razumevanju i usvajanju poruka koje emituje subjekt pesnički.

Nastojeći da kod čitaoca i gledaoca, pored šoka, izazove i neka dublja, zamašnija i smisaonija osećanja, da ga i samog uputi na traganja i stvaranja pesme a ne samog utiska o njoj, vizuelna i druga istraživanja Miroljuba Todorovića samo su jedan, ni u kom slučaju ne i nevažan segment njegovog nekonvencionalnog delovanja u poeziji danas. [...]

Miroljub Todorović je, dakle, bio pesnik određenog protesta na skučenost jezika ali on je bio i ostao i tragalac za novim izražajnim mogućnostima unutar samog jezika. Ta njegova traganja su se skoro uvek odvijala sinhrono i sa traganjima na drugom planu, gde je u pitanju bilo svođenje pesme na znak, a govora na gest. Ova dva vida delovanja kod Todorovića se nisu isključivala, već naprotiv, dopunjavala su se, i samo posmatrajući njihovo paralelno prisustvo moguće je objasniti avanturu ovog pesnika. [...]

Predajući se jezičkoj kombinatorici kao opsesivnoj temi ovaj pesnik je pokazao istančan smisao i prepoznatljivu samosvojnost. Ima u njegovim stihovima jezičkih kalambura, ima crnohumornih situacija, ali svuda je prepoznatljivo autentično traganje i želja da se jezik kao sredstvo osveži, da se spase banalizacije i skarednosti svakodnevne upotrebe, ali da i sam postane ne sredstvo, ne predmet, već suština. [...]“

*

Posle radija i Brajkovića svratim do Vite u „Grafos“ da vidim šta je sa „Štepom za šumindere“. Izvrdava, neće da objavi, kao polemike su, nema biblioteku za to, traži knjigu pesama da mu dam čak za 1985! Iznerviram se i uzmem „Štep“. Dogovorimo se nekako za knjigu pesama za sledeću godinu.

*

Kod R-a ponovo razgovori oko organizovanja Simpozijuma o signalizmu u Kulturnom centru Beograda. Trebalo je već da napišem koncept cele ove akcije s predlogom i predračunom troškova SIZ-u, ali ja nikako da nađem vremena za to.

*

Sretnem pesnika Čudea na Terazijama, odvedem ga u Dobrinjsku i dam mu „Čorbu“. Kada je trebalo nešto da mu napišem u poklonjenoj knjizi nisam mogao da mu se setim ni imena ni prezimena. Tome je, svakako, više kriv njegov upečatljiv nadimak, koji mu je sasvim zasenio pravo ime, nego moja zaboravnost.

*

Katalog iz Grčke od Sofije Martinu sa izložbe ENVIRONMENT MEDITERRANEAN koju je ona organizovala na Barcelonskom univerzitetu (Španija) od 15–17 jula prošle godine. Učestvovao sam sa više autora od kojih su poznatiji iz kruga mejl-arta i avangarde: Perfeti, Ćini, Kavelini i Baroni.

*

Uoči Dana sovjetske armije eksplozije bombi u Kabulu.

*

U Italiji doživotna robija (najteža kazna u Italiji) za „crvene brigadi-
ste“, od kojih su neki učestvovali u otmici i ubistvu Alda Mora.

*

„Pesnik Desimir Blagojević, zapravo nije pripao ni jednoj prelomnoj generaciji u srpskoj poeziji, niti se kasnije priključio ijednom znamenitom pokretu u njoj“, to je po rečima Steve Raičkovića bila „fatumski nepovoljna okolnost“ po ovog pesnika.

*

„Ja razlikujem hrabrost pred ljudima, hrabrost pred stvarima i hrabrost pred hartijom.“

„Ne postoji ni 'duh', ni razum, ni mišljenje, ni svest, ni duša, ni volja, ni istina: sve su to neupotrebljive fikcije.“

(Niče)

Utorak, 1. mart 1983.

Bio do „enciklopedista“ u „Prosveti“ i odneo im obrađene pojmove, ono što sam obećao i što sam smatrao da mogu uraditi:

KONCEPTUALNA UMETNOST čini jedan od osnovnih tokova neoavangarde u likovnoj umetnosti krajem šezdesetih godina; njeni su pokretači i nosioci američki umetnici Džozef Kosut (Joseph Kosuth), Sol Levit (Sol LeWitt), On Kavara (On Kawara), Ian Bern (Ian Burn), Mel Ramsden (Mel Ramsden), Karl Andre (Carl Andre), kao i engleski umetnici okupljeni oko časopisa „Art – Language“. U konceptualnoj umetnosti ideja ili zamisao su bitni elementi dela. Umetnik utvrđuje projekte i donosi odluke, dok samo izvođenje postaje rutinski, mehanički posao. Bitnost konceptualne umetnosti, međutim, ne sastoji se više u predstavljanju ili formiranju objekta već naprotiv, u napuštanju objekta i u oslobađanju dela od prisustva materijalne forme. Prema Džozefu Kosutu, glavnom teoretičaru i utemeljivaču konceptualne umetnosti, umetnost je lingvistički sistem a umetnička dela su stavovi prezentovani u kontekstu umetnosti kao njeno tumačenje; svako pravo novo umetničko delo proširuje postojeći pojam umetnosti; stoga se umetnost posmatra kao samoproširujući, tautološki sistem: „umetnost je definicija umetnosti“. Konceptualna umetnost mnogo duguje dadaizmu, Marselu Dišanu, kao i Kazimiru Maljeviču i njegovoj „bespredmetnoj“ umetnosti. U našoj zemlji stavove konceptualne umetnosti prihvataju u Sloveniji grupa „Oho“, u Zagrebu: Braco Dimitrijević i Goran Trbuljak, u Beogradu: Marina Abramović, Raša Todosijević i dr.

SPACIJALIZAM, književni pravac nastao u Francuskoj početkom šezdesetih godina oko časopisa „Les Lettres“, na čelu sa pesnikom Pjerom Garnijeom (Pierre Garnier, 1928). Osnovni naglasak u spacijalnoj pesmi je na prostoru i rasporedu elemenata (reči i znakova) u tom prostoru. Poezija, prema teoretičarima ovog pravca, nije ontološka, ona je čisti semantizam. Važnija teoretska dela: Pierre Garnier *Spatialisme et poesie concrète* (1968), Martial Lengellé *Connaissez-vous le spatialisme?* (1979).

VIZUELNA POEZIJA, umetnički i književni pravac nastao početkom šezdesetih godina u Italiji i paralelno u više evropskih zemalja, radikalizacijom teoretskih stavova i stvaralačkih tehnika pre svega konkretne poezije nadovezujući se istovremeno na iskustva dadaizma i nadrealizma. Prema italijanskim teoretičarima Mikeleu Perfetiju (Michele Perfetti, 1931) i Eudeniju Mičiniju (Eugenio Miccini, 1925) vizuelna poezija se odbacujući privilegovan status pridavan verbalnoj upotrebi reči i samoj reči, postavlja van književnosti; ona je dopunjuje; ne koristi se direktno njenim modelima i

čak postavlja sebe kao alternativu. Važnije antologije vizuelne poezije: Klaus Peter Dencker *Text-Bilder Visuelle Poesie International* (1972), G. J. De Rook *Historische Anthologie Visuelle Poesie* (1976).

POLJANSKI Branko V (1898 – ?) pseudonim Branka Micića, pesnika i slikara, jednog od glavnih predstavnika zenitističkog pokreta (v. zenitizam). U Ljubljani je 1921. pokrenuo *Svetokret*, list za ekspediciju na severni pol čovekovog duha (na srpskohrvatskom jeziku, izašao je samo jedan broj), u Zagrebu filmsku reviju *Kinofon* 1921–22 (12 brojeva) i antidadaistički list *Dada-Jok*, 1922. Od 1925. godine živi u Parizu baveći se slikarstvom, gde je priredio i dve zapažene izložbe u galeriji *Turo* (1929) i u poznatoj galeriji *Zborovski* (1930) kada je štampao i *Manifest* panrealizma na francuskom jeziku. Umro je u Parizu, u krajnjoj bedi, kao klošar pod mostovima Sene, najverovatnije početkom Drugog svetskog rata. Zbirke poezije *Panika pod suncem*, *Tumbe*, *Crveni petao*; roman *77 samoubica*.

FLUKSUS, umetnički pokret koji je krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina inicirala grupa američkih i evropskih likovnih umetnika, pesnika, teatrologa i kompozitora. U pokretu je posebno izražena težnja ka sintezi raznorodnih umetničkih disciplina, brisanju granica između umetnosti kroz raznovrsne akcije i improvizovana intermedijalna događanja. U flukusu deluju: Dik Higin (Dick Higgins), Džordž Mekjunas (George Maciunas), Jozef Bojs (Joseph Beuys), Ken Fridmen (Ken Friedmann), Ben Votje (Ben Vautier), Volf Fostel (Wolf Vostel), Erik Andersen (Eric Andersen), Robert Filiu (Robert Filliou) i dr.

Ranije date odrednice mejl-arta, letrizma i konkretne poezije nisam fotokopirao, niti imam duplikat, tako da ih ne mogu ovde navesti.

Možda će ovo biti početak moga rada na odavno zamišljenim rečnicima avangarde šezdesetih i sedamdesetih godina, signalizma i jugoslovenske avangarde.

*

U Varšavi opet nemiri. Uhapšeno pet lica. Demonstracije su započele posle obreda u crkvi.

*

Agencije su ovih dana javile da je umro Tenesi Vilijams.

*

Opasno besnilo širi se Evropom. Prenose ga lisice, zečevi, ovce, jazavci, srne, pa čak i jedna vrsta šišmiša.

*

„Grupa američkih astronoma je otkrila ogroman međugalaktički oblak gasova nekoliko puta veći od Mlečnog puta, u kojem možda leži rešenje zagonetke o evoluciji svemira. Oblak je udaljen od Zemlje oko 30 miliona svetlosnih godina a otkriven je pomoću radio-teleskopa kod Aresiba u Portoriku.

Po mišljenju američkih astronoma, činjenica da se oblak do sada nije raspao, uprkos njegovoj rotaciji oko vlastite ose, ukazuje na prisustvo neke vrste 'nevidljive mase' koja svojom gravitacijom ne dozvoljava molekulima gasa da se rasprše po svemiru. Ukoliko bi postojanje ove 'nevidljive mase' bilo potvrđeno daljim posmatranjima, morale bi verovatno da budu revidirane procene o ukupnoj masi svemira koji je, kako mnogi naučnici pretpostavljaju, nastao u takozvanoj velikoj eksploziji pre petnaestak milijardi godina i od tada se širi.

Ajnštajn i holandski astronom De Sitter su još 1917. godine teorijski dokazali da postoji mogućnost da svemir prestane da se širi i da počne da se skuplja. Do istog teorijskog zaključka došao je 1922. godine i ruski naučnik Fridman. [...]

Dve stvari su u ovom otkriću najzanimljivije, smatraju neki naučnici, prvo, kako je utvrđeno da međugalaktički oblak rotira; drugo, koja je to 'nevidljiva masa' koja ne dozvoljava raspršivanje oblaka. Da li je to ugasla zvezda, crna rupa ili negativna energija koja do sad nije praktično otkrivena, ali je teorijski njeno postojanje moguće.

Otkriće međugalaktičkog oblaka, ali i indikacije da se u Velikom Magelanovom oblaku nalazi crna rupa približavaju gustinu svemiru kritičnoj tački, posle koje, teorijski, počinje sažimanje svemira. [...]"

(„Politika“)

*

Čovek koji najduže živi na svetu čekajući da mu skinu glavu jeste Japancin Sadamiči Hirasava. Njemu je pre 35 godina izrečena smrtna kazna i još čeka na njeno izvršenje. Pre neki dan Hirasava je proslavio devedeset prvi rođendan. Tom prilikom je izjavio da je nevin i da će ako poživi sto godina isto tvrditi. Hirasava je osuđen na osnovu optužbe da je otrovao dvanaest službenika banke i ukrao 160.000 jena.

*

Uveče s Viktorom, koji je s pravom gundao kašljući, po slaboj kiši, odemo do Kolarca na otvaranje izložbe Žike Lukića, brata Svete Lukića. Puno poznatih ljudi, Svetinih prijatelja. Slike autodidakta tradicionalistički intonirane.

*

„Mada je dete, hromozomski *poluzbir* svojih roditelja [...] ono nije prosta polovina oca ili majke. Ali ma kakav bio njegov izgled, ono ipak nosi, neminovno, u svojim ćelijama, 23 hromozoma oca i 23 hromozoma majke. To je dakle *poluživot* koji kroz dete produžuje svaki roditelj. U svakom detetu stvarno produžujemo život, i to nije nikakva metafora ili uobraženje. Na najstvarniji i najizvesniji način mi ga u njemu produžujemo, pošto u svakoj njegovoj ćeliji 23 naša hromozoma nastavljaju da žive, da se dele i da delaju. Dok dete živi, u sebi će nas održavati i čuvati našu prisutnost. Do završetka njegovog života, polovina naše ličnosti postojaće, vezana s polovinom druge ličnosti, s kojom smo pristali da se spojimo da produžimo život.“
(Žan Rostan)

Četvrtak, 3. mart 1983.

Iz Muzeja savremene umetnosti pozivaju na otvaranje izložbe u galeriji Petra Dobrovića 7. jula 36/IV, *Petar Dobrović: 1929–1938*.

*

„Za stotinu godina dobiće se rezultati o onom što se naziva veliki neplanirani eksperiment o klimatskim promenama, koji je počeo industrijskom revolucijom. Bio je to rezultat prelaska s loženja drvetom na upotrebu fosilnih goriva kao što su ugalj, nafta i prirodni gas. U tom procesu ugljenik koji se formirao tokom desetina miliona godina, oslobođen je za manje od 200 godina, pri čemu je jedan njegov deo povećao koncentraciju ugljendioksida u atmosferi. Time se pojačao onaj tzv. efekat staklene bašte: atmosferski ugljendioksid propušta Sunčevu toplotu do Zemlje, ali ispoljava tendenciju da osujeti njen povratak u vasionu. [...]“

Postoji mogućnost da prosečne globalne temperature budu za 2–3 stepena Celzijusa više nego što su danas. [...]

Skok temperature biće veći na višim geografskim širinama, nego u tropskim predelima. U Kanadi i severnim oblastima Sovjetskog saveza produžiće se vreme sazrevanja vegetacije, a leti neće biti leda na Arktiku. Dok

se očekuje da će na Ekvatoru temperatura porasti samo za dva stepena Celzijusa, moglo bi se dogoditi da na 65. stepenu severne širine ona poraste za šest stepeni.“

Ovo bi prema američkom naučniku Rodžeru Revelu „prouzrokovalo topljenje ledenih grebena u zapadnom Antarktiku, u toku dugog perioda koji bi trajao od dvesta do hiljadu godina. Posledica toga bilo bi postepeno podizanje novoa mora, usled čega bi bila poplavljena sadašnja naselja u priobalnim gradovima, naročito u predelima s niskom nadmorskom visinom, kao što su Holandija, Florida i Luizijana u SAD, a i primorske oblasti u gusto naseljenim azijskim zemljama kao što su Bangladeš, Indija, Pakistan, Filipini i Tajland. [...]“

(„Politika“)

*

Poštanske vlasti u nekoliko zapadnonemačkih gradova pokrenule su telefonsku službu za pozivanje pisaca i pesnika, i to u Diseldorfu, Hamburgu, Kilu, Koblencu, Libeku, Hanoveru, Triru, Majncu, Majnhajmu, Minsteru, Nirnbergu i Štutgartu.

Običan osmominutni razgovor staje 23 feniga i ako čovek okrene pravi broj može čuti svoje omiljene pisce, kako žive tako i mrtve.

Ovakav servis se prvo pojavio u Kilu, gde je grupa građana pod imenom Literarna radionica počela da lansira poeziju preko telefona. Jedan član te radionice, Majk Augustin, doneo je ideju o servisu iz Londona, gde je sličan servis već postojao.

*

Jaroslav šalje prikaz „Čorbe“ u novosadskom „Dnevniku“ od 24. februara. Prikazivač napada moje kritičare, koji se upinju samo da me prikažu kao isključivog avangardistu i signalistu i kaže da sam ja i tradicionalan pesnik, da moja poezija „ne raskida sa mitom, već, naprotiv, učvršćuje veze s mitom; ona ne uništava jezik, no upravo produbljuje biće jezika.“ Na kraju prikazivač će reći i ovo: „Ne mogu se složiti sa onima koji tvrde da M. Todorović demistifikuje, da razara biće jezika, da raskida sa tradicijom; ova poezija je najmanje negacija tradicije, ona je samosvojan metod nadgradnje pesničkih tradicija – pre svega izraz humanizma umetničkog angažmana u ime unutamje slobode i istine.“

*

U poslednjim „Književnim novinama“ esej Julijana Kornhauzera „Igra ili o paradoksima poljske književnosti“; zastanem negde kod rečenice:

„Zašto ne obnoviti i temeljno ne opisati eksperimentalno-groteskno stvaralaštvo Stefana Temersona, pravog prethodnika današnje 'revolucije' u prozi?“ Ovo mi se ime učini poznatim; i posle malog napora setim se odakle ga znam. Pronađem katalog sa velike izložbe vizuelne poezije u Kunstmuseumu u Hanoveru s naslovom VOM AUSSEHEN DER WÖRTER (visuelle poesie notationen), u njemu tik uz mene na dve strane radovi Stefana Temersona rođenog 1910. u Plock-u, Poljska, studirao prirodne nauke i arhitekturu, eksperimentalni film i fotografiju u Varšavi. 1938, odlazi u Pariz, a potom u London gde je osnovao izdavačku kuću u kojoj je objavio Kurta Švitera i Raula Hausmana. Živi u Londonu.

Prvi Temersonov rad u katalogu naslovljen je „Kurt Schwitters on a time-chart, 1967“; na njemu slika mladog autora s naočarima i poljskom vojničkom kapom uz Šviterovu sliku namrgođenog lika s dubokim borama na licu. Tekst na tom radu počinje rečima: „I met him in 1943, in London, at the Pen Club [...]“. Drugi Temersonovi radovi u katalogu su iz (knjiga ili većih ciklusa) „Semantic Divertissements“ 1946/62 i „St Francis & the Wolf of Gubbio, or brother Francis' lamb chops“, 1956–60.

*

Javlja se telefonom Vus Kosmikus iz Titograda povodom teksta koji treba da mu pišem za izložbu, poslaće fotokopije svojih signalističkih vizuelnih pesama.

*

Izgleda da sam navukao grip, kašljanje, mala drhtavica i nešto slično nesvestici. Prosto ne znam kako ću ovako rovit sutra rano ujutru za Niš, Sveta je već kupio karte za obojicu.

*

Stigla polovina honorara iz BIGZ-a za „Chinese Erotism“, s odbitkom poreza 36.000 nd.

*

„Sanjam kako mi jedan izdavač daje pet hiljada franaka za nekoliko stranica – daje mi nezalepljen koverat u kome se vide novčanice. – Nalazim ogromnu svotu, nelagodno mi je. Misleći o tome, budim se upola, ponovo gledam u koverat i pada mi na um da te novčanice nemaju plavu boju novčanica od hiljadu, nego tamno-plavu boju novčanica od deset franaka.“

(Valeri)

Petak, 4. mart 1983.

I pored gripa (ili jačeg nazeba), i nedovoljne ispavanosti, putovanje je zahvaljujući elokventnom i veoma pričljivom Sveti bilo lepo i zanimljivo. Pričalo se od sadašnjih prilika u književnoj čaršiji, preko domaćih ljudskih, porodičnih nepravilnosti, sve do Ljotića i Državne straže, o čemu gotovo ništa nisam znao, a Sveta je sve to kao dečak doživeo i preživeo.

U Nišu nas dočeka sunce ali i veoma hladan vetar. U „Gradini“ dogovori oko Svetine knjige koja ove godine treba da se pojavi. Jevta nam daje svoje tri zbirke koje je objavio u bibliofilskom izdanju 1981. godine, sa tehničkim urednikom „Gradine“ Draganom Momčilovićem u sito štampi: „Pejsaži kao stanje duha“, „Poništavanje praznine“ i „Listanje Pikasovih crteža“. Knjige su objavljene u sto primeraka, lepo izgledaju, dobio sam primerke pod rednim brojem 25. Najbolje su pesme iz prve knjige „Pejsaži kao stanje duha“, ispisane dečjom rukom u raznim bojama, mali zapisi, krokiji o prirodi i iz prirode pokatkad deluju kao haiku. Pesme iz druge dve zbirke na temu Pikasovih i Todorovih (T. Stevanovića) crteža pomalo su usiljeni, u prvi plan izbija njihova primenjenost.

Od Saše Hadžitančića dobijam „Gradinu“ br. 1–2 s temom „Književni trenutak Niša“. Preko pedeset niških pisaca ispisuje tu svoje pesme, prozu, drame, radio-drame, putopise, humor. Kad se malo strože pogleda (i pročita) sav taj materijal, zaključak redakcije na kraju ovog zbornika „da je izvestan broj autora stvaralački inferioran u odnosu na tokove književnog stvaralaštva u nas“, učini nam se, čak, veoma blag.

Posle redakcije, ručak u niškoj „Skadarliji“, gde je ponovo dominirao Sveta, ali ne u jelu, kako se može pretpostaviti po njegovoj pozamašnoj figuri, već u živoj, zanimljivoj priči.

Na povratku kući umor i potištenost.

*

„U buđenju postoji trenutak rođenja, nekakvo rađanje svih stvari pre nego što ijedna postoji. Postoji nekakva nagost pre nego što se ponovo obučemo.“

(Valeri)

НАСЛЕЂЕ

Иван Деспотовић: „Сцена“, 2010

ПЕСМЕ

СПОМЕН СВ. САВЕ

Es ist die Stimme von Jahren die dahin sind!
Sie rollen vor mir mit all ihren Thaten.
Ossian

Што ваздух бруји са свакоје стране,
Свештени гласи дижу с' у небеса?
Са светих кула вере православне
Грување звона душу ми потреса!

Што врви народ у храмове силни?
Куд су се дигли милиони душа?
Каква свечаност? што побожно слуша
Толики народ? — какав данак дивни?

Дунав се ори, Сава се разлеже,
Адрија даљна јеку одговара,
Атонска Гора воштанице жеже,
Хиландар славни и Србија Стара.

Полеги звезда из Приштине, зрачна,
Христове вере светла преодница,
Просија света лавра Студеница,
Обасја светом српска поља мрачна.

Врачар се тресе, у пламену стоји:
 „Свете су на њем' изгореле плоти“
 Варвари гадни, погани к'о скоти,
 Излише јарост свирепости своји'.

Ал' дух освећен светитеља Саве
 К'о јасна звезда над Србијом трепти,
 Па за то народ у храмове лети,
 Да свето име Светитеља славе.

Побожно Српство на све стране сада,
 Подигнув очи горе небу плаву,
 Скрушеним срцем на колена пада:
 Вапије свога заштитника Саву!

О, свети Саво, молимо те данас:
 Позри на твоју Србадију листом!
 Смиреним срцем, с целом душом чистом
 Клањамо с' теби, а ти Богу за нас!

1856.

НЕ ЛЉУБИ МЕ

Не љуби ме тако јако!
 Ви'ш како ми дрхћу уста,
 Сласт, о туга крв ми пали,
 К'о сињ терет на груд свали,
 Под теретом срце сушта, —
 Смилуј се на срце моје!
 „То и хоћу: *срце твоје!*“

Не љуби ме у по дана!
 Јер кад твоје видим очи
 Презрем сунце са источи,

Заборавим, Боже, прости,
Самог себе од милости;
Очарана с лица твога,
Не знам, јадна, ни за Бога, —
О, врати ме Богу моме!
„Та и ја ћу Богу твоме!“

Не љуби ме у поноћи!
Твој пољубац мене пали,
Свиснућу до бела дана!...
Срце твоје зар не жали
Што ја немам мирна сана, —
Ој, врати ми сан у ноћи!
„Хајд', ал' с њим ћу и ја доћи!“

Ох, не љуби, — али, стани!
Ако могу уморити,
Проспи кишу пољубаца,
Смрт и после мора бити, —
Де, сад да се опростимо,
П' онда живи растопимо
Све од самих пољубаца!
„Љуби, душо, — па изда'ни!“

ЊОЈ

Ти ме зовеш *светом твојим*.
Тај свет велиш да ти сјаје.
Ја ћу тебе: *сунцем мојим*,
Што том свету светлост даје!

(Стеван Каћански: *Песме*. „Алма“, Београд, 2008)

ПРЕВЕДЕНА КЊИЖЕВНОСТ

Зоран Спасојевић: „Ја и моја мајица“, дигитална графика, 2010

Felicitas Hope

PIGAFETA : ROMAN

(Felicitas Hoppe: *Pigafetta : Roman*. „Rowohlt Verlag GmbH“, Reinbek bei Hamburg, 1999)

Prva noć

Dragi moji, to je samo izlet, ništa drugo. Za nekoliko dana se vraćam, opet ću sedeti za stolom, druga osoba s desne strane koja obeduje za stolom. U međuvremenu ću imati širom otvorene oči. Iznenadiću Vas slikama, koje se, inače, ne mogu videti. Koliko samo volim te školske izlete i uveće prilikom pakovanja sanduka, čvrsto uverenje da će sve ostati pri starom. Ukoliko bi se, ipak, neko venčavao, želim sreću pri odabiru kumova i gostiju.

Šta valja poneti: udicu, mamac i kanap. Šešire i kišobran. Sunčani sat, kompas, papir. Pojaseve za spasavanje za svaki prst. Povrh svega pismo preporuke za generalnog kapetana, koji je odlučio da krene u potragu za ostrvima na kojima žive patuljci s velikim ušima, od kojih im jedno služi kao krevet, a drugo za pokrivanje. Oni žive, ti patuljci, u špiljama duboko ispod zemlje i beže uz ciku, čim ugledaju nekog stranca. Generalni kapetan nije nikome pričao o svom planu, jer nije hteo da izazove podozrenje.

Kad smo se otisnuli, bilo je predivno vreme. Neki su čak i pomislili da su ugledali samu Svetu Bogorodicu koja se s visine osmehivala brodu, i to su protumačili kao dobar predznak. Nekoliko dana nakon toga zadesile su nas jake oluje, koje su zajedno s ometajućim strujama utišavale našu plovidbu, i neki su otvoreno govorili da bi se najradije vratili, jer ovo nisu platili.

Nizanje znakova upozorenja

Satovi

Ispod sata koji se klatio na zidu moje brodske sobice na trećem spratu iznad Atlantskog okeana sedi Pigafeta i prisluškuje prolazak vremena. Pre nekoliko godina, kada, to u njegovom računanju vremena više ne igra nikakvu ulogu, izgubio je interesovanje za poslove kopna i popeo se na brod. Kada otvorim vrata, on počinje da se smeje. Odmah me prepoznao, nisam još nikad kročila na brod. Sada smo se našli u istoj zamci, na putu ka zapadu.

Svuda na brodu su satovi, u odajama, u misi, u kuhinji, kao da se neko uplašio da bismo pri prvom udaru talasa mogli da izgubimo sećanje na kopno. Svako veče pomeram svoj sat za jedan čas unazad i zurim srećna u zalazak sunca zbog ućarenog vremena. Ali vreme je loše, moram u potpunosti da se oslonim na svoju imaginaciju.

Jutro našeg polaska još je bilo je lepo i bistro. Pored mene na brodu stajao je britanski geograf i pokazivao mi ispruženom levom rukom grad Hamburg koji se polako gubio ispred nas, dok je svojom desnom rukom pridržavao šešir na glavi. Šešir je bio suviše vruće opran za njegovu glavu, koja je, to sam videla kasnije za stolom, bila glatka i obla kao globus, jedna od onih glava u koju se tokom života gura toliko znanje da moraju, silom prilika, da se prošire, dok se oči, uši i nos s vremenom smanjuju, kao da se polako čitav svet opet izvrće ka unutrašnjosti.

U svakom slučaju, bio je nagluv, jer nije govorio, već je vikao kako je ovo lep i predivan grad, sa tunelom od tri koma tri kilometara dužine, sa državnim operom i institutom za ribarstvo, vazdušni krst severa, bezmalo tako lep kao i Engleska, samo, što eto, nema kraljice bez koje grad nije grad, a zemlja nije zemlja.

Ali, to su bila druga vremena, kada je Geograf još bio mlad i kad je još leteo za svoju kraljicu. Kada je pitao oficira, gde oni lete, oficir se nasmejao i zavezao im oči. To je vežba, rekao je i oni su pristali. Na pola puta skinuo im je poveze i pitao ih: A gde smo sada? Ispod njih nije bilo ništa sem vode, svi su ćutali. Ali Geograf je sve prostudirao, poznao je karte, kuke, obale kopna, vodu s bilo koje visine, u bilo koje doba dana ili noći. Afrika, vikao je Geograf, a oficir je podigao obrve i unapredio ga.

Nekoliko nedelja potom leteli su iznad pustinje i njihov avion je pao, pa i oficir, vikao je Geograf, koji je jedini preživeo među olupinama i otada više nije kročio u avione.

Čokolada

Za utehu sam izmislila igru. Zove se SPAS NA POMOLU i ide ova-ko: Ako me ovde, na licu mesta, budete bacili sa broda, na koju stranu bi va-ljalo da plivam? Uvek bi pobeđivao Geograf, prvog dana još za irsku obalu, kasnije za Azorska ostrva, a na kraju za severnoameričko kopno, dok ja već odavno nisam mogla da zamišljam rubove kopna, a Pigafeta uopšte ne ume da pliva.

Pri čemu je, zapravo, trebalo da nauči kako se polako ulazi u vodu, stopu pred stopu, prvo do čukljeva, onda do kolena, onda do stomaka, a na- posletku se jednostavno legne na hladnu površinu i skupljenim rukama, kao nekada naš biskup, deli se voda na dve polovine, pokreću se ruke i noge, ši- re se i skupljaju i ponovo šire, sve dok se ne stigne do spasonosne obale, ali ko ume da pliva, sporije će da pogine.

Igrali smo u čokoladu, uvijenu u srebrnasti papir. Brod je bio preto- varen njome. Kada bi Geograf primio nagradu, pocrveneo bi, brzo se okre- nuo u stranu i odneo svoju lovinu gore na četvrti sprat, gde se uselio u kabi- nu računovođe, jer na brodovima već odavno nije bilo računovođa kao ni oficira zaduženih za bacanje sidra. Kabinu oficira zaduženog za bacanje si- dra sam ja zauzela.

Da li je jeo čokoladu, nisam znala, zavese na njegovoj kabini su bile navučene. Možda ih je ostavljao za vremena kada bi zaista zapao u nevolje, šćućurio se u uskom spasilačkom čamcu u kome ima, navodno, mesta za sve. Tada bi ih lako istresao iz rukava, dok bi nam se skupljala voda u usti- ma, a čamac bi mogao svakog trena da potone. Ali neće ništa s nama podeli- ti, jer ko je jednom preživeo nesreću, više se ne upušta u trgovinu. A i ne- mam ništa čime bismo mogli da trgujemo, samo tvrdi keks i vitamine obli- kovane u kockice, koji se, izolovani u malim pakovanjima, nalaze ispod se- dišta čamca za spašavanje.

Pravila

Istina je da je jedini spas na pomolu pustiti se niz struju u nadi da će naići neki drugi brod u prolazu.

Uvek bi to bio Geograf koji bi prvi otkrio brod, jer je, pogleda uprtog u prozor, predsedavao stolu plaćajućih gostiju, na veliku ljutnju gospodina Hapolatija, brokera iz Bremerhavena, koji je bio na svadbenom putovanju i koji bi mlađoj gospođi Hapolati rado nešto ponudio. Ali, pošto su se ukrcali posle Geografa, sada je sedeo okrenut leđima prema prozoru i pokušavao bi

svaki put, na njegov povik, da sakrije svoju žurbu i svoju mržnju. Bacio je dugi, ispitujući pogled na vodu, onda bi se okrenuo svojoj ženi i šaputao joj na uvo OH VOLJENA ENO BRODA, pri čemu je uvek pomalo pljuuckao, jer mu nedostajao jedan zub u donjoj vilici.

Tek kada bi brod načisto nestao, ustala bi gospođa Hapolati, priljubila svoje lice uz prozor i pokušala da iskaže svoje oduševljenje, a i pristojnosti bi se okrenuli i oficiri za susednim stolom još jednom lagano ka prozoru. Samo je francuski vodoinstalater, koji je od Le Avra ostao bez glasa i sedeo okrenut leđima ka našem stolu, pokušavao da se pretvori u putnika, držao je uporno sagnutu glavu.

Među stolovima kretao se bešumno i uz osmeh poput cirkusanta filipinski stjuard. Smeškao bi se i kada bi bilo nemirno more, kada se gospođa Hapolati više ne bi pojavljivala za obedima i kada bi čak i utihnuli glasovi za stolom oficira. U kuhinji bi se čuli tanjiri, kuvar bi vidno pojačao radio, a Geograf bi se odrekao velike gestikulacije pomoću koje je, inače, tokom obeda skicirao zemljišne karte po vazduhu.

Za stolom bi se uskomešali maniri. Svi napori su sad bili usmereni na to da se savladaju nož i viljuška iznad ponora, a da vodoinstalater i ja nismo kad kad pružili ruke za stolicom Geografa, proleteo bi u ponor između nas sa sve tanjirom i supom.

Prevela s nemačkog Ljiljana Živković

Edgar Hilzenrat

BERLIN... ZADNJA STANICA : ROMAN

(Edgar Hilsenrath: *Berlin... Endstation : Roman*. Gesammelte Werke, Band 10. Herausgegeben von Helmut Braun, Dittrich Verlag, Berlin 2006)

Zapravo se zovem Jozef Lešinski, ali pošto je nekim ljudima Lešin-ski suviše dugačko, zovu me Leše. Navikao sam se na Leše, i taj nadimak mi je ostao.

I

„Leše“, rekao sam sebi, „najbolje će biti da pođeš u kafeteriju emigranata u 86. ulici, ugao na Brodveju. Tamo se, doduše, ništa ne dešava, ali napolju na ulici se isto ništa ne dešava. Već godinama šetaš uz i niz Brodvej, zevaš za svakom zanosnom guzicom i toneš u erotska razmišljanja. Ponekad uđeš u neki haustor i izdrkaš ga. Kakav je to život, život pun frustracija i požude.“ „Leše“, rekao sam sebi, „objavio si dva romana, koji nisu postigli uspeh. U međuvremenu su zaboravljeni ili čame negde neprodati. Amerika nije nikad uočila tvoju genijalnost. Nemaš prijatelja, barem nemaš pravih, a žene te zaobilaze u širokom luku. Kakvo je ovo sranje od zemlje! Nisi nikad uspeo da sanjaš američki san i ne znaš šta da radiš s njim. Kola ti ništa ne znače. Kao ni kuća u zelenilu ili dom i porodica. Nisi nikad učestvovao u pomami za dolarima. Sanjao si svoj uspeh kao književnik, ali je taj uspeh izostao.“

Kada je prošao ugao 88. ulice, obratila mu se jedna od kurvi koja je tu stajala. „Ej, stari mamojebac. ‘Oćeš na brzaka? Daću ti popust.“ – „Neee, hvala“, rekao je. „To na brzaka nije za mene.“

„Al’ duže će te više koštati.“

„Rado bih te natakao“, reče Leše, „ali danas nisam pri parama.“

„Onda ćemo idući put“, rekla je.

Leše se prisećao da mu se ista drolja obratila i pre više od trideset godina : „Ej, stari mamojebac. Hoćeš jednom na brzaka? Daću ti popust. Pravi popust.“ Tolike godine, pomisli Leše. Kao da se nije ništa promenilo. Samo što je drolja tada bila sasvim mlada. Danas verovatno navršava četrdesete.

Kafeterija emigranata bila je jarko osvetljena. Emigranti su, kao i uobičajeno, sedeli blizu prozora. Svako veče bi se ovde skupljali. I za njih se nije ništa promenilo, samo što su ostareli. Leše je pozdravio emigrante i onda se ustremio ka stolu gde je sedeo Zinger i rešavao ukrštene reči.

„Ukrštene reči“ pitao je Leše.

„Da“, rekao je Zinger.

Leše je za barom uzeo kolač sa sirom i šolju vodnjikave američke kafe.

„Čuo sam da želite da napustite Ameriku“, rekao je Zinger. „Navodno, želite da se vratite za Nemačku.“

„Da“, rekao je Leše. „Prekosutra letim za London, jer će jedan engleski izdavač izdati jednu moju knjigu. Onda produžavam za Minhen.“

„Baš Minhen, grad pokreta.“

„Imam poznanicu u Minhenu, kojoj sam poslao svoje kofere. Ali, ne znam da li ću ostati u Minhenu. Možda produžim za Berlin.“

„Glavni grad Rajha“, smeškao se Zinger.

„Da.“

„I želite da ostanete u Nemačkoj?“

„Pun mi je kofer Amerike.“

Zinger se poigravao svojim ukrštenim rečima, a njegovi prsti su skoro nežno prelazili preko papira. „Nećete moći dugo da živite kao Jevrejin u Nemačkoj“, rekao je onda.

„Dobro sam o svemu porazmislio“, rekao je Leše. „Nemački sam književnik i potreban mi je nemački jezik. Moram da ga čujem, uvek i svuda. Nemačka je danas, uostalom, demokratska zemlja. Hitlerovske aveti su odavno prošle, i u međuvremenu stasala je nova generacija.“

„Holokaust će Vas svuda pratiti po Nemačkoj. Svaka kuća, svaka ulica će Vas podsećati na to. I stari ljudi. Ne možete tome uteći. Verujte mi na reč.“

„Vredi pokušati.“ Leše je srkao vodnjikavu kafu. „Nedavno sam pročitao u nekim jevrejskim novinama“, rekao je zatim, „da Nemci žele da podignu spomeniku Holokaustu u prestonici. Šta mislite o tome?“

„Čitava Nemačka?“

„Da. Čitava Nemačka.“

2.

Leše se nije dugo zadržao kod emigranata. Pošto je izašao iz kafeterije, išao je duž Brodveja do 72. ulice. Tokom šetnje mislio je na svoju prijateljicu Anelize. Tokom svih tih godina samoće u Americi, godina bez nežnosti i ljubavi, bila mu je jedina prijateljica, koju je ikada imao. Ali ta veza bila je kratkog veka. Upoznao je Anelize tokom književne manifestacije u Hercl Institutu. Bila je šurnjaja jednog kelnskog izdavača. Anelize nije bila mlada, ali je imala telo sedamnaestogodišnjakinje. Bila je inteligentna i oduševljena književnošću. Pošto je njegov prvi roman doživeo neuspeh, nagovorila ga je da još jednom pokuša. Leše je napisao uvod, dao da se prevede na engleski i poslao ga svom izdavaču Dablnajt. Dablnajt je bio oduševljen i isplatio mu 500 dolara unapred za dva probna poglavlja. Problem je samo bio što je izdavačka kuća zahtevala probna poglavlja na engleskom jeziku. Leše je, međutim, samo pisao na nemačkom. Porazgovarao je sa lektorom, izložio mu problem i rekao mu da će pisati knjigu na nemačkom. Pošto nisu imali prigodnog prevodioca, izdavač bi odustao od probnih poglavlja i 500 dolara tretirao kao deo avansa za roman, koji bi Leše, po završetku, poslao. Lektor se složio s tim.

Anelize je, dakle, inspirisala Lešea, i imao je svaki razlog da joj bude zahvalan. Ali onda je saznao da ona ima još jednog ljubavnika, i prekinuo je vezu s njom. Šteta, zapravo, pomislio je Leše, ali tvoj ponos je doneo odluku.

I tu je bila ona epizoda s bičem. Analize mu priznala da može da dostigne orgazam samo ako bi je muškarac prethodno izbičevao. Drugi ljubavnik je to činio. Kada je Anelize htela da nagovori Lešea da jednom i on pokuša s bičem, znao je da mora da prekine s njom, jer ništa mu nije bilo odvratnije od sadizma.

„Ne, to nije za Jevrejina“, rekao joj je. „Nećeš ti od mene napraviti nacistu.“ Pa, onda još i drugi ljubavnik.

Oko deset sati uveče je pozvao. Kao što se i dalo očekivati, nije bio kod kuće. Leše je na 72. ulici ušao u podzemnu železnicu i krenuo ekspreksom prema Vašington Hejtsu. To je nekada bila gradska četvrt nemačko jevrejskih emigranata. U šali su taj deo nazivali ´četvrtim Rajhom´. Većina emigranata bila se u međuvremenu preselila i napravila mesto za crnce i Portorikance. Okruženje je već bilo oronulo. Smrdelo je u haustorima, a liftovi su bili zapišani. Noću niko više nije bio siguran na ulicama Vašington Hejtsa. Nekolicina belaca, koja je još tu živela, noću bi se obično vozila podzemnom železnicom do 168. ili 181. ulice i tada bi uzeli taksi.

Ni Leše se nije najbolje osećao u svojoj koži kada je izašao u 168. ulici. Obišao je medicinski centar i onda je oklevao do 162. ulice gde je Anelize stanovala. Leše nije nikad išao kraj kuća kako ne bi rizikovao da ga neko zgrabi za gušu i uvuče u neki mračni haustor. Išao je ivičnjakom i posmatrao je niz parkiranih kola. Tu su stajala dvojica crnaca i upravo su hteli da obiju jedna kola. Nisu Lešeu pridavali važnost, i brzo je prošao mimo njih. Stambena zgrada u kojoj je Anelize stanovala bila je na uglu Riversajd drajva i 162. ulice. Leše je stajao tačno prekoputa na ivičnjaku. Video je prozor njene sobe na trećem spratu. Bio je mrkli mrak.

Čekao je do nešto ispred ponoći i onda je kročio u kuću. Nije uzeo lift i popeo se mračnim stepenicama do trećeg sprata. Iako je znao da ona nije kod kuće, pozvonio je. Niko se nije odazvao. Leše je uvek nosio staru fasciklu sa sobom sa papirom za pisanje i lepljivom trakom. Prelepio je deo trake preko proreza vrata. Da vidimo, pomislio je, hoće li lepljiva traka biti i sutra ujutro tu. Sutra ćeš proveriti. Šta je to samo s tobom? Zašto si hteo po svaku cenu još jednom da je vidiš?

Znao je da Anelize radi u kancelariji i da bi u devet sati ujutro prionula na posao. Znao je i da bi ona tačno u pola devet napustila kuću. Sačekao je još malo i ušao u pola deset u njenu zgradu. Gora na trećem spratu našao je netaknutu lepljivu traku na prorezu vrata. Znači, tokom čitave noći nije dolazila kući, pomislio je. Obećala je da će raskinuti s onim drugim kada bi Leše bio spreman da joj se vrati. Provela je, dakle, čitavu noć kod onog drugog. Dobro je, sad je bio siguran. Raskid je sada bio konačan.

Leše je napisao svoj novi roman tokom nekoliko sedmica. Dablnajt je kupio novi rukopis s isplaćenim avansom u visini od 2.500 dolara i obračunatih 500 dolara od ranije. Knjiga nije postigla uspeh, isto kao ni prvi roman. Problematično je bilo što Dablnajt nije pravio reklamu za knjige koje bi se mogle kupiti za male pare. Agent je prodao knjigu i u Francuskoj – s istim negativnim rezultatom. U Nemačkoj su svi izdavači odbili knjigu. Već i sam naslov im se učinio sumnjivim: *Jevrejin i Esesovac*.

3.

Leše je upoznao Ingrid u Njujorku. Bila je iz Švajcarske i radila je u Minhenu kod Bavarskog Rundfunka^{**}. Na dan odlaska Leše je ustanovio da je njegov багаж за неколико стотина килограма прешао дозвољени лимит. Одлучио је да направи пакете и да их, исто као и кофер, пошаље Ingrid.

*

Bayerischer Rundfunk = Bavarska radiotelevizija (*prim.prev.*)

Imao je jeftini noćni let za London, pa samim tim i vremena, da prepodne ode do pošte. U pošti su ga spopale slutnje. Ne možeš je uznemiravati svojim багажом, pomislio je. Najbolje će biti da pakete restante pošalješ za Berlin, pošto ne znaš da li ćeš ostati u Minhenu.

Tokom leta za London imao je dovoljno vremena za razmišljanje. Izdavač neće baš biti oduševljen, pomislio je, ako mu se odjednom nenajavljeno pojaviš, s druge strane, knjiga iduće nedelje izlazi na tržište, a tvoje prisustvo će osokoliti ljude da nešto učine za tebe. Možda nekoliko intervjuja za štampu ili slično.

Leše je odseo u najjeftinijem hotelu koji je mogao da nađe u Londonu. Njegova cimerka ga je odmah pozvala na šolju čaja. Bila je starija žena, nemačka Jevrejka i zvala se Beti.

Izdavač mu je rekao da je odštampan samo mali tiraž, što je značilo, da se nije očekivao uspeh, ali je Lešu ugovoren intervju kod Bi-Bi-Sija.

Novinar je bio Nemaц. Zvao je Alfred Štarkbuš.

„Na kom jeziku ste pisali svoj roman, gospodine Lešinski?“

„Pišem sve svoje knjige isključivo na nemačkom.“

„Mada iz Vaše biografije proističe da od svoje devete godine više ne živite na nemačkom govornom području?“

„To je tačno. Pobili smo 1938. godine iz Nemačke, tada sam imao devet godina. Otada živim u inostranstvu.“

„I niste zaboravili nemački jezik?“

„Čuvao sam nemački jezik poput blaga i obogatio da izdašnim čitanjem.“

„Ali niko od izdavača ne želi da štampa Vaš roman?“

„To je tačno.“

„Presedan“, rekao je Štarkbuš. „Knjiga pisana na nemačkom jeziku i koja izlazi u mnogim zemljama, ali koju niko u Nemačkoj ne želi da odštampa.“

„Možda zbog škakljive teme“, rekao je Leše. „*Jevrejin i Esesovac*. Satira na doba nacizma. Tako nešto ne podnose Nemci. Tema je isuviše škakljiva. Oni smatraju da takvoj temi treba prilaziti ili sa smrtnom ozbiljnošću ili nikako.“

„Otkada ste ponudili knjigu u Nemačkoj?“

„Uzalud sam tokom niza godina to pokušavao.“

„Napisaću veliki članak o Vašoj knjizi u *Noje Ciriher Cajtung*“, rekao je Štarkbuš, „i u tom članku ću pozvati sve nemačke izdavače da pročitaju Vašu knjigu. Možda to bude knjizi od pomoći.“

„Hvala“, rekao je Leše.

„I zauvek ste napustili Ameriku?!”

„Da“, rekao je Leše. „Posle 36 godina.“

„I vraćate se sada Nemačkoj?“

„Da.“

„Da li već znate gde biste rado živeli u Nemačkoj?“

„Nemam pojma“, rekao je Leše. „Imam dobru poznanicu u Minhenu. Mislio sam, možda bih mogao tamo da pokušam.“

Leše mu ispričao sve oko paketa i bagaža.

„Poslao sam toj poznanici moj багаж. Imao sam jeftini noćni let. Kada sam na dan putovanja pakovao svoje stvari, ustanovio sam da imam nekoliko stotina kilograma viška багажа. Zato sam spremio pakete, krenuo ka pošti i hteo sam takođe da ih pošaljem toj poznanici. Ali, onda sam se setio, da bih je samo uznemiravao s tim dodatnim paketima. Zato sam pakete očas poslao restante za Berlin.“

„To je bio prst sudbine“, rekao je Štarkbuš,

„Pomislio sam, pa i Berlin bi mogao da bude taj cilj.“

„Da sam na Vašem mestu“, rekao je Štarkbuš, „odustao bih od Minhena i odlučio se za Berlin.“

„Zašto?“ pitao je Leše.

„Minhen je okrutno tlo za pisca koji je nepoznat u Nemačkoj“, rekao je Štarkbuš. „Sasvim drugačije je u Berlinu. U Berlinu možete lako da stupite u kontakt s književnim krugovima.“ Onda je pričao Leše u mnogim boemskim kafanama u Berlinu gde su se izdavači i pisci ležerno sastajali i uverio ga, naposljetku, da u potpunosti odustane od Minhena i preseli se za Berlin.

Prevela s nemačkog Ljiljana Živković

Fridrih Kristijan Delijus

ZAŠTO SAM ODUVEK BIO U PRAVU - I OSTALI NESPORAZUMI : NIT VODILJA KROZ NEMAČKO RAZMIŠLJANJE

(Friedrich Christian Delius: *Warum ich schon immer Recht hatte
– und andere Irrtümer : Ein Leitfaden für deutsches Denken.*
„Rowohlt“, Berlin, 2003)

AUTOPORTRET SA ŠIMPANZOM

Samo nekoliko dana posle završetka bitke za Staljingrad, nedaleko od Vatikana rođen u toploj svetlosti proleća grada Rima, majka blaga, poreklom iz Meklenburga, otac, sveštenik iz pokrajine Vestfalije, među hesenskim šumama i kućama tradicionalne nemačke građe, regalima sa knjigama i fudbalskom terenu naučio čitanje i pisanje, a ujedno i mucanje i zanemeo – gde počinje Ja, ego, koje omamljenim jezikom navaljuje na govor i koje u uzrastu od deset godina na pisačkoj mašini zastrašujućeg oca kuca „svetski plan“? I navodi kao „poziv“: pesnik.

Ovu zagonetku nisam uspeo ni da odgonetnem u pripovetki „Nedelja kada sam postao svetski šampion“, i ne želim da je odgonetnem, jer me tera da idem dalje. Ko čuti i zamuckuje može, pod idealnim okolnostima, da postane izuzetno vatreni ljubitelj jezika. Žalba – prvo protiv jezika očeva i bogova, onda protiv jezika floskula, moći, ideologije. Izvući sebe samog za kosu sopstvene lirike – pomoću takvog viška sublimacije mogu se dizati cene. Privlačio me centar nemačkih protivurečnosti, godinu i po dana posle gradnje zida. Ali, šta bi bio Berlin bez puta kroz zid, bili su mi potrebni sagovornici u oba Berlina. Ali pri svoj skromnoj megalomaniji, ne bismo sebe nikad zamislili da se trideset godina kasnije ponovo sretnemo u *jednoj* akademiji.

Politička pomeranja od 1965, 1966, 1967, 1968. nisu me nikad sprečavala, da deset puta češće čitam Žan Pola i Fontanea nego Marksa. Teorija mi nije nikad bila bliska, a vrhunac mog studentskog protesta bila je doktorska disertacija o „Junaku i njegovom vremenu“. Izreka Fridriha Šlegela me prati od 1965. godine: „Svaka rečenica, svaka knjiga, koja ne protivreči samoj sebi, nepotpuna je.“

Vidite, rado bih, zapravo, bio romantičar. Ali sada sam ozvaničen kao literarni hronista savremenog doba, kao politički autor čak, uprkos tome još i uz plemićku titulu književnih procesa sve do samog vrhovnog suda Nemačke. Ponekad sam iznenađen time, određena politička budnost izgleda da se više ne podrazumeva uz naš poziv. U Nemačkoj se brzo završi u takozvanom političkom taboru ako se ne zaborave dejstva istorijskih događaja na stanje nacije i na ponašanje subjekata i figura, da, ako se poetski saživimo s tim. Kao da nije svaka ljubavna priča opterećena društvenim stegama. Za razliku od uobičajenih klišeja, voleo bih da budem shvaćen kao apatridni rodoljubivi poeta: Keln, Bilefeld, Vizbaden, Ribek, Verda, Rostok, Hidenze, Berlin bih mogao da ponudim.

Pa, gde su sad Vaši koreni? Koliko pripadate levoj ili desnoj frakciji? Koje je Vaše stanovište? Osećam se, mada, sa Zapada, kao dobitnik Ujedinjenja Nemačke i protivnik frakcije jada. Novi vek počeo je još 1989. godine. Zašto još uvek nisam postao cinik, pokušao sam da obrazložim na 99 strana. Tržište mišljenja manje me dotiče od činjenica, pitanja, potrage i humora, zadocnelog ili drskog.

Kada me, na primer, tokom svetkovina, upravo akademskih, vidite kako sam uzdržan ili se čak smeškam, onda možda razmišljam o tome, da smo 98,6 odsto šimpanze. 1,4 posto čovek, i kakvog li beskrajnog prostora sloboda, jezika, mogućnosti!

Ovde vidite čoveka, koga ćete, po akademskim merilima, smatrati relativno mladim. Molim Vas, nemojte zaboraviti da se pred Vama nalazi veteran. Jedan iz poslednje generacije, koja je odrasla bez televizora. Iz generacije koja je retko dobro živela u poređenju s ostalima, pa i onim potonjima, a koja je tu privilegiju proketo loše iskoristila. Vidite staromodnog čoveka, koji će radije preceniti nego potceniti dejstvo proširenja svesti na jezik i poeziju uprkos svim sumnjama. I koji i dan danas sanja o tome da postane pisac.

OSAMDESETŠESTA

Slike, izveštaji i dokumenta iz prohujalih vremena ne lažu, ali ipak lažu. Pokazuju ljude u prvim redovima, najdivljije prilike, najogoljenije pri-

padnike komuna, najrečitije plakate, najneurednije stanove, najcrvenije zastave, najspektakularnije akcije. Citiraju se najborbeniji govori, najupadljivije političke tirade, euforični – a ne skeptični glasovi.

Deo tog lošeg, ali medijski potkovanog običaja je da se pri svim odgovarajućim proslavama jubileja na nimalo privilegovani način najčešće javljaju takvi veterani za reč, koji su još 1968. godine bili kolovođe. Svedoci vremena, koji se vrte ukруг i koji postaju fosili pred našim očima, čak iako kažu samokritično ispravne reči, nešto o čemu valja porazmisliti. Već trideset godina prenose istu sliku: znamo o čemu je reč.

Nema političkog pokreta koji se toliko nasukao na sopstvene mitove i klišeje kao što je to šezdesetosma. Većina tih klišeja nije čak ni toliko pogrešna. Uprkos tome kažem: Sve je bilo drugačije, naime daleko kontradiktornije, višeznačnije i razigranije.

Ukoliko, dakle, ima još nešto da se kaže za šezdesetosmu: govoriti o potrazi, o potrazi i za sopstvenim korisnim udelom i o upotrebnoj vrednosti sopstvenog delanja, o ambivalentnosti i mnoštvu slojeva, koji su određivali užurbani život kao i preterano revnosno učenje. Ono što danas deluje uniformno, nekada je predstavljalo mnoštvo. Pokreti šezdesetosme, insistiram na množini, bili su, zapravo, vrlo kontradiktorni, čak daleko kontradiktorniji nego što to prikazuju i najbolje slike Mihaela Rica. Za svaku tezu postojala je protivteza. Sintezu su bile na lošem glasu, jer bi podrivale ozbiljnost i delovale u duhu pomirenja. Svaku ideologizaciju pratio bi kontra-program, koji bi se, opet, ideološki sužavao i onda opet bio napadnut od strane nove kontra-ideje, koja bi se, sa svoje strane, sledila itd. Trka na otkucanim, fotokopiranim ili odštampanim papirima za, po mogućnosti revolucionarni, po mogućnosti opštevažeći fond ideja, morala je tako, logično, ili da implodira ili da se zaustavi. Na ovo bi današnji istraživači, posmatrači, mrzitelji šezdesetosme i nostalgici trebalo da obrate pažnju: ko god izvlačio detalje, slike, rečenice i teze iz strujanja ovih velikih cirkulacija, a pri tome izostavljao kontr slike, kontrarečenice i kontrareči, kreće se ugodnom stazom stvaranja legendi.

Prevela s nemačkog Ljiljana Živković

Hans Zal

EGZIL U EGZILU (SEĆANJA JEDNOG MORALISTE II)

(Hans Sahl: *Das Exil im Exil* („*Memoiren eines Moralisten II*“). „Luchterhand Literaturverlag GmbH“, Frankfurt am Main, 1990, 3. Auflage, Veröffentlichungen der Deutschen Akademie für Sprache und Dichtung Darmstadt, 63. Veröffentlichung)

PISMA NEROĐENOM DETETU

2. februar 1962. godine

Tvoja majka, vitka devojka od trideset godina, poklonila mi je ovu knjigu, da bih mogao nešto da pribeležim u nju, i odlučio sam da je posvetim tebi, mome još nerođenom detetu, koje će 15. februara napuniti sedam meseci. Želim u ovoj knjizi da ti ispričam šta mi je prolazilo kroz glavu kada se još nisi rodilo, a ipak si postojalo kao sićušno biće, nešto, što je iščekivalo trenutak rođenja i koje je već osetno bivalo primećeno. Želim, ukoliko nekada pročitaš ove redove, da shvatiš šta se dešavalo unutar tvojih roditelja, kako su te osluškivali, kao i prve znakove kuckanja kojima se oglašavala tvoja egzistencija.

Tvoja majka će morati da podnese mnoge bolove pre nego što te rodi. Naravno, postoje i sredstva za to i ona će ih i dobiti, ukoliko njeno stanje to bude zahtevalo. Ali, sve dok bude bila u stanju da podnese bol, radije će te svesna doneti na svet. Jer, šta je to bol? Šta je to patnja? Pa, samo ono što osećam kao bol ili kao patnju. Ali, ako znam da je bol neophodna kako bih nešto novo stvorio, onda ne mogu uvek i stalno da ga osećam kao bol. Jer je uvek skopčano i sa iščekivanjem njegovog završetka. Tamo gde taj trenutak iščekivanja, razrešenja bola nedostaje, tamo gde samo još ima bola i patnje, a nema kraja, tamo je čovek istinski nesrećan. Onda mu samo još preostaje sreća u onostranom životu.

Želim da poštuješ bol. Živimo u vremenu u kom ljudi žele da ukinu bol. Ali to ih nije učinilo srećnijima.

12/13. februar

U besanoj noći poput ove želim da ti odam neke misli. Da li sam te želeo? To je pitanje na koje se sad, dok si u toku nastanka, teško više može odgovoriti. Zar da gurnem svoje dete u svet laži, svet izdaje, svet nepravde? U svet koji sam na svojoj koži osetio kao svet nezamislivih grozota ili istrebljivanja ljudskog roda? Zar da svoje dete izložim istim proganjanjima, koji su terali mene pola mog života od jedne zemlje do druge?

Deca nastaju zato što su to dve osobe odlučile, bili zbog nekih konvencija ili iz ljubavi ili slučajno. U nekim slučajevima se deca planiraju kao što se planira sađenje drveta, koje će baciti senku. Znam da su moji roditelji mene želeli, jer je tada bilo uobičajeno imati dvoje dece, a pošto je jedno već bilo došlo na svet, planirali su i drugo. Nisam svoje roditelje nikada pitao u vezi toga. Ali, uklapalo se u tadašnje vreme, pored toga mogli su sebi da priušte drugo dete. Nije im bilo loše u životu, a novi vek je bio na vidiku.

Svakako, voleo sam tvoju majku, ali to, ipak, nije bilo dovoljno da bih tebe pozeleo. Rekao sam joj čak da te nipošto ne želim. Tada sam upravo bio u Evropi, a tvoja majka mi pisala šta joj je rekao lekar. Želela te je, želela te je toliko žarko da sam se pomalo uplašio, želela te svim snagama, a ja sam bio toliko iznenađen, toliko savladan njenom željom da sam, naposljetku, poklekao. Sećam se da sam tada nemimo šetao noćima. Moj razum mi je govorio da ne bih smeo da te imam, da bi bilo pogrešno, čak pravi zločin, da te ipak dobijem, da ne bih mogao da se pobrinem za tvoju budućnost, a pisao sam joj da dođe u Evropu kako bismo o svemu porazgovarali. Odgovorila mi je da će učiniti šta od nje zahtevam, ali je to rekla na način koji me postideo. Odjednom sam samom sebi delovao tako umanjeno i vredan prezira u tom svom računčijijskom egoizmu. Znao sam da je pristala da te izgubi samo zbog toga što nije želela mene da izgubi. Po prvi put, otkad sam je poznavao, izbilo je na površinu nešto jače od sveg ostalog, a tokom njenog odricanja osetio sam veliku snagu koja se probudila u njoj i koju je samo mukom uspevala da potisne. U tom trenutku sam te pozeleo, dete moje, i otada nije bilo nijednog trenutka u kome te ne bih pozeleo.

Prišao sam telefonu i uspostavio vezu između Evrope i Amerike. Čuo sam kako zvoni tamo u Njujorku dok sam u Tesinu iščekivao njen glas, i onda sam joj rekao da će sve biti onako kako ona želi. Dugo mi nije odgovorila.

„Zašto ne kažeš ništa“, vikao sam.

„Ne mogu“, rekla je. „Ostala sam bez reči.“

„Moraš!“ odvratio sam joj. „Svaka tri minuta me staju pedeset franka. Tvoje ćutanje je isuviše skupo.“

„Poslaću ti telegram“, odgovorila je napokon.

25. februar

Kada tvoja majka plače, onda plaču svi miševi i svi psi i sve žirafe, a more izlazi na obale. Kada se tvoja majka smeje, smeju se svi psi i svi miševi, a avioni izvode salto u vazduhu. Ugledao sam jednom dete na plaži Trura. Stajalo je okrenuto leđima prema moru i jedva je uspevalo da stoji uspravno. Odjednom ga je zapljusnuo talas otpozadi i oborio. Dete je ležalo u vodi i urlalo, kao što još nikad nisam čuo da neko dete urla. Strah i užas sam prepoznao u tome, kao i slutnju svih jezivih katastrofa, koje umeju da okončaju svaku radost.

Kada tvoja majka plače, pomislim na dete sa plaže Trura i pokušavam da je podignem. Toliko je neometana u svom plaču, da ništa na svetu ne može da je odvрати od plakanja. Čini da čitavo čovečanstvo tada tuguje. A kada se smeje, onda je to eksplozija koja brzinom ultrazvuka dopire do mojih ušiju. To je lančana reakcija koja na tren zapali sve u njenom okruženju.

Često sam posmatrao tvoju majku dok spava. Nisam još nikad video osobu koja ume tako da spava, tako da se preda snu u potpunosti, kao da miruje na dnu mora. Čini se kao da je srasla sa jastukom na kome spava, sa krevetom ili sa sofom, kao da je postala deo toga, poput reljefa koje se plastičnim obrisima izdiže nad površinom i nikad je u potpunosti ne napušta. Kada tvoja majka spava, spavaju svi miševi i svi psi i svi leptiri, srne tapkaju na vrhu šapa kroz šumu i avioni gase svoje motore i nastavljaju brišućim letom kako ne bi probudili Zemlju.

13. mart

Dete moje, samo još nekoliko nedelja. Lekar kaže da si se malo spustila, što bi trebalo da bude povoljno, položaj je dobar, mada sam već često razbijao glavu zašto čovek mora da provede devet meseci naglavačke u majčinoj utrobi. Takav položaj glave određen je, naravno, anatomijom procesa rađanja – jednom izvan majčine utrobe, beba mora odmah da se prilagodi zakonima gravitacije, „kako mu ne bi udarila krv u glavu“. Ali danas znamo da su u kosmosu, izvan zemaljskih zakona gravitacije, ovi zakoni, opet, nevažeći i da čovek, ukoliko to želi, opet može da živi, diše i jede naglavačke. Može li biti da je naš dosadašnji život bio samo provizoran? Kada su mora presušila, ribe su krenule na kopno i postale amfibije. Zašto ne bismo, kada bismo imali odgovarajuće delove tela, napustili Zemlju koju smo toliko du-

go nezaštićeni prigrlili i pošli naglavačke ili uspravno u majčinu utrobu kosmosa?

Preostalo je još samo nekoliko nedelja i želim da ti kažem kako ćemo da provedemo vreme do tvog dolaska. Tvoja majka i ja posećujemo kurs pod nazivom „Natural Childbirth“ („Prirodno rađanje“) u kome se pokazuje kako se pomoću vežbi disanja i opuštanja može toliko istrenirati telo da majka može u svesnom stanju da doživi proces porođaja. Neke žene ne žele da im muž bude prisutan kada krenu trudovi, žele sve to da prođu same i uz prisustvo lekara. Druge, opet, smatraju da ni u takvim trenucima ne treba da budu same. Tvoji roditelji su, *za sada*, odlučili da to pokušaju na ovaj način. Biću, dakle, kraj tvoje majke i praviću joj društvo, koliko god je to moguće. Ponećemo štošta kako bismo prekratili vreme – šah, karte, gramofonske ploče. Sve ostalo ćemo prepustiti tebi. Ponašaj se blago prema njoj, prekрати joj muke, kako ne bi morala isuviše dugo da pati...

17. mart

Dete moje, jedino što mi – za sada – smeta je činjenica da je tvoj otac književnik. Uvek bih bio podozriv prema ljudima koji za sebe smatraju da su pametniji od drugih i koji bi od toga da naprave zanimanje. Postali su stručnjaci koji naplaćuju svoju pamet po rečima, njihovom umu nedostaje potvrđivanje od strane života. Tvoj otac, koga jako dobro poznajem, mada ga nisam u potpunosti pročitao, pisao je u svojoj mladosti pesme. Odrastao je između ratova i građanskih ratova, u vremenu kada se topovima pucalo na zamisli, a zamislama na topove. Tvoj otac je bio neposredni učesnik svega toga. Hteo je da učestvuje u debatama koje su se vodile po kafićima i pozorištima. Mislio je da će tamo pronaći istinu za kojom su mladi ljudi njegove generacije tragali, antitezu onoj građanskoj ušuškanosti i prezasićenoj zaštićenosti koja je odavno bila dovedena u pitanje nasiljem minulih događaja. Obožavao je večeri na terasi kafića na kojoj su se mladi, raščupani ljudi izazovnih manira izdizali nad onim čemu je bio mukom naučen kod kuće. Slušao bi njihove bogohulne govore i želeo je da bude primljen u njihov krug, ali i tamo bi ostao po strani, kao što je to bio i kod svoje kuće. Nije umeo da se iskazuje tako aforistično poput njih, nije mogao tako lako svoje zamisli da pretoči u reči, i mada se često slagao s njima, nešto je u njemu, ipak, oklevalo, nešto što je zahtevalo dublje promatranje, tako da bi često sedeo ćutke u njihovom kružoku i potišteno slušao. Mada je osećao da su ga prihvatili, pogotovo pošto su izašli njegovi prvi radovi, nije, zapravo, bio stvoren za kafić. Bila mu je potrebna prostorija u kojoj bi mogao biti sam. Trebao mu je osećaj odvojenosti, prostorne udaljenosti od ostalih kako bi mogao duhom da im se približi, i tako je ostalo čitavog njegovog života. Danas

piše za ljude koji žive 5000 milja udaljeni od njega, za ljude sa drugog kontinenta, a sama činjenica da piše na jeziku drugačijim od onog iz svog okruženja, pojačava osećaj samoće i izolacije, koji mu je, izgleda, ipak, potreban kako bi došao k sebi. Ili je to još uvek infantilni recidiv iz onog vremena kada bi ustao sa stola i pošao u svoju sobu, zatvorio vrata i zaključao se kako bi mogao da se posveti pisanju pesama? Bilo je tu nečeg zabranjenog, protest prema okruženju u kome je bio rođen, gest odstranjivanja, koji je ujedno izražavao protivurečnost i prezir: vidite, razlikujem se od vas, hteo je time da kaže, idem svojim putem do kog ne možete dopreti. Nije im nikad pokazivao šta je pisao. Hteo je time da ih kazni. Mislio je da je pametniji od njih, čestitiji, ljudskiji. Hteo je da postane pisac, *čovek od reči*. Hteo je da barata rečima koje pretvaraju život u jezik, a jezik u život. Hteo je da se umeša, da promeni, da osvesti. Za njega svet reči nije bio odvojen od sveta bivstvovanja. Njegova radoznalost prema vremenu bila je isuviše velika, a da bi drugima prepustio da mu kažu šta ima da misli. Mrzeo je uvek upravo one koji bi se pozivajući se na svoj „pesnički dar“ odvojili od vremena i pravili se kao da ga ne „razumeju“. Nikad nije verovao u to da je politika samo tu za političare i smatrao je da je sve što je napisao, makar bilo i u stihovima, bilo „političko štivo“ – jer se ticalo javnosti, zajednice, okoline. Za njega je pisanje bilo pitanje odgovornosti i čuo sam ga kako često govori da pisac, koji nije svestan svoje odgovornosti, mora isto tako biti pozvan na odgovornost kao i skretničar pruge koji je dao pogrešan signal.

3. april 1962.

Završili smo, dakle, sve pripreme. Odvojili smo jedan kutak u sobi tvoje majke pomoću zida. Iza toga se nalazi mali prostor isključivo za tebe koji je s jedne strane odvojen laganom, svetložutom zavesom. U klinici su pohranjeni naši podaci. Sada je samo još na nama, kada dođe taj trenutak, da se prošetamo do klinike, a da nas ne zadržavaju nekakvim posebnim formalnostima kraj prijavnice. Tvoja majka je spakovala mali kofer, koji će poneti. Sutra će nam H. pozajmiti kolevku. Predstavila nam se i jedna bolničarka.

Kao što vidiš, postarali smo se za sve, ali smo sve namerno samo dopola uradili – zavesa nije okačena, sto na rasklapanje još nije rasklopljen, a bebi-oprema, koju smo izabrali u velikoj robnoj kući, biće nam poslata tek po tvom rođenju. Tvoja majka je bila pomalo sujeverna, ali i ja mislim da ne treba prenađati. Činjenica da ni ti još nisi gotov, trebalo bi da se izrazi i u aranžmanu koji smo sklopili povodom tebe.

Osećam odjednom da nam pripreme za tebe zadaju i priličan strah, neku vrstu treme, kao pred premijeru, koja raste brzinom kojom se približava predstava. Do sada smo samo imali „govorne vežbe“, bez kostima ili sce-

nografije. Kada je bio gotov zid koji smo postavili tebi u čast, učinilo se da tvoja majka po prvi put oseća da je tvoj dolazak postao realnost. Scenografija ispred koje je trebalo da nastupa, bila je gotova. Posmatrala je to sa mešavinom straha i čuđenja, usplahirenim uzbuđenjem s kojim jahač odmerava prepreku koju valja njegov konj da savlada pošto se ispali startni pucanj...

Prevela s nemačkog Ljiljana Živković

Oleksandr Irvanec

RIVNE/ROVNO (ZID) : TOBOŽE ROMAN

(Олександр Ірванець: *Рівне/Ровно (стіна). Нібито роман.*
„Кальварія“, Львів, 2002)

Dom političkog rada pokaza se ne samo velikim, već gotovo bezmer-
nim u svom unutrašnjem prostoru, što bi osobu sa visokom tehničkom nao-
brazbom, najverovatnije, navelo na misao o postojanju četvrte dimenzije. U
stvarnosti on je negde u svojim dubinama, posle niza besprozorskih galerija,
neprimetno prelazio upravo u prostoriju obkoma, koja je bila mnogo veća,
barem je tako izgledalo spolja. Najзад, posle spuštanja i podizanja brojnim
stepenicama, prostrtim zeleno-crvenim stazicama od tepiha, koje Šlojma vi-
še nije mogao ni izbrojati zaračunavši se između četvrtog i petog sprata,
uveli su ga kroz lepa rezbarena vrata u prostranu sobu sa tamnovišnjevima
somotskim zavesama na prozorima, sa kojih su sve do poda zmijoliko visile
zlataste latice. U dubini sobe, blizu poslednjeg prozora, plavkasto je svetleo
ekran kompjutera, a nagnuta ljudska prilika je nešto prebiralala po tastaturi.
Ali bliže centra sobe, pored okruglog rezbarenog stočića, prekrivenog ra-
znim jelima i pićima, sedeo je u udobnoj stolici-ljuljaški, prebacivši levu no-
gu na desnu onom znamenitom pozom – „čtvorkom“, po čemu su Nemci u
drugom Svetskom ratu gotovo nepogrešivo otkrivali u svojim redovima
američke špijune, lično prvi sekretar obkoma KP SRU Taras Panasovič Ma-
nasenko. Preko odela prvog sekretara bio je nabačen bleštavi svileni istoč-
njački ogrtač, izvezen plavim i crvenim perima, optočenim zlatom.

„Priđite ovamo. Bliže, bliže!..“ – zapovednički, iako ne baš glasno,
naredio je drug Manasenko, i Šlojma, osvrnuvši se, shvati da se obraćaju
upravo njemu i obraćaju se sa „vi“. Niko od njegovih pratilaca nije prestu-
pio prag sobe, ostavši iza rezbarenih vrata. Iako su se, osim čoveka za kom-
pjuterom, po sobi motale još dve ili tri prilike, delovale su toliko sivo, nepri-

metno i bestelesno, da su više ličile na duhove nego na smrtna stvorenja. A nije ih ni bilo lako osmotriti u prijatnoj polutami prostorije. Neonke su usmeravale svoje prigušeno svetlo pod stropom tako da ni senki pod nogama nije bilo. Umesto toga po podu, pod nogama, široko je ležao lep meki ćilim neupadljivog dizajna. Mora biti da je izuzetno skupocen. Šlojma opčinjeno upre pogled na početak lavirinta maljavih linija i lavirint se sam po sebi složio u zamršen, ali dovoljno raspoznatljiv napis: „Učesnicima dana ukrajinske kulture u Tadžikistanu na dugo sećanje sa zahvalnošću od slobodnih trudbenika predgorja Pamira“.

„Ama pridite ovamo, Šlojma Ecirvane! Ja se vama obraćam...“ – Ton, kojim su izgovorene ove reči, nije uopšte bio preteći, već, pre bi se reklo, ćudljivo-nestrpljiv. Šlojma priđe malo bliže i opet zastade. Za to vreme prvi sekretar, zaljuljajući se nešto jače, dohvati sa rezbarenog stočića kristalnu čašu, a jedan od dvojice ljudi-senki nasu mu nekoliko grama konjaka iz oniske boce prethodno virtuožno izvadivši tu bocu iz crvene kutije sa natpisom „Hennessi“. Ljuljajući se sa sve manjom amplitudom, drug Manasenko nekoliko puta otpi iz čaše, koristeći za to krajnje tačke njihanja – prednju i zadnju. Nakon toga on s osmehom reče Šlojmi, kao da ga zadirkuje:

– A vama piće nećemo sipati. Vi ne smete...

– Ne mari... – Šlojma krajnjim naporom zadrža refleksno gutanje u grlu. – Još ću ja danas popiti. – Drugi deo rečenice, čini se, ipak nije ni izgovorio uglas, samo je pomislio. Tako je, napiti se danas posle premijere ne bi smetalo. Ukoliko uopšte stigneš tamo, na svoju premijeru. Jer do sada se stvari ne odvijaju baš u tom pravcu. Ovaj njihov skup, rasprava o romanu, ova opšta osuda – ispada da sve to nije rađeno uzalud.

– Da, da, sve to nije rađeno uzalud... – zapanji ga drug prvi sekretar, elegantno se izvivši u stolici i rukom, u snežno beloј manžetni, koja se ukazala iz širokog rukava ogrtača, dohvati sa stočića preprženu krišku sa sardinom. Hrupnuši je, on sa nadmoćnim osmehom ponovo baci pogled na pisca Ecirvana. – Nismo uzalud sazvali ovaj skup. Kao prvo – vi ste najzad čuli kakvog su mišljenja naši trudbenici, naš običan narod, o celokupnom vašem pisanju-baljezanju. A to i jesu vaši čitaoci. Jer inače – za koga vi pišete? Pa pisac mora da piše tako da ga razumeju svi – i baka na pijaci, i vozač trolejbusa, i poslednja pijandura, a ne samo oni preučeni profesori, akademici sa raznih instituta. Kao drugo – vi ste se uverili da mi možemo... no, ako ne sve, onda prilično mnogo. Kao treće – vi ste shvatili da i kod nas ovde po-

stoji život, funkcionišu društveni i državni instituti. I da smo mi ovde... da smo mi ovde... mi smo ovde gospodari! Na svojoj zemlji! Jeste li razumeli?

Poslednje reči drug prvi sekretar je već nervozno izgovorio, oštro se zaljuljavši u svojoj ljuljašci i prosuvši ostatak konjaka iz čaše sebi u nedra ogrtača, na rever skupog sakoa. Jedna od prilika, nečujno se pojavivši iza njegovih leđa, odmah je upila fleku salvetom.

– Eto tako, najzad smo došli do onog glavnog. Vreme je da saznate zašto ste ovde. – Drug prvi sekretar, opet se zanjihavši, dohvati sa stočića sendvič sa gljivama i munjevito ga ubaci sebi u usta. Istovremeno je uspeo da stavi na sto ispražnjenu čašu, i ona ista (a možda, i neka druga) bezlična prilika napuni je malo ispod trećine. – Vi ste ovde zbog vrlo važnog razloga. Sada ćete čuti predlog koji nećete moći odbiti.

– Nikakve vaše predloge neću prihvatiti. – Shvativši da igru treba dovesti do kraja, Šlojma je nastojao neprimetno dodati glasu ubedljivosti, kao što konobarica dosipa četvrt čaše rakije u pivo za oblasne tržišne inspektore. – I vi nemate pravo da me ovde zadržavate. Zar vi ne shvatate da će već sutra ceo svet saznati za moj nestanak?

– Kakav nestanak? – Drug Manasenko se ponovo ljubazno nasmešio. – Zar se vi spremate da nekud nestanete? Mi vam to ne možemo dozvoliti. Vi ste nam, pišče Ecirvan, potrebni živi, zdravi i na javi. Potrebni ste među ljudima, pred TV-kamerama i mikrofonom dopisnika, na prvim stranicama svetskih listova...

– A zbog čega? – samom Šlojmi sopstveno pitanje se činilo sasvim logičnim.

– Za veliku stvar. Za tako veliku stvar da ćete se i vi sami kasnije njom ponositi. – Prvi sekretar je opet gucnuo konjak i zajeo zelenom maslinkom. – A što se tiče mogućnosti vašeg nestanka... I o tome smo razmišljali. Ali smo odustali od takvog rešenja. Mada bi mogli... Tu su, kod nas, Azerbejdžanci sa Kavkaza, iz Nahičevana, koji na pijaci kontrolišu prodaju cveća. Mogli smo vas predati njima, oni bi za vas lep otkup izvukli. A bilo je i drugih varijanti. Vi čak i ne pretpostavljate koliko mnogo varijanti smo imali za vas, pišče Ecirvan. Vas su mogli odvesti i zakopati negde u istočnijim oblastima – u Žitomirskoj, naprimer, ili Kijevskoj. Pritom tako zakopati da vas brzo nađu. Ruka bi, naprimer, štrčala iznad zemlje. Ili glava. Kao u „Belom suncu pustinje“, sećate se?... – Drug Manasenko se ponovo osmehnu, ali ovog puta veštački, samo krajičkom usana. – Ali mi imamo za vas

druga rešenja, dozvolite mi ovu pozajmicu iz frazeološkog fonda bratskog ruskog naroda.

– I kakva su ona, ta druga rešenja? – Šlojma je prevrtao po glavi varijante verovatnih odgovora na njegovo pitanje: uvesti u Zapadno Rivne bombu, paket plakata, komunističku literaturu, paket dolara za zapadnorivenske socijal-demokrate... Mada, ne! Poslednja verzija je sasvim neverovatna – pre bi sami zapadnorivenski socijaldemokrati poslali paket dolara ovamo, u istočni sektor. Onda – šta bi to oni mogli hteti?

– A tražimo od vas zaista sasvim malo... – Glas druga prvog sekretara zvučao je nežno i hipnotički. – Suština naše molbe, a vašeg zadatka, je sledeća: otvoriti grad.

– Šta znači – „otvoriti“? – Šlojma nije razumeo, mada je negde, u pozadini mozga počela da se meškolji strašna, još neformirana u reči, misao. On je otera, priguši je, ne dajući joj da se otkrije i razvije.

– Pa to i znači. Otvoriti grad, objediniti ga, ponovo ga učiniti našim zajedničkim Rovnom, onakvim kakvog smo ga i mi i vi voleli i volimo, na kakvog smo navikli, za kojim žalimo i tugujemo. Pa i vi za njim takođe tugujete? Inače ne biste doputovali danas, ostavivši tamo, iza Zida, sve svoje važne poslove, brige i nemire... – u glasu prvog sekretara oseti se patos spikera državnog radija. – To nije tako komplikovano, kako to vama izgleda, pišće Ecirvane.

– To jest? – Šlojma je insistirao na nedvosmislenosti, on nije voleo nedorečenost van literarnog stvaralaštva.

– Ne pretvarajte se, pišće Ecirvane. Vi vrlo dobro znate šta se od vas traži. Reći ću i ovo – na nivou podsvesti, da, da, nemojte se čuditi, – nama su poznate i takve kategorije! – Eto tako, na nivou podsvesti vi sami to želite ništa manje od nas. U prikrivenim snovima svojim vi ste, ne jednom, šetali Lenjinskom s kraja na kraj. Zar ne?

– Ne! – Ecirvan je rešio da bude tvrd i nesalomiv. – Ja volim ovaj grad, ali ovo je moj grad i ja ga s vama neću deliti.

– On – nije vaš. I nije naš. On je zajednički! Zar vi to ne razumete, smešni pišće Ecirvane! – patos u govoru druga Manasenska nije jenjavao, već naprotiv.

– Zajednički su nam samo nebo i vazduh! – pisac Ecirvan se nije predavao. – A gradovi su nam različiti. Moj grad je tamo, iza Zida.

– Govno nam je zajedničko! – zareža na njega prvi sekretar obkoma KP SRU. – Govno, ili, kako pišu vaši pobratimi-skribomani, izmet. Naučno

rečeno, ekskrementi ili fekalije. Za ove nazive sam juče saznao kod lekara. Dakle, u našem gradu ili, ako više volite, u našim gradovima je zajednička kanalizacija. I u to ne treba da sumnjate!

– Dobro, dozvolimo da je tako. Ali kakve to ima veze sa...

– Aha-a! Eto stižemo do najglavnijeg. Kanalizacioni sistem, za razliku od perimetara Zida, ne kontrolišemo mi. Već – vi. Odnosno, oni. I zato nam je potrebna vaša pomoć... – drug Manasenko se u stolici nervozno nagnu nad stočićem, dohvati flašu konjaka i nasu sebi gotovo punu čašu. Istresavši je u sebe, on kratko otpuhnu, („Normalno se to radi pre, a ne posle pijenja alkohola“, – pomisli Šlojma nehotice) i par puta se ćutke zaljulja ispred Šlojme. Šlojma čak pomisli da je prvom sekretaru postalo muka, kao profesoru Čmonju danas tu, u neposrednoj blizini, u holu Doma političkog rada. Ali se Manasenko u trenu ipak povрати svesti, samo se malo zacrvene njegovo dobro, radničko lice. Nekoliko puta se kratko nakašljavši, on odmeri pogledom Ecirvana. – Pa ipak, vi ste dužni da nam pomognete. Vi večeras imate premijeru, zar ne?

– Zar ne... – potvrdи Šlojma. Oспоравати тако neospornu stvar nije imalo smisla. – Vi ste, kako vidim, veoma dobro upoznati sa mojim dosijeom.

– No, pa vi nas stvarno smatrate potpunim budalama... – u glasu prvog sekretara zazvuča negodovanje, mada bez ljutnje, i on zbog nečег pređe na druge teme. – Ipak smo mi školovani ljudi, nešto smo čitali... Lično poznajemo i akademika Džugalinskog, našeg zemljaka, iz Rovna, i onog drugog kijevskog akademika, Ivana Budzu. Još u partijskoj školi izlagali su nam njegove radove, poznate, poluzabranjene. „Nacionalizam ili ukrajinizacija“*, ako se dobro sećam naziva jedne knjige. Ja sam i seminarski rad po njoj pisao. Ali, ja sam se udaljio od teme našeg razgovora. Tako je, mi znamo sve o pitanjima koja se tiču vas tamo, u zapadnom sektoru. Mi smo već davno ispitali svaki vaš korak. I naš izbor nije slučajno pao upravo na vas... Pa tako, vaš zadatak se sastoji u tome da... – Drug prvi sekretar ponovo otpи iz čaše, ovog puta ne otpuhujući i ničim ne zajedajući. – Jednom rečju... Mi ćemo vam dati jedan ključić. Malecki ključić, koji otključava nekoliko vrata tamo, u prostorijama vašeg pozorišta. Prepredena inostrana stvarčica. Jedan ključ za mnogo brava. – Umilnim pogledom, poluotvorenih očiju, drug Ma-

* Parafraza u SSSR-u zabranjene knjige poznatog ukrajinskog intelektualca Ivana Džube: „Internacionalizam ili rusifikacija“.

nasenko odmeri Šlojmu od dole do gore. – Hej vi, pa nalijte mu neki tonik! – naredi on glasno, i jedna od bezličnih prilika, izronivši iz dubine sobe, hitro tutnu Šlojmi u ruke visoku prozirnu čašu. – I stolicu mu neku dajte. Jer naš razgovor će se još malo otegnuti! – Ona ista prilika namesti okruglu stoličicu bez naslona i na jednoj nožici, dovukavši je od klavira, koji je dremao u dalekom zatamnjenom kutku, desno od kompjutera. Šlojma se oprezno spusti na somotsko sedište, višnjeve boje. Naslona za leđa nije bilo, pa je morao sedeti u neugodnoj pozi, ispravivši se i skupivši kolena. Desnom rukom je stiskao čašu sa tonikom, a leva je visila u vazduhu, jer nije imao kud s njom.

– Ne izmahujte rukom! Vi niste vožd! – surovo primeti Taras Panasovič i, ponovo gucnuvši iz čaše, nešto mekšim tonom, produži dalje. – Dakle, kao što znate, kanalizacija u našem gradu je podeljena.

– Otkud ja to da znam? Ja nisam stručnjak za kanalizaciona pitanja. – Šlojma je ponovo pokušavao da se povрати, da ovlada situacijom i da usmeri tok razgovora u željenom smeru.

– Ama, to nije važno! Ja vam tako kažem, i to je tako! – prvi sekretar je ponovo počeo gubiti strpljenje. – I ne prekidajte me! Imam večeras još jednu sednicu, sa direktorima oblasnih šećerana, a s vama o svemu neću završiti razgovor. Sedite i slušajte! Zar vi mislite da smo mi samo radi vas sazvali plenum? *Pa mi imamo privrednih problema do guše!* – Taras Panasovič pokaza rukom na nivou svog izraženog podvoljka.

Šlojma učuta i pripremi se za slušanje.

– *Pa, eto, tako* – kanalizacija je podeljena. Za to su se već vaše specslužbe pobrinule ... – naglasak na reči „vaše“ u poslednjoj rečenici prvog sekretara ne bi zapazio samo beznadežno gluv sagovornik. Mada, s druge strane, drug prvi sekretar teško da bi razgovarao sa beznadežno gluvim sagovornikom. A ako bi i razgovarao, onda bi se blagovremeno postarao za dobrog prevodioca govora gluvonemih, koji bi brzim pokretima ruku takođe umeo dočarati taj naglasak na reči „vaši“, koju nije bilo moguće ne registrovati u govoru druga Manasenska. Šlojma je samo kimnuo glavom, uočivši ovaj naglasak. A drug prvi sekretar je govorio dalje.

– *Izgradili su, razumeš, rešetke, pregrade*, takve kakve ste, možda, na reci Ustji videli. Pregradili su sve cevi i sve kolektore. Jednom rečju, *probiti se ni na onu, ni na ovu stranu, nije moguće. Ukoliko, naravno, niste pacov*, a normalan čovek... Vi ste – normalan čovek, pišče Ecirvan? – ponovo lukav prižmuren pogled, gutljaj iz čaše s konjakom. – Normalan ste vi,

normalan, inače se mi vama ne bi *obraćali*. Mada – ma kakav ste vi normalan! Pa vi ste – *отброс*^{*}, otpadak! – emocionalne promene su u govoru prvog sekretara obkoma toliko učestale, da su čak postale simpatične i gotovo normalne.

Šlojma podiže čašu k ustima i otpi gutljaj. Grkasta tečnost nije ublažavala žeđ, nego je samo neprijatno oplaknula usnu duplju i zašumela u grlu peckavim potočićem. Ecirvan je na silu gucnuo „tonik“ i usmerio pogled na prvog sekretara.

– Vi ste – otpaci! Vi, svi tamo, koji kao normalno živite u toj kvazi-državi, toj vašoj ZUR. Ali poseban otpad skupio se u kvazi-kvazi-državi, u tom vašem usranom Zapadnom Rivnu, nek ide dođavola! *Fukare! Štetočine!* Mislite da ja nisam primetio kako je epidemija kravljeg ludila u Goščanskom rejonu počela odmah nakon posete rejonu vaše *zapadnorovenske* delegacije sa humanitarnom pomoći – ton prvog sekretara je postao tako finoljutit i nepristojno-literaran, da se Šlojmi čak malo snuždilo. Mada, možda je to mogao i tonik izazvati. Ko će ga znati, šta su oni u njega sipali...

– U budućnosti, posle naše konačne pobede... – već je osvajao neku novu misao drug prvi sekretar – ...posle naše sigurne pobede mi ćemo, svakako, ostaviti za vas i takve kao vi, određeni geto. Izabraćemo za to gradove... kojih nije šteta... delove gradova... Zapadno Rivne, Zapadni Ljviv. Moguće, Zapadni Luck ili Ternopilj... Mi takođe možemo biti velikodušni. Ako se neprijatelj ne predaje, – njega iseljavaju[†]. Uostalom, koliko vas tamo ima, tih patriota-marginalaca... – (Šlojma je, mada se već počeo privikavati, ipak začuđeno izvio obrve nagore od takve leksike.) – Da, da, nama su i takve reči poznate, nemojte misliti da smo mi u partijskim školama bumbare lovili. Nešto smo ipak i čitali. I Kolara citiramo u svakoj prilici, i Šafarika, i slovenofile... Možemo, kad hoćemo. No, a što se tiče tih mesta koje sam maločas pobrojao, pa vi i sami znate da Rivna... odnosno – Rovna u ovom spisku ne može biti. Uran – to je, kao što znate, ne samo antički bog podzemnog sveta, već i prilično konkretan metal, hemijski element, broj 92! I njega, ovaj element, moći će koristiti ne samo u zapadnim, naskroz protrulim buržoaskim nuklearnim elektranama i bombama, već i u našim, savremenim, progresivnim, takvim što nose... pardon... vi sami znate kako se teško u ukrajinskom jeziku nositi glagolskim formama, ja ne mogu da kažem „nosećim“,

^{*} Ruski: *отброс*

[†] Parafraza rečenice M. Gorkog: „Ako se neprijatelj ne predaje – njega uništavaju“.

zato kažem – „takvima što nose“, a nose svetu dobrobit i blagostanje, svima i svakome. I teško je potlačenim besposlenim crncima, sa mnogo dece, u kamenim džunglama Njujorka, i nevoljnicima-indijancima u istinskim džunglama Latinske Amerike, i severnokorejskim, vijetnamskim, kineskim, tajvanskim, burmanskim, singapurskim, honkonškim unesrećenim seljacima, i goničima slonova u Indiji i na Cejlonu, i grčkim patriotama, i kurdskim ustanicima, i palestinskim borcima za nezavisnost, koji upravo sada ponovo borbom vraćaju Istočni Jerusalim i mnogim drugim nacionalno-oslobodilačkim pokretima u svim delovima naše mnogoljudne planete...

– Ovo već prelazi u fazu uobičajene političke propagande, – pomisli Šlojma, stiskajući u šaci čašu sa tonikom na dnu. Drug prvi sekretar je takođe, čini se, shvatio da se zaneo, pa je brzo aktuelizovao i konkretizovao svoj govor.

– Dakle, slušajte me pažljivo. Evo ovaj ključić... – žuti komadić metala bljesnu među njegovim prstima i ponovo se sakri u šaci, – daćemo vam danas. Njime ćete moći uključiti kretanje pozorišnog lifta u podrumu, gde ste jutros već bili. – (Šlojmu više i nije iznenadila njegova informisanost). – Njime ćete, ovim istim ključićem, otključati metalna vrata sa natpisom „Attenšín!“ Nadam se da ste ih zapazili, kad ste jutros išli podrumskim koridorom. Sa stražom ispred vrata pokušajte da se dogovorite, ja mislim da će to ići lako. Odmah iza vrata se nalazi sklopka, ili drugačije rečeno – prekidač. Uključivši ga, odnosno podigavši ručicu nagore, vi ćete pokrenuti pregradu koja deli našu kanalizaciju. Ona će se, ta pregrada, takođe podići i naši pripadnici specijalnih odreda u specijalnim protivgovanskim kostimima (a u govniima plivati, kao što znate – nije nam prvina!) za par minuta će prodrati, opkoliti i zauzeti vaše naskroz trulo, buržoasko, kapitalističko, prokletost zapadno Rivne, koje je sramni žig, neizlečiva, upaljena, gnojna rana na zdravom telu SRU!

Šlojma je ćutao, slušajući i u sebi ocenjujući umešnost druga Manasenska u balansiranju između visokog stila političke funkcije i nešto jednostavnijeg stila govornika koji vrbuje. A prvi sekretar je napredovao po sve višim stepenicima i terasama u pravcu svog Everesta leporečivosti.

– Vi ćete shvatiti – Ukrajine se svakako nećete dočepati! A i šta bi vi s njom? Vi, nepraktični romantici... Istoriju kompartije Ukrajine i vi ste učili? Makar u sklopu istorije KP Sovjetskog Saveza! Sećate se kako su, u ta-

kozvanom harkivskom periodu^{*}, onovremeni romantici, koji su se slučajno, sasvim slučajno dočepali... pardon – došli do vlasti, cele šaržere metaka ispaljivali sebi u visoka čela?.. I tako treba. Upravo u tome je istorijska pravda i dijalektička logika istorijskog razvitka. Ova zemlja mora pripadati nama. Nama, upravljačima, rukovodiocima, čak, ako hoćete, – činovnicima! Ovo razumeju one vaše kolege koji idu u državnu službu. Kod nas na službu, između ostalog. Eto, upravo sada u Kijevu solidnu karijeru gradi jedan bivši... nekadašnji poeta iz Kaneva[†], iz dubine Ševčenkovog kraja. Već je do savetnika dogurao. A, možda će ga i u starijeg savetnika proizvesti. Meni su ga nedavno na plenumu CK preporučili – tako prijatan mlad čovek. I stvaralaštvom se bavi, između ostalog. O njemu kritika piše kao o progresivnom savremenom poeti.

– A što se tiče celog sveta, koji samo što nije doznao, ali neće doznati o vašem nestanku, već o... Razumete, pišče Ecirvane, mi smo vas već davno mogli saterati u ćorsokak. Kod nas su, na našoj teritoriji prebivaju, vaši roditelji, vaša sestra. Ali mi im nismo naudili. Jer tada biste vi stvarno digli dreku, apelovali na vaš „ceo svet“, na njegovu „progresivnu javnost“. Ali sada – tri puta „ha-ha“.

Drug Manasenko okrete se ka uglu, tamo gde je plavkasto svetleo monitor. Operator uz kompjuter, kao da je shvatio da se razgovor odnosi na njega, okrete se zajedno sa stolicom ka sredini sale. Bio je to mladić sa perčinom i nekoliko desetina minduša u oba uha. Ispod njegovih nogu iznenada se začu tiho režanje. Napregnuvši vid, Šlojma primeti na podu ono, što mu se u prvom trenutku učinilo kao ćilimčić pod nogama kompjuteraša – velikog staforširskog terijera sjajne dlake. Mladić sa perčinom odnekud ispod tastature dohvati ružičasti odrezak šunke i baci je u pseću čeljust.

– Upoznajte se! Anatolj Diža, naš vodeći specijalista za kompjutere. On nam je stvamo najbolji kompjuteraš u celom Rovnu, istina, rodом sa Zapada, iz Ljvova. Maturant politehnike. Tu je on u potpunoj sigurnosti, i njegov pas takođe. I tako, Anatolj je već obradio disk na kome je snimljeno... Pa... jednom rečju, snimak je urađen našim tomografom danas, kad ste bili tamo, u tom tomografu. – Drug prvi sekretar je tražio odgovarajuće reči,

^{*} Posle građanskog rata 1917–1920. god. do 1934. god. Harkiv je bio prestonica Sovjetske Ukrajine. Mnogi rukovodioci KP Ukrajine iskreno su verovali u komunističke ideale i u to da će Ukrajina u SSSR-u slobodno razvijati svoj nacionalni identitet. Sa početkom Staljin-skih represija bili su likvidirani ili su izvršili samoubistva.

[†] Mesto hodočašća Ukrajinaca iz celog sveta, gde je sahranjen Taras Hrihorovič Ševčenko.

ne usuđujući se da pređe sa visoke leksike na jednostavnu, jer sam sebe je naterao na te visine svojim prethodnim načinom izražavanja. – Jednom rečju, sve što ste tamo radili sa građankom Bljašanom O. I. Sećate se, pišče Ecirvan?

– Kurvini sinovi... – Šlojma odreagova sasvim mahinalno, jednostavno mu ništa drugo nije došlo u pamet.

– Pi, pišče Ecirvan. I to govorite vi, majstor reči, virtuoz leporečivosti, kako vas pojedinci zovu... – drug prvi sekretar nije prikrivao svoje zadovoljstvo time što je čuo i video. – Šlojma je ipak izgubio ravnotežu u razgovoru, na šta su ovi tako dugo čekali. – Naravno, sam po sebi seks među četrdesetogodišnjacima ne donosi nikakve estetske naslade. Vi – niste Miki Rurki, ona – nije Kim Besindžer, slažem se. Ali amoralnost, ponavljam – amoralnost! – nju ne vole nigde. Niti na Zapadu, niti na Istoku. Na Zapadu čak i manje. A mi sada, uz pomoć druga Diže, možemo postaviti ovu disketu u taj vaš svesvetki Internet, kojim se vi tako silno ponosite – možemo, zar ne, druže Diža? – Kompjuterista u odgovor klimnu glavom i gurnu u pseću čeljust još jedan odrezak šunke. – I svi će moći videti pisca Ecirvana u rovenskoj bolničkoj upravi. Gotovo kao naziv filma. Kao „Četiri Švedanke u Grčkoj“! – prvi sekretar obkoma otvoreno se ponosio svojim znanjem iz sveta domaće i zapadne kinematografije.

– Kao „Mister Pitkin u đavolskom telu“... – Šlojma je morao da odgovori bilo šta. Na duši mu je bilo teško, ali nije hteo da to pokaže.

– Dosta lupetanja! Mi možemo da napravimo akt vašeg penisa čak i iznutra. Naše najnovije tehnologije to dozvoljavaju, – graknu prvi sekretar i nervozno pijucnu iz čaše nekoliko gutljaja „Henesija“. – Čujete – iznutra! Takav porno vi još niste videli! A moći će da ga vide stotine, hiljade vaših poznanika...

– Ja sam danas ovde, kod vas, unutar Zida, video svašta. – Ecirvan se odupirao već po inerciji. Njemu je jednostavno već fizički bilo muka, i od ovog razgovora, i od tonika, koji nije ublažavao žeđ, već samo pekao iznutra neprijatnim gorčikastim ukusom.

– Pišče Ecirvan! – glas prvog sekretara je odzvanjao nekako gotovo svečano. Vi niste unutar Zida, već upravo van njega! I vi ćete uraditi to šta od vas tražimo. Izvršićete naš nalog. Vama, i samo vama, pripala je ova plemenita, vi bi rekli blagorodna, misija. Pa i Berlinski zid je podignut i srušen u toku vašeg života. I kome, ako ne vama, priliči da bude najotvorenijim protivnikom svake vrste zidova i barijera?.. A mi ćemo, sa svoje strane, seti-

te se mojih reči – mi ćemo vam dovesti i štampu u vezi pada Zida. I to će biti vaše veliko delo! Ali najpre se morate pripremiti za delovanje – ujediniti grad. Uradite to! Mi verujemo u vas!

I drug prvi sekretar, zaljuljavši se iz sve snage u stolici, baci maleni žuti ključić iznad okruglog stočića pravo na Šlojmina skupljena kolena. Pisac Šlojma Ecirvan se trgnuo, ključić je kliznuo između kolena i pao na pod. Ecirvan ga podiže sa poda i polako gurnu u levi džep. Iza leđa su se nečujno približili Samčuk i Mikola Ivanovič, podigli su ga za laktove i povelili ka vratima...

Preveo s ukrajinskog Jaroslav Kombilj

Леонард Коен

ПЕСМЕ

ПЕСМА СТРПЉЕЊА

На диван трен помислих да ћеш полудети
и окончати грозницу ума,
али у руци ти Христов трн,
па се насмејах и притиснух топао новчић
на зреле ти груди:
и тада се јасно сетих твојих лудих писама
и како си ми исплела иницијале у грло.

Моји ме пријатељи упозорише
да си прочитала стари скелет океана,
кажу да ушиваш водене звуке
у друга уста, у друге споменике.
„Не путуј без сребрног метка,“ опомињу ме.
„Држи колац у џепу.“
И насмехих се том погрешном тумачењу
твојих суманутих писама
и мог украшеног грла.

Ах, њему ћу рећи да те пажљиво воли,
да те поштује шкољкама и шареним боцама,
да ти лице од песка заштити,
а временом спржену бубу од твоје људске руке сачува,
да те научи новим причама о муњама,
и да те понекад пусти да по обали трчиш боса.
И кад се игла бескрвно насмеши у његовом образу,

видеће колико је лепо
када те воли лудакиња.

Не радујем се времену
када ће океан открити и зарђати твоје лице
као што је то урадио свим светским светионцима
који су своје злато и камен изложили воденом покољу,
јер тада ће и твоја писма рђати с океанском логиком
а моји нокти неће бити довољни
да ми подеру шавове на грлу.

КАДА ОВА АМЕРИКАНКА

Када ова Американка,
чије бутине обуздава необавезна црвена тканина,
громовито прође крај мене док седим,
као племе Монгола које пали шуму,
град бива разорен
а крте зграде стогодишње
запљусну улице,
и моје очи су у пламену
због везених Кинескиња,
већ старих,
а тако сићушних међу тананим боровима
на овим огромним пределима,
и док се окренеш
оне су већ тако далеко.

ПЕСМА

У сузама гола девојка
о имену мом размишља
то бронзано име
прстима бројним
свог тела

преврће
рамена помазује
упамћеним мирисом
коже моје

Ах, генерал сам
у њеној историји
преко поља
терама велике коње
од злата ми одежа
ветар на оклопу
сунце у утроби

Нека јој меке птице
меке као прича очима њеним
заштите лице
од непријатеља мојих
а зле птице
чија су оштра крила
кована у металним океанима
чувају одају
од нападача мојих

И нека је ноћ блага према њој
нека се високе звезде попну на белило
њеног тела непокривеног

И нека име моје бронзано
додирује њене прсте бројне
нека засија с плачом њеним
док се ја као галаксија не прикачим
и док ме не запамте
у тајни њеној и крхким небесима.

Превела с енглеског Милена Борић

Leons Briedis

DVE PESME

GREŠNI SIN

Konačno požurio sam sneg
Može se pretpostaviti
Po zamahu
Jedva čujnom
Ispod anđeoskih skija
Ali odzvanjajući šuplje iz moje duše

Kako ja,
Sneg
Da ostanem lenj tako dugo ove zime?

Da li sam zaboravio na sebe?

Fijuk snega
Anđeli koji se skijaju
I Bog
Tamo gore
Probuđeni iz svog sna
Kašlju, besni na mene,
Sneg,
Zimin (i njegov, takođe)
Grešni sin

SEKVENCE

...

Biti tužan
I osećati tugu –
Dve godišnjice duše

...

Nema života u ovom svetu
Zbog toga mrtvi moraju da se povuku
Dublje u smrt

...

Azurna plava:
Jedina dugovečnost
Koja nema kraj

...

Prorok:
Srebrna maslina u pustinji
Povijena nad vrtlogom

...

Uvek izbegavam borbu
Jer nije neophodna
Za onog koji se bori

...

Naučio sam „biti”
Moram da naučim „Ne biti”
Sad moram da zamenim „ili” sa „i”

...

Kad iz mene iščezne
Poslednji anđeo
Stvoriće se praznina pod nazivom „večnost”

...

Nisam samo čovek
Već izmaglica
Čija težina oseća samo azurnu

Prevela s engleskog Ivana Pantelić

АУТОРИ

Зоран Спасојевић: „Натчовек“, дигитални колаж, 2011

Миливој Анђелковић – Рођен је у Београду 1940. године. Дипломирао и магистрирао на катедри за југословенску и светску књижевност у Београду. До сада је објавио две збирке приповедака: *Источни рукопис* и *Звездане капије*, интернет трилогију коју чине *Савршен злочин* (1999), *Осмех Византије* (2003) и *Вашар WWW прича* (2005), драму *Уметност дисања* (2000), као и више публицистичких књига и фељтона: *У сенци кордона – сви студентски протести од 1954 до 1998* (1998), *Савршен злочин на Интернету* (2000), *Животописи знаменитих Срба, Златоуст* (2003). Сарађује са часописима, како штампаним тако и електронским. Живи у Београду.

Лаура Барна – Рођена је 1964. године у Јазову. Објављује прозу, студије и стручне радове из историје уметности у домаћој и иностраној периодици. Објавила је романе: *Протовир* (2003), *Невоље господина Т. или сутерен* (2005), *Моја последња главобоља* (2008), *Четири елемента* (2009), *Санаторијум под белим* (2009), *Црно тело* (2010); књиге прича: *Дијалог у камену* (2008) и *Тамо нека занимања* (2010); есеј *Уметност нема дефиницију* (2007) и монографију *Девет средњовековних манастира у Босни* (2006/2007). Живи и ради у Београду.

Лана Басташић – Рођена је 1986. године у Загребу. Студент комунологије и енглеског језика и књижевности у Бањалуци. Пише кратке приче. Објавила је књигу *Трајни пигменти* (2010). Живи у Бањалуци.

Берислав Благојевић – Рођен је 1979. године у Славонском Броду. Магистар географских наука. Објављене књиге: *Ламентација по Софронију* (2005), *Требао сам бити ријеч* (2005), *Ја, револуционар* (2010). Сарађује са бројним часописима. Вишеструко награђиван у Србији и иностранству. Радови су му превођени на македонски, шпански и енглески језик. Живи у Бањалуци.

Бојан Богдановић – Рођен 1951. године у Пожеги. Сатиру, прозу, поезију и књижевну критику објављивао је у бројним часописима. Заступљен у енциклопедијама и антологијама. Добитник више награда за поезију, причу и афоризам. Објавио је књиге поезије: *Вајар у кући*, *Вечера са варварима* и *На пустом острву*, затим збирке афоризама: *Провјетрава-*

ње срца, Колаж демократије и Богови и батине. Живи у Зеници као слободан уметник.

Предраг Богдановић Ци – Рођен у Бијељини 1944. године. Објављене књиге песама: *Доле, доле где ракови живе* (1970), *Кроз кишу је Еским са рибама освојио небо* (1972), *Баиш-Челик и чардак на четири воде* (1978), *Скомрах женик леђанске невесте* (1985), *Александријска библиотека* (1994), *Ходећи водом* (1997), у Италији штампа *Il tosone d'oro* (Златно руно) (1995), у Румунији *Biblioteca ratacitoare* (Покретна библиотека) (2000), а у Бугарској *Планетата на китове* (2008). Написао је драму *Потерница за Орфејом* (1996). Заступљен је у бројним зборницима и антологијама савремене српске и европске књижевности у иностранству на: арапском, белоруском, бугарском, италијанском, француском, јерменском, кинеском, мађарском, немачком, грчком, енглеском, есперанту, румунском, словачком, турском, чешком, украјинском, руском, шпанском и шведском језику.

Зоран Богнар – Рођен 1965. године у Вуковару. Песник, прозаиста и књижевни критичар. Поезија му је превођена на енглески, француски, мађарски, македонски, словеначки, шпански, италијански и турски језик. Објавио два романа, једанаест збирки поезије и књигу есеја. Добитник је бројних награда. Живи у Београду.

Леонс Бриедис (Leons Briedis) – Рођен 1949. године у округу Мадона у Летонији. Пише поезију, романе, есеје, књижевну критику. Преводи поезију и прозу са латинског, руског, енглеског, романских језика. Објавио је 34 књиге и 49 књига превода. Добитник је бројних светских признања за књижевност.

Душан Видаковић – Рођен 1969. године у Ваљеву. Завршио је студије права. Уређивао је листове *Ваљевска књижевна радионица* и *Књижевна реч* и публиковао је више хиљада новинских текстова. Објављене су му песничке колекције: *Брзином воза* (1992), *Књига о Ходу* (1994), *Екстрасистола* (1994), *Исцрпљивање ничим* (2003) и *Балкан/Балтик* (2010). Један је од приређивача сепарата *Srbska literatura* који је, на словеначком језику, штампан у љубљанском часопису *Apokalipsa* (1999). На словеначком језику је изашао и избор из Видаковићеве поезије под насловом *Sa prebolene obale* (Љубљана, 2005), а песме и интервјуи су му превођени још и на енглески, руски, немачки, пољски, мађарски, шведски, словачки и македонски језик и заступљене у двадесетак антологија и зборника у Србији и иностранству. Живи у Ваљеву.

Милован Вржина – Рођен 1951. године у Сарајеву. Објавио је књиге афоризама *Дознаке* (1975) и *Обрађивање отаџбине* (1989), књиге песама *Уклета кућа* (1977), *Суви жиг* (1996) и *Отац и ватра* (2000), књи-

гу сатиричних записа *Успомене из бољег сутра* (1994) и књигу-лексикон *Ко је ко у нашем хумору, сатири и карикатури* (1998). Заступљен у више антологија у земљи и иностранству. Превођен на немачки, руски, пољски, чешки, румунски и бугарски језик.

Зоран Вучић – Рођен у Околишту 1947. године. Објавио је књиге: *Пролази свет* (1976), *То прошло* (1980), *Било и прошло* (1982), *Европске промаје* (1984), *Књига четворице* (1985), *Мисал и земља* (1986), *Сунчев друг – сунчев осмех* (песме за децу са Р. Арсићем, 1987, 1988, 1998, 1999), *Досада* (1987, 1991, 2004), *Завештања* (1990), *У лице веку* (1991), *Тамен прозорец* (1996), *Слутње и спознаје* (1998), *Знаци из тамнине* (1999), *Рукопис који постоји* (2000), *Време за игру* (песме за децу, 2000), *Откривање тајне* (песме за децу са Р. Арсићем, 2001), *Радовање и играње* (песме за децу са Р. Арсићем, Р. Вучковићем и В. Јовићем, 2002), *Сврљешки књижевни круг* (2005), *Златници на ливади* (хаику, 2005), *Врвина за небо* (2006), *У глуво доба* (2006), *Источно тројство* (са Р. Вучковићем и О. Ристићем, 2007), *Стари и нови стихови* (2008, 2009, 2010), *Знаци из тескобе* (2010). Преводи са бугарског језика. Приредио је неколико зборника, хрестоматија и антологија. Награђиван је за књижевно стваралаштво и културно прегалаштво и превођен на стране језике.

Милан Вучићевић – Рођен је 1957. у Крушевцу. Објавио је књиге поезије: *Торзо појесења* (1995), *Свебдења* (1997), *Допламсавања* (2000), *Патирићи, плавет* (2005) и *Одблесци* (2008). Песме су му превођене на македонски и бугарски језик. Живи и ради у Крушевцу.

Раде М. Вучићевић – Пише поезију и прозу. Књиге: *Ноћ пуног мјесеца* (1996), *Дрински мотиви* (1997), *До Хага и назад* (2004) и др.

Славомир Гвозденовић – Рођен 1953. године у Белобрешки (Румунија). Дипломирао српски језик и југословенске књижевности и докторирао 2000. године. Објавио је тридесетак књига поезије, приредио десетак антологија српске књижевности, а својом поезијом заступљен је у више десетина српских, румунских и европских антологија, као и у српским уџбеницима. Књиге поезије: *Крила и помало ватре* (1975), *Песме пред зору* (1977), *Одбрана крила* (1978), *Лирика* (1981), *Ведро отварање камена* (1983), *Dezlegarea senină a pietrei* (1985), *Јуначење речима* (1986), *Уибеник о видаревој кући* (1988), *Подвлачење црте* (1988), *Cercul soarelui alb* (1989), *Камен за плакање* (1990), *Српска молитва у Темишвару* (1991), *Реч и светлост* (1994), *У кући са огњем и ледом* (1995), *Рађање претка* (1997), *И.* (1999), *Црњански у Темишвару* (2002), *Страх у клопци* (2003), *Școala de seară* (2003), *Крст и крик I, II* (2003), *Америка, Чикаго и Видовдан* (2003), *Страшна прича из Клисуре* (2005), *Die Schulen von Alexandria / Александријске школе* (2005), *Fragment despre adjective descriptive*

ve / Одломак о описним придевима (2007), *Колико Косова у мени* (2007). Преводи српску и румунску поезију, а његова дела су превеђена на десетак језика. Вишеструко награђиван. Живи и ради као професор савремене српске књижевности у Темишвару.

Рајко Глибо – Рођен 1940. године у Доњој Васти крај Прозора. Песник, приповедач, драмски писац, есејиста. Доктор филолошких наука, редовни професор универзитета. Белетристичке књиге: *Ромкиње* (1988), *Промицање* (песме, 1989), *Биоградски лирскокази* (песме, 1995), *Супутнице и супатнице* (песме, 1995), *Рамске легенде* (1997), *Учитељско иверје* (новеле, 1997), *Слутње с Ракитја* (песме, 1997), *Дозивке* (песме, 2000), *Снени пропламсаји* (песме, 2003), *Мој Мегидо* (приповетке, 2003), *Прозорке* (приповетке, 2004), *Зрнца рамског Сунца* (духовна монографија, 2004), *Очитовања* (песме, 2007), *Застајкуше* (приповетке, 2008), *Моје оде* (песме, 2009), *Случајке* (песме, 2010). Објавио је више монографија и универзитетских уџбеника. Добитник је петнаестак књижевних награда.

Милован Гочманац – Рођен 1941. у Великој Врбници код Крушевца. Доктор књижевних наука. Песник и есејиста. Сарађује с бројним часописима. Књиге песама: *Ватромет* (1964), *Јутро под брдом* (1989), *У ветру лишића* (хаику, 1995), *Годишње доба* (хаику, 1998), *На тргу мира* (хаику, 1999), *Лица* (1999) и *Мотиви* (2004). Књиге есеја и критика: *Ведри свет детињства у Политици за децу* (1969), *Сергије Михајловић „Песме“* (критичко издање, 1973), *Велизар Станковић „Песме“* (критичко издање, 1975), *Михајло Живић „Препород“* (критичко издање, 1981), *Књижевност и деџи узраст* (1995) и *Књижевни ствараоци Пожесе* (2004). Живи у Крушевцу.

Жељко Граховац – Рођен 1955. године у Зеници. Завршио Филозофски факултет у Сарајеву. Књиге песама: *Свето растројство* (1986) и *Бол, боја божје милости* (2008). Књиге есеја и критика: *Анђелко Вулетић, пјесник жеђи и поруке* (1998), *Срицање и ницање* (1999) и *Станишта и проминућа свјетлости* (монографска студија о Витомиру Лукићу, 2000). Аутор две антологије. Уредник је часописа *Живот*. Члан је Друштва писаца БиХ. Живи у Зеници.

Ненад Грујичић – Рођен 1954. године у Панчеву. Дипломирао југословенску и општу књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду. Био је главни уредник студентског књижевног листа *То јест* (1978–1980) и уредник поезије *Гласу омладине* (1980–1981). Био је председник Друштва књижевника Војводине (1993–1997) и председник Савета Међународног салона књига и *Дана Лазе Костића* у Новом Саду (2000–2004). Пише поезију, прозу, есеје, критике, драме и полемике. Као студент књижевности објавио је две песничке књиге – *Матерњи језик* (1978) и *Линије*

на длану (1980), а потом *Врвеж* (1985), *Царска намигуша* (1990), *Јадац* (1993), *Пуста срећа* (1994, 1995, 1996), *Матерњи језик и песме при руци* (1995), *Лог* (1995), *Цваст* (1996, 1997), *Сновиље* (1998), *Жива душа* (1999) и *Шајкашки сонети* (2008). Објавио изборе поезије: *Чистац* (1997) *И отац и мати* (2002) и *Млеч* (2004), *Светлост и звуци* (2005). Објавио је књиге есеја, критика, прозе и полемика: *Прокрустова постеља* (1988), *Плес у негвама* (1998), *Полемике и одушци*, (2004); монографију *Бранко* (1984, 1985, 1990. и 1992); алманах *Аух, што живот ушима стриже* (1990); студију и антологију српског народног крајишког блага *Ојкача* (1988, 1992, 1996, 2002, 2003, 2004). Објавио *Приче из потаје*, (2007) и драму *Читај Тракла* (1983). Песме су му превођене на енглески, руски, немачки, италијански, француски, кинески, шпански, пољски, мађарски, македонски, словачки, јерменски, румунски, украјински, грузијски, русински и словеначки језик. Добитник је књижевних признања: *Бранкова награда Матице српске*, *Вукова награда*, *Милан Ракић*, *Печат вароши сремскокарловачке*, *Скендер Куленовић*, *Стражилово*, *Кондир Косовке девојке*, *Грб Сремских Карловаца*, *Кочићево перо*, *Павле Марковић Адамов*, *Лазар Вучковић*, *Шушњар* и *Дневникова награда*. Живи у Новом Саду и ради као директор песничке установе *Бранково коло* у Сремским Карловцима.

Милован Данојлић – Рођен 1937. године у Ивановцима. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду. Пише песме, романе и огледе, а цењен је и као врстан преводилац. Прву збирку песама за децу *Како спавају трамваји* објавио је 1959, а следиле су је *Фуруница јогуница* (1969), *Родна Година* (1972), *Како живи пољски миш* (1979) и друге. Објавио је више од седамдесет књига. Члан је САНУ од 2000. године. Носилац је бројних високих награда за поезију, прозу и превођење. Живи у Београду и Паризу.

Фридрих Кристијан Делијус (Friedrich Christian Delius) – Рођен 1943. године у Риму. Немачки писац, живи у Немачкој и у Риму. Носилац многобројних и значајних немачких књижевних награда.

Весна Денчић – Рођена 1963. у Београду. Дипломирани политиколог. Књиге афоризама: *У друштву се не шапуће* (1987), *Свет не може пропасти без нас* (1996), *Пут до пакла* (2001) и *Страдање у циклусима* (2007), збирка кратких прича *ИНверзије* (2003), збирка песама *Подијум / Podium* (2008). Приредила (у коауторству са Владимиром Јовићевићем Јовом) панораму *Страдија данас* (2003), *Сатиричне приче 2003* (2004, коаутор Ђорђе Оташевић), *Сатиричне приче 2008* (2009) и *Дневник непристајања* (2009). *CD Смех до бола* (2003) и *Смех до бола 2* (2005). Сарађивала је с бројним часописима и листовима. Награђивана у земљи и иностранству. Заступљена у многим зборницима и антологијама кратких прича и

афоризама. Превођена на пољски, руски, бугарски, македонски и немачки. Главни уредник електронског сатиричника *Етна*. Живи у Београду.

Иван Деспотовић – Рођен 1978. у Београду, где је дипломирао на катедри за Општу књижевност 2003. године. Објављивао је поезију и прозу у *Рукописима* из Панчева, *Стању Ствари* из Новог Сада, *Бестселеру* из Загреба („*Да сам Шејн*“, 2007), *Авангарду* из Сомбора; на интернет порталима *Knjizevnost.org*, *Kisobranblog.com*. Објавио је збирку стихова *Ништа није тако*, наградно издање фонда *Дејан Манчић* (2007), *Безазлене приче* (2008), роман *О Наташи и Невену* (2009) и збирку прича *Песникове приче* (2010). Добио је награду за хумористичку приповетку на Сремчевим данима у Елемиру (2007). Бави се сликарством и филмом кратког метра. Радио је као новинар. Живи у Београду.

Драган Драгојловић – Рођен у Пилици код Бајине Баште. Магистар економских наука. Објавио седамнаест књига песама: *Кућа на сату небеском*, *Мимоходи*, *Станишта*, *Стабло невидљиве године*, *Друга страна неба*, *Календар снова*, *Књига љубави*, *Дозивање Бога*, *На астралним капијама*, *Гласови даљине*, *Трагови нашег живота* итд. Објављене су му и три књиге изабраних песама. Објављени романи: *Под Јужним крстом*, *Докторова љубав*, *Не заборави свој дом*, *Приче из Аустралије*, *Америчке и друге приче*, и књига прича за децу. Књиге су му превођене на енглески, грчки, турски, албански и шпански. Три песничке књиге објављене су му у Америци, Аустралији, Италији, Румунији, Грчкој, Кини, Швајцарској, Немачкој, Турској и Македонији. Сарађује са часописима многих земаља. Добитник је више домаћих награда као и два признања из иностранства. Управник је Задужбине Иве Андрића.

Рашид Дурић – Рођен 1948. године у Цазину. Докторирао на Филозофском факултету у Загребу. Објавио је две антологије, три монографије и око осамдесет стручних и научних радова. Награђиван. Превођен на енглески и немачки.

Митар Ђерић – Рођен 1952. године у Новој Пазови. Књиге афоризама: *Лаки афоризми*, *Нерадници свих земаља – исти сте*, *Троглед* (2007) и *Салдо мортале* (2009). Сарадник је бројних часописа и листова. Живи у Београду.

Лидија Ђого – Рођена 1966. у Зрењанину. Објављене књиге песама: *Подокнице* (2006), *Зреник* (2007), *Гатушат* (2010). Песме објављује у књижевним часописима и листовима. Награђивана. Живи у Новом Саду.

Душан Ђорђевић – Рођен 1955. године у Врању. Објављене књиге: *Драме* (драме, 1999), *Кила до колена* (афоризми, 2003), *Школа за*

патриоте (роман, 2004), *Поштена курва* (афоризми, 2006) и *Сточни вагон* (роман, 2008). Живи у Врању.

Милутин Ђуричковић – Рођен 1967. године у Дечанима. Дипломирао и магистрирао на Филолошком факултету у Приштини, а докторирао у Источном Сарајеву (2009) из области савремене српске књижевности. Песник и прозни писац за децу и одрасле, књижевни критичар и новинар. Од 1996. године живи у Београду и ради као предавач *Књижевности за децу* и *Сценске уметности* на Високој школи за васпитаче струковних студија у Алексинцу. Превођен на више страних језика. Главни уредник часописа „Светионик“. Заступљен у 35 антологија поезије, прозе, критике, сатире. Члан Удружења књижевника Србије и Удружења новинара Србије. Објавио следеће књиге: *Хиландарски печат* (1992, песме), *Наранџа у врту* (1992, песме), *Светиљка у чамцу* (1993, хаику), *Чаролије* (1994, за децу), *Ја ћу бити гроф* (1998, за децу), *Најдража река* (1999, антологија), *Мит и завичај* (2000, монографија, коаутор), *Једноставни предели* (2001, песме), *Небески храм* (2002, антологија), *Седма страна света* (2002, за децу, коаутор), *Дечак који је прогутао море* (2002, за децу), *Антологија драмских текстова за децу* (2002, 2006), *Даривање лепоте* (2003, антологија), *Ход по сунцу* (2003, умотворине), *Књига пуна смеха* (2005, за децу), *Енергија покрета* (2006, позоришна критика), *Музеј играчака* (2006, антологија, коаутор), *Народне легенде и предања* (2007), *Народна веровања и обичаји* (2007), *Све, све, али за инат* (2007, антологија), *Коло пријатеља* (2007, антологија), *Шапат океана* (2007, антологија), *Књижевност за децу и младе у књижевној критици 1* (2007, хрестоматија, коаутор), *Књижевност за децу и младе у књижевној критици 2* (2007, хрестоматија, коаутор), *Поетика детињства* (2007, монографија), *Незванична верзија* (2008, антологија), *Повратак* (2008, антологија), *Игра је завршена* (2008, афоризми), *Приче са царског престола* (2008, за децу), *Култура говора* (2008, хрестоматија, коаутор), *Нови графити* (2008, антологија), *Свет у џепу* (2008, антологија), *Златне речи* (2009, пословице), *Сунце у прозору* (2009, хрестоматија).

Наталија Ж. Живковић – Рођена 1982. у Београду. Песникиња и видео аутор који преплиће области књижевности и видеа. Објавила је збирку поезије *У аорти мог срца* (2010) и електронски роман *Путујуће позориште Генијалци*. Њени филмови су приказивани на фестивалима у земљи и иностранству. Објављивала у књижевним часописима. Заступљена у зборницима и антологијама.

Живковић Љиљана – Рођена 1978. године у Грацу. Магистар немачког језика. Пише приче, романе и песме на српском и немачком. Заступљена у антологијама и зборницима, код нас и у иностранству. Награ-

ђивана у Србији и у Немачкој. Објавила роман *Артемије тврди да...* (2009). Живи у Железнику.

Ханс Зал (Hans Sahl) – Рођен 1902. године у Дрездену, а умро је 1993. године. Немачки писац и преводилац. У почетку је радио као новинар. Писао је лирику: *Die hellen Nächte* („Светле ноћи“, 1941), *Wir sind die Letzten* („Ми смо последњи“, 1976), *Dann schreie ich, bis Stille ist* (1990), романе: *Die Wenigen und die Vielen* („Неколицина и многи“, 1959), радиодраме, драме *Jemand* („Неко“, 1938) и есеје. Значајни су и његови преводи дела Т. Вајлдера, Т. Вилијамса и Џ. Озборна.

Јован Зивлак – Рођен 1947. године у Накову. Песник, есејиста и критичар. Дипломирани филолог (српски језик и књижевност). Књиге песама: *Бродар* (1969), *Вечерња школа* (1974), *Честар* (1977), *Троножац* (1979), *Чекрк* (1983), *Напев* (1989), *Зимски извештај* (избор, 1989), *Чегртуша* (1991), *Обретење* (избор, 1993, 1994, 1995), *Острво* (2001), *Песме* (1979–2005, 2006) и *О Гајдама* (2010). Књиге есеја: *Једење књиге* (1996), *Аурине сенке* (1999), *Сећање и сенке* (2007). Песничке књиге у преводу: *Trepied* (француски, 1981), *Penge* (мађарски, 1984), *Триножник* (македонски, 1985), *Зол гостин* (македонски, 1991), *Il cuore del mascalzone* (италијански, 1994), *Zly host* (словачки, 1997), *Penitenta* (румунски, 1998), *Poemes choisis* (француски, 1999), *Зол гостин и други песни* (македонски, 2007), *Зъл гост и други стихове* (бугарски, 2008), *Gedichte, Mitlesbuch 79* (немачки, 2009) и *Despre gaide* (румунски, 2009). Приредио књиге: Јован Дучић, *Песме* (1996), Данило Киш, *Аутопоетике, есеји* (1999), Душан Васиљев, *Песме* (2000); Милорад Павић, *Панонске легенде* (2000), Лаза Костић, *Међу јавом и мед сном, песме* (2001); Драган Јовановић Данилов, *Изабране песме* (2002), Лаза Костић, *Песме* (2009), *Антологија Бранкове награде 1954–2010* (2010). Заступљен је у свим битнијим антологијама српске поезије у земљи и иностранству. Добитник је бројних награда. Уредник је и покретач часописа *Златна греда*, а од 2005. је оснивач и директор Међународног новосадског књижевног фестивала.

Олександар Ирванец – Рођен 1961. у Лавову. Дипломирао на московском књижевном институту. Украјински писац, пише песме, новеле, драме, романе, колумне, новинске чланке. Збирке песама: *Огњиште на киши* (1987), *Сенка великог класика* (1991), *Песме последње деценије* (2001). Објавио је роман *Ривне-Ровно* (2002), који је преведен на немачки, пољски и француски. 1996. објавио је пројекте *Крајслер Империјал*, *Прелази*, *Савремености* и *Византијском анђелу*. Написао је драмске текстове *Recording* (1991) и *Мала драма о издаји за једну принцезу*, који су преведени и извођени у Немачкој, Пољској и Луксембургу. Један од оснивача познатог књижевног кружока „Ба-Бу-Ба“. Заступљен је у руским, пољским, немач-

ким и украјинским антологијама. Превођен на енглески, немачки, француски, шведски, пољски, руски, белоруски, српски и хрватски језик.

Голуб Јашовић – Рођен 1960. године. Доктор филолошких наука. Монографије и радови: *Пастирска терминологија Пећког Подгора* (1997), *Савременици о Владети Вуковићу* (1998), *Живот архимандрита Рафаила Хиландарца 1886–1937* (2006), *Лексика оријенталног порекла у приповедној прози Григорија Божовића* (2008), *Узвици за дозивање и терање домаћих животиња* (2007), *Сточарски термини и лексика турског и арбанашког порекла у говору Срба старинаца Пећког Подгора* (2008), *Структура и творба микротопонима и ојконима у околини Куршумлије* (2008), *Лексичке јединице оријенталног порекла у приповеткама Григорија Божовића* (2006), *Дренички топоними настали од апелатива црква* (2000).

Милица Јефтимјевић Лилић – Рођена у Ловцу код Бањске 1953. Пише приче за децу, есеје, књижевну критику и рецензије. Објавила је три збирке песама: *Мрак, избављење* (1995), *Хибернација* (1998), *Путотис коже* (2003), књигу прозе *Сиже случаја* (2002) и панорамски приказ одабраних књига из савремене српске књижевности *Епистемиолошка осветљавања* (2007). Песме су јој превођене на руски, мађарски, турски, енглески. Заступљена у зборницима. Живи у Београду.

Драган Јовановић Данилов – Рођен 1960. године у Пожеги. Студирао је право и историју уметности. Објавио је збирке песама: *Еухаристија* (1990), *Енигме ноћи* (1991), *Пентаграм срца* (1992), *Кућа Бахове музике* (1993), *Живи пергамент* (1994), *Европа под снегом* (1995), *Пантокр(е)атор* (1997), *Глава харфе* (са Дивном Вуксановић, 1998), *Алкохоли с југа* (1999), *Концерт за никог* (2001), *Хомер предграђа* (2003), *Гнездо над понором* (2005), *Мемоари песка* (2008), *Моја тачна привиђења* (2010). Романи: *Алманах пеиичаних дина* (1996), *Иконостас на крају света* (1998) и *Отац ледених брда* (2009). Књига аутопоетичких есеја: *Срце океана* (1999). Роман *Иконостас на крају света* објављен је на мађарском језику (2006). Његова поезија изазвала је критичку рецепцију на италијанском, француском, енглеском, бугарском, румунском и словачком језику. Заступљен је у антологијама српске поезије као и у бројним страним антологијама. Добитник је бројних књижевних награда. Збирке песама преведене су му на енглески, француски, немачки, италијански, грчки, бугарски, словачки, румунски и македонски језик. Данилов је и ликовни критичар и есејиста. Живи у Пожеги и Београду.

Стеван Каћански – Рођен у Србобрану 1828. године. Био је секретар Сегединског књижевног ђачког клуба. После гимназије Каћански се уписао на филозофски факултет у Пешти, али га је брзо напустио и

прешао на права у Јегру. Врло активно је учествовао у револуцији 1848. године, не само као публицист и песник већ и као борац. Борио се против Мађара код Темерина и Србобрана, а затим при одбрани Сремских Карловаца. У логору је написао *Ноћницу*, која се још на бојишту читала и преписивала. Прва његова штампана песма је *Усклик младих Срба* (1846). Велики успех доживела је песма *Ој облаци* (1860), коју је касније компоновао Мита Топаловић. Још веће одушевљење у Војводини изазвала је песма *Хај!* (1861). У „Јавору“ за 1875. изашла је најславнија његова песма, *Народни Збор*, која је, уз музику Јосифа Маринковића, постала српска Марсељеза. 1879. објављена је збирка *Скупљене песме*. Мада Каћански није био велики песник, у своје време је био познат и слављен пре свега захваљујући политичким приликама и општим идејама које је представљао. Једно време био је на већем гласу од Лазе Костића, а његов *Грахов Лаз* у своје доба био је славнији од *Горског вијенца*. Умро је у Београду 1890. године.

Леонард Коен – Рођен 1934. године у Монтреалу. Каријеру је започео 1956. године збирком песама *Упоредимо митологије*. Објавио је дванаест књига, укључујући два романа: *Омиљена игра* и *Лепи губитници*. Снимио је осамнаест албума. Добитник је бројних књижевних и музичких награда.

Јарослав Комбиљ – Рођен 1944. Дипломирани технолог. Од 2001. преводи са украјинског језика на српски и са српског на украјински. До сада је превео: *Мисија у Африци* (2002), *Ивана Купала* (2005), *Ривне/Ровно – Зид* (2006), *Слатка Дарусја* (2007), *Преподобни Јов, игуман Почајивски* (2008), *Воа Constrictor* (2009), *Уси на сцену (Хајдемо на позорницу)* (2001–2009), *Коняк з дощем (Коњак уз кишу)* (2009), *Cornelia Street Cafe* (2009). Његови преводи су објављивани у бројним нашим и страним часописима.

Иван Лаловић – Рођен 1975. године у Београду. Дипломирани правник. Објавио је књиге песама: *Скровиште* (1997), *Не знам где, не знам зашто* (1999), *Дрангулије самоће* (2001), *И на небу и на земљи* (2003), *Душини одблесци* (2005), *Путеви после* (2006, заједно са Г. Л. Шарлом, Д. Богојевићем, В. Радоњићем, Д. Ф. Филипом и Искром Пеневом), *Стара барка* (2007). Заступљен је у неколико антологија. Поезију је објављивао у многим књижевним зборницима. Вишеструко је награђиван. Живи у Београду.

Тамара Лујак – Рођена 1976. године у Београду. Пише кратке приче, афоризме, књижевне приказе и др. Сарађује са бројним часописима. Награђивана. Објавила збирку прича *Вилина долина* (2006). Бави се превођењем. Живи у Београду.

Гордана Малетић – Рођена у Београду 1952. године. Дипломирани филолог (југословенска и општа књижевност). Објавила је тридесетак књига. Пише кратке приче, приповетке, романе, поезију, путописе и разговоре с писцима, биографије. Пише за децу од 1982. године. Критичар је дневног листа „Блиц“. Бави се превођењем и антологичарским радом. И сама је заступљена у различитим антологијама. Вишеструко награђивана. Неке од објављених књига су *Спасоносна одлука*, *Крађа винчанске фигурице*, *Антологија српске басне*. Живи у Београду.

Воја Марјановић – Рођен 1934. на Убу. Професор, доктор филолошких наука, књижевни теоретичар, есејиста и критичар. Објавио 74 књиге критика, есеја, монографија, студија, уџбеника, антологијске и белетристичке литературе. Добитник више награда. Превођен је на енглески, француски, руски, бугарски, словеначки и македонски језик. Живи у Београду.

Томислав Милошевић – Рођен 1939. године у Крагујевцу. Објавио више ауторских књига поезије. Заступљен у антологијама и зборницима. Награђиван. Бави се књижевном критиком. Живи у Београду.

Пангарић Златко – Рођен 1962. у Бачком Моноштору. Објављене књиге: *Увод у психоисторију* (2001), *Нова романтика* (2003), *Знакови и стилске фигуре* (2006), *Моја физика* (2007). Живи у Бачком Моноштору.

Ивана Пантелић – Рођена 1984. године у Ваљеву. Професор енглеског језика и књижевности. Пише хаику поезију. Заступљена у часописима, зборницима и антологијама. Бави се преводилачким радом. Живи у Београду.

Раша Папеш – Рођен 1947. године у Београду. Пише кратке приче и афоризме. Објавио књиге афоризама *Маске ликују* (1997) и *Фундаментално дно* (2009), и књигу прича *Кинеска креда* (2007). Објављује у многим листовима и часописима. Заступљен у више домаћих и страних антологија сатире. Превођен на енглески, руски, немачки, пољски, бугарски и македонски. Живи у Крагујевцу.

Адам Пуслојић – Рођен 1943. у Кобишници код Неготина. Збирке песама: *Постоји земља* (1967), *Падам ка небу* (1970), *Идем смрти на подишавање* (1972), *Негледуш* (1973), *Религија пса* (1974), *Бекство у дактилографски вез* (1977), *Плесме* (1977), *Прелом* (1979), *Дародавац* (1980), *Окована уста* (1982), *Капија на истоку* (1987), *Крвоток* (1987), *Оноземља* (1988), *Пандемонијум* (1989), *Музеј црне крајине* (1989), *Песме из сенке* (1992), *Сариндар* (1997), *Очевидац* (1998), *Зидање источног плача* (1998), *Распелник* (2002), *Нови господар ваздуха* (2003), *Песме из Херисауа* (2003), *Књига Адамова* (2004), *Негледуш* (2007), *Боравак и стид* (2007)

и *Окајнице* (2007). На румунском језику је објавио шест збирки песама: *Плачем, не плачем* (1995), *Остатак* (1998), *Стихови у ходу* (2003), *Изасланик за снове* (2006), *Брушено ћутање* (2006), *Смртни, шта је вама* (2007), *Хајде да говоримо* (2008), *Асиметрија бола* (2008–2009). Објавио је око седамдесет књига превода са румунског и руског језика. Његове су песме у преводу објављене у Румунији, Италији, Македонији, Француској, Русији, Немачкој, Бугарској, Мађарској, Малезији, Белорусији, Молдавији. За књижевни и преводилачки рад добио је низ награда: Милан Ракић, Милош Н. Ђурић, Лазар Вучковић, Нолитову награду, Златну значку КПЗ Србије, Златни беочуг КПЗ Београда, Септембарску награду, Вукову награду, Свети Ђорђе, Златни Орфеј, Круну Кнеза Лазара, Велико Успеније Богородичино, Повељу Мораве и друге. Члан је међународног ПЕН-а и добитник бројних међународних признања и награда (у Румунији, Италији, Македонији и Немачкој), а на два румунска универзитета проглашен је почасним доктором. Од 1995. године је и почасни члан Академије Румуније, као први српски књижевник после Јована Дучића. Поезија Адама Пуслојића објављена је у више од двадесет антологија у земљи и свету.

Владимир Радић – Рођен 1947. у Новом Саду. Студирао машинство и филозофију у Сарајеву. Романи *После свих ових година* (2010) и *Прва авенија* (2011). Ради као инжењер. Стално место боравка има у Хаверу.

Љубица Рајкић – Рођена 1962. године у месту Нова Молдава, у румунском Банату. Доктор филолошких наука. Објављене књиге: *Ветру на истину* (1986), *Тишина пред српску реч* (1991), *Богу иза леђа* (1996), *Помиловање* (1997), *Наука о илузијама* (1997), *Вољена у слободно време* (2000), *На српском, на том непознатом језику* (2000, 2010), *Јован Небески* (2003), *Ljubavnicanadlanu.com* (2009), *Сан, можда* (2009), *Vasko Popa – O frontieră poetică* (2009), *Vasko Popa – Opere complete* (2010). Добитник је многобројних књижевних и друштвених признања. Живи у Румунији.

Слободан Ракитић – Рођен 1940. године у Власову, крај Рашке. Дипломирани филолог (југословенска и општа књижевност). Књиге песама: *Светлости рукописа* (1967, 2009), *Рашки напеви* (1968), *Свет нам није дом* (1970, 1979), *Земља на језику* (1973), *Песме о дрвету и о плоду* (1978), *Жудња за југом* (1981), *Потомак* (1982), *Основна земља* (1988, 1989, 1990), *Тапије у пламену* (1990, 1991), *Душа и спруд* (1994, 2005), *Изабране и нове песме* (1998), *Земаљске слике и друге песме* (1999), *Водена слова* (2000), *Јужна земља* (2000), *Песме* (2002), *Пловидба* (2003), *Повратак краља* (2003), *Моји тренуци* (2007), *Потомак, нови потомак* (2007); књиге есеја: *Од Итаке до привиђења* (1985), *Облици и значења* (1994), *Братство по Орфеју* (2007); зборник *Поезија романтизма југословенских народа* (1978) и *Изабрана дела у пет књига* (1994). Уређивао је књижевне часопи-

се. Вишеструко награђиван. Песме су му превођене на руски, белоруски, француски, енглески, немачки, кинески, италијански, пољски, чешки, словачки, шведски, јерменски, румунски и македонски језик. Живи у Београду.

Игор Ремс – Рођен у Бару. Књиге поезије: *На вратима царства небеског* (1996), *Дивља река* (1996), *Градови* (1998), *Ходочашћа* (1999, 2004), *Wallhaften* (2005), *Слеп од светлости* (2007) и *У ватри спавају боје* (2008). Вишеструко награђиван. Превођен на немачки, енглески, пољски и македонски језик. Живи у Бару и Келну.

Обрен Ристић – Рођен 1960. године у Тијовцу. Песник, писац кратких прича, антологичар. Објављене књиге песама: *Сређивање утисака* (1996), *На Истоку у Србији* (2002), *Источно тројство* (заједно са Зораном Вучићем и Радосавом Вучковићем, 2007), *Господ је велики поета / The Lord is a Great Bard* (на српском и енглеском; 2009), *Венац Творцу* (2009), *Ливење песме / Odlewanie wiersza* (на српском и пољском; заједно са Дејаном Богојевићем и Олгом Лалић Кровицки, 2010). Награђиван више пута. Превођен на бугарски, руски, пољски и енглески језик. Уредник је часописа *Бдење* и председник Књижевног клуба „Бранко Миљковић” из Књажевца.

Асис Санијал (Ashis Sanyal) – Рођен 1938. године у Мименсингу, месту које се сада налази у Бангладешу. Овај велики бенгалски песник објавио је више десетина песничких књига на бенгалском језику, осам романа, шест књига приповедака и десет књига критика и есеја, неколико десетина књига за децу и дванаест антологија. За Националног песника проглашен је 1988. године, што је изузетно признање у Индији. Добитник је више домаћих и страних књижевних награда и признања. Директор је Светског фестивала поезије. Живи у Калкути.

Марин Сореску (1936–1996) – Један је од најпревођенијих румунских писаца. Присутан је са више од шездесет објављених дела, у првом реду – поезије, драма и есеја. Прва објављена књига његове поезије у свету је *Живот у точку* (1969). Марин Сореску је дебитовао књигом *Сам међу песницима* (1964). Објавио је бројне песничке збирке: *Повратак фараона*, *33 песме*, *Песме*, *Смрт часовника*, *Младост Дон Кихота*, *Једно крило*, *једна нога*, *Каишбите*, *Душо, добра за све*, *Код јоргована* (I–VI), *Тако*, *Угао*, *Облаци*, *Враџбинотека*, *Покретни празници*, *Керамика*, *Бунари у мору*, *Пут*, *Жива вода*, *мртва вода*, *Екватор и полови*, *Песме* (I–II), *Песме изабране од цензуре*, *Прелазак* итд. Објавио је књиге преведене поезије Бориса Пастернака и Васка Попе. Позоришни комади: *Јона*, *Постоје нерви*, *Црквењак*, *Промаја*, *Матица*, *Трећи колац*, *Моја вучица*, *Борац на два фронта*, *Излаз кроз небо*, *Братанац Шекспир*, *Кућа лепеза*, *Одвијање ђу-*

брета... На нашим позоришним сценама и фестивалима играли су драме *Јона*, *Црквењак* и *Промаја*. Књиге есеја: *Теорија утицајних сфера* (1969), *Несанице*, *Судбинско стање*, *Трактат инспирације*, *Пажљиво с клавиром по степеништу...* Романи: *Три предња зуба* и *Визија јазбине*. Добитник је бројних међународних награда и признања.

Зоран Спасојевић – Рођен 1949. године у Крагујевцу. Аутор је књига поезије: *Дар празнине* (1986) и *Глад* (1998), књига кратких прича: *Одело за одлазак* (1997) и *Кратке приче без муке* (2003, 2006), књига драма: трилогије *Америка има рупу* (2003), кратких драма *Резерват Србија* (2006), документарне комедије *Гаврилов Принцип* (2008) и комедија *Волиш ли ме, Јакове* (2008) и *Мој човек* (2010), књиге сатире *Ту зека тије вођу* (2008), као и књиге и-мејл арта *Мала ноћна пошта* (2009). Аутор је CD-ROM-а (дигиталне графике, књиге и текстови) „Циркус“ (2006). Аутор је ТВ драме *Америка има рупу 2* (1999), сценарија хумористичке ТВ серије *Без наслова* (2000) и радио-драме *Кратка историја наизменичног стајања и падања* (2004). Заступљен је у педесет антологија и зборника поезије, кратке приче, кратке драме и сатире. Бави се мејл-артом и дигиталном графиком. За своје радове награђиван је више пута. Члан је Удружења драмских писаца Србије и Удружења књижевника Србије. Живи у Крагујевцу.

Јован Стојадиновић – Рођен 1947. године у Бабушници. Афористичар и хумориста. Објавио књиге афоризама *Тимочко дубоко орање* (1992) и *Ситно дробљење* (2010). Сарадник бројних листовима и часописима. Заступљен у зборницима. Живи у Бору.

Бојана Стојановић Пантовић – Рођена 1960. године у Београду. Доктор филолошких наука. Објављене књиге: *Морфологија експресионистичке прозе* (2003), *Поетика Мирана Јарца* (1987), *Побуна против средишта* (2006), *Српски експресионизам* (1998), *Линија додира* (1995), *Наслеђе суматраизма* (1998), *Оштар угао* (2008), *Бескрајна* (2005), *Заручници ватре* (2008). Публиковала је велики број књижевних критика, студија и превода.

Душан Стојковић – Рођен 1948. у Београду. Песник, приповедач, књижевни критичар, есејист, антологичар. Уредник *Шумадијских метафора* (Младеновац). Објавио је књиге поезије *Мало сунце* (2004) и *Смрт Ковање / Смрт Ковење* (2008); прозе: *Сневомрак, кафкијаде* (2006), *Сновни словар* (2007) и *Речник дубровачког језика* (2000). Написао је критике *Баштиници и сапутници* (2007) и *Хлеб камена и неба* (2010). Антологије: *Речи у излогу града* (1999), *Небо језика* (2002), *Хук душе* (2003), *Тело у телу* (2003), *Лирски бруј Шумадије* (2004), *Снови бића* (2004), *Дах речи* (2005), *И снови и јава* (2005), *Рудници снова* (2006), *Грамматика смрти*:

Именице (2006), *Зрневље светлости* (2007), *Граматика смрти: Прироци* (2007), *Граматика смрти* (2008), *Граматика смрти: Проза-Ида* (2009). Живи и ради у Младеновцу.

Јованка Стојчиновић Николић – Рођена у Ритешићу. Завршила вишу педагошку академију у Тузли и студије физичке културе у Сарајеву. Објавила је књиге поезије: *Звијезда скитача* (1975), *Тијесно доба* (1994), *Самоћа руже* (1995), *Камен моје крви* (1996), *Голо сунце* (1996), *Босо биље* (1997), *Оскоруша* (2000), *Горка свјетлост* (2002), *Кључаоница* (2003), *Мрак од чистог злата* (2006), *Облик свјетлости* (2006). Добитник је више награда за песнички и прозни рад.

Новица Тадић (1949–2011) – Објављене књиге: *Огњена кокош* (1982), *Погани језик* (1984), *Крај године* (1994), *Напаст* (1995), *Непотребни сапутници* (2000), *Ноћна свита* (2001), *Незнан* (2007), *Ђаволов друг* (2008) и *Кад помислим на себе кришом се прекрстим* (2010). Вишеструко награђиван.

Роберт Тили (Robert Tilly) – Рођен 1959. у Суботици. Песник, прозаиста, публициста, књижевни преводилац (мађарски и енглески језик), карикатуриста, кантаутор, блуз-певач. Снимио је једанаест носача звука и објавио двадесет књига (у Србији и иностранству). Живи у Суботици.

Мирољуб Тодоровић – Рођен 1940. године у Скопљу. Дипломирао је на Правном факултету у Београду. Оснивач је и теоретичар сигнала, српског (југословенског) неоавангардног стваралачког покрета и уредник Интернационалне ревије *Сигнал*. Пише поезију, прозу, есеје и бави се мултимедијалном уметношћу. Објављене књиге поезије: *Планета* (1965), *Сигнал* (1970), *Куберно* (1970), *Путовање у Звездалију* (1971), *Свиња је одличан пливач* (1971), *Степениште* (1971), *Поклон-пакет* (1972), *Наравно млеко пламен пчела* (1972), *Тридесет сигналистичких песама* (1973), *Гејак Гланца Гуљарке* (1974), *Телезур за тракање* (1977), *Инсект на слепоочници* (1978), *Алгол* (1980), *Textum* (1981), *Чорба од мозга* (1982), *Гејак Гланца Гуљарке* (друго проширено издање, 1983), *Chinese Erotism* (1983), *Нокаут* (1984), *Дан на девичњаку* (1985), *Заћутим језа језик језгро* (1986), *Поново узјахујем Росинанта* (избор из поезије, 1987), *Белоушка попије кишицу* (1988), *Soupe de cerveau dans l Europe de l Est* (1988), *Видов дан* (1989), *Радосно рже Рзав* (1990), *Трн му црвен и црн* (1991), *Амбасадорска кибла* (1991), *Сремски ћевап* (1991), *Дишем. Говорим* (1992), *Румен Гуштер кишу претрчава* (1994), *Стриптиз* (1994), *Девичанска Византија* (1994), *Гласна Гаталинка* (1994), *Испљувак олује* (1995), *У цара Тројана козје уши* (1995), *Планета* (заједно са поемом *Путовање у Звездалију*, друго проширено издање, 1995), *Смрдибуба* (1997), *Звездана мистрија*

(1998), *Електрична столица* (1998), *Рецепт за запаљење јетре* (1999), *Азурни сан* (2000), *Пуцањ у Говно* (2001), *Гори Говор* (2002), *Фонети и друге песме* (2005), *Плави ветар* (2006), *Паралелни светови* (2006), *Рана, реч и песма* (са Дејаном Богојевићем, 2007) и *Златно руно* (2007). Књиге прозе: *Тек што сам отворила пошту* (епистоларни роман, 2000), *Дошета-ло ми у уво* (шатро приче, 2005), *Прозор* (снови, 2006), *Шатро приче* (2007), *Лај ми на ђон* (Интернет издање, 2007), *Шокинг-блу* (шатро роман, 2007), *Киснем у кокошињу* (шатро жваке, 2008) и *Боли ме блајбингер* (шатро роман у 150 жвака и 50 слика) (2009). Књиге есеја и полемика: *Signalism* (1973), *Сигнализам* (1979), *Штеп за шуминдере – ко им штрика црева* (1984), *Певци са Бајлон-сквера и моја фрка са њима* (1986), *Дневник авангарде* (1990), *Ослобођени језик* (1992), *Игра и имагинација* (1993), *Хаос и Космос* (1994), *Ка извору ствари* (1995), *Планетарна култура* (1995), *Жеђ Граматологије* (1996), *Signalism Yugoslav Creative Movement* (1998), *Miscellaneae* (2000), *Поетика сигнализма* (2003), *Токови неоавангарде* (2004). Књиге за децу: *Миш у обданишту* (2001), *Блесомер* (2003). Антологије: *Сигналистичка поезија* (1971), *Конкретна, визуелна и сигналистичка поезија* (1975), *Mail Art – Mail Poetry* (1980). Bookworks: *Фортран* (1972), *Approaches* (1973), *Signal-Art* (1980), *Златибор* (1990), *Шумски мед* (1992). Поезија, есеји и интермедијални радови Мирољуба Годоровића објављивани су на више језика у антологијама, зборницима, каталозима, листовима и часописима: Италије, Мађарске, Аустрије, Немачке, Француске, Шпаније, Португала, Швајцарске, Чешке, Пољске, Литваније, Шведске, Русије, Финске, Исланда, Велике Британије, Данске, Холандије, Белгије, САД, Канаде, Мексика, Уругваја, Бразила, Нове Каледоније, Јужне Кореје, Јапана и Аустралије. Имао је дванаест самосталних, а излагао је на преко шест стотина колективних међународних изложби цртежа, колажа, визуелне поезије, мејл-арта и концептуалне уметности. Награде: „Павле Марковић Адамов”, „Оскар Давичо”, „Тодор Манојловић”, „Вукова награда”, награда Вукове задужбине, „Златно слово”. Живи у Београду.

Едгар Хилзенрат (Edgar Hilzenrat) – Рођен 1926. године у Лајпцигу. Добитник је бројних и значајних немачких књижевних награда. Живи у Берлину.

Хопе Фелиситас (Felicitas Hoppe) – Рођена 1960. године у Хамелну (Немачка). Студирала је у Тибингену, САД, Риму и Берлину. Објавила је књиге *Пикник за фризере* (1996) и *Пигафета* (1999). Носилац је бројних награда и стипендија. Живи у Берлину.

Никола Цветковић – Рођен 1939. у Лесковцу. Доктор филолошких наука. Пише поезију, књижевну критику и есејистику. Бави се поетиком и историјом наше књижевности између два светска рата, као и послератном неоавангардом и књижевношћу за децу. Књиге: *Светлост зе-*

мље (1992), *Песничка поетика Милоша Црњанског* (1993), *Поетика Милана Дединца* (1993), *Књижевно-поетичке студије* (1993), *Књижевно-поетичке студије II* (1995), *Нови и стари поводи* (1997), *Тумачење књижевности за децу* (2003).

Лука Чуљак – Студент компаративне књижевности у Сарајеву.

Бранислава Џигурски – Рођена 1978. године. Дипломирани филолог (српска књижевност и језик). Пише есеје, приказе и поезију. Награђивана. Живи у Зрењанину.

Драган Шушић (1932–2009) – Психијатар. Писао је афоризме, хумористичке песме, епиграме и краће прозне текстове. Збирке афоризама: *Победа и друге бајке* (1999), *Шушкања* (1999), *Жртве оптимизма* (2003) и *Познавање природе друштва* (2010). Заступљен у бројним антологијама, енциклопедијама, прегледима и зборницима.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

КЊИЖЕВНИ преглед / главни уредник Ђорђе
Оташевић. – Год. 2, бр. 4 (2011) – Београд : „Алма“,
2010- (Београд : Скрипта интернационал). – 24 cm

Тромесечно

ISSN 2217-2017 = Књижевни преглед
(Београд)